

Download from: aghalibrary.com

سیاسی مکتبونه

سیاسی مکتبونه

فرهاد داوړي
لیکوال:

Political Schools

Author:
Farhad Dawari

داوړي تیر کال بیاوړی علمي اثر (سیاست پوهنه) ولیکله او خپلو څوکو ته یې وړاندې کړه. د استادانو، زده کړه‌الکو او د سیاست مینه والو لپاره غوره کتاب وگڼل شوه، دا چې ښاغلي داوړي هنداسي علمي اثر (سیاسي مکتبونه) چمتو کړی دی، دا کتاب یې وپوست، پدې کتاب کې هم ماڅلونو څخه گټه اخیستې ده. دا کتاب (سیاسي مکتبونه) ښاغلي داوړي پر دوو برخو باندي وېشي، چې په لومړۍ برخه کې یې په سیاسي مکتبونو پورې اړوند مفاهیم او په دوهمه برخه کې یې د اړخونو کې لوی او وړه سیاسي مکتبونه څېړلي دي. د هر سیاسي مکتب لپاره یې مناسبه او د هغه اندازه تشریح وړاندې کړېده او هم یې په لیکوالي کې خپل ځان یې طرفه ثابت کړی دی....

پوهندوی م. شيراز

چاپ چارې: د مومند خپرندویي ټولني تخنیکي څانگه - ننگرهار
۰۷۷۶۶۱۶۱/۰۷۰۶۶۱۶۱
momand.books@gmail.com

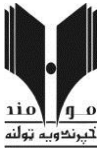

Designed By: Rahmullah Baber

لیکوال: فرهاد داوړي

سياسي مکتبونه

ليکوال: فرهاد داوري

د کتاب خانگړنې:

سياسي مکتبونه

فرهاد داوري

۰۷۰۸۳۲۵۵۴۲

د کتاب نوم:

ليکوال:

farhad.dawari@gmail.com

مومند خپرندویه ټولنه - ننگرهار

momand.books@gmail.com

په خپله لیکوال

رحمن الله بهیر ۰۷۹۷۱۳۱۲۱۷

۱۳۹۲ ل

۱۰۰۰ (یوزر)

لومړی

مومند خپرندویې ټولنې تخنیکي خانګه - ننگرهار

خپرندوی:

برېښنالیک:

کمپوز او پروف:

دېزاین چارې:

چاپ کال:

چاپ شمېر:

چاپ وار:

چاپځی:

د چاپ حقوق یې د لیکوال او خپرندویې ټولنې سره خوندي دي

د ترلاسه کولو درکونه:

عبدالمجید مومند کتاب پلورځی، مخابراتو څلور لارې - جلال آباد.

اړیکي: ۰۷۷۷۲۲۱۲۱ / ۰۷۰۰۲۲۱۲۱

یار کتاب پلورځی، اسحاقزی مارکېټ لاندینی پور (تلخونه) جلال

آباد بنار

هلمند: سید جمال الدین افغان کتابپلورنځی

ګردېز: علمي کتاب پلورنځی، حمید ګردېزي مارکېټ.

پکتیکا (بسرنه): مجاهد کتاب پلورځی / کابل: اصلاح و افکار کتاب

ډالۍ:

مور جانې تاته!

چې ته مې د ژوند لومړۍ بسوونکي يې، ستا تر
سيوري لاندې ډاډه او ستا د دعاگانو په برکت، تل د
ژوند له ستړياو خلاصون مومم او د ژوند په هر ډگر
کې د برياليتوب منزل ته رسېدلی يم.

[داوري]

تقریظ

د افغانستان په رسمي ژبو باندې ، په ځانگړې ډول په ملي او رسمي ژبې پښتو باندې د علمي اثارو نه شتون هغه نیمگړتیا ده چې زموږ په علمي پلټونکي او زده کړیالان یې هره ورځ احساسوي. نن ورځ موږ په افغاني ټولنه کې د علمي اثارو لیکلو او ژباړلو ته زیاته اړتیا لرو ، دا د خوښۍ ځای دی ، چې اوس په افغانستان کې علمي پرمختگونه شويدي ، په هره برخه کې د علم پلټونکي او زده کړیالان شته ، خو له بده مرغه موږ په خپلو رسمي ژبو باندې داسې علمي مواد نلرو ، چې زموږ د زده کړیالانو او څیړنکو علمي تنده په خړوبه شي.

که څه هم په پښتو ادب او نورو برخو کې څه ناڅه کتابونه لیکل شويدي ، خو د سیاست په اړه علمي او پوهنیز کتابونه ډیر کم لیدل کېږي ، له یوې خوا موږ ډیر کم سیاستپوهان درلودلي دي او له بلې خوا همدې سیاستپوهانو د سیاست په اړه ډیرې کمې لیکنې او علمي مواد چمتو کړيدي. نو دا تشه اوس ډیره محسو سیري ، له همدې کبله ځوانان او علمي اشخاص باید دې تشې ته متوجي شي او د ډکولو لپاره یې لستونې را ونغاړي. دا مهمه نده چې یوازې باید لیکنې وشي ، بلکې که د نورو ژبو څخه علمي او بډایه مواد را وژباړل شي او په افغاني ژبو باندې خپلو خلکو ته وړاندې شي دا هم د علمي پرمختگ لپاره ډیره مرسته کولای شي.

زمونږ سیاستوال باید همداسي سیاسي علمي او پوهنيز مواد ولولي او بیا د سیاست ډگر ته ورودانگي ترڅو چې سیاسي پوهه نه وي، ترهغو هیڅ سیاستوال نشي کولای، چې په مهمو سیاسي مسایلو او دهغو په اغیز باند وپوهیږي او یا هم د روانو سیاسي حالاتو سره سم د هېواد سیاسي خوځښت منظم کړي. ترڅو چې په سیاسي ډگر کي علمي چمتوالی شتون ونلري، ترهغو به سیاسي اعمال د ټولني لپاره اغیزناکه او موثرونه گڼل شي.

دا چې زمونږ ځوان زده کړيال ښاغلي فرهاد داوري، د همدې تشي د ډکولو لپاره لستونې رانغښتي دي او په خپله ځوانه پوهه او علم باندي یې د سیاست په اړه علمي مواد چمتو کړي دي او خپلو خلکو ته یې وړاندي کړيدي، د ستاینې وړ دي. ښاغلي داوري تیر کال پیاوړی علمي اثر (سیاست پوهنه) ولیکله او خپلو خلکو ته یې وړاندي کړه، په نوموړي کتاب کي د پیاوړو ماخذونو څخه گټه اخیستل شوي وه او مواد یې علمي وه، له همدې کبله د پوهنتونونو استادانو، زده کړیالانو او د سیاست مینه والو لپاره غوره کتاب وگڼل شو، دا چې ښاغلي داوري اوس بل همداسي علمي اثر (سیاسي مکتبونه) چمتو کړی دی، دا کتاب مي ولوستئ، پدې کتاب کي هم ده د غوره ماخذونو څخه گټه اخیستي ده او ډیر ضروري او ښه مواد یې ځای پر ځای کړيدي.

دا کتاب (سیاسي مکتبونه) ښاغلي داوري پر دوو برخو باندي ویشلی دی، چې په لومړۍ برخه کي یې په سیاسي مکتبونو پوري اړوند مفاهیم او په دوهمه برخه کي یې د سلو په شاوخوا کي لوی او واړه سیاسي مکتبونه څیړلي دي. د هر سیاسي مکتب لپاره یې مناسبه

سیاسی مکتبونه _____ په سیاسی مکتبونو پورې اړوند مفاهیم

او د ضرورت په اندازه تشریح وړاندي کړیده او هم یې په لیکوالی کې خپل ځان یې طرفه ثابت کړی دی. زه دده د لیکنه او څیړنه تاییدوم او په ژوند کې ورته د نورو بریاوو او کامیابو لپاره دعا کوم. نو په پای کې زه ښاغلي داوړي ته، د دې علمي اثر د لیکلو او چاپولو مبارکي وایم او د سیاست د زده کړیالانو او څیړنکو څخه مې هیله داده، چې همدا کتاب ولولي او د سیاسي مکتبونو په اړه علمي ذخیره زیاته کړي. او هم د پوهنتونونو د استادانو څخه مې هیله ده چې د دې علمي اثر څخه د درسي موادو د چمتو کولو لپاره گټه واخلي.

په درنښت

پوهندوی م. شیرزاد

د ننګرهار پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی استاد

سریزه

انسان که له یوې خوا ټولنیز مخلوق دی نو له بلې خوا ورته سیاسي مخلوق هو ویلی شو، لکه څه ډول چې انسان له یوې خوا له ټولني ځان نشي بېلولی نو په همدې ډول انسان د سیاست له مهار څخه هم ځان نه شي ایستلی، انسان که خپله په سیاسي ډگر کې داخل نه شي نو هرورمرو پري د نورو له لورې سیاست چلول کیږي، په بله خبره د بل چا د سیاسي اغیزې لاندې هرورمرو راځي.

انسان نه یوازي دا چې د ټولنیزوالي د ځانگړنې له مخي اړ دی چې له نورو انسانانو سره اړیکې ولري، بلکې د سیاسي ځانگړنو له مخي هم یو انسان د بل انسان همکاري او مرستي ته اړتیا لري، ددې له پاره چې یو سیاسي چاپیریال او یا هم سیاسي طبیعت په سمه مانا سره وپېژنو نو اړ یو ترڅو د نړۍ د سیاسي سیستمونو او سیاسي مکتبونو په اړه لازمه پوهه ولرو دا پوهه له یوې خوا مونږ او تاسو د نړۍ له سیاسي سیستمونو سره اشنا کوي او له بلې خوا مونږ ته په سیاسي ډگر کې د ډیر څه د کولو او د ډیر څه د نه کولو تجربه را پیاوړي کوي. همدا ډول د نړۍ د بېلابېلو سیاسي مکتبونو، سیاسي نظامونو، سیاسي سیستمونو او سیاسي کړنلارو په اړه معلومات په حقیقت کې مونږ او تاسو ته د نړۍ د عمومي پیژندنې یوه دروازه خلاصوي.

گران وروړ فرهاد داوري چې تر اوسه د سیاسي علومو زده کړيال دی، د سیاست او خپل مسلک په اړه يې په زړه پوري علمي گامونه اوچت کړي، داسي علمي او مسلکي گامونه چې انسان يې دده د عمر په همزولو کي کمي بېلگي پيدا کولی شي. ښاغلي داوري تير کال يو کتاب د (سیاست پوهنه) په نامه چاپ کړ، چې د سیاست د علم په اړه بنسټيز معلومات يې پکې ځای پر ځای کړي وه، د یرژرد خلکو په منځ کي مشهوره شو، سیاست پوهنه تر اوسه په زیاتو پوهنتونو کي د تدریسي مضمون په څیر لوستل کيږي او هم د زیاتو علمي کتابونو لپاره د غوره علمي او پیاوړي ماخذ په بڼه کارول کيږي. د سیاسي علومو داسي زده کړيال او یا هم استاد دي نه وي، چې دا کتاب دي نه وي لوستی او یا هم ورڅخه خبر نه وي، دده همغه اثر د علم په ډگر کي هغه ستره لاسته راوړنه وه، چې راتلونکي نسلونه به ورڅخه د تل لپاره گټه اخلي.

ښاغلی داوري تل زیار او زحمت کښلی ترڅو د خپلي پوهي په مټ د خپل ځوان نسل پام د سیاسي ډگر ډیرو مهمو مسایلو ته راوړوي چې مهمي بېلگي يې تير کال چاپ شو اثر (سیاست پوهنه) او بل همدا چاپ شوي اثر (سیاسي مکتبونه) دي په کوم کي چې وروړ داوري پوره پوره ځان ستړی کړی او پدي کتاب کي يې د سیاسي مکتبونو په اړه لازم او د استفادي وړ مواد راټول کړي. ښاغلی داوري په ډیره روانه ژبه د سیاسي مکتبونو پیچیده او سخت مسایل د سیاست د ډگر مینوالو او په ځانگړې ډول د سیاسي علومو زده کړيالانو ته وړاندي کړي. زه د ښاغلي داوري دا هڅه او گام په سیاسي ډگر کي او ددي ډگر د زده کړيالانو لپاره یوه گټوره، سیاسي او پوهنیزه هڅه بولم، د

سیاسي علومو په ډگر کې د هرې داسې پنځونې او لاس ته راوړنې مثبت او موثر رول نفي کیدلی نشي. هغه هم پداسې حال کې زمونږ ارزښتونو او بنسټونو په شان زیانمن شوي زیات چاپي اثار مو د جنگونو د کرغېرنې بلا خوراک شوي دي، په ډیرو ځایونو کې مو پوهنیزه خلا شتون لري، نو ددې خلا د ډکولو لپاره هغه هم په سیاسي ډگر کې دداسې علمي اثارو لیکل او خپرول له شکه پرته چې اړین او د وخت حالاتو غوښتنه ده.

زه له یوې خواتاند، هڅاند او پلټونکي ځوان فرهاد داوري ددې لوی کار له امله تودې مبارکۍ وړاندې کوم او له بلي خوا د الله په لوی دربار کې دده د لایاتو بریاوو په موخه لاسونه لپه کوم.

په ټوله علمي او هېوادنۍ مینه

استاد میرولي جان (لکنوال)

د لیکوال خبرې

سیاست او سیاست پوهنه (د سیاست علم) د ټولنیزو علومو خانګې دي، لکه څرنګه چې ټولنیز علوم د انسانانو ټولنیز کره وړه لولي، همداسې په سیاست پوهنه کې هم د انسانانو د کړو وړو او اعمالو سره سروکار دی. د سیاست او سیاست پوهنې ترمنځ توپیر پدې کې دی، چې سیاست عملي بڼه لري، خو سیاست پوهنه بیا تیوریکي او نظري بڼه لري، نو په تیوریکي لحاظ د ټولني سیاسي اعمال لوستل، مور د ټولني په تګلارې باندې پوه کوي او هم زموږ سره مرسته کوي، ترڅو د بشري تلنلارو څخه خبر سو.

سیاست پوهنه ډیر پراخ او وسیع علم دی، چې سیاسي مکتبونه د همدې علم یوه مهمه او اړینه برخه ګڼل کېږي. په سیاسي مکتبونو کې د حکومتونو او سیاسي ایډیالوژبو پر بېلابېلو بڼو باندې خبرې کېږي، د هر مکتب پیژندنه، ځانګړنې او آرونه لولي. مور د سیاسي مکتبونو په لوستلو سره د سیاسي تلنلارو او ایډیالوژيو په اهمیت او اړینوالي باندې پوهیږو او هم د بشریت د سیاسي تاریخ لاسته راوړنې او هڅې پیژندلای سو. لکه څرنګه چې سیاست پوهنه د بشري آندونو د پرمختګ په پایله کې رامنځته سویده، همداسې سیاسي مکتبونه هم د بشریت د سیاسي تاریخ د پیل سره سم پیل سوي دي. سیاسي مکتبونه په لومړیو کې د پوهانو او فیلسوفانو لخوا د سیاسي نظریو په بڼه څرګند سوي دي، وروسته د زیاتو پوهانو لخوا همدا سیاسي نظریې پیاوړې سوي دي او د وخت او کلونو په تیریدو سره نورې

سیاسي مکتبونه _____ په سیاسي مکتبونو پورې اړوند مفاهیم

نظريې هم ورگډې سوي دي، چې بالاخره د سیاسي مکتب په بڼه پاڅه مواد ورڅخه جوړ سوي دي. کله ناکله ځینې سیاسي مکتبونه د سیاسي ایډیالوژيو په بڼه هم پاته سوي دي، یانې سیاسي ایډیالوژي زیاتره وخت تبلیغاتي بڼه لري، د خلکو په منځ کې د غړو د راجلبولو او اغیز بنیندلو لپاره تبلیغاتي شکل لري، خو سیاسي مکتب بیا تر ډیره بریده عملي بڼه لري، یانې د حکومت واگې یې په لاس کې وي او عملاً سیاسي قدرت پلی کوي.

د سیاسي مکتبونو په اړه معلومات زموږ لپاره ډیر اړین دي، لکه څرنگه چې د تیرو څو لسيزو راهیسې په افغانستان کې سیاسي ثبات نسته او تقریباً په هره لسيزه کې سیاسي رژیم اوږي، له همدې کبله موږ باید په بېلابېلو سیاسي رژیمونو وپوهیږو او په اړه یې کره معلومات ولرو. ما هم د همدې تشي د ډکولو لپاره دا هڅه پیل کړه چې موږ باید په خپلي تاریخي او نړیوالي ژبي پښتو کې هم د سیاسي مکتبونو په اړه تر ډیره بریده وسیع او غوښتن کتاب ولرو، نو کله چې مي دا وپتيله په لومړيو کې مي د زیاتو لیکوالانو، استادانو او علمي کدرونو سره مشوري وکړې، ټولوراته همدا تشه په گوته کړه او کار کولو ته یې وهڅولم. ما هم د خپلو درسونو ترڅنګ پر همدې سیاسي مکتبونو باندې کار پیل کړ، تقریباً یو نیم کال مخکې مي بشپړ کړ، خو متاسفانه چې زما د کمپیوټر د ځېنو ستونزو له امله د کتاب زیاته برخه مي د لاسه ووتل، که څه هم د خپل کمپیوټر هارډیسک مي هندوستان ته واستوی خو بیا هم ټوله برخه مي لاسته رانغله، خو ما هم خپل همت د لاسه ورنکړ بیا مي د سره کار پر پیل کړ او بیا مي بشپړ کړ. نو پر

همدي کتاب مي تقريباً دري نيم کاله کار کړی دی، چې ستاسو تر گوتو بې دروسوم.

ما ډیره هڅه کړیده، چې پدې کتاب (سیاسي مکتبونه) کې ټول مواد کره او پیاوړي وي، نو له همدې کبله مي د پیاوړو ماخذونو څخه گټه اخیستې ده. پدې کتاب کې می د هر مکتب په اړه لنډه پیژندنه د اړتیا تر بریده کړیده، لکه څرنګه چې د هر مکتب په اړه کتابونه کتابونه لیکل کیدای سي، خو ما یوازې د لوستونکو لپاره د هر مکتب لنډه پیژندنه وړاندې کړیده. همدارنګه شونې ده چې پدې کتاب کې ځینې تخنیکي ستونزې هم موجودې وي، چې له امله یې اوس لا بڅښنه غواړم.

ددې کتاب د لیکلو پر مهال زیاتو ملګرو، استادانو، لیکوالانو او نورو علمي کدرونو مرستې راسره کړيدي، چې د ټولو نومونه یادول دلته ناشونی دی، بیا هم زه د ټولو دوستانو او ملګرو څخه چې پدې برخه کې یې د ماخذونو په پیدا کولو کې او یا هم د کتاب د لیکلو پر مهال یې مشورې را کړې دي، نړۍ، نړۍ، مننه کوم.

په درنښت

فرهاد داوري

هلمند- افغانستان

لومړۍ برخه:

په سیاسي مکتبونو پورې اړوند مفاهیم

انسان د خپل پيدا ايښت سره سم د ټولنيز ژوند د پيليدو لپاره زيات گامونه اخيستي دي، انسان د بشريت په تاريخ كې په خپله خوبه د يوازيتوب ژوند نه دی غوره كړی، بلکې له پيله يو دبل تر څنگ او سيدل يې غوره گڼلي دي. له همدې كبله ويلاى سو، چې انسان ټولنيز حيوان دی. لكه څرنگه چې ټولنه نظم او قانون ته اړتيا لري، چې بېله نظمه ټولنه خپلې چارې پر مخ نسي بېولای همدارنگه په ټولنه كې د نظم راوستل سياسي پوهې ته اړتيا لري، نو ځكه انسانانو د خپل ژوند په دوران كې د سياسي لارو چارو پر بنسټ انساني ټولنيزي اړيكي ټينگي كړيدي او د سياست په كارولو يې په ټولنه كې نظم راوستی دی، له همدې كبله ځينو پوهانو لكه ارسطو انسان سياسي حيوان بللی دی. نو ويلاى سو، چې سياست د ټولنيز ژوند څخه نه بېلېدونكى اړخ دی، كه چيرې سياسي پوهه نه وای نو د ټولني پرمختگ او ټولنيز نظم به نه وای، كه چيرې د سياسي لارو چارو څخه گټه اخيستل نه وای نو او سنى نړۍ به د كلي په شان نه وای، همدارنگه په بشري ټولنه كې د سياسي پوهې له امله وگړې د مينې، ورورولۍ او نظم تر چتر لاندې ژوند كوي.

له همدې كبله د سياستپوهنې لوستل اړينه گڼل كيرې. په سياست پوهنه كې مهمه موضوع د حكومت او دولت لوستنه ده. د يو شمېر پوهانو په آند د سياست علم د دولت څخه پيلېږي او پر دولت باندې ختمېږي. نو دولت او حكومت د بشري ټولني ستر اورگانونه دي او په ټولنه كې د نظم راوستلو مهم بنسټونه دي.

سیاسي مکتبونه _____ په سیاسي مکتبونو پورې اړوند مفاهیم

د حکومت لوستنه به زموږ سره دا مرسته وکړي، چې د سیاست په هسته او د ټولني د نظم راوستونکي اورگان په جوړښت وپوهیږو. لکه څرنګه چې سیاسي مکتبونه د بېلابېلو حکومتونو سیاسي ایډیالوژۍ او جوړښت مطالعه کوي، له همدې کبله د سیاست په علم کې مهم دي. ددې لپاره چې د سیاسي مکتبونو په لوستنه ښه وپوهیږو، نو لاندې ځېنې اړین اصطلاحات لولو:

(۱) - سیاست پوهنه (د سیاست علم) :

د سیاست علم د انسانانو د آندونو د پرمختګ په پایله کې رامنځته سوی دی، انسانانو د ژوند د نورو برخو د پرمختګ ترڅنګ د سیاست په علم کې هم پرمختګ وکړ، چې د همدې پرمختګ په پایله کې سیاست د انحصار څخه راوتی او د هرچا علم و ګرځېدی. هرڅومره چې سیاسي پوهه پراخه کیدل په همغه اندازه د خلکو افکارو او نظریاتو زیات ارزښت پیدا کوی، کله چې په منځنیو پېړیو کې ډیموکراسي عملي ډګرته راووتل، نو عامه افکارو او خلکو زیات ارزښت پیدا کړ؛ ځکه چې په ډیموکراسۍ کې ګوندونو هڅه کول چې په ټولنه کې خپل ملاتړې ډیر کړي او د ازادو ټاکنو د لارې سیاسي واک ترلاسه کړي.

سیاست ته په انګریزي ژبه کې (Politics) وایي چې د یوناني ژبې د (Polis) څخه اخیستل سوی دی او پولیس په یوناني ژبه کې د ښار مانا ورکوي. د لرغونو یونانیانو له آنده سیاست د ښار اړونده پوهه ده. په لرغونې یونان کې هر ښار د دولت بڼه درلوده؛ نوځکه دوی سیاست د ښار یا دولت د چارو پوهې ته وایه.

د سیاست علم له ډیرو لرغونو زمانو څخه په بېلابېلو ماناوو کارول سوی دی، یو شمېر پوهان سیاست د دولت د چارو پوهې ته وایې، ځینې یې هغه پوهه گڼې چې پر بنسټ یې سیاسي قدرت لاسته راځي. یانې د سیاسي قدرت د لاسته راوړلو اړونده پوهه یې گڼې. په هر حال د عربي ژبې سیاست د انگریزي ژبې تر (Politics) په پراخه مانا سره کارول کېږي؛ ځکه چې د انگریزي ژبې (Politics) یوازي د حکومت او دولت د چارو پوهې ته ویل کېږي، پداسې حال کې چې د عربي ژبې سیاست بیا د ژوندانه د ټولو چارو سره سروکار لري. یو شمېر پوهان دا علم د (سیاست علم) بولي، بله ډله یې (سیاسي علم) بولي، نور یې (سیاسي علوم) بولي، چې موږ په راتلونکي کې ددې هر څه پر ځای یوازي (سیاست) کاروو.

د سیاستپوهني تعريف:

لکه مخکې چې مو وویل یو شمېر پوهان سیاست پوهنه یوازي د دولت او حکومت د چارو پوهې ته وایې، پداسې حال کې چې دا ډول تعريف د سیاستپوهني لپاره اوس د منلو وړ ندی؛ ځکه چې سیاستپوهنه په ټولنه کې غیري رسمي جوړښتونه او سیاسي سلوک هم تر څېړني لاندې نیسي. که څه هم دولت د سیاستپوهني بنسټیزه موضوع گڼل کېږي او سیاستپوهنه د دولت سره ډیر سروکار لري، خو سیاستپوهنه یوازي په دولت پورې نسي تړل کیدای.

د یو شمېر پوهانو لکه کاتلین او دوژوونال په آند سیاست د انساني ټولني جوړښت او سیاسي ژوند تر څېړني لاندې نیسي او سیاست د ټولني د غړو ترمنځ د اړیکو علم دی. پدې تعريفونو سره د سیاست د

علم ساحه ډیره پراخه کیږي او د بشري ژوند ټول اړخونه د سیاست تر اغیز لاندې راځي.

ځینې نور پوهان بیا سیاست په قدرت او واک پوري اړوند علم گڼي، ددوی په آند سیاست د قدرت لاسته راوړل، ساتل او انتقال ته ویل کیږي. همدارنگه سیاست د سیاسي قدرت بنسټ، ساحه، د کارونې ډول او سرچینې په ګوته کوي. دکانون توجه په آند د سیاست علم هغې مبارزې ته ویل کیږي، چې موخه یې د واک لاسته راوړل، ساتل، پلي کول، نفوذ کول او یا د نورو د نفوذ څخه مخنیوی کول دي. خو سیاست ته یوازې د سیاسي واک علم ویل هم تر نیو کولاندې راغلی دی، بلکې زیاتره پوهان پدې آند دي چې سیاسي واک د سیاست د علم د بنسټیزو موضوعاتو څخه ګڼل کیږي او حتا ځینې پوهان وايي چې سیاسي واک د سیاست د علم هسته ګڼل کیږي، خو سیاست سربېره پر واک باندې د نورو موضوعاتو سره هم سروکار لري او یوازې د واک او قدرت علم نسو ورته ویلای.

په پای کې د سیاست د علم لپاره داسې تعریف کولای سو ((سیاست هغه سوله ییز یا غیري سوله ییز مشرتوب دی چې د وګړو ترمنځ پر اړېکو، ډلو او ګوندونو، د هېواد په دننه کې پر حکومتي چارو او د دولتونو ترمنځ پر اړېکو باندې واکمني لري))⁽¹⁾.

¹- د سیاست لپاره بېلابېل تعریفونه شتون لري، ځینې سیاستپوهان او سیاستوال په سیاسي مباحثو کې (سیاست د ګټو لوبه بولي) یانې د سیاست موخه د خپلو ګټو ساتل او لاسته راوړل دي، همدارنگه یو شمیر نور پوهان بیا (سیاست د سیالانو لوبه بولي) یانې سیاست د رقیبو او سیالو ډلو ترمنځ د لوبې نوم دي.

همدارنگه د سياست په اړه اسلامي پوهانو هم تعريفونه وړاندي کړي دي، چي په لاندې ډول يې د ځېنو يادونه کوو:

۱- امام محمد غزالي^(ح) د سياست د پيژندنې په اړه وايي (سياست د الله تعالي د مخلوق اصلاح او هغي لاري ته لارښودنه ده، چي د دنيا او اخرت د خلاصون لامل گرځي). همدارنگه دی وايي (سياست هغه پوهه او تدبير دی، چي د ژوندانه د وسايلو او د هغو پر چار چاپيره د افرادو او ټولني ترمنځ د مينې، يووالي او يوله بل سره د مرستي د پيدا کيدو لامل گرځي).

۲- ابن خلدون^(ح) د سياست د پيژندنې په اړه وايي (حکومت او سياست د انسانانو د ساتني او د هغوی د گټو د کفالت او ضمانت نوم دی او دا ډول سياست د مخکي پرمخ باندي د الله تعالي پر بندگانو د هغه نيابت دی. چي پر انسانانو باندي د هغه احکام پلي سي). د دي تعريف څخه داسي جاج اخيستل کيږي، چي اسلامي سياست د حکومت او سلطنت د هغي تلنلاري سره سروکار لري، چي له مخي يې عامه گټي بشپړيږي او د الله تعالي د بندگانو په حالت کي غوره والی پيدا کوي.

۳- علامه ابو البقي حنفي^(ح) سياست داسي تعريف کړی دی (هغه تلنلاره، چي د انسان د نسيگني او غوره والي په اړه د اوس او راتلونکي لپاره ضمانت وکړي د سياست څخه عبارت دی).

په پای کي د اسلامي پوهانو د آندونو پر بنسټ سياست داسي تعريفولای سو ((د اصلاحي تدبېرونو ټاکل او د نظم او ترتيب پرمخ بېولو ته سياست ويل کيږي. سياست يو فن او حکمت دی، چي د

سیاسي مکتبونه _____ په سياسي مکتبونو پورې اړوند مفاهيم

حکومت او رياست نظم، ترتيب او بنايسته والی يې موضوع او مهمه دنده ده)).

نو د پورتنیو اسلامي پوهانو د آندونو پر بنسټه سياست چل، فريب، درواغ، مکر او جنگول ندي، بلکي سياست د هغې پوهې نوم دی، چې د خلکو ترمنځ مينه، ورورولي او محبت منځته راوړي. ريښتيني سياستپوهان او سياستوال هغه دي چې ښه نظر، ريښتينولي، تدبير او ښه اخلاق ولري.

(۲) - سياسي مکتب:

سياسي مکتب د دولت په اړه نظرياتو او آندونو ته ويل کيږي، يانې د سياسي ټولني (دولت) د سرچينو، موخو، تلنارو او بالاخره د هغه د غوره ښې په اړه آندونو ته سياسي مکتب ويل کيږي. لکه څرنگه چې د دولت مفهوم د قدرت سره تړلی دی له همدې کبله سياسي مکتب پر دولت سربيره د سياسي غورځنگونو او قدرت لپاره هم ځينې اصول لري، چې سياسي مکتب بيا پدې ښه د ايډيالوژۍ ښه ځانته غوره کوي. چې وروسته سياسي گوندونه يې د پلي کولو لپاره غوښتنه کوي د بېلگې په توگه که چيري د ليبراليزم، فاشيزم او کمونيزم سياسي مکتبونو کې د ټولني د سرچينې په اړه څېړنه وکړو، نو د اېه وليدل سي، چې د ټولني د سرچينې په اړه د دوی ترمنځ ټکرونه شتون لري او په عملي ښه هم همدا ټکرونه پلي سويدي.

د سياسي مکتبونو پيداښت:

سیاسي مکتبونه چې په اوسني مفهوم سره یې پیژنو د دوه یا درې پېړیو څخه زیاته مخبڼه نلري او د اروپا د فکري او ټولنیزو انقلابونو څخه سرچېنه اخلي. یانې په اروپا کې د رنسانس او دیني ریفورمیشن په پایله کې د فکري او ټولنیزو خوځښتونو لپاره زمينه برابره سول او زیات فکري او سياسي غورځنگونه راپورته سول. د یادونې وړ ده چې دا په دې مانا نده، چې له دې څخه مخکې سياسي خوځښتونو او غورځنگونو شتون نه درلودی، بلکه سياسي تفکر د ارسطو او افلاطون راهیسي د لودیځ په فلسفه کې ځای کړل سوی دی. همدارنگه له دې څخه مخکې هم سياسي غورځنگونو او انقلابونو تر دیني سیوریو لاندې د نړۍ په گوټ گوټ کې ځانونه ښکاره کړيدي. خو پدې وروستیو پېړیو کې په ځانگړي ډول د فرانسې د لوی انقلاب څخه وروسته سياسي غورځنگونه د ځانگړو سياسي ایډیالوژیو پر بنسټ راپورته سول.

د دولت او سیاست په اړه د آندونو ریښې د لرغوني یونان د افلاطون او ارسطو د آندونو څخه پیلېږي، چې په فلسفه کې یې د سیاست د فلسفې په نامه ځای پر ځای کړيدي. خو په هغه وخت کې د سیاست په اړه د پوهانو خبرو یوازي نظري اړخ درلودی او هر فیلسوف او پوه د سیاست په برخه کې بېلابېل نظرونه ورکول. د لرغوني یونان په فیلسوفانو کې لومړی فیلسوف افلاطون و، چې د حکومت په اړه یې خیالي نظر ورکړی دی، خو وروسته ارسطو چې حکمت یې پر نظري او عملي باندې وویشی او نظري حکمت یې پر (الهیات، منطق،

سیاسي مکتبونه _____ په سیاسي مکتبونو پورې اړوند مفاهیم

ریاضیات) باندي وویشی او عملي حکمت یې پر (اخلاق او سیاست) باندي وویشی، نو په سیاسي تفکر کې یې ډیر اړین گام واخیستی. خو پدې وروستیو پېړیو کې زیاتو سیاستپوهانو لکه ماکیاوولي، روسو، لینن... او زیاتو سیاسي غورځنگونو او انقلابونو د سیاست لورې ته بدلون ورکړ او زیاتو پرمختگونه یې رامنځته کړل. دا بنسټیز بدلون هغه وخت رېښتني بڼه خپله کړه، چې د اروپا د پرمختگ لپاره د عقل باوري او دنیوي گامونه پورته سول او د اروپا د عروج لپاره یې د الاهیاتو پر ځای د عقل او فکر څخه بنسټیز کار واخیستی. پر عقل باندي باور او عقلي گامونه په ځانگړي توگه د بورژوازي پور لخوا جدي ونيول سول او عملي بڼه یې ورکړه او دا اصل چې (عقل بایدې حکومت وکړي) په اروپا کې ومنل سو. همدارنگه هغه سلطنتونه او دیکتاتورۍ چې د ځانگړیو امتیازاتو پر بنسټ جوړ سوي وه، پڼگ سول او د عقلي حکومت لپاره زمينه برابره سول.

په مخکي وختونو کې د سیاسي مکتبونو لخوا هڅه کیدل چې عدالت او برابري رامنځته کړي او د داسې حکومتونو لپاره گامونه واخلي چې تر ډیره بریده عادل وي، خو د دوی د عدالت نوموړي فرضي زیاتره وخت پر دیني او مذهبي بنسټونو او ارزښتونو باندي ولاړې وي او دوی زیاتره وخت د سلطنت او شاه د حقوقو په ملاتړ باندي خلک سیاسي بهیر ته اچول او په خلکو کې یې همدا ارزښتونه خپرول.

(۳) - سیاسي فلسفه:

د فلسفې هغه برخه چې په سیاست پورې اړه ولري او په هغه کې د دولت او حکومت پرمسایلو د فلسفې اصولو له مخي بحث وسي

سیاسي فلسفه بلل کېږي. یا په بل عبارت سیاسي فلسفه د عقلاني څرگندونو او بنسټیزو پوښتونو ، هغه چي د ټولني ، دولت ، هیوادولۍ ، ټولنیز ژوندانه ، فردي حقونو ، د فرد او ټولني دندې د یو بل په وړاندي تر غور او څېړني لاندې نیسي سیاسي فلسفه گڼل کېږي. سیاسي فلسفه د قانون ، عدالت ، قدرت ، او حکومت څرگندوی ده. سیاسي فلسفه دې پوښتني ته چي [حکومت] د کومو کسانو حق دی بنیادي ځواب وایي ، په داسي حال کي چي سیاسي علوم له دې ډول پوښتونو سره کار نه لري بلکي د سیاسي فلسفې له مخي د غور او څېړني وړ وي. په سیاسي فلسفه کي د فرد اړیکه له دولت او ټولني سره ، د حکومت د ډولونو پیژندگلوي او همدا ډول د سیاست اړوند پوښتني مطرح کېږي.

د سیاسي فلسفې ټولیز هدف او موخه د حکومتونو د سیاسي او ټولنیزو سازمانونو سپړنه او پیژندنه ده هغه که په تېر کي شتون درلود او یا اوس شتون لري. یا په بله وینا د سیاسي فلسفې موخه د سیاسي سازمانونو د ارزښتونو ټاکل دي ځکه نو وایو چي په سیاسي فلسفه کي د حکومتونو ډولونه او تعریفونه او په یوه وخت کي د هغوی اړوند پوښتني وړاندي کېږي او ځوابونه یې ورته موندل کېږي.

دلته وایو چي (فلسفه) په ټولیزه توگه په علمي مسایلو کي تفکر ، ژورلید ، تفنن او پوهه ده هغه علم چي د اشیاء د بنسټونو او د هغوی د شتون له عللو څخه بحث کوي. خو سیاسي فلسفه په سیاسي اډانه کي په پورتنیو عنصرونو راگرځي ، ځیني سیاسي فیلسوفان سیاست پر ټولنه باندي د حکومت کولو علم او پوهي ته وایي ځیني بیا پر انساني ټولنو د حکومت کولو فن ته سیاست وایي خو په پورتنیو دواړو

تعریفونو کې یو تړلی عنصر شتون لري چې هغه (حکومت او سیاست) دی.

((سیاسي فلسفه د فلسفې یو څانګه ده چې د فلسفې کلمه یې د [فلسفي سیاست] د تګلارې او معقول¹ بحث بیانونکې ده ، هغه تګلاره چې هم په ټولیز ډول او هم د مسئلو ژورو ته کتنه کوي له دې اړخه د سیاسي اصولو پیژندنې ته [سیاسي فلسفه] وايي.))² یا په بله وینا سیاسي فلسفه د سیاسي چارو د ماهیت او ارزښت د فهم او درک لپاره هڅه ده او د [سیاسي فلسفې] موضوع د سیاسي عمل له هدف سره تړلې ده.

سیاسي فلسفه د سیاسي چارو د ماهیت پیژندنې لپاره د ګمان پر ځای د هغوی اړوند وینې کونښنې دی ، د دولت ځواک او جوړښت ، د دولت د رښتني شناخت لپاره او له بله پلوه د هغه د ساتنې او تغیر لپاره فکري او ذهني فعالیت دی هغه چې د سیاسي او ټولنیزو ستونزو او سختیو د اوارې په موخه را مخته کیږي.³ سیاسي فلسفه یانې د سیاسي اند ځانګړی ډول او هغه تفکر چې انسان ځان د سیاسي فلسفې په چارو کې بوختوي. لومړی پر سیاست باندې د واکمنو حقایقو د کشف په موخه په تامل سره ګام پورته کوي ، په دوهم قدم کې سیاسي حیات ، د فلسفي حیات له صورت څخه ګڼي او په ورستني کې دا چې سیاسي فلسفه په ټوله کې د حقیقت موندلو په لټه کې ده.

¹ : Rational

² : سید مهدي سیدیان ، روش شناسي فلسفه سياسي ، ۱۳۸۷ شمسي ، ۴ مخ

³ : سیدیان مخکنی اثر ، ۵ مخ.

[سیاسي فلسفه] د سیاسي او ټولنیزو پېښو انعکاس دی هغه چې هڅه یې کړې هغه ښکاره توجیه، او تفسیر کړي او د هر پېر معضلاتو او ستونزو ته تغیر او سمون ورکړي او یا د هغوی لپاره حل لاره ومومي. د سیاسي فلسفې رشد او پراختیا د ټولنیزو او سیاسي چارو د پېښو د پایلي د سرلیک په توګه او د هغوی انعکاس په ذهن کې د متفکرانو، پوهانو او د پوهانو او د تصور د قوي ځواک لرونکي دي، بیلابیل انځورونه په بیلابیلو وختونو کې له بهرنۍ نړۍ څخه او ډول-ډول سیاسي فلسفې را منځته کوي.

پر سیاست باندي واکمن اصول د سیاسي فلسفې په شتون کې را منځته کېږي. یا په بل ډول د سیاسي ژوند د کشف لپاره تلابن ته سیاسي فلسفه ویل کېږي. د بیلګې په توګه: د حکومت اړتیا، د حاکم ځانګړني، د حکومت غوره نمونې، د حاکم او وګړو ترمنځ اړیکه، عدالت، ازادي، برابري، حق پلټنه، او فضیلت غوښتنه د سیاسي فلسفې له مسایلو څخه شمېرل کېږي.

د هري ټولني سیاسي فلسفه د هغه د سیاسي نظام پر ارزښتونو باندي تکیه لري او سیاسي فلسفه یې د سیاسي نظام سپړونکې او د هر نظام د حقانیت بنسټ جوړوي، سیاسي فلسفه د سیاسي نظام سپړونکې او ضامنه ده او په څنګ کې دوګړو لپاره په سیاسي اډانه کې د قانع ځواب موندونکې ده.

سیاسي فلسفه باید په هستۍ پېژندنې سره پیل سي تر څو حکومت او قدرت هستي د نورو هستیو سره د تړاو په لرلو سره تر غور او څېړني لاندې ونيول سي.

په سياسي فلسفه کې بنسټيزي پوښتني:

په سياسي فلسفه کې بنسټيزي پوښتني په دې توګه دي:

۱: ايا له لويه سره حکومت شتون لري؟

۲: له آره حکومت څه شی دی؟

۳: د حکومت د شتون علت څه شی دی؟

۴: د حکومت قلمرو تر کومه ځايه پوري دی؟

۵: د حکومت استقرار (توان) او استمرار (روان) پر کوم بنسټ دی؟

۶: په پای کې د حکومت ډولونه کوم دي؟

بايد ووايو چې سياسي فلسفه يانې له فلسفي ليدلوري د سياست پېژندنه او په ټوليزه توګه ويلای سو چې سياسي فلسفه سياست ته له فيلسوفانه ليدلوري څخه له کتني عبارت ده.

له آره په سياسي علم کې هم پوښتني پر دوه ډوله دي، د بېلګې په توګه ورځنۍ پوښتني ځانګړي وخت او ځای ته په کتو سره بيلابيل ځوابونه مومي او هغه پوښتني رامنځته کېږي چې تل د ملتونو په منځ کې د فکر او اندونو په تاريخ کې مطرح وې، ځکه نو وايو چې همدا [سياسي] فلسفه ده چې د سياست د علم د بنسټيزو او تليپاتو پوښتونو لپاره د ځواب موندلو په لټه کې ده.

حکومت او په خپل وار سياسي سازماني ځواک او فرمان چلونکي سازمانونه هغه چې د ټولني د سياسي جوړښت ساتونکي وي بنکارندويي کوي.¹

¹: فلسفه او سياست، ۳۸ مخ

سياسي مکتبونه _____ په سياسي مکتبونو پوري اړوند مفاهيم

په بنسټيزه توگه د نړۍ ټول حکومتونه د سياسي تاريخ له پيله بيا تر نن پوري د يوه سياسي مکتب ، نظام ، تگلاري او ليدلوري پر بنسټ رامنځته سوي دي داچي سياسي مکتبونو په خپلوکي له يو بل سره توپير درلود ،¹ ځکه نو بې شمېره حکومتي ډولونه رامنځته سول چي دې حکومتي ډولونو په يونان² ، مصر³ ، بين النهرين⁴ ، اريانا⁵ ، چين⁶ ، روم⁷ ، هند⁸ او نوروکي بيل - بيل ډولونه درلوده او همداسي اسلام د سپيڅلي دين په خپريدو سره اسلامي سياست دی چي دقران کريم او نبوي حديثو پر بنسټ جوړ او رامنځته سوی دی . لکه څنگه چي مخکي ورته نغوته و سوه په سياسي فلسفه کي هغه پوښتني او مسايل وړاندي کيږي چي د سياست او د يوې ټولني له سياسي دستگاه سره تړاو ولري له دې شمېر څخه يو څو يې په لاندي توگه دي :

الف: ايا له لويه سره د حکومت شتون اړين دی؟

ب: که وي د حکومت بنسټ څه شی دی؟

ج: ايا انسانان د حکومت د شتون پرته له يو بل سره ژوند نه سي کولای؟

¹: فلسفه او سياست مخکني اثر ، ۳۹ مخ

² : Greece = Greek = يوناني

³ : Egypt

⁴ : Mesopotamia = په يوناني ژبه کي ورته ميزوپوتاميا وايي

⁵ : Arianna

⁶ : China

⁷ : Rome

⁸ : India

د دولت او حکومت د ځواک بریدونه د ټولني پروګرو تر کومه ځایه پوري وي؟

ر: ایا شونې ده چې په ټولنه کې د وګړو پر ټولو چارو څاروسې، یا داچې ازادې ورته ورکړل سي؟ خو دا ازادې باید برید ولري که نه؟
س: ایا ملي شورا ته را وړاندي سوي نمایندګان هغه چې ځانونه وړ بولي هغوی ته دي رایه ورکړل سي، یا داچې درايي وړ کونکو په خوښه هر څوک او هر ډول چې وي رایه ورکړل سي؟ او نوري هم دي ته ورته پوښتنې...

یو شمېر پوښتنې چې له پخوا څخه د فیلسوفانو تر منځ اختلاف وړ دي هغه داچې: فرد مهم دی که ټولنه؟ ایا ټولنه د فرد لپاره رامنځته سوې او که فرد د ټولني لپاره؟ د کوم یو ګټې تر هغه بل وړاندي او مهمې دي؟

د دې ټولو پوښتونو ځواب د حکومتونو د بیلابیلو مکتبونو پر بنسټ سوي دي.

د بیلګې په توګه د سوسیالیستي¹ او کمونیستي² حکومتونو سیاسي فلسفه پر دې بنسټ ده چې ټوليزي ګټې پر فردي ګټو وړاندي دي خو پانګوالي او کپیتالیستي³ نظام د سیاسي فلسفې له مخې فردي ګټې تر ټوليزو ګټو وړاندي بولي.⁴

د سیاسي فلسفې یو بله پېچلې او بنسټیزه پوښتنه داده چې کوم کسان باید حکومت وکړي؟

1 : Socialism

2 : Communism

3 : Capitalism

4: فلسفه او سیاست، ۴۰ مخ.

له ډیره وخته سياسي فيلسوفانو او سياسي مکتبونو دې پوښتني ته په توپيري ځوابونه ورکړي دي خو بيا هم دې پوښتني ته هر ډول ځواب له هري سياسي زاويې څخه د دولت او حکومت د نوي ډول غوښتونکی وي.

سياسي فلسفه د څه لپاره ؟

سياست ، د سياست علم ، د سياسي مديریت فن ، سياسي اندونه ، سياسي ايډيالوژي ، سياسي مکتبونو ، سياسي تفکر ، سياسي نظريې ، سياسي قاموسونه ، سياسي تحليل ، سياسي کلام ، سياسي فلسفه او له دې ټولگي څخه د نورو مفاهيمو تعريف او دقيقه سپړنه د سياسي فلسفې د بحث وړ موضوعاتو څخه شمېرل کېږي.

د پورتنیو ويونو (لغاتونو) ترمنځ توپير علمي ځيرتيا او ژوري څېړني ته اړتيا لري.

که فلسفه دنړۍ شمولۍ او ټوليزو احوالو د وجود څخه بحث او تلاش کول وي بيا نو د فلسفې گټه او ثمره ، لوستل او ټوليز فيلسوفانه فکر بنايي په درک او فهم¹ کې وي.

داچې فلسفه دگلي احکامو او ارزښتونو له کلياتو سره سروکار لري کولاي سي چې انسان ته ټوليزه پوهه او ځيرکي وروبخښي ، ځکه فلسفې ته وردانگل ، د ذهن باريک ليدنه او په ورځنيو سياسي چارو کې له غورېدلې فکر سره جوخت يون کوي.

سياسي فلسفه په دې هڅه کې ده ترڅو د عقلي ليدلوري د سياست بنسټيزو مباحثو ته کتنه وکړي او بل داچې سياسي فلسفه په دې هڅه

¹ : Perception

کي ده تر څو د برهاني قیاس د تگلاري له لوري د سیاسي مسایلو سپړلو ته ورو دانگي.

د یادولو وړده هغه څه چي د سیاست د علم او سیاسي اندونو له مخي شتون لري ، د سیاسي فلسفې له تگلاري سره ډیر توپیر لري په دې منځ کي د سیاسي فلسفې د تگلاري پیژندنې لپاره د سپړني څرگندي تگلاري دا دي چي په لیدلورو او یا په ټولیزه توگه د [سیاسي فلسفې] فیلسوفانو او مفکرینو ته ورو دانگو ، په دې برخه کي لږ تر لږه کولاي سو هغه په زماني مقطع کي مشخص کړو . پاته دي نه وي چي سیاسي فلسفه په خپل وارییل د پلټني حیات لري او د سیاسي لیدلوري له اړخه انساني هدفونه د نړۍ اړوند سوژو کي په خپله اندیزه او نظري اډانه کي لري .

د سیاسي فلسفې ځانگړې مانا نن ورځ په هغه اندازه څرگنده ده چي د سیاسي فلسفې له پیداینسته یانې د یونان له [اتن] څخه بیا تر نن پوري یې پایښت او پرورښت هر چا ته څرگند دي . هر سیاسي عمل یا کړنه د موجوده وضعي د تغیر لپاره را منځ ته کیږي او یا هم د هغه د ساتلو لپاره ، که هر کله د موجوده وضعي د ساتلو لپاره هیله او میل شتون ولري ، منظور دادی چي تغیرات هم د غوره والي په لور را منځته کیږي ، ځکه ټولي سیاسي کړني د (بنه) او (بد) څیزونو په ځواب سره هدایت کیږي خو د (بنه) او (بد) د انځور دلالت ، پخپله د ښه او بد په هکله غور کول دي ، همدا پوهاوي دی چي د خیر په لور زموږ ټولي کړني هدایت کوي او دا پوهاوی د داسي گمان خصلت لري چي نور د

سیاسي مکتبونه _____ په سياسي مکتبونو پورې اړوند مفاهيم

پوښتني وړ نه وي خو په هغه اندازه د (غور) وړ گرځي چي پوښتنه پارونکي وي¹.

دا واقعيت چي کولای سو د هغه څه په اړه پوښتنه وکړو چي موږ د (ښه) او (بد) د انځور په لور هغه چي نور د بحث وړ نه دي او د هغو تفکرونو لپاره چي نور (حدس او گمان) نه دي بلکه معرفت او پيژندنه ده رهنمايي کوي.

ځکه نو ټولي سياسي کړني د پيژندنې او معرفت² په لور د (خیر) او (بې خیرۍ) لوری نه لري يانې هغه چي د ښه ژوند او ټولني پيژندنه يې بولو، ځکه ((ښه ټولنه پخپله د بشپړ او نيکمرغه سياست څرگندوی ده.)) که دا جهت لرونکي څرگند سي او انسانان و غواړي خپله څرگنده موخه وپيژني لاس ته راوړل يې نسبت ښه ټولني او ژوند ته ځای پر ځای ترې [سياسي فلسفه] څرگند يږي، د دې بېلگه د سياسي فلسفې تر سرليک لاندې د دې څرگندوی ده چي دا جزئي فعاليت او کړنه له يو ګل او ټولګي څخه ده، يانې د فلسفې يو برخه يا په بله مانا [سياسي فلسفه]³ د فلسفې يو څانګه ده.

د سياسي فلسفې په اصطلاح کي د [فلسفې] کلمه د سياسي اندونو د بحث او کړونو بيانونکې ده همداسي تگلاره چي ټول د پام وړ موضوعات رانغاړي او هم يې له جرړي سره سر او کار لري. [سياست] هم د بحث وړ موضوع ده او هم د دې ځانګړي او اړين کار ښکارندوی دی.

¹: ليو شتر اوس، سياسي فلسفه ۱۲ مخ.

²: Acquaintance

³: Political philosophy

مخکي موهم ورتنه نغوته وکړه چې [سیاسی فلسفه] د هغو مسایلو او تگلارو سره سروکار لري هغه چې مانا او مفهوم یې د سیاسی ژوند اړوند وي او د هغه موضوع باید د سیاسی عمل د غایت او هدف سره هم غاړې وي ، د سیاسی فلسفې د کاري او خبري مدار موخه ټوله بشري ټولنه وي ، لکه : خپلواکي ، ټولواکي (امپراتوري) ، حکومت او نوري هغه موخې چې وکولای سي بشر د خپلو سیاسی موخو ټولو لوړو پوړیو ته ورسوي . [سیاسی فلسفه] د فلسفې له هغو څانگو څخه ده چې د سیاسی ژوند یانې غیري فلسفي ژوند او بشري ژوند سره ډیري نږدې اړیکې لري .

((سیاسی فلسفه هڅه کوي ترڅو د سیاسی چارو د طبیعت¹ او سیاسی نظم ، بڼه او بد دواړو باندې پوه سي .)) سیاسی فلسفه باید له سیاسی [اند] څخه په ټولیزه توګه جلا سي . لیدل کیږي چې ډېر ځلي دواړه یو ډول انگېرل سوي دي ځینې شنونکي بیا تردې اندازې پوري ژور او کاره تللي چې حتی سیاسی فلسفه یې تر پوښتني لاندې راوستي ده ، دلته د سیاسی اند څخه منظور په سیاسی تفکر کې ژورتیا او یا د هغه اړوند تفسیر وړاندې کول دي او د سیاسی اند² (نظر) څخه مراد هر خیال ، مفهوم ، ډول او یا هر څرګند سیاسی کار چې د تفکر په وخت کې د هغه اړوند ذهن په کارلو یږي او د سیاسی بنسټونو اصول تر غور لاندې نیسي .)) ځکه نو وایو چې : ((هره سیاسی فلسفه سیاسی نظر دی ، هر سیاسی [نظر] سیاسی فلسفه نه ده .)) د واقعیتونو پر بنسټ سیاسی نظر نسبت د ګمان او معرفت

1 : Nature

2 : Thought , mind, idea

بېلوالی ته بهې تو پیره دی مگر سیاسي فلسفه هغه ویننه هڅه ده چې انعطاف نه منونکې ده ، د معرفت پر ځای کول نسبت سیاسي اصولو ته د گمان پر ځای نسبت نورو ته. سیاسي نظر ممکن ونه غواړي چې کوم شی بیله بیان او دفاع له یو باور څخه ، بېله زموږ منل سوو څیزونو څخه یوه ځواکمنه اسطوره اوسي - خو - د سیاسي فلسفې لپاره اړینه ده چې د خوځنده وینستیا ، نسبت توپیري باور ، اعتقاد او معرفت په خوځښت راسي او حرکت یې وساتل سي یو سیاسي (نظروال) چې فیلسوف هم نه دی په ځانگړي نظم او سیاست کي جذیږي او یا د هغه سره تړل کیږي په داسي حال کي چې سیاسي فیلسوف له آره له حقیقت سره تړلی دی .

ځکه نو وایو چې سیاسي اند سیاسي فلسفه نه ده بلکه د نورو تخلیقي څیزونو شعر ، داستان ، مقررات او یانورو سره بهې تړاوه نه ده. د سیاسي فلسفې او سیاسي کلام ترمنځ هم توپیر شتون لري . ((هر حکومت د سیاسي فلسفې لرونکی دی ، د حکومت د موخو بحث د سیاسي فلسفې له اړینو بحثونو څخه دی .)) (لکه د سیاسي نظامونو ډولونه ، د هریوه بڼې گڼي او بدگڼي د دوي موخي او همدا ډول دخلکو حقونه د سیاسي فلسفې ستن جوړوي .))

په پښتو ژبه کي ((سیاسي فلسفې ، د سیاست فلسفه ، د سیاست د علم فلسفه ، او د سیاسي علومو فلسفه .)) په څیر سره له یو بل څخه نه دي جلا سوي. په حقیقت کي سیاسي فلسفه د سیاسي علومو او ټولنپېژندنې خلاف یو تجربی علم (نه) دی او موضوع یې هم تجربی تحلیل نه دی .

سیاسي علم د دولتونو ، احزابو ، نهادونو ، سیاسي موسساتو او سیاسي ایډیالوژیو ، واقعي شرایطو باندې رڼا اچوي او ټولنپوهنه لکه له نوم څخه چې بې څرگند یزې تجربوي پېښې په ټولنیز ژوند کې تر څېړنې لاندې نیسي. خو [سیاسي فلسفه] په سیاسي علم کې د روانو پوښتنو او گروپونو اړوند اساسي او اصولي پوښتنې ، له انساني اړخه اړیکه له تجربو او پېښو سره یو لار موندنه ده همدا ډول د سیاسي فلسفې او اخلاقو د فلسفې ترمنځ هم نږدې اړیکې شتون لري.¹

د سیاسي فلسفې اړتیا:

[د سیاسي فلسفې] اړتیا حاضره او تل پاته ده په ځانگړې توگه هر کله چې د نویو سیاسي مسایلو (پوښتنو) د ځواب سره مخ کېږو هغه چې د دودیزو سیاسي مفاهمو په ځواک یې نه سو ځوابولای د سیاسي فلسفې تر سرلیک لاندې یې ځواب مومو. ویل کیږي چې په سیاسي فلسفه کې لاندنۍ دوې اړینې پوښتنې هم شتون لري:

الف: څوک څه په لاس راوړي؟

ب: او څوک څه وینا لري؟

لومړنۍ پوښتنه: د مادي گټو د تحلیل او همدا ډول د انسان د حقوقو او ازادیو اړوند ده ، دا چې وگړي پرکوم بنسټ د شتمنیو او سیاسي خپلواکیو لرونکې سي؟ او په څنگ کې د کومو حقوقو او ازادیو لرونکي وي؟ کوم ډول قوانین دي چې نه یوازې د شتمنیو د سپرلو لپاره بلکه پر ځواک ، واک ، حقوقو او ازادیو باندې څار وکړي؟

¹: حسن سهل آبادي ، مقاله ، ماهیت فلسفه سیاسي ، ۷ مخ.

دوهمه پوښتنه؛ هم د یو ډول گټورو سپړلو لپاره مطرح کیږي، یانې سیاسي قدرت [؟!]، په بل عبارت د [سیاست فلسفه] او سیاسي فیلسوف لپاره تل عادلانه (ویش او شتمني) او څه ډول د هغو حقوق او ازادې چې وگړي یې لري او څه شیان نور باید ولري؟ او بل دا چې د کوم لارو او معیارونو پر بنسټ باید د شتمني خپرلو او سپړلو لپاره په ټولنه کې څار او کار [و] سي. دا چاره اغلب تل د ارزښت وړ وه؛ د سیاسي فلسفې غوره ځانگړنه او څرگنده اړتیا د سیاسي فلسفې له مخې او د سیاسي فلسفې په اډانه کې کیږي.¹

په حقیقت کې لکه وړاندې چې ورته کتنه وسوه هر حکومت د ځانگړي سیاسي فلسفې لرونکی دی له لیبرالیستي او کمونیستي حکومتونو څخه نیولې تر جمهوري اسلامي پورې، البته موخې او ایډیالونه (نظریې) د هر سیاسي نظام هغه متفاوت او بیل دي او دا پخپله د یوه حکومت په ساتنه کې د ارزښتناکو عواملو څخه شمېرل کیږي ددې موضوع اړوند ځینې یې له اړینو هغو څخه دا دي:

۱: هر حکومت د سیاسي فلسفې لرونکی دی؛ دې ته په کتو انقلاب هم د یوې سیاسي فلسفې د درې-وړي کولو په مانا دی او ځای یې د نوې سیاسي فلسفه نیول دي.

۲: د سیاسي نظام، اعتدال او حیات د سیاسي فلسفې په [واک] کې دی؛ په دې ډول چې سیاسي فلسفه نظام سپړي طبعاً هر څومره دا فلسفه غښتلې وي عمل یې هم زیات وي.

۳: سیاسي فلسفه د سیاسي ارمانونو بیانونکې ده؛ په دې ډول چې د فعلي نظام پر توجیه د حکومت د موخو وړاندیز هم کوي، هدف ټاکي

۱: جانتان ولف، د سیاسي فلسفې گټې، ۱۳۹۱، ۱۳ مخ.

او هدف ته د رسېدو تگلاره بيانوي ، په ټوليزه توگه که وغواړو سياسي فلسفه هغه هم په شلمه پېړۍ کې په يوه عبارت کې وپلټو د اوس لپاره يوازي په دې طرحې بسنه کوو¹ :

لکه څنگه چې په شلمه پېړۍ کې کلتوري ژوند تر ډېره سياسي سوي دی ځکه نو [سياسي فلسفه] هم د هغه نظري او سياسي فعاليت د تگلاري سره ورته والی موندلی تر دې چې دا يوشانوالی تر دې مهاله پوره بريالی هم (نه) دی.²

سياسي فلسفه او سياسي تفکر :

د سياسي فيلسوفانو په اند چې سياسي فلسفه د سياسي تفکر په مفهوم (نه) ده بلکه د سياسي فلسفې اند ، د سياست اړوند ، د حکم او امریت ، د فطرت او ماهيت ، د سپړني فهم ، اطاعت او تبعيت ، اړتيا او موخه ، دولت او ټولنه ، د دولت د شتون دلايل او دانسان د سياسي ژوند د سازماندهۍ غوره تگلاره د ژوند د اساسي موخو د تامين او عدالت او همدا ډول د برابری او ازادۍ پلوي او سپړونکې ده .

د سياسي فلسفې له مکتبونو څخه هر يو يې بيل- بيل پر پورتنیو مسایلو باندي د خپلې ځانگړي سياسي تگلاري په رڼا کې څېړني او څرگندوني کړي دي³ :

1: محمد جواد نوروزي ، فلسفه سياست ، ۱۳۷۷ لمريز ، ۷ مخ .

2: ډونالد اټول زول ، دشلمې پېړۍ سياسي فلسفه ، ۱۳۸۷ لمريز ، ۲ مخ .

3: حسين بشيريه ، آموزش دانش سياسي ، نشرنگاه معاصر ، چاپ دوم ۱۳۸۲ ، ۴۷ مخ .

د ارسطو په سیاسي فلسفه کې پر عقلي استدلال تکیه، د توماس هابز په سیاسي فلسفه کې پر انتزاعي او منطقي استدلال تکیه، د جان لاک په سیاسي فلسفه کې پر طبیعي حقوقو او سلیم عقل تکیه، او د (هگل) په سیاسي فلسفه کې ټولیز عقل تکیه او ټینګار د [سیاسي فلسفې] له مهمو تګلارو څخه شمېرل کېږي.

له آره سیاسي فلسفه خپله دنده د انسان د سربنت او فطرت د فرضیاتو پر بنسټ پیلوي خو د انسان د فطرت او سربنت پر بیخ بنایي مساله د فیلسوفانو تر منځ یو واحد نظر شتون نه لري هغه چې په ټوله کې پر څلورو برخو را څرخي:

الف: ایا انسان په طبیعي ډول فرد پال او یا ټولیز پال دی؟

ب: ایا انسان یو سیاسي او مدني موجود دی او که نه؟

ج: ایا انسان طبعاً عقلاني ازاد او عقلاني موجود دی او که غیري عقلاني او مجبور دی؟

د: ایا انسان له آره کمال منونکی دی او که غیري...؟^۱

که د پورتنیو لید لورو څخه د هر یوه مقدمات و منو قاعدتاً باید هغه پایلي چې د دولت د ماهیت دلید لوري په اړه دي، د سیاسي ژوند نتایج، موخي، اطاعت او دلایل و منو. خو د سیاسي فلسفې یو اړینه پوښتنه د دولت د ماهیت څخه بحث دی.

د دولت د ماهیت له تعبیر څخه، د سیاسي ژوند د هدف تعبیر د دولت غوره بڼه د هغه د تګلارې د موندني شرایط رامنځته کوي. په نهایت کې سیاسي فلسفه د دولت د منشا او ماهیت د توصیفی مسایلو، سیاسي ژوند د موخو، ارزښتونو او حکومت د غوره بڼې سره تړاو

^۱: بشپړه مخکنی اثر ۴۸ مخ.

سیاسي مکتبونه _____ په سیاسي مکتبونو پورې اړوند مفاهیم

لري علاوه پردې اند داچي دولت په بنسټيزه او بشپړيزه حاصل له کورنۍ څخه کلي (بانډې) ته ، په ښار او مدني ټولنه کې هم دي او يا داچي د افرادو ترمنځ مصنوع ، ټولنيز تړون ، حاصل او ښکارنده (پدیده) ده؟ خو هر يو بيا بيلي - بيلي څرگندوني او د سياسي فلسفې د اساسي مسایلو يانې ، آزادي ، اطاعت ، مشروعيت ، حقوق او داسي نور مخي ته وړي .

د حکومت په غوره بڼه کې تأمل په نهايت کې د سياسي فلسفې له مهمو موضوعاتو څخه شمېرل کېږي . د سياسي فيلسوفانو څخه هر يوه د خپلو تعبيرونو پر بنسټ د غوښتونکي موخي لپاره د حکومتونو د ښو د مطلوبيت د اندازه گيرۍ د معيار لپاره د پيدا کېدو په لټه کې وه د بيلگي په توگه:

۱: د افلاطون په سيا فلسفه کې د حقايقو د معرفت ميزان .

۲: د ارسطو له سياسي فلسفې څخه د عامه اصلاح ، دوستۍ او فضيلت د تامين ميزان .

۳: د هابز په سياسي فلسفه کې د نظم او امنيت د تامين ميزان او د اکثر و خوښيو ميزان .

د مکتب اصالت د وگړو ډيرکيو ته ، په ټوليزه توگه بايد ووايو د سياسي فيلسوفانو د پام وړ مهمو بوختياو او په ټولنه کې د عادلانه قانون او عدالت د رامنځته کېدو لپاره سپړني ، څېړني او پلټني کولې . د عدالت اړوند د سياسي فيلسوفانو د اختلاف ټکي له دريو اندونو او تعبيرونو څخه سرچينه اخلي :

الف: ځينو عدالت برابري باله .

ب: ځينو وړتيا په پام کي نيول ، د عدالت له لومړنيو شرطونو څخه باله.

ج: يوشمېر په دې اند وه چي داړتياو تامين د عدالت له ملکيتونو څخه دی.¹

(۴) - حکومت:

حکومت په اوسني ماناسره د دولت اجرايوي اورگان ته ويل کيږي. پداسي حال کې چي د نوي دولت له پيدا ايښت څخه مخکي حکومت د ټولني يوازي لور اورگان و ، يانې په هيواد کې ټول اجرايوي ، قضايي او د قانون جوړونې چاري په حکومت پوري اړوندي وي. خو کله چي د نوي دولت آند وړاندي سو او نوي دولت هم په عملي ډول جوړ سو نو حکومت د دولت اجرايوي اورگان وگڼل سو ، يانې حکومت د دولت يو جز سو. نو د حکومت د کارونو په اړه هم بيلا بيل آندونه وړاندي سول. همدارنگه حکومت د پوهانو ترمنځ په لاندي ماناوو سره کارول سوی دی:

۱- مخکنی حکومت چي د ځانگړي واک په لرلو سره د يوي ټاکلي محکمي پر خلکو باندي حکومت کوي ، او ټاکلي جغرافياوي ، سياسي او حقوقي اړخونه لري. دا ډول حکومت ((ټاکلي رسمي ژبه لري ، پر ټولو طبيعي سرچينو باندي انحصاري اقتصاد لري ، بيرغ ، ملي سرود او ځيني وختونه رسمي مذهب هم لري)). دا ډول حالت حتا په فدرالي نظام کي هم ترسترگو کيږي. حکومت پدي ماناسره د اوسني دولت سره يو شان کارول کيږي او دولت د حکومت يو اجرايوي اورگان گڼل

¹: مخکني اثر ۴۹ مخ.

کيږي. د حکومت دا ډول کارونه او پیژندنه یوازې د سیاسي جغرافي پر بنسټ باندي کيږي او د سیاست په علم کې هېڅ علمي ارزښت نلري. ۲- حکومت د حکم ورکولو، د واکمنۍ کولو او د ټولني د کنټرول طريقي ته هم ويل سويدي. د حکومت دا ډول پیژندنه د واک کارونې، د حکومتي بنسټونو د سیاستونو کارونه، او د ټولنيزو ډلو ترمنځ اړيکو ته اشاره کوي. حکومت پدې ماناسره سياسي نظام/سياسي رژیم يادېږي.

۳- حکومت د دولت د گډو (بنسټيزو) عناصرو په څير د ټولو اجرايوي اورگانونو مجموعي ته ويل کيږي، چي همدغه دوهمه او دريمه پیژندنه يې منل سوي ده، چي په دواړو حالاتو کې د دولت برخه گڼل کيږي.

حکومت بيلابيلي بني لري، خو لکه څرنگه چي ليکاک ويلي دي ((د حکومت د منځته راوړلو لپاره يوازې د خلکو اطاعت مهم دی)). په اوسني وخت کې د حکومت شتون ډير اړين دی او ټولو منلی دی، حتا آنارشيسټان چي د سياسي نظام څخه کرکه کوي بيا هم د حکومت شتون مني خو دوی هڅه کوي چي د حکومت د ظلم څخه خلک وساتي او خلک په خپله خوښه بيله زوره هغه پرمخ بوزي.

حکومت د دولت اجرايوي ځواک دی، يانې د ټولو وزيرانو او کابيني د ريس څخه عبارت دی، حکومت په حقيقت کې د قوانينو او قضايي ځواک د پريکړو پلي کول په غاړه لري.

د حکومت لپاره بڼه او جوړښت ډير اړين ندی، يانې کله حکومت ډير ساده وي او لږ وزيران لري، خو کله بيا ډير پيچلی وي او زيات شمير وزيران لري. د حکومت د شتون لپاره دوه شرايط اړين دي، لومړی دا

چي حکومت باید په دولت کې د نظم، امنیت او عدالت د ټینګولو او د قوانینو د پلي کولو وړتیا ولري. دوهم داچي حکومت باید د ټولني د ډیرو وګړو لخوا د منلو وړ وي او که د ډیرو وګړو لپاره د منلو وړ نه وي؛ نو بیا پدې حالت کې دي ډول حکومت ته رېښتني حکومت نه ویل کېږي.

د حکومتونو ډلبندی:

د حکومتونو د ډلبندی په اړه زیاتي هڅي سويدي، چي دا هڅي په بیلابیلو درجو سره ارزښتناکي دي. ځینو سیاسي څیړونکو حکومتونه د دولت په شان ډلبندي کړيدي، پداسي حال کې چي دا ډلبندي سمه نده؛ ځکه چي دولت څو بڼي نلري. د ټولو دولتونو څرنګوالی یوشان دی، ټول دولتونه د بنسټیزو عناصرو لکه نفوس، حکومت، قلمرو او واکمني لرونکي دي.

د نفوسو او مساحت زیاتوالی د دولت په بڼي کې بدلون نسبي راوستلای. ځیني وختونه بیا حکومتونه په ملي او نړیوالو امپراتوریو باندې ډلبندي سويدي. خو دا ډلبندي هم د سیاست په علم کې زیات ارزښت نلري.

د حکومتونو ډلبندي زیاتي ستونزي لري. د ارسطو د وخت لرغوني ډلبندي هم نیمګړې ده. د ارسطو د حکومتونو ډلبندي پر پاچاهۍ، آریستوکراسۍ او پولیټی یا د دوی په فاسدو بڼو تیراني، اولیګارشي او ډیموکراسۍ باندې، نن ورځ د منلو نده. نن ورځ د حکومت غوره بڼه ډیموکراسي ده، پداسي حال کې چي ارسطو ډیموکراسي د حکومت فاسده بڼه او د غلامانو، بي هنره او بي ګټي حکومت ګڼلی دی.

جیمز هرینګتون، شتمني د حکومتونو د ډلبندی معیار ګڼي، ده په

۱۲۵۲م کال کې د (اقيانوس) په کتاب کې ويلي دي، په ټولنه کې د شتمنی يا نفوذ ویشل کيدل چې په هره اندازه وي، حکومت او هيوادوالي هم په هغه کیفیت سره وي. دی زیاتوي (هرکله چې يو وگړی په يوازي ځان د لويې مخکي خاوند وي او په هيواد کې د ده د مالونو ساری نه وي، پدې حالت کې دی لوی خان گڼل کېږي... او د ده واکمني د مطلقي پاچاهي په نامه يادېږي. که چيرې يو څو نفره ياد اصیلو خلکو يوه کوچنی ډله د روحانيت يا د زياتي مخکي په لرلو سره واک په لاس کې ولري، نو د دوی حکومت آریستوکراسي يا پاچاهي به وي. همدارنگه که چيرې د ټولو وگړو ترمنځ مخکي او شتمني يوشان وويشل سي او هيڅ وگړی پر بل باندي لوړوالی ونلري، نو دې ډول حکومت ته د گډوگتو حکومت ويل کېږي). مونښکیو بيا حکومتونه پر لويو او کوچنيو باندي ويشلي دي. د ده په آند (د کوچنيو هيوادونو طبيعي خاصیت دا دی چې سياسي رژیم يې جمهوريتي بڼه لري يانې د جمهوريت په بڼه کنټرولېږي. د متوسطو هيوادونو طبيعي خاصیت دا دی چې وگړي د يوه پاچا تر واکمنی لاندي ژوند کوي او د لوی(پراخه مخکولرونکي) هيواد طبيعي خاصیت بيا دا دی چې تر امپراتوری لاندي مستبد واکمن پر هغه باندي حکومت کوي).

پردي سربيره ځيني نور پوهان لکه: بلونشلي، بورگس، ماريوت، ليکاک او سټرانگ هم د حکومتونو په اړه ډلبندي وړاندي کوي. بلونشلي د حکومت څلورم ډول يانې تئوکراسي چې په هغه کې ويل کېږي، چې واکمن د الله تعالی د ارادې پر بنسټ حکومت کوي يا هم دی پخپله د خدای په بڼه واکمني پلي کوي، غوره گڼي. د تئوکراسي يا دين پالنې فاسده بڼه(بت پالنه) ده. دې آند هم زيات ارزښت پيدا نکړ،

ځکه چې اوس دین او سیاست سره بیل سوی دی. بورگس، په ۱۸۹۲م کي په خپل کتاب (د سیاست علم او اساسي قانون) کې د حکومتونو لپاره جالبه ډلبندي وړاندي کړه. ده د حکومتونو ترمنځ د توپیر لپاره څلور آرونه وړاندي کړه: لومړی، د دولت او حکومت ترمنځ توپیر یا یو شانتوالی، چې د دي پر بنسټ ده حکومتونه پرتاکنیز (انتخابي) یا استازولی (نماینده) باندې ډلبندي کړيدي، دوهم، د جرایوي قوي د دورې د څرنگوالي په اړه، د دي پر بنسټ ده، حکومتونه پر موروثي او ټاکنیز باندې ویشلي دي، دریم، د جرایوي قوي او مقنني قوي ترمنځ د اړیکو پر بنسټ ده حکومتونه پر ریاستي او پارلماني باندې ویشلي دي او څلورم د واک د تمرکز پر بنسټ ده حکومتونه پر فدرالي او مرکزي باندې ویشلي دي. که څه هم دا ډلبندي د ځینو پوهانو لخوا منل سویده، خو بیا هم سمه نده؛ ځکه چې د هغو حکومتونو په اړه چې غیري ډموکراتیک دي هیڅ نه وايي. همدارنگه د هغه ټولنیز پور په اړه چې واک پلي کوي یا هم د دولت د موخو په اړوند روښانه آند نلري.

ماریوت، د حکومتونو لپاره دري گوني ډلبندي مني. د ده د ډلبندي لومړنی بنسټ د حکومت او ایالتونو ترمنځ د واک او واکونو پر ویشل کیدو باندې دی. د ده په آند که چیري واک په مرکز کې راغونډ سوی وي او ایالتي واحدونه یوازې د مرکز له لوري د ټاکل سوو واکونه لرونکي وي، نو دي ډول ته مرکزي (ساده) حکومتونه ویل کیږي. خو که چیري د اساسي قانون پر بنسټ د مرکز او ایالتونو ترمنځ واکونه ویشل سوي وي، دي ډول ته فدرالي حکومت ویل کیږي. د ده د ډلبندي دوهم بنسټ په یوه دولت کې د نرم یا سخت اساسي قانون شتونوالی

دی. د ده په آند که چیري یو حکومت د سخت⁽¹⁾ اساسي قانون لرونکی وي، نو د عادي قوانینو د جوړولو او اساسي قانون د جوړولو او اصلاح کولو ترمنځ توپیر ځانگړی سوی وي. خو که چیري یو حکومت د نرم اساسي قانون لرونکی وي، بیا د اساسي قانون او عادي قوانینو د اصلاح او جوړولو د مرجع ترمنځ کوم توپیر شتون نلري، یانې مقننه قوه پر عادي قوانینو سربیره اساسي قانون هم اصلاح کولای سي. د ده د ډلبندی دریم بنسټ پاچاهی یا ریاستي، پارلماني، کابینه یي او استبدادي حکومتونه دي. پدې ډلبندی کې د اجریوي قوي او مقنني قوي ترمنځ اړیکي معیاري دي. که چیري اجریوي قوه تر مقنني قوي لوړه وي نو دیته استبدادي حکومت ویل کیږي. که چیري اجریوي قوه د مقنني قوي سره یوشان واک ولري، نو دیته ریاستي حکومت ویل کیږي. او که چیري اجریوي قوه د مقنني قوي تابع وي نو دیته پارلماني حکومت ویل کیږي. د ماریوت ډلبندی هم د بورگس د ډلبندی په شان نیمگړتیا وي لري.

لیکاک، بیا خپله د حکومتونو ډلبندی د موجوده حکومتونو څخه

1- کله چې اساسي قانون دنورو عادي قوانینو په څیر دیوې مرجع(مقننه قوه کولای سي چې عادي قوانین او اساسي قانون دواړه اصلاح او جوړکړي)، دي ډول ته نرم اساسي قانون ویل کیږي، چې دانگلستان او اسرائیل اساسي قوانین پدې ډول دي. خو که چیري د اساسي قانون او عادي قوانینو اصلاح د بیلوبیلو غونډو په غاړه وي، د بیلگي په توگه په افغانستان کې عادي قوانین د پارلمان له لوري جوړیږي او د اساسي قانون جوړیدل او اصلاح کول بیا دلویې جرگي له لاري کیږي. دي ډول ته سخت اساسي قانون ویل کیږي. په نرم اساسي قانون کې د عادي قوانینو او اساسي قانون ترمنځ هېڅ توپیرنسته خو په سخت کې بیا اساسي قانون تر عادي قوانینو لوړ او غوره گڼل کیږي.

پیلوي او د حکومتونو ټولې تاریخي بڼې د خپلې ډلبندي څخه باسي. دی لومړی حکومتونه پر دوو ډلو استبدادي او ډموکراتیکو باندي ویشي. په استبدادي حکومت کې تر ټولو زیات واک د یوه نفر سره وي او بیله دي چې د خلکو غوښتنو ته پاملرنه وکړي، واک چلوي. له بل پلوه په ډموکراتیکو حکومتونو کې بیا د واکمن واک د خلکو سره وي. دی ډموکراسي پر محدودې پاچاهۍ او جمهوریتونو باندي ویشي. په محدودې پاچاهۍ (مشروطه شاهۍ) کې پاچا د اساسي قانون پر بنسټ سلطنت کوي، ریښتنی واک نلري که څه هم ټول کارونه ده په نامه سرته رسیږي. چې بنه بیلگه یې انگلستان دی. په جمهوري کې بیا واکمن، په مستقیم یا غیري مستقیم ډول د خلکو لخوا ټاکل کیږي. همدارنگه د دي دوو ډولونو څخه هر یو کولای سو چې په فدرالي او مرکزي حکومتونو باندي یې وویشو. لیکاک، مرکزي دولت هغه بولي چې په هغه کې واکمن ځواک په مرکز کې راټول سوی وي، شوني ده چې په مرکزي حکومت کې سیمه ییز واحدونه هم موجود وي خو هغوته د مرکز له لوري واکونه ټاکل کیږي. له بل پلوه فدرالي حکومت چې د دولتونو د یوالي څخه منځته راغلی دی، خپل ځیني واکونه همغوی سیمه ییزو دولتونو ته سپاري، همدارنگه نور ملي واکونه بیا د خپل ځان سره ساتي. پدې ډول حکومتونو کې د اساسي قانون پر بنسټ واکونه د مرکز او سیمه ییزو دولتونو ترمنځ ویشل سویدي. مرکزي او فدرالي حکومتونه بیا پر پارلماني او غیري پارلماني باندي د اجرایوي او مقنني قوي ترمنځ د اړیکو پر بنسټ ویشل کیږي. په پارلماني حکومت کې اجرایه قوه د مقنني قوي پر وړاندي باندي مسولیت لري، پداسي حال کې چې په غیري پارلماني (ریاستي)

سیاسی مکتبونه _____ به سیاسی مکتبونو پوری اړوند مفاهیم

حکومت کې اجرائیه قوه مقننې قوې ته مسولیت نلري او د مقننې قوې سره یو شان ځواک لري.

که څه هم لیکاک د حکومتونو لپاره ښه ډلبندي وړاندې کړیده خو بیا هم تر نیوکو لاندې ده او سمه نده گڼل سوي. دی د نن ورځې ارزښتناکه یو گوندي او څو گوندي حکومتونو ته هیڅ پاملرنه نه کوي. شاید د ده دا ډلبندي پردي معیار وي چې ایادولت د وگړو سیاسي او مدني خپلواکیو ته ژمن دی او یا هم د مدني حقوقو د ساتلو لپاره د قانون واکمني او د قضا ملاتړ راجلبوي او کنه.

ستراټیج، د حکومتونو د ډلبندي لپاره پنځه آرونه وړاندې کوي، چې د هغه پر بنسټ کولای سو، حکومتونه د نوې اساسي قانون پر مټ وویشو:

۱. د اساسي قانون پر بنسټ د حکومت څرنگوالی: دی د دي پر بنسټ حکومتونه پر مرکزي (ساده) او فدرالي باندې ویشي.

۲. خپله د اساسي قانون څرنگوالی: یانې دا چې اساسي قانون نرم دی که سخت.

۳. د مقننې قوې څرنگوالی: پدې برخه کې د ټاکنیز نظام په اړه، چې وگړي خپل استازي ټاکي او هغه بیا نور چارواکي څاري، اشاره سويده.

۴. د اجرائیوي قوې څرنگوالی: یانې دا چې پارلماني ده او که غیري پارلماني (ریاستي).

۵. د قضایي قوې څرنگوالی: پدې کې دیته اشاره کیږي چې آیا د اجرائیوي قوې د قانون تر واکمني لاندې ده او که د خپلواک ځانگړو

تگلارو او اداري حقوقو پر بنسټ واکمني کوي کوي^(۱).

دا ډلبندي ترزياته بريده د دولت په رسمي جوړښت پوري اړه لري او د هغه موخي په ښه ډول نه څرگندوي. همدارنگه د پورونو او واکمنانو په اړه ښه څرگند آند نلري؛ نو ځکه دا ډلبندي هم د ليکاک د ډلبندی په شان نيمگړتياوي لري.

(۵) - سياسي قدرت (واک) :

سياسي قدرت د سياست پوهني بنسټيزه موضوع گڼل کيږي، د سياست په هره برخه کي د سياسي قدرت موضوع ياد يږي، نو ددي لپاره چې سياسي قدرت وپيژنو لومړی به فردي قدرت وپيژنو:

الف- فردي قدرت:

فردي قدرت هغه ځواک او واک دی، چې د نورو وگړو کړنې تر څارني لاندې راولي او د خپلو موخو تابع يې گرځوي، يانې فردي قدرت يو فردي ځواک دی، چې په ټولنه کې يو څوک د نورو وگړو پر اعمالو او کړنو برلاسی کوي. د قدرت په اړه پوهانو بېلابېل پېژندونه وړاندې کړي دي، د بېلگې په توگه د (گرين) په آند قدرت په ساده ډول د نورو د کنټرولولو هغه آله ده چې هرڅه ورڅخه وغوښتل سي هغه په عمل کي وکړي او د (مورگنتا) په خبره د نورو پر ذهنونو او کړونو باندي د انسان واکمنتوب ته قدرت ويل کيږي. همدارنگه پردوی سربيره نورو پوهانو بيا قدرت داسي تعريف کړی دی ((د خپلو موخو او گټو په موخه د نورو وگړو پر کړنو اغيزښندل عبارت د قدرت څخه دی، همدارنگه قدرت د نورو وگړو پر ارادو او کړونو باندي داسي کنټرول ته ويل

۱ - عبدالرحمن عالم، بنيادهای علم سياست، ص ۲۲۷-۲۷۲

کيږي چې د خپلو موخو او گټو لپاره وکارول سي)). په پای کې د قدرت لپاره څه ناڅه بشپړ تعريف پدې ډول کولای سو ((قدرت هغه فکري او عملي ځواک دی، چې خپلو مطلوبو غوښتونو او شرایطو ته عملي بڼه ورکوي)).

ب- سياسي قدرت (واک):

سياسي قدرت بيا په ټولنه کې د دولتي پالیسيو او موخو پلي کولو ته ويل کيږي، يانې د هر ډول مقاومت او خلاف په شتون کې د دولت او حکومت د موخو لاسته راوړل عبارت د سياسي قدرت څخه دی. سياسي قدرت د ټولني په ټولو غړو پوري اړه لري. زياتره پوهان پدې آند دي، چې سياسي قدرت د ټولني د غړو په گټه کارول کيږي، خو که عملي اړخ ته يې وگورو تاريخ د داسې ډيرو پېښو شاهد دی، چې زياتو واکمنانو او لويو پاچاهانو سياسي قدرت يوازي د خپل ځان او خپل ټيم د گټو د ساتلو په موخه کارولی دی، نه د عامو خلکو د گټو لپاره، خو پر دې سربېره بيا زياتي داسې بېلگي هم شته، چې سياسي قدرت د وگړو و سوکالی او هوساينې په موخه کارول شوی دی. نو ويلاى شو، که چيرې سياسي رژيم مشروعيت ولري او د خلکو په خونبه چاري تر سره کوي، نو هغه وخت سياسي قدرت تر زياته بريده د وگړو په گټه کارول کيږي.

د پورته پيژندو څخه لاندې دري پايلې ترلاسه کيږي:
لومړۍ واک د خپلو ارادو په نورو باندي منل دي، دوهم واک د واکمنو او امرمنونکو (تابعينو) ترمنځ اړيکه ده، دريم واک په عامه پريکړو کې گډون دی.

واک په بنسټيزه مانا سره دنورو په مخالفت کي دخپلو غوښتنو او کړونو پلي کول دي. واک پر سياسي بهيرونو او دوگړو پر کړنو باندي اغيز بندي، خو داپه دي مانانده چي واک تل پر زور او جبر باندي ولاړ دی، امکان لري چي واک دايمان، وفاداری، عادت او گټو پر بنسټ ولاړ وي. واک دنورو دکنترول يوه اغيزناکه وسيله ده. دسياست علم په عمومي ډول واک ته زياته پاملرنه لري. واک ويشل کيدونکی دی او د(دال) په آند که څوک دواک دويش په اړه بشپړ مالومات ونلري نو دهغه انسان پوهه دواک دکارونې او لاسته راوړنې په اړه هم نيمگړې ده. دسياست دعلم موخه داده چي دواک دويش کيدو اندازه او بنسټونه په گوته کړي، او داوټاکي چي دواک کارونکي کوم کسان او بنسټونه دي. دپورته پيژندونو په پام کي نيولو سره دواک بشپړ پيژند(تعريف) پدي ډول کوو(واک هغه فکري او عملي ځواک دی، چي خپلو مطلوبو غوښتنو او شرايطو ته عملي بڼه ورکوي).

د سياسي قدرت (واک) ځانگړنې:

۱- سياسي واک لوی او الزامي دی: په هره ټولنه کي دواک بيلابيل مرکزونه سته لکه دکورنۍ دشر واک، دشرکت دشر واک... خو په حقيقت کي داټول واکونه ديوبل واک تابع دي، هغه واک ددولت واک دی. دولت دسياسي واک په مانا پريوه هيواد باندي ترټولو لوړ واکمن واک دی. همدارنگه سياسي واک اخلاقي مسوليت نلري بلکي الزامي بڼه لري.

۲- سياسي واک ټولشموله دی: سياسي واک دټولني دټولو غړو هڅي(فعاليتونه) په غيږ کي نيسي او هيڅوک نسي کولای چي ددولت

د تابعیت څخه جلا ژوند وکړي. د سياسي واک اغیز د ټولني پرتولو او سیدونکو باندې سته. د یادونې وړ ده چې سياسي واک په ډموکراتیکو ټولنو او توتالیترونو حکومتونو کې توپیر لري. په ډموکراتیکو حکومتونو کې سياسي واک یوازې پر عمومي کارونو باندې څارنه کوي او د ژوندانه ځاني (خصوصي) اړخ د سياسي واک د لاسوهني څخه په امن کې وي. پداسې حال کې چې په توتالیترونو حکومتونو کې سياسي واک د ژوند د هر اړخ سره سروکار لري او د انسانانو په ځاني (خصوصي) ژوند کې هم لاسوهنه کوي.

۳ - سياسي واک ریښتني دی: په هر هیواد کې د واک ټول ځانگیز (فرعي) مرکزونه د سياسي واک زیربنده او تابع دي. پداسې حال کې چې سياسي واک ریښتني او لوی دی او د بل انساني واک تابع ندی او نه هم بل انساني واکي مرکز د واک ورسپارلی دی.

۴ - سياسي واک تلپاته دی: سياسي واک تل دخوځښت په حالت کې دی او په عمل کې کارول کېږي، البته دا په دې مانا ندی چې نور ټولنیز واکونه نو تلپاتي او په عمل کې نه پلي کېږي، بلکې زموږ موخه داده چې دنورو واکونو پلي کیدل د حالاتو او دلایلو تابع دي. پداسې حال کې چې سياسي واک تل پلي کېږي او دهیڅ ډول حالاتو تابع ندی.

پورته ځانگړني د سياسي واک سره نه بیلیدونکي اړیکي لري او سياسي واک په همدغو ځانگړنو باندې پیژندل کېږي، خو پردې سربیره یو شمیر نورو پوهان د سياسي واک لپاره ځیني نوري ځانگړني هم په گوته کړيدي، چې په لاندې ډول به یې یاونه وکړو:

۵ - سياسي واک ټولنیز واک دی او په ټولو پوري اړه لري: د ټولنیز تړون د آند پر بنسټ ټولنیز واک د ټولني د ټولو غړو په خوښه او د ټولو په

چوپړ کي دی، سياسي واک دنظم او امنيت ساتل او دوگړو دطبيعي حقوقو څخه دننگي مسوليت په غاړه لري. داځانگړنه يوازې دسياسي واک لپاره کارول کيږي او په ټولنه کي بل داسي واک نسته، چي دټولني دټولو غړو په خوښه او چوپړ کي وي نوځکه يوازې همداسياسي واک دټولني دټولو وگړو په گټه دی. دپادوني وړ ده چي سياسي واک تل په عملي ډگر کي دټولو په گټه نه کارول کيږي، په تيرو وختونو کي ديکتاتورانو، امپراتورانو او استبدادي شاهانو سياسي واک په ټولنه کي دظلم او استبداد ځنځير گرځولی و. په اوسني وخت کي هم سياسي واک دنړۍ په ټولو هيوادونو کي دټولو دگټو په موخه نه کارول کيږي او په زياتو هيوادونو کي دځانگړو کړيو لخوا دهغو دگټو دساتلو په موخه کارول کيږي.

۶- سياسي واک دټولنيزو موخو لرونکی دی: دا جوتنه سول چي سياسي واک په ټولنه کي ترنورو انساني واکونو لوړ دی، دټولو وگړو په خوښه او چوپړ کي دی؛ نوځکه بايد ټولنيزي او عامه موخي ولري. خو ترننه په زياتو ټولنو کي سياسي واک يوازې دواکمني ډلي دگټو دساتلو په موخه کارول سوی دی. لکه څرنگه چي سياسي واک دټولني سره تړاو لري نوځکه بايد ټولنيزي موخي هم ولري.

۷- سياسي واک پرايکو ولاړ دی: واک تل دانسانانو پرايکو باندي ولاړ دی او سياسي واک بيا دواکمن پور او اولس ترمنځ پرايکو باندي واکمني کوي. دلاسول په آند واک لرونکی ترنورو وگړو دژوند زياتي اسانتياوي او اختيارات لري. دده په آند ديوه وگړي واک هغه وخت ريښتني دی چي دنورو وگړو سره پرايکو باندي واکمني وي او دهيوادونو په منځ کي ديوه هيواد واک هغه وخت ريښتني دی چي

دنورو هیوادونو سره پراړیکو باندي واکمن وي. دا جوتته ده چي دواک کارول یونفري لوبه نده یانې واک هغه وخت پلي کیدای سي چي نور یي پرځان باندي ومنی.

۸- **واک نسبي او دځای تابع دی:** دځینو پوهانو په آند فردي واک نسبي او دځای تابع دی او دواک اړیکه دوخت په تیریدو سره بدلیری، پداسي حال کي چي سياسي واک تل په ټولنه کي شتون لري، ځکه دټولني نظم بیله سیاست څخه ناشونی دی او سیاست بیله واک څخه ناشونی دی.

۹- **سياسي واک تل پلي کیږي:** په ټولنه کي سياسي واک تل دحکومت، دولت او واکمن وگړو لخوا پلي کیږي، پداسي حال کي چي نور واکونه هم سته چي هغه ځیني وختونه دځانگړو دلایلو پرمختیسي پلي کیدای.

همدارنگه پرپورته ځانگړنو سربیره د(رابرت دال او کارل دویچ) په آند واک ځیني نوري ځانگړني هم لري:

۱۰- **پرنورو داغیز ځواک ته واک ویل کیږي:** پرنورو داغیز بنسندل دواک دمهمو ځانگړتیاوو څخه دی، ټولنیز-سياسي ځواکونه هغه وخت دواک لرونکي دي کله چي وغواړي دخپلو غوښتنو مطابق دنورو ټولنیزو-سياسي ځواکونو کړنو ته بدلون ورکړي.

۱۱- **سياسي واک اجرائوي ضمانت لري:** سياسي واک داجرائوي ضمانت لرونکی دی او بیله دي څخه واک ریښتني بڼه نسبي خپلولای. د(دال) په آند په ټولنه کي هر هغه اورنگان چي مجازات ټاکي زیات ارزښت لري، په حقیقت کي حکومت دنورو ټولنیزو-سياسي ځواکونو سره داتوپیر لري چي حکومت پروگړو باندي دسختو مجازاتو دټاکلو

حق لري او کولای سي چي دامجازات په ټولنه کي په مشروع او قانوني بڼه سره پلي کړي. د(بال) په آند مجازات چي هرڅومره سخت(البته دقانون په چوکاټ کي) وي په هغه اندازه سياسي واک پياوړی او لوی دی.

۱۲- سياسي واک دځانگړو موخو لرونکی دی. واک دځانگړو او مالومو موخو لپاره په کار اچول کيږي او بيله دي څخه واک بي اغيزي دی. د(کارل دويچ) په آند اراده بيله واکه بي اغيزي ده. واک هغه وخت په سياسي-ټولنيز چاپيريال کي اغيزناکه دی کله چي ټاکلي موخي او غوښتنې دهغه لپاره شتون ولري.

(۲)- سياسي اندونه (نظريات) :

سياسي آندونو د سياسي تفکر څخه سرچينه اخيستي ده، هر سياسي آند سياسي تفکر کيدای سي خو هر تفکر سياسي آند نسي کيدای، يوازي هغه تفکر او فکر کول چي د سياسي مسایلو په اړه وي، سياسي آند گڼل کيدای سي.

د فرانسوي ريمون آروون په آند سياسي آند د منطقي موخو د ټاکلو لپاره هڅي کوي، په سياسي آند کي منطقي موخي بايد د ټولني د رينستنو اړتياوو پر بنسټ وټاکل سي. کله چي د ټولني بنسټيزي منطقي(برهاني) اړتياووي وټاکل سوي، وروسته د هغو د لاسته راوړلو لپاره اړين وسايل په کار دي، همدارنگه ددي وسايلو د کارولو په لاره کي بايد د خلکو ملاتړ هم د ځان کړل سي، نو ويلاي سو، چې سياسي آند دري فکتورونه لري:

الف- موخي؛ د ټولني بنسټيزي موخي بايد وټاکل سي، ددي موخو د ټاکلو لپاره بايد منطقي دلايل شتون ولري.

ب- اړين وسايل؛ کله چې د ټولني بنسټيزي موخي د ځانگړو منطقي دلايلو پر بنسټ وټاکل سولي، بيا ددي موخو د لاسته راوړلو لپاره اړين او لازم وسايل په کار دي.

ج- د خلکو ملاتړ؛ کله چې اړين وسايل د ټاکلو موخو د لاسته راوړلو لپاره وټاکل سول، نو په دريم پړاو کې دا اړينه ده، چې نوموړي موخي او وسايل د خلکو (ټولني) سره شريک کړل سي او پدي اړه ددوی ملاتړ تر لاسه کړل سي؛ ځکه چې خلک د همدې موخو لاسته راوړلو لپاره زمينه برابروي.

سياسي آندونه تلپاني نه وي، بلکې د وخت په تيريدو او د ټولني د غوښتنو په بدلون سره بدلون کوي، لکه څرنگه چې وگړي تل د پرمختگ په حال کې دي او د وگړو کره وړه ترزياتو ټولنيزو فکتورونو لاندې بدلون کوي، همداسې د ټولني غوښتنې هم بدلون کوي، نو ددي سره سم سياسي آندونه او دريځونه هم بدلون کوي.

په سياسي آند کې دوه اړين موضوعات شتون لري:

(۱) - ايقان (باوري کيدل): ايقان په سياسي آندونو کې د باوري کيدلو او اعتماد کولو په مانا دی، کله چې سياسي آند ولوستل سي او دهغه ټول اړخونه تر نظر تير کړل سي، که چيري د ټولني لپاره گټور وي، نو پر هغو باندي باور او اعتماد پيدا کيږي او ايقان رامنځته کيږي.

(۲) - تقاعد (ليري کول): په سياسي آندونو کې تقاعد هم شتون لري، تقاعد د ليري کولو او له منځه وړلو په مانا دی، کله چې د سياسي آند ټول اړخونو ولوستل سي، که چيري د ټولني غوښتنو ته ځواب ونه

سیاسي مکتبونه _____ په سياسي مکتبونو پورې اړوند مفاهيم

وايي او يا ځېني اړخونه يې د ټولني د غوښتنو د لاسته راوړلو په لاره کي خنډونه جوړوي، نو هغه اړخونه يې ليري کيدای سي او دلته تقاعد رامنځته کيږي.

سياسي آند د بشر (انسان) د ذهن، فکر او منطق لاسته راوړنه ده، لکه څرنگه چي انسانان د خپل راتلونکي په اړه پوهه نلري، همداسي سياسي آند هم د راتلونکي لپاره سم اټکل نسي کولای او تل د بدلون په حال کي وي.

په ليبراليزم کي فرد، پوهه، عدالت او ځاني ملکيت اصل گڼل کيدی، خو د خپلو موخو د لاسته راوړلو لپاره د ناسمو وسايلو په کارولو سره د ددي لامل سو، چې انارشيزم، فاشيزم او سوسياليزم رامنځته سول. د بېلگي په توگه په ليبراليزم کي پردي باورو، چې په ازاد بازار کي مساوات او برابري په طبيعي ډول شتون لري، پداسي حال کي چې داسي نه وه او نه هم ده. سربېره پردي د وخت په تيريدو سره فاشيزم، انارشيزم او سوسياليزم له منځه ولاړل خو ليبراليزم لاتر اوسه ژوندي پاته دی، د ددي دليل دادی، چې ليبرالانو د وخت په تيريدو سره د ټولني غوښتنې وپيژندلي او خپل تلنلارې ته يې بدلون ورکړ، يانې دوی د وخت سره سم ځان برابر کړ او خپلي موخي يې د ټولني د غوښتنو سره سمې وټاکلي.

(۷) - سياسي ايډيالوژي:

سياسي ايډيالوژي د سياست پوهني مهمه او اړينه برخه ده. سياسي ايډيالوژي د دولت او نړۍ په اړه د غبرگونونو او آندونو څخه عبارت ده، چې د بېلابېلو شعارونو لکه ديني، مذهبي، سياسي، اقتصادي

سیاسي مکتبونه _____ په سياسي مکتبونو پورې اړوند مفاهيم

فرهنگي... او نورو څخه سرچپنه اخلي، چې ټولني ته د حقایقو او باورونو په ډول وړاندي کيږي. د بېلگې په توگه د هټلر شعار د (آلماني اريايې نژاد غوره والی) و، د موسوليني شعار بيا (د ایتاليا ستر ملت) و، همدارنگه په افغانستان کې د دې شعار څخه چې (اسلام په خطر کې دی) ډیره گټه اخیستل کيږي.

د ايډيالوژيو مشران لومړی د ټولني روان حالات مطالعه کوي، وروسته خپل شعار ټاکي، يانې دوی د خلکو غوښتنې او دريځونو لومړی پېژني وروسته د خلکو دملا تې او د خپلو ايډيالوژيو د پرمختگ لپاره شعار ټاکي. دا شعارونه کيدای سي، چې د نا امنی، بيوزلی، سوالگری، اقتصادي کمزورتيا، سياسي کرکيچ او نورو زيربنده وي.

په ايډيالوژۍ کې زياتره وخت يو څو اکمن تبليغاتي ټيم شتون لري، چې د هغه ټيم موخي د خلکو رابلل وي، يانې د ځانگړو موضوعاتو په اړه د خلکو رابللو او جذبولو لپاره کار کوي؛ ځکه چې په سياسي ايډيالوژۍ کې باور او گروهه ډيره اړينه ده، ترڅو چې باور شتون ونلري، تر هغو سياسي ايډيالوژي نسي پلي کيدای.

(۸) - سياسي نظر ورکول:

سياست پوهنه ډيره پراخه او پيچلې ده او ښاخونه يې ورځ تر بلې زياتيږي. د سياسي نظريې ورکول د سياست پوهني نوې برخه ده، چې د شلمې پيړۍ په وروستيو کې رامنځته سویده. سياسي نظريه د ټولني حقایق او د سياسي بحران د حل لپاره وړانديزونه کوي.

د سیاسي نظريې په ورکولو کې یوازې نیوکه او شکایت شتون نلري، بلکې د سیاسي نظريې ورکولو اصل دادی، چې د ټولني بحران روښانه کړي او د هغو د حل لپاره وړاندیزونه وکړي. یانې له یوې خوا باید د ټولني رواني نیمګړتیاوې وپېژندل سي او له بلې خوا د هغو لپاره ځانګړې د حل لاره وړاندیز کړل سي.

د سیاسي نظريې په ورکولو کې دنده او موقف ندی مهم هر څوک چې په هره دنده او موقف کې وي، کولای سي، چې سیاسي نظریه ورکړي. یو شمېر خلک داسې دي، کله چې په دولت کې پر کومې چوکۍ باندي کار کوي، پر دولت باندي نیوکه نه کوي، دوی نیمګړتیاوې او بحران ویني خو پر هغو باندي نیوکی نه کوي، خو کله چې د ځېنولاملونو له امله د دولتي چوکۍ څخه لیري کړل سي، بیا نو پر دولت باندي نیوکی کوي، نیمګړتیاوې په ګوته کوي او په اپوزیسیون کې ننوځي، چې دي ډول خلکو ته سیاسي نظریه ورکونکي نسي ویل کېدای.

د سیاسي نظريې په ورکولو کې د اثباتي علومو څخه ګټه اخیستل کېږي، یانې مخکې له دې، چې سیاسي نظریه ورکول سي نو یو حقیقت هم باید شتون ولري، چې هغه د قانوني منابعو پر بنسټ ثبوت کړل سي.

د سیاسي نظريې ورکولو اړتیا زیاتره وخت په هغه حالت کې پیدا کېږي، کله چې د دولت نافذه قوانین هغه که په هره برخه کې وي، د یوې ډلې خلکو او یا هم خپله د حکومت لخوا تر پښو لاندي کړل سي. پدې حالت کې د سیاسي نظريې په ورکولو کې مهم اصل د پرتلي او مقایسې دی، یانې د دولت کړنې د قانوني موادو سره پرتله کېږي. د بېلګې په توګه داسې ویل کېږي، چې د دولت فلاني مامور په فلاني

اداره کي داسي وکړل پداسي حال کي چې د فلاني قانون په فلاني ماده کي بيا دا ډول عمل داسي اټکل سوی دی^(۱).

سیاسي نظریه ورکونکي هغه وخت د ستونزو بحرانونو شننه او د هغو لپاره وړاندیزونه کوي، کله چې دوی د هغه کار کولو مسؤلیت نلري، يانې د هغو نیمگړتیاوو حل دده په دندې او مسؤلیت پوري تړاو ونلري، خو که چیري د هغو ستونزو حل دده د دندې یوه برخه وي، پداسي حالت کي دی د سیاسي نظریي ورکولو واک نلري، ځکه چې هغه دده دنده گڼل کیږي.

(۹) - سیاسي افکار:

سیاسي افکار د سیاسي آندونو، سیاسي فلسفې، سیاسي ایډیالوژۍ، سیاسي مکتب او سیاسي نظریه ورکولو زیربنا جوړوي، يانې:

الف- که چیري عملي بڼه پیدا کړي، په سیاسي آندونو باندې بدلېږي؛
ب- که چیري یوازي په تیوري کي او نظري ډول باندې پاته سي، په سیاسي فلسفې باندې بدلېږي؛

ج- که چیري تبلیغاتي، عقیدوي او باوري بڼه پیدا کړي، په سیاسي ایډیالوژۍ باندې بدلېږي.

د- که چیري سیاسي افکار د ستونزو د حل کولو لپاره د خبرو او بیان په بڼه وکارول سي، نو د سیاسي نظریاتو په ورکولو باندې بدلېږي.

^۱- د کابل پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو د پوهنځي لیکچر نوټونه.

سياسي مکتبونه _____ په سياسي مکتبونو پورې اړوند مفاهيم

سياسي افکار په حقيقت د ټولني د ستونزو د حل لپاره سياسي طرحي دي، چې کله ناکله د لويو بدلونونو او تغيراتو لامل گرځيدلي دي⁽¹⁾.

¹- د کابل پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو د پوهنځي ليکچر نوټونه.

دوهمه برخه:

سياسي مکتبونه

ابسولوتیزم¹

په انگلیسي ژبه کې (ابسولیت) د بشپړ (مطلق) په مانا دی او ابسولوتیزم څخه موخه بشپړ حکومت کول دي، یانې پر یوه ټولنه باندې د یوه تن هر ډول امر چلولو ته ابسولوتیزم ویل کیږي. همدارنگه ابسولوتیزم هغه نا پایه واک ته هم ویل کیږي، چې هیڅ قانوني، عرفي او اخلاقي محدودیت ونلري، دا اصطلاح زیات وخت د دیکتاتورۍ سیاسي نظام لپاره کارول کیږي. د دې نظام مشر ته دیکتاتور ویل کیږي او دیکتاتور هغه څوک دی، چې هره خبره یې قانون او واک یې نا پایه وي.

د ابسولوتیزم د آندونو پر بنسټ د دې نظام د مشر حقوق او واک کوم محدودیت نلري او حتا ځینې وختونه طبیعت او طبیعي حقوق هم نسبي کولای، چې د هغه د واک کړۍ رالنده کړي. پدې نظام کې مشر د خلکو پر مالونو او د ژوند پر ټولو اړخونو باندې واکمن وي. په (۱۵ز) پېړۍ کې کله چې پاپ خپل ځان د یوه واکمن سیاسي او روحاني سلطنت په سر کې راوستی نو د ابسولوتیزم فرضي ځان بنسکاره کړ، وروسته دې

¹ - Absolutism

فرضی د بشپړ سلطنت (مونارشیکل ابسولوتیزم¹) په بڼه ځان وښودل. د پاپ د سلطنت ملاتړو به دده سیاسي او روحاني حقوق د الهي او اسماني حقوقو په شان گڼل؛ نو ځکه به یې خلک د هغه امر منلو ته رابلل.

ابسولوتیزم ځینې وختونه د داسې حکومت لپاره هم کارول کېږي، چې د پراخه او بشپړ واک خستن وي، که څه هم هغه د یوه تن یا څو تنو په لاس کې وي او یا د ځینو جوړښتونو په گډون د یوه واکمن لخوا اداره کېږي.

ابسولوتیزم په (۲۰ز) پیړۍ کې د حکومت معمولي بڼه وه، چې تر اوسه هم رواج لري. ابسولوتیزم د تاریخ په پاڼو کې په بیلابیلو بڼو سره ځان ښکاره کړی دی او تل یې د ژوند پر ټولو اړخونو باندې بشپړه واکمني کړېده. دې سیاسي نظام د نړۍ په هر گوټ کې قدم وهلی دی او پلونه یې پرې ایښي دي لکه د لاتین امریکا نظامي دیکتاتورۍ، د پخواني شوروي اتحاد دیکتاتورۍ، په لویډیخه اروپا کې دیکتاتورۍ او په افریقایې دولتونو کې دیکتاتورۍ یې غوره بیلگې دي. ددې سیاسي نظام پلویان د واک پوله نه مني او د حکومت لپاره پراخه واک غواړي. خو سربیره پر دې، ځینې سیاستپوهانو ددې نظام لپاره بنسټیز عناصر وړاندې کړي دي، چې په لاندې ډول به ورباندې لنډې خبرې وکړو:

الف- د واک مرکزي کول:

د ابسولوتیزم ټول ډولونه د واک مرکزیت غواړي او پدې آند دي، چې واک باید د پاچا، ولسمشر یا لومړي وزیر په لاس کې وي. پدې

¹ -Monarchical Absolutism

سیاسی سیستم کی واکمنان دا هخه کوی، چي محکمی او د قانون ملاتړي اداري له منځه یوسي یا د هر ډول ریښتني واک خخه بغیر د فعالیت اجازه ورکړي، د بیلگي په توگه په (۱۹۳۰ز) کال کی د المان پارلمان د نازي مشر هتلد کابیني تر واک لاندي و.

د ابسولوتیزم په سیاسی نظام کی د اجرايوي قوي مشر هم کولای سي، چي کلیوالي شوراگانې او د حکومت نور خانگیز سازمانونه له منځه یوسي او د سیمه ییزو موضوعاتو کنترول د حکومت په لاس ورکړي. پدې حکومت کی پولیس او نظامیان په بشپړ ډول کنترول او واک یې محدود کیږي. حکومت هخه کوي، چي د را ولاړو سوو مخالفتونو د له منځه وړلو په موخه پت پولیس په کار واچوي. د واک د مرکزي کولو د آند پلویان دا ادعا لري، چي دا تگلاره کولای سي، چي ابسولوتیزم ته تر ډیموکراسی یا بل هر سیاسی نظام مشروع او منل سوي بڼه ورکړي.

ب- د ټولنیزو بنسټونو بشپړ کنترول:

د ابسولوتیزم سیاسی نظام هخه کوي ترڅو ټولې ټولنیزې ډلې لکه سوداگري، کلیسا، د ځوانانو ټولني او دزده کړي مرکزونه په بشپړ ډول تر خپل واک لاندي راولي. حکومت هخه کوي، چي دا ډول ډلې بیخي له منځه یوسي او یا هم د دولتي مشرانو تر واک لاندي محدود فعالیت وکړي.

د ابسولوتیزم پلویان پدې آند دي، چي ددې ډلو (بنسټونو) کنترول حکومت ته دا چانس په لاس ورکوي، چي ټولنه په بشپړ ډول کنترول کړي او د مخالفتونو مخه ونیسي. ځیني وختونه حکومت دي ډول

بنسټونو ته پدې موخه د فعالیت اجازه ورکوي، چې د حکومت فعالیت او مشروع والی په تیوريکي بڼه بیان کړي او د خلکو په منځ کې دا تبلیغ وکړي، چې د حکومت هره کرڼه مشروعیت لري. خو ځینې بیا ددې ډلو ملاتړ پدې موخو کوي، ترڅو په اولس کې ملاتړ ځواکمن کړي، یانې د ولس ریښتني ملاتړ د ځان کړي، د بیلګې په توګه تر (۱۹۹۰ز) کال پورې سهیلی افریقا د آپارتیډ (توکمیز بیلتون) تر اغیز لاندې وه، څرنګه، چې سپین پوستي لږو و او حکومت هم ددې لږکیو په لاس کې و؛ نو ځکه دوی د ټولنیزو بنسټونو تر شا ودریدل ترڅو په ولس کې د حکومت ریښي ټینګې وساتي.

ج- د ګوندونو ترمنځ د سیالیو له منځه وړل:

د افسولوتیزم سیاسي رژیم خپلو اکو ټولټاکنو ته اجازه نه ورکوي او د سیاسي ګوندونو ترمنځ د واک پر سر سیالی نه مني. ځینې وختونه واکمني ډلې خپلې مخالفې ډلې د قانون په ماتولو باندې تورنوي او د هغو پر وړاندې د اپوزیسیون دريځ غوره کوي، خو ځینې افسولوتیستي رژیمونه بیا د ګوندونو ترمنځ مخالفت نه غواړي او د ګوندونو څخه غواړي، چې د زور زیاتې څخه لاس واخلي او یو ډبل پر وړاندې دي د اپوزیسیون دريځ نه غوره کوي. پدې سیاسي نظام کې تل د ټولني کنټرول د واکمن ګوند یا حکومتی ګوند په لاس کې وي او بل ګوند نسي کولای، چې د واک د ترلاسه کولو په موخه هڅي وکړي. ځینې دا ډول رژیمونه د ولسي جرګې د څوکیو د ډکولو په موخه سمبولیکي ټولټاکنې تر سره کوي، خو خپل مخالفین نه پرېږدي، چې دي څوکیو ته لاره پیدا کړي او د مخنیوي لپاره یې ځینې لاري چاري په

کار اچوي لکه د مخالفو مشرانو نیول، د ټاکنو پېچلی قانون او د ولس پر رایه ورکونه باندې بشپړ کنټرول.

د- د ولسي استازو ملاتړ:

له تاریخي اړخه د ابسولوتیزم زیاتو رژیمونو د دیکتاتورۍ بڼه ځانته غوره کړېده، خو په (۲۰ز) پیړۍ کې دې رژیمونو کوښښ وکړ، چې ځانونه داسې ونښي، چې د حکومت په چارو کې ورسره د ولس نامتو او ریښتنو استازو هم برخه لرلې ده او د ولس د ریښتنو استازو ملاتړ د ځان سره لري. دوی ځانونه داسې ښودل، چې د ولس په استازیتوب باندې حکومت کوي او خپله ټوله انرژي د ولس په خدمت کې لگوي د بیلګې په توګه د پخواني شوروي اتحاد حکومت دا ادعا درلوده، چې ددوی پالېسي پدې موخه جوړه سویده، چې په خپلو خلکو کې مساوات او برابري راولي، خو په حقیقت کې ددې رژیم واک یوي کوچنی ډلې چې د کمونیست ګوند سره یې تړاو درلودی په لاس کې و. دیته ورته کله چې هټلر واک ته ورسیدی نو دا ادعا یې وکړه، چې دده پالېسي د جرمنانو د هوساینې او سوکالی لپاره جوړه سویده، ځینې ابسولوتیزمي رژیمونه غواړي، چې د ډیموکراسۍ په بڼه کې ځانونه ښکاره کړي؛ نو ځکه (ناکاره او غیري ولسواکې ټاکنې) ترسره کوي. پدې ټاکنو کې دوی عامه رایه (دولس رایه) کنټرولوي او رایه ورکونکې خپلې خوښې ته نه پرېږدي. حتا ځینې وخت داسې هم سویدی، چې د ټاکنو ترمنځ دولت مشران پرېکړه کوي او ټاکنې په سمبولیکه بڼه ترسره کوي.

اپارتیډ¹ (توکمیزبیلتون)

د آپارتیډ اصطلاح د بیلتون او جلا والی په مانا ده، یانې د قومی او توکمیز بیلتون پر بنسټ د قومونو او ولسونو بېلوالی ته ویل کیږي. د آپارتیډی سیاست له مخې ولسونه باید پر پورونو او ډلو باندي ویشل سي، چې غوره پور او ډله د نورو څخه په امتیازاتو کې غوره والی لري. لکه د نازي آلمان سیاست چې د غیري آریایې قومونو پر وړاندي یې لاره، یاهم لکه په امریکا کې چې د سپین پوستو او تور پوستو ترمنځ چې بیلتون شتون درلودی او یاهم لکه په سویلي افریقا کې د تور پوستو پر وړاندي د نوموړي حکومت سیاست او دریغ².

دا اصطلاح په (۱۹۴۸ز) کال کې د سویلي افریقا د ملي گوند لخوا سیاست ته وردننه سول او په همدې وخت کې د سویلي افریقا توکمیز تبعیضه نظام ته وکارول سول. دغه نظام په سویلي افریقا کې د سپین پوستو او تور پوستو ترمنځ د توپیر پر بنسټ حکومت کوی او سپین پوستو ته چې د ټولني یو پر پنځه برخه یې جوړول، دا واک ورکوی چې د ټول هېواد د قدرت واگی په لاس کې واخلي او د هېواد زیات خلک

¹ Apartheid

² داریوش آشوري، دانشنامه سیاسی، ص ۱۰۹.

چي سپين پوستي ندي بنکيلاک کړي. همدارنگه دغه اصطلاح د هغه اوږدمهاله پلان لپاره چي موخه يې د نژادي توپير پر بنسټ د سيمو بيلتون دی، هم کارول کيږي.

په سويلي افريقا کي د آپارټيډ د واکمنۍ په وخت کي د سپين پوستو ټولنو هيڅ ډول سياسي او کاري محدوديت نه درلودی، دوی په خپلو اکه توگه پريکړي کولي او هڅه يې کول چي دي ټولنو ته تورپوستان لاره پيدانکړي. همدارنگه د فابريکو مشرانو هم هڅه کول چي تورپوستو ته لمړمعاشر ورکړي او دوی په ټيټو پوړونو کي وساتي. د سويلي افريقا حکومت د توکميز بيلتون لپاره زياتي لاري په کار واچولي، د بيلگي په توگه د سپين پوستو لپاره په کار او صنعتي چارو کي د پرمختگ نوي قوانين وضع سول، د افريقايانو ژوند په ټاکلو مخکو او سيمو کي محدود سو چي د هېواد %۱۳ سلنه يې جوړول، د سپين پوستو او تورپوستو ترمنځ جنسي اړيکي او واده کول غيري قانوني اعلان سول، د تورپوستانو څخه د رايي ورکولو حق واخيستل سو او د ټولو افريقايانو څخه وغوښتل سول چي بنسټي سيمو ته د دننه کيدو او دريدو په وخت کي بايد اجازه واخلي. تورپوستي يوازي په خپلو محدودو سيمو کي د څه ناڅه سياسي او اقتصادي حقوقو څخه برخمن وه^(۱).

د توکميز بيلتون پر سياست باندي زياتي نيوکي و سولي، همدارنگه دا ډول سياست په امريکا کي هم پلي کيدی او په عامه تفريح ځايونو کي به پر لويو تختو باندي ليکل سوي وه چي يوازي سپين پوستان کولای سي چي وردننه سي، تورپوستانو ته د غلامانو په سترگه کتل

۱- فرشيده اقبال، مکتب های سياسي، ص ۵۷-۵۸

سیاسی مکتبونه

اپارټیډه

کیده او ترزیاته وخته پوري یې سیاسي حقوق نه درلودل. تور پوستي نسوه کولای چي د جمهوري ریاست چوکی ته نوماند سي او ځيني نور محدودیتونه وه، خود امریکا په تاریخ کي د تور پوستي بارک او ما ولسمشر کیدل لومړی پېښه ده. دا سیاست په ځینو نورو هېوادونو کي د اولسونو لخوا د نژادي، قومي، ژبني او سمتي توپیر لپاره هم کارول کیږي.

ایپیکوریانیزم^(۱)

دا فلسفه د لرغوني يوناني نامتو فيلسوف (ایپیکور) ته منسو بیږي، چي په (۳۴۲-۲۷۰) د زېږدیز کال څخه مخکي) یې خپله بنسټونځی په اتن کي پرانیستل، چي تر څو پیږیو پوري پاته سول. دده فلسفه د لرغونو یونانیانو د څلورو بنسټیزو مکتبونو د ډلې څخه گڼل کیږي، چي د فلسفي آرونه (اصول) یې په لاندې ډول دي:

۱. دا مکتب د مادیت ملاتړی دی او د ماټریالیزم پر آرونو باندي باوري دی.

۲. انسان دوسته دی او بشر ته په نیکه سترگه گوري.

۳. د الحاد او کفر پلوی دی او د خدای (ج) څخه منکر دی.

۴. د تکامل (پیاوړتیا) پر آرونو باندي ولاړ دی.

همدارنگه د ایپیکوریانیزم سیاسي گروهی (عقاید) په لاندې ډول دي:

(۱) د ایپیکوریانیزم مکتب ټولنه او ټولنیز ژوند د ځاني گټو پر بنسټ باندي پېژني او وایې که چیري موږ د یوي ټولني غړي سو نو پدي کي موږ خپله ځاني گټه زیاتولای سو. ټولنه او دولت موږ د دښمن د خطر

(1) - Epicurianism

څخه ساتي، او که داسي ورځ راغله، چي ټولني او دولت دا دندي نسوي پلي کولای نو غوره داده، چي غړيتوب يې پرېږدو.

(۲) دي مکتب عدالت، قانون او ټولنيز حقوق د ذهني پرمختگ پر بنسټ پيژندلي دي او د هغوی لپاره بهرنی شتون نه مني. همدارنگه بنه او بد اصطلاحات د تړون د آرونو پر بنسټ پيژني، يانې (بنه) هغه دی، چي خلک د هغه پر بنه والي باندي يوالی ولري او ټول وگړي يې د (بنه) په نوم وپيژني او ددي پر وړاندي بيا د (بد) په نامه ټول هغه څه دي، چي ټولو وگړو يې پر بد والي باندي يوالی کړی وي او د (بد) په نامه يې وپيژني.

(۳) قانون د هغو آرونو ټولگه بولي، چي د يوې ټولني غړو په يوالې سره منلی وي او د هغه په چوکاټ کي خپل ژوند ته دوام ورکوي. که چيري خلک پدي وپوهيږي، چي دا آرونه نور د خلکو او ټولني لپاره گټور ندي نو کولای سي، چي هغه مات او لغوه يې اعلان کړي، پدي شرط، چي د قانون د ماتولو د سزا څخه ځانونه خوندي وساتي.

(۴) تقوي د خوښۍ او سوکالی په ساتلو کي ده (نه په علم کي داسي لکه ارسطو او افلاطون، چي ويلي دي).

(۵) برابري، سوکالي، منځنۍ تگلاره او ورورولې د ژوند تر ټولو غوره لاره ده او د شهرت، زياتوب او افراط څخه بايد په هرڅه کي ډډه وکړو.

(۶) ورورولې او د نيشنليزم پر وړاندي تگلاره: د بشر ټول وگړي يو دبل سره وړونه دي او هيڅ ولس پر بل ولس باندي غوراوی نلري (ایپیکور د بنځو او غلامانو د حقوقو پلوي کوي او د عمومي روزني او د انسان دوستۍ د خوځښت غوښتونکی دی).

۷) لیریوالی او گوبنه توب: اپیکورد گوبنه توب تگلاره د انسان لپاره غوره بولي او په دي باوردی، چي په ټولنیز ژون کي گډون د انسان د سوکالی لامل نه گرځي، واکمن او پوه سپری باید د عمومي او دولتي بوختیاوو او د مسؤلیت منلو څخه ډډه وکړي.

۸) فردیت: دی وایي چي د ژوند تر ټولو غوره لاره د فردیت تابع کیدل او د وگړو پریوازیتوب باندي باور، ځاني گټو ته غوراوی او نورو وگړو ته هیله نه درلودل دي. هر وگړی باید خپل ځان یوه وسیله وگرځوي او د خپل ژوند بسنه وکړي، نه داچي د ټولني پواسطه د خپل ژوند لاره غوره کړي.

د اپیکوریانیزم مکتب د روڼ آندو ځان غوښتنه هم نومول کیږي، چي پدي سیاسي مکتب کي روڼ آندان ځان غوښتنه او ځاني گټي پلټي.

د اپیکور مادي او انسان دوستي فلسفه پدي وروستیو پیړیو کي د گرگو-رومن (د لرغوني یونان او روم ترکیب ته ویل کیږي) د ټولني د پرمختگ، د بنځو او غلامانو د موقیعت په لوړولو او انسان دوستی او عمومي روزني په غورځنگ کي اغیزناکه تمام سول.

د اپیکور څخه وروسته دده ځای ناستی لوکرسیوس (۵۵-۹۲ د زیږدیز څخه مخکي)، چي د روم نامتو شاعر او فیلسوف و، وټاکل سو. دده څخه شپږ ټوکه د شعرونو، فزیک، ارواپوهني او اخلاقو کتابونه پاته سول، چي د اپیکور د مکتب تر اغیز لاندې یې لیکلي وه.^۱

۱- دکتر بهال الدین پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ش، ص ۵-۷

اتوریتاریانیزم¹

د اتوریتاریانیزم سیاسي مکتب د انډویدو والیزم (وګرپالني) پر وړاندې منځته راغلی دی، یانې د حکومت هغه فلسفي او سیستم ته ویل کیږي، چي وګرپزي (فردی) خپلواکی په عملي او تیوریکي بڼه په بشپړ ډول د حکومت تر واک لاندې بولي. ددې ډول حکومت واک تل د یوې کوچنۍ ډلې په لاس کې وي، چې هغه ډله ځانونه د نوموړي حکومت مشران بولي.

دا ډول حکومت د تاریخ په بیلابیلو پړاوونو کې په بیلابیلو بڼو ښکاره سوی دی، چې دیکتاتورې یې یوه افراطي بڼه ده. اتوریتاریانیزم د حکومت داسې بڼه غواړي، چې د قانون پر بنسټ نه وي جوړ سوی او خلکو ته مسؤلیت و نلري، بلکه ددې ډول حکومت واک باید یوازې د یوې کوچنۍ ډلې یا یوه تن په لاس کې وي. ددې حکومت مشر د قانون پر وړاندې کوم مسؤلیت نلري او نه هم د خلکو لخوا له واکه لیرې کیدای سي. په اتوریتاریانیزم رژیم کې ګوندونه او د هغوی ترمنځ سیالي شتون نلري، هیڅ ډله نسبي کولای، چې د واک د

¹ Authoritarianism

ترلاسه کولو په موخه سیاسي هڅي وکړي او یا هم د واکمن لپاره د ټاکنو غوښتنه وکړي.

د اتوریټاریانیزم د پیاوړتیا شالید:

۱. د دې فلسفې بنسټ ایښودونکي د لرغوني یونان فیلسوفان لکه فیثاغورث، دموکریتوس، سقراط، افلاطون او ارسطو دي. ارسطو داسې استدلال کاوه، چې گل پر جز باندي لوی دی (جز د گل تابع دی)؛ نوځکه دولت پر وگړي لوی دی او وگړی د دولت تابع دی.

۲. ستایکیان (رواقیان) بیا ملي دولت ردوي او د نړیوال دولت لپاره یې بشپړ واک غوښتی.

۳. د منځنیو پیړیو فیلسوفانو (د ۴ پیړۍ څخه پیل بیا تر رنسانس یانې ۱۳ او ۱۴ پیړۍ پوري) په ځانگړي ډول د سکالستیک مکتب پیروان د دې تلنلاري ملاتړي وه.

۴. ژان بودن، چې په خټه فرانسوی و په (۱۲ز) پیړۍ کې یې د دې فرضي (د سلطنت او دولت د واک او واکمنۍ د بشپړ حق) پر بنسټ نوموړي فلسفه و سپړل او پیاوړي یې کړل. همدارنگه ماکیاولي هم د بشپړ واک ملاتړی و.

۵. توماس هابس په (۱۷ز) پیړۍ کې د واکمن د اتوریټي (واک) ملاتړی سو، په (۱۸ز) پیړۍ کې چې په وگړپالني باندي پیژندل سوي ده اتوریټاریانیزم په زیاته کچه ملاتړي نه درلودل.

۶. په (۱۹ز) پیړۍ کې هگل، مارکس، انگلس، لاسال او نیچه د دولت د بشپړ واک ملاتړي سول.

سياسي مکتبونه _____ اتوريتاريانيزم

۷. په (۲۰ز) پېړۍ کې لينن او ستالين (د کمونيزم په موخه کې)، هیتلر او موسوليني (د فاشيزم په موخه کې) د بشپړ واک ملاتړي وه او د داسې واک مشرتوب يې غوښت.

اراستانیزم⁽¹⁾

ددی سیاسی مکتب لومرني بنسټ ایښودونکی (مارسل دوپادو) ایټالوي ټولوژیست دی، چي په (۱۳ز) کي په مارسیلو باندي پیژندل سوی و. ددی لومرني موخه دا وه، چي روحاني ځواک د حکومتی سیاسی کړنو تر کنټرول او څارني لاندي په مستقیم او یا غیري مستقیم ډول تعریف او محدود کړي.

په (۱۸ز) پېړۍ کي په بریتانیا کي د کین لاسو مذهبي ډلو په ځانگړي ډول د (پرسبیټاریانیزم) پروړاندي د خلکو په افکارو کي غبرگونونه راوپاریدل، چي وروسته یې د ارستانیزم په مکتب باندي شهرت و موندی، ددی آندونو موخه دا وه، چي کلیسا باید د دولت تر واک لاندي راسي او کلیسا باید د دولت د واکمنۍ په چوکاټ کي هڅي وکړي. ددی مکتب پیژندل سوی استازی انگریزی (جان سلډون) دی.

ددی سیاسی مکتب او فلسفي لنډیز پدې ډول دی:

- مشروطیت او ټول قانوني ترتیبات یوازي د عمومي نظم او ټیکاو د ساتلو په موخه دي او اسماني او الهي سرچینه نلري.
- د پاچا واک هغه دی، چي قانون ښودلی وي.

(1) - Erastanism

- حقوق او قانون هغه دی، چي محکمه د هغه د پلي کولو توان ولري.
- د کلیساگانو جوړول او درو حانیونو امتیازات هغه دي، چي په
عُرف (دودونو) کي شتون ولري.

جان سلډون دولت او کلیسا برابر د خپلو خبرو د موخو ښکار گرځول
او ویل یې سلطنت، کلیسا او دیته ورته نور الهي حقوق یوازي د عامه
ولس د تیر ایستني بنسټونه گرځیدلي دي او موخه یې د عوامو چپاول
او دهغو څخه د پیسو او واک ترلاسه کول دي.

د ارستائیزم مکتب د لاندې برخو څخه جوړ سوی دی:

الف- اوټیلیټه (پولیتی): چي د گټي کولو فلسفه ده.

ب- سکولاریزم: د نړۍ او دنړۍ ښکاره چارو ته پاملرنه ده.

ج- راسیونالیزم: د عقل د غوراوي فلسفه ده.

ارسطوتلیانیزم⁽¹⁾ (ارسطویې)

د ارسطویې څخه موخه هغه فلسفه ده، چې د لرغوني یونان نامتو فیلسوف ارسطو ته منسوبیږي. نوموړي د زیږدیز کال څخه څلور پیړۍ مخکې ژوند کاوه، دده فلسفه د لرغوني یونان د نامتو او پیژندل سوو مکتبونو له ډلې څخه ده، دده سیاسي عقاید او آندونه پرلاندې آرونو باندي ولاړ دي:

۱. د انسان او ټولني اړیکې:

ارسطو انسان یو ټولنیز حیوان گڼي او وایي، چې انسان خپل ریښتنولي په خپله ټولنه کې او پخپل ډول (نوع) کې مومي. لکه څرنګه چې گل پر جز باندي لوی دی نو دغسې ټولنه او دولت هم پر فرد باندي لوړوالی لري، سربیره پردې هر وګړی په ټولنه کې منځته راځي، پداسې حال کې چې نوموړي ټولنه دده د پیداښت څخه مخکې شتون لري؛ نوځکه فرد د ټولني څخه نسي خپلواکه کیدای.

۲. دولت:

دولت تر ټولو لوی بشري سازمان دی، چې موخه یې د ښه ژوند برابرول دي. که چیرې دولت د وګړو لپاره سوکاله ژوند رامنځته نه کړي نو هغه دولت مردود (نامشروع) دی.؛

¹ - Aristotelianism

۳. وگړي:

د ارسطو په آند د یوه هېواد وگړي نسبي کولای، چي د حکومت په چارو کي ورگډ سي.

۴. مساوات:

وگړي په مساوي ډول سره ندي پيدا سوي او ددوی په منځ کي غيري مساوات يو طبيعي امر دی.

۵. اساسي قانون:

اساسي قانون بايد د طبيعت او د ټولني د غړو د اړتياوو سره سم جوړسي او د وگړو طبيعي غيري مساوات بايد په نظر کي ونیول سي. اساسي قانون بايد د وگړو حقوق په هغه ځای کي چي سره مساوي وي، مساوي وپيژني او په کوم ځای کي، چي سره مساوي نه وي غيري مساوي وپيژني. دده په آند غيري مساوات عبارت دی د ځاني وړتيا، استعداد، لياقت او نژاد څخه او ياهم د زيږدني له اړخه د نسب او کورنۍ څخه.

۶. خپلواکي:

غلامان خپلواک ندي پيدا سوي؛ نو ځکه غلامي ددوی طبيعي ځانگړنه ده، يانې غلامي پر حق ده او د طبيعت سره جوړه ده. د غلامانو څخه بغير هر وگړی د یوه هېواد اوسيدونکی دی او ديوي ټولني غړی پيدا سوی دی. دده په آند د يوي ټولني غړی د نړۍ د نورو وگړو سره اړیکې نسبي نیولی؛ ځکه چي هر وگړي ته د نړۍ نور خلک د بهرنيانو

په بڼه دده د هېواد او ټولني څخه بهر دي. ارسطو دا هم زیاتوي، چې بهرنيان د غلامانو په شان دي او تريونانيانو پاته خلک دي.

۷. د حکومتونو ډولونه:

ارسطو ددري ډوله بڼه حکومتونو یادونه کوي:

الف- سلطنتي (مونارشي) حکومت: که چیري دا حکومت فاسد او د خپلي لاري څخه کور سو نو په تیراني (دیوه تن ظالم حکومت) باندې بدلېږي.

ب- اریستوکراسي (اشرافي) حکومت: که دا حکومت فاسد او د لاري واورې نو په الیگارشي (د شتمنو) په حکومت باندې بدلېږي.

ج- پولیټي (د منځني پور) حکومت: که دا حکومت فاسد سي نو د ډیموکراسۍ (د عامو او بیوزلو خلکو) په حکومت باندې بدلېږي. پدې ډول سره ارسطو ډیموکراسي د پولیټي یوه فاسده بڼه بولي، خو مونارشي، اریستوکراسي او پولیټي د حکومتونو څخه د ترکیب سوي حکومت ملاتړ کوي.

د ارسطو فلسفي وروسته د تاریخ په اوږد کي کړلیچونه پیدا کړل، چې د هغه له ډلي څخه د طبیعي ارسطویانو فلسفه ده، دوی د عقل او الهام ترمنځ توپیر وکړ او دادواړه یې په خپل منځ کي سره بېل کړه. (مارسل دوپادو) په (۱۳ز) پیړۍ کي ترنورو دا مکتب غوره څیړلۍ دی، چې ددي مسلک پلویانو ته له لاري اوبستونکي (اوروئیست) وایې او مسلک ته یې (اوروئیزم) وایې.

اریستوکراسی⁽¹⁾

د اریستوکراسی اصطلاح د یونانی ژبې د (اریستوس⁽²⁾) څخه اخیستل سویده چې د غوره مانا ورکوي. د لرغوني یونان زیاتو پوهانو او فیلسوفانو اریستوکراسی د غوره بنسټونو او حکومت گڼلی دی. ارسطو لیکلي (هغه حکومت چې د یوې کوچنۍ ډلې په لاس کې وي او د ټول اولس ملاتړ ورسره وي، د اریستوکراسی په نامه یادېږي، کیدای سي چې دا کوچنۍ ډله د ټولني د غوره خلکو څخه وي او یا هم دا ډله د ټولني لپاره غوره شیان او گټې په لاس راوړي). د (گارنر) د تعریف پر بنسټ (اریستوکراسی د حکومت هغه بڼه ده، چې په هغه کې حکومت د څو نفرو په لاس کې وي). په دقیق ډول ویلای سو چې اریستوکراسی هغه حکومت دی، چې په هغه کې د بنسټیزو کوچنۍ ډله د هېواد د سیاست مشرتوب کوي. د (بیلینک) په آند اریستوکراسی هغه حکومت دی، چې په هغه کې د ځانگړي پور خلک واکمن وي. شونې ده چې اریستوکراسی د روحانیونو، اشرافو، نظامیانو، محکمه والو، کسبگرو او یا د دوی د ترکیب څخه منځته راغلي وي.

¹ -Aristocracy.

² - Aristos

اریستو کراسی ډیری لرغونې ریښې لري او د میلاد څخه مخکې د څلورمې پېړۍ څخه بیا تر دوهمې پېړۍ پورې واکمنه وه. حتا تر نن ورځې پورې د انگلستان د مشرانو په جرگې کې اریستو کراټیک عناصر ترسترگو کېږي. ارسطو، اریستو کراسی د حکومت طبیعي او غوره بڼه ګڼلې او اولیګارشي یې د اریستو کراسی فاسده او ناوړه بڼه ګڼلې ده. یانې اریستو کراسی د څو نفرو غوره او طبیعي حکومت ته ویل کېږي او اولیګارشي بیا د څو نفرو فاسد او ناوړه حکومت ته ویل کېږي. روسو، بیا اریستو کراسی د درو لارو څخه شونې بولي، یانې اریستو کراسی کیدای سي چې، طبیعي، ټاکنیزه او یا موروثي وي. دده په آند طبیعي اریستو کراسی د هغو خلکو حکومت دی، چې د طبیعي ځواک پر بنسټ د مشرتوب تر ټولو غوره کسان وي، یانې په ټولنه کې یو شمېر خلک په طبیعي ډول تر نورو د مشرتوب او لارښوني غوره وړتیا لري، چې د همدې خلکو حکومت ته طبیعي اریستو کراسی ویل کېږي. ټاکنیزه اریستو کراسی بیا د یوې کوچنۍ ډلې حکومت دی، چې د خلکو له لوري ټاکل کېږي او موروثي اریستو کراسی بیا هغه حکومت دی چې واک ورته په ارثي ډول پاته سوی وي.

همدارنگه زیاتو نورو پوهانو هم د اریستو کراسی لپاره تعریفونه وړاندې کړيدي، خو د ټولو ګډ ټکی دادی، چې اریستو کراسی د یوې ډلې حکومت دی. نن ورځ اریستو کراسی د هغې اولیګارشي نوم دی، چې واک د شتمنو په لاس کې وي او دوی یوازې د خپلو ګټو ساتلو لپاره کار کوي.

د اریستو کراسی ډیپي:

په ډیرو پخوا زمانو کې د لاندې بڼیګنو پر بنسټ د اریستو کراسی څخه ګټه اخیستل کیده:

۱. د حکومت طبیعي بڼه ده:

د پخوا وختونو څخه داسې ویل کېږي چې اریستو کراسی د حکومت طبیعي بڼه ده. که چېرې په طبیعي توګه ډیموکراسی ته وکتل سي نو په ډیموکراسی کې هم یوه ډله پر ټولني باندې واکمني کوي، یانې په ډیموکراسی کې یو ګوند واک په لاس کې اخلي او پر اولس باندې واکمني کوي، چې تر زیاته بریده اریستو کراسی ته ورته والی لري. نن ورځ د انگلستان په مشرانو جرګې (د لردانو مجلس) کې د اریستو کراسی بیلګې تر سترګو کېږي.

۲. منځلار توب:

احتیاط او منځلار توب د اریستو کراسی د بڼیګنو څخه ده. د (مونټسکیو) په خبره د منځلار توب ځانګړنه د اریستو کراسی روح دی. اریستو کراسی چټک او نښتون او پرمختګ نه غواړي او نوې ابتکارات نه خوښوي. همدارنګه اریستو کراسی د احساساتو او ابتکاراتو سره سخت مخالفه ده او د دې پر وړاندې محافظه کارانه دریځ لري، چې په همدې خاطر د ډیموکراسی مخه هم نیسي.

۳. د حکومت باثباته بڼه ده:

په اریستو کراسی کې د محافظه کارانه او منځلار توب دریځ، د حکومت د ثبات او ټینګښت یوازنی لامل دی. (مونټسکیو) منځلار توب د اریستو کراسی هغه بنسټیزه بڼیګنه بولي، چې

اریستو کراسی ته ثبات او ټینګښت ورکوي. اریستو کراسی د پاچاهۍ او استبداد د حکومتونو په څیر نیمګړتیاوې نلري او د ډیموکراسۍ په څیر عام خلک د واکمنۍ د ټینګو ځنځیرونو څخه خلاص دي.

۴. د پخوانیو تجربو ساتل:

لکه مخکې چې مو وویل اریستو کراسی محافظه کاره او منځلاره ده، یانې د پخوانیو خلکو لارو او تلنلارو ته په اسانۍ سره بدلون نه ورکوي. نو ځکه اریستو کراسی د پخوانیو تجربو ساتونکي ده.

۵. کیفیتو ته پاملرنه کوي:

اریستو کراسی د ډیموکراسۍ په خلاف، چې کمیت ته ارزښت ورکوي، کیفیت ته ارزښت ورکوي. اریستو کراسی د خلکو شخصیت او د کار کیفیت ته ارزښت ورکوي. پر همدې بنسټ په اریستو کراسۍ کې یوازې هونبیارو او پوه خلکو ته د واکمنتوب شرایط برابرېږي.

د اریستو کراسۍ زیانونه:

اریستو کراسی د خپلې واکمنۍ په وخت کې په عملي ډګر کې دا وښودل چې د حکومت کولو لپاره یو ښه رژیم ندی، نو ځکه د خلکو په منځ کې بې ارزښته سول او خلکو پریښودل. د لاندې نیمګړتیاو په یادولو سره ویلای سو چې اریستو کراسی د حکومت کولو یو ښه رژیم ندی:

۱. د واک انحصار:

په اریستوکراسۍ کې د واک انحصار منځته راځي او واکمن پورې یوازې خپلې ډلې ته ارزښت ورکوي، یانې واکمن پورې هغه خلکو ته ارزښت ورکوي چې د دوی د گټو ساتونکي وې او د دوی پر لار روان وې. بلکې نورو خلکو ته ارزښت نه ورکوي. اریستوکراتان د ټولني عامه گټې په نظر کې نه نیسي، د عامو خلکو د ښیښو او پرمختګ لپاره پالیسي نلري او یوازې د خپلو گټو ساتونکې دي. پرمختګ بنسټ خپل ارزښت د لاسه ورکوي او په پای کې په اولیگارشي باندې بدلېږي.

۲. ټولنه له خوځېښته غورځوي او شاته یې پرېږدي:

اریستوکراسي پرمخلار توب او محافظه کارو آندونو باندې باور لري، دا ډول آندونه د دي لامل گرځي چې د ټولني پرمختيايي خوځښت له خنډ سره مخ کړي او په ټولنه کې د پرمختګ روحیه کمزوري کړي. د اریستوکراسۍ دا دریځ ټولنه شاته پاته کوي او نسي کولای، چې د وخت د غوښتنو او پرمختګ سره همېرغې سي.

۳. د واکمنو خلکو د ټاکنې ستونزه:

اریستوکراسي په لغوي لحاظ د غوره خلکو حکومت ته ویل کېږي او که موږ هم دا و منو چې په اریستوکراسۍ کې غوره خلک واکمني کوي، نو ستونزه دلته پیدا کېږي چې غوره خلک څوک دي او څنگه ټاکل کېږي. آیا غوره خلک هغه دي چې په لویو کورنیو کې زیږېدلي وي یا هم ښه نسب او خاندان ولري، یا هغه خلک دي چې زیاتي شتمنۍ

او محکمی لری. شونی ده چي یو شوک د بنه خاندان او نسب لرونکی وي، خو د مشرتوب وړتیا نلري، یا هم یو شوک بنه شتمني لري خو بیا هم نسي کولای، چي د ټولني مشرتوب وکړي. نو پدي ځای کي د غوره کسانو ټاکنه ستونزمنه ده، له همدې امله اریستو کراسی د یوي ناوړي ډلي په لاس کي لویږي او ډیر ژر په اولیگارشی باندې بدلېږي.

۴. په خلکو کي د سیاسي پوهاوي کمښت:

اریستو کراسی د خلکو لپاره سیاسي زده کړه نه خونبوي او دوی هیڅ داسي پلان نلري، چي د هغه پر بنسټ خلک وکولای سي، چي سیاسي پوهه ترلاسه کړي. دوی د ډیموکراسی په شان ټاکنی نلري، چي د ټاکنیزو سیالیو په ترڅ کي د خلکو سیاسي پوهه زیاته سي او نه هم گوندي سیستم لري، چي هر گوند خپلو غړو د زیاتوالي لپاره سیاسي پلانونه لري او د خلکو په منځ کي یي خپروي. په اریستو کراسی کي یوازي هغه وخت د خلکو لپاره سیاسي پوهه اړینه گڼل کیږي کله چي په سیاسي ډگر کي داخلېږي.

۵. د موروثي کیدو نیمگرتیا:

په ارثي اریستو کراسی کي واک په ارثي ډول د واکمن پورې زامنوته لېږدول کیږي، چي دا پخپله یوه لویه نیمگرتیا ده، د (گارنر) په خبره استعداد او سیاسي وړتیا هغه ځانگړني ندي، چي په ارثي ډول د پلار څخه زوی ته لېږدول کیږي.

۶. خان بنودنه او د افکارو بنديز:

په اريستوکراسي کي واکمن پور تل خان بنودنه کوي، خان تر نورو خلکو لوړ گڼي او تل د خان ستاينه خوښوي. دوی هغو خلکو ته زيات ارزښت ورکوي چي په هر ځای کي د دوی ستاينه وکړي او پر حقيقت باندي سترگي پټي کړي، همدارنگه دوی د اولس د حقيقي افکارو مخه نيسي او يوازي د خپلو گټو د ساتلو اړوند افکارو ته درناوی کوي.¹

¹- فرهاد داوري، سياست پوهنه، مخ ۳۵۳-۳۵۶.

اسلامی حکومت^(۱)

دا چې الله تعالی د ټولو کائناتو خالق، مالک، تکوینی او تشریعی حاکم دی؛ نو د انسانانو د سوکالی او بهبود لپاره یې هر اړخیز شامل او کامل نظام رالېږلی دی، ترڅو د انسانانو د جسماني، روحاني او ټولنیزو بنسټګنو انتظام وکړي. څرنگه چې د اسلام مبارک دین پر اسلامي عقیده څرخېږي او اسلامي عقیده اسلامي دولت ګڼل کېږي؛ نو اسلام داسې یو بشپړ نظام دی چې د ژوندانه ټولو برخو ته شاملېږي. اسلام هم دولت دی هم وطن، هم حکومت دی هم ملت، اخلاق، قوت او رحمت، اسلام عدالت، ثقافت، کلتور، قانون، علم، رښتیني عقیده او بڼه عبادت دی. اسلامي حکومت د ګرده بشریت لپاره د الله تعالی د لورې ټاکل سوی دی، ګرده قوانین او لارښوونې یې الله تعالی نازل کړيدي^(۲).

اسلام یواځې رهبانې او تعبودي دین نه؛ بلکې د ټول ژوند یو مکمل نظام دی. په اسلامي حکومت کې لوړ اقتدار د الله عزوجل سره دی او د قانون سرچینه یې قران کریم او نبوی سنت دي. په اسلامي حکومت

¹ - Islamic Government.

² - زاهدی احمدزی، د اسلامي حکومت بنسټونه، ۱۳۸۷ل، مخ ۵.

کي میراثي او استبدادي ظالمانه نظام هیخ خای نه لري؛ بلکې اسلامي حکومت یو شورايي حکومت دی. اسلامي حکومت ددې لپاره جوړېږي چې پرمخکده د الله تعالی عدل او انصاف ټینګ او د ظلم او زور مخه ونیسي. له همدې کبله اسلامي حکومت هدايتگر حکومت دی نه غارتگر، د اسلام رسالت هدايت دي نه د مالیاتو جمع کول، اسلامي حکومت د بېوزلو او محرومو وګړو د ملاتړ او ساتنې حکومت دی، داسې نه دی چې د شتمنو په چوپړ کې به وي؛ بلکې د ديکتاتورانو، جابرانو او سرکښانو د اقتدار ګدی رانسکوروي. مسلمان ولسمشر او ټول دولتي چارواکي دخداي او ولس په وړاندې مسؤل او مکلف دي، چې د ځمکي پرمخ دخداي (ع) اسماني قانون نافذ کړي. دوی به تر هغه وخته د اطاعت وړ وي، چې د الهي احکامو او قوانینو ته یې غاړه ایښودله او که کله هم د الهي او امر او احکامو په سرغړونه لاس پورې کړي، بیا یې په مسلمانانو اطاعت نسته او ولس حق لري چې د دولتي چارواکو سره محاسبه وکړي. اسلامي حکومت دنا مسلمانولرکيو د حقوقو ساتونکي د مذهبي ازاديو د تامین او داخلاقې ارزښتونو غوښتونکی دی. په خپله مخکده او بیرون د دولت او دښمن دواړو سره په جګړه او سوله کې اخلاقي معیارونه په نظر کې نیسي.

په پای کې ویلای سو، چې اسلامي حکومت دالله تعالی رحمت دی، اسلامي حکومت د مسلمانانو د ساتنې یواځنې ذریعه ده، همدارنگه قرانکریم د مسلمانانو څخه غوښتنه کوي ترڅو په فکري، اخلاقي، تهذيبي، تمدني او سیاسي لحاظ سره د حق دین دبرلاسي لپاره قرباني ورکړي. نو ددې لپاره چې د اسلامي حکومت په اړوند بشپړ معلومات

وړاندي کړو، لاندي سکالوگانو ته نغوته کوو:

د اسلامي نظام په اړه د پوهانو اندونه:

د اسلامي نظام په اړوند پوهانو بېلابېل آندونه وړاندي کړي، چې دهغي ډلي څخه پر ځينو يې رڼا اچوو:

الف- لويديځ پوهان :

ځيني پوهان وايي چې اسلامي نظام د مشروطه پاچاهۍ يوه ځانگړې بڼه ده او ورته والۍ يې دادی، چې خليفه هم د ټول عمر لپاره ټاکل کيږي او کوم ځانگړی او ټاکلی وخت نلري او په مشروطه پاچاهۍ کي هم پاچا د ټول عمر لپاره ټاکل کيږي. همدارنگه د ورته والۍ بل اړخ يې دادی، چې په مشروطه شاهي رژيم کي پارلمان موجود وي او په اسلامي نظام کي هم شورا موجوده وي نو په همدې اساس دغه دواړه نظامونه سره ورته والی لري.

ځيني لويديځ پوهان وايي، چې اسلام دارستو کراسۍ يو ډول دی او يا اسلام همداسي يو نظام غواړي چې هلته قدرت داشرافو يا ځيني مذهبي مشرانو سره وي لکه چې په ارستو کراسۍ کي قدرت داشرافو او روحانيونو سره وي. ځيني نور پوهان وايي چې اسلامي حکومت يو ډول جمهوري حکومت دی؛ دا ځکه چې په جمهوري نظام کي جمهور ريئس دخلکو لخوا د ټاکنو په ترڅ کي ټاکل کيږي او په اسلامي نظام کي خليفه د مسلمانانو بيعت ته اړتيا لري او بل دا چې په دواړو نظامونو کي شورا ځانگړی ارزښت لري او شتون يې اړين دی.

ځيني نور پوهان بيا وايي، چې اسلامي نظام کوم ځانگړې بڼه نلري او نه هم د حکومت د جوړښت لپاره کوم ځانگړې اصول لري؛ بلکي هر ډول حکومت چې پکښې حاکم سي همغه ډول حکومت د اسلامي

حکومت ډول دی. البته پورته آندونو ته که په دقیق ډول څیر سو، ټول غیري ریښتني آندونه دي او واقعیت داسي نه دی؛ بلکي اسلام خاتته ځانگړی سیاسي نظام لري، چې پر څو اکمنو اصولو او ټینگو قوانینو ولاړ دی، چې پدې اړه دلود یخ پوهانو د ډلي څخه "ډاکتر ساخت" داسي وايي ((اسلام یو نظام دی چې قانوني او سیاسي احکامو ته شامل دی په لنډ ډول ویلي سو چې اسلام دیو کامل هراړخیز نظام نوم دی چې دین او حکومت دواړو ته شاملېږي)). استاد "مگدونالد" وايي ((دلته په مدینه کې د اسلامي حکومت د بنسټ ډبره کېښودل سو او د اسلامي قانون اصول او اساسات وټاکل سو)). استاد "استروثمن" هم پدې اړه خپل نظر داسي څرگند وي، چې اسلام یو سیاسي او دیني حقیقت دی دا ځکه چې د اسلام بنسټ ایښودونکي محمد صلی الله علیه وسلم حکیم سیاسي لارښود او پیغمبر دی.

دوهم جز - اسلامي پوهان:

د اسلامي حکومت د ټینگښت په اړوند شیخ الاسلام ابن تیمیه^(ح) ویلي دي ((اسلامي حکومت او زعامت د دین یوه لویه فریضه ده او جوړښت یې واجب دی حقیقت دادی چې له هغه نه پرته دین نسي قایمیدی)). علامه ابولشکور سالمی داسي ویلي دي ((خلافت او امارت د شریعت په اساس ثابت دی او جوړښت یې په خلکو واجب دی تر څو دخپل ځان لپاره یو شخص د حکمران په حیث وگماري چې دلیل یې قران، سنت او اجماع ده)).

علامه علاو الدین الحسکفي^(ح) فرمایي ((د عادل حکمران ټاکل د دین مهمه فریضه ده همداعلت دی چې صحابو کرامو^(رض) دامیر ټاکل د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د تدفین څخه تر مخه تر سره کړل)).

ابوالحسن الماوردي د اسلامي حکومت په اړه داسي وايي ((اسلامي حکومت يو ډول قيادت دی چې د دين په حفاظت او د دنيا په سياست بنا دی)).

علامه شاه ولي الله محدث دهلوي ليکي ((ترقيامته پورې په مسلمانانو د کافيې فرض دی چې داسي يو خليفه وټاکي چې په هغه کې د خلافت شرايط موجود وي)).

نو د پورته آندونو څخه داسي جوتيري، چې د اسلامي خلافت جوړښت او ټينگښت يو لازمي امر دی او د مسلمانانو د ابرو، حيثيت او وقار د ساتلو لپاره يو اخني وسيله گڼل کيږي. دا چې خلافت ځانته ځني اصول قواعد او ځانگړې بني او لارې لري نو په لاندې ډول پرې رڼا اچوو:

اسلامي خلافت:

ديني سياست پوه او ستر مفکر سيد ابوالاعلیٰ مودودي فرمايي چې ((اسلامي خلافت ديني حکومت دی او يو ممتاز او ځانگړي نظام دی. او يا هم د دين او دنياوي چارو سمبالول د شريعت په چوکاټ کي عبارت د خلافت څخه دی)) نو د موضوع د بنه روښانتيا لپاره دلاندې جزياتو په ضمن کي خلافت تر بحث لاندې نيسو.

لومړی جز: د خلافت لغوی او اصطلاحي پيژندنه:

د خلافت د کلمي مانا وروستی يا بيا راتلونکي نسل دی. په قران کريم کي خلف په همدې مانا په (۲۲) ځايونو کي راغلي دي لکه:

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ يَأْنِي اللَّهُ (۵) پوهېږي په هغه څه چې ددوی

څخه مخکې وه او هغه څه چې ددوي څخه وروسته راځي^(۱).
 څرنګه چې نایب دوخت او رتبي په لحاظ د منوب عنه یانې د چا چې
 نایب وي له هغه نه وروسته وي نو په همدې اساس د خلافت مانا هم
 نیابت دی او همدارنګه نیابتي حکومت ته هم خلافت ویل کیږي.
 اسلامي سیاست پوهانو د خلافت په اړه فني تعريفات کړي دي چې
 څو نموني يې په لنډ ډول یادوو:

امام ابو الحسن الماوردی^(ح) فرمایي ((اسلامي حکومت ددې لپاره
 جوړېږي، چې د اسلام د سپیڅلي دین د ساتني او د دنیا د نظم او نسق په
 چلولو کې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم نیابت وکړي. ابن عابدین
 شامي حنفي^(ح) وايي ((هغه عمومي ریاست چې په دیني او دنیاوي
 چارو کې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په نیابت کار کوي عبارت
 د خلافت څخه دی)). شاه ولي الله دهلوي محدث فرمایي ((خلافت
 عبارت له هغه عمومي ریاست څخه دی چې عملاً د دین د اقامې په لور
 متوجه وي)^(۲).

د پورته تعريفاتو لنډيز دادی، چې خلافت هغه عمومي ریاست دی
 چې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په نیابت کې د دین کار کوي
 همدارنګه د دیني او دنیاوي چارو سمبالول د شریعت په چوکاټ کې
 عبارت د خلافت څخه دی.

۱- مولانا گوهر الرحمن، ژباړن: قریب الرحمن، اسلامي سیاست، پیغام نشراتي
 مرکز، ۱۳۸۳ هـ ش کال. مخ ۹۰.

۲- د مولانا گوهر الرحمن همدا اثر، مخ ۹۳.

دوهم جز - د خلافت حکم: دا چې خلافت د مسلمانانو لپاره څه حکم لري ټول پوهان لکه اهل سنت او اهل تشيع پدې متفق دي چې د مسلمانانو لپاره د اسلامي خلافت جوړول د فرض حکم لري، چې د فرضيت حکم يې په لاندې مبارک ايات ثابت دی

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

ژباړه: ای مومنانو د الله او دهغه در رسول او دهغه د حاکمانو طاعت وکړي، چې له تاسو څخه د امر او واک خاوندان دي بیا که ستاسي ترمخ په کومه چاره کې شخړه پېښه سي نو هغه د الله او رسول لوري ته محول کړي که تاسي په رښتیا سره په الله او د قیامت په ورځ ایمان لري همدا کار یوه سمه طریقه ده او د عاقبت په اعتبار هم غوره ده^(۱).

امام ابن جریر د صحابه کرامو (رض) او تابعینو څخه د (اولي الامر) د تفسیر په اړه دوه بیانونه رانقل کړي دي. لومړی دا چې د مسلمانانو حکمرانان او امیران ترینه مقصد دی او دهغوي د اطاعت کولو حکم سوي دی، او دوهم دا چې اولی الامر فقهاء او دیني مشران دي او په اخر کې وایي غوره وینا دهغه خلکو ده چې وایي ددې څخه مقصد امر او حکام دي^(۲).

نو په پایله کې ویلای سو، چې د خلافت جوړول فرض دی او مسلمانانوته اړینه ده، چې دخپلو چارو د اجرا لپاره داسي امیر وټاکي چې د خلافت او مشرتوب بشپړي ځانگړنې ولري.

1- د مولانا گوهر الرحمن همدا اثر، مخ ۱۰۱.

2- د مولانا گوهر الرحمن همدا اثر، مخ ۱۰۲.

دریم جز: د خلافت په اړه د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم ویناوي:

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د خلافت په اړه مخکی له مخکی وینا کړي ده، چې خلافت اسلامي حکومت دی او جوړول یې پر مسلمانانو لازمي دي. اسلامي حکومت ته په فقه او احادیثو کې بیلابیل نومونه ذکر سوي دي خو د ټولو مفهوم یو دی چې خلافت ورته ویل کیږي او همدایې نامتو نوم هم دی. پدې اړه د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم څخه زیات احادیث رانقل سوي دي چې په لاندې ډول پرې رڼا اچوو:

خلافت د خدای (ج) رحمت دی: د خذیفه رضي الله عنه څخه روایت دی چې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي ((چې ستاسې ترمنځ به نبوت تر هغه پورې روان وي تر څو چې خدای تعالی غوښتي وي او کله چې خدای وغواړي پای ته به یې ورسوي ددې وروسته به د نبوت په څیر خلافت رامنځته سي تر څو چې خدای غوښتي وي هغه به موجود وي او کله چې خدای وغواړي پای ته به یې ورسوي او بیا به چیچونکې پاچاهي جوړه سي او تر هغې به دوام وکړي چې خدای غوښتي وي او دا به هم پای ته ورسېږي او بیا به د ظلم او تشدد شاهي دوره پیل سي او کله چې خدای وغواړي دا به هم پای ته ورسېږي او ددې نه وروسته به د نبوت په څیر خلافت رامنځته سي)) او بیا حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چې سو چې ددې حدیث مبارک څخه معلومېږي هغه حکومت چې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په تگ لاره باندې نه ځي هغه به ظالم او غوڅوونکي حکومت وي^(۱).

همداراز د حضرت سفینه (رض) څخه روایت دی، چې رسوال الله (ص)

۱- پوهندوی محمد شریف رحمانی، سیاست او اقتصاد د اسلام په رڼا کې، پیغام خپرنډویه ټولنه، ۱۳۸۳ هـ ش کال. مخ ۱۲۲-۱۲۳.

فرمایي ((زما په امت کي به د نبوت په څېر خلافت تردې پر شو کالو پورې وي، او له هغه وروسته به بادشاهي رامنځته سي))⁽¹⁾. همدرانگه خليفه به د قيامت په ورځ د عرش تر سيوري لاندې وي، نو په پایله کي د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د ويناوو څخه د خلافت ثبوت ښه ترسترگو کيږي.

درېيم بحث- د اسلامي خلافت بنسټونه:

اسلامي نظام د خپل جوړښت لپاره ځيني مهم اصول لري، چې د هغو پر بنسټ اسلامي حکومت رامنځته کيدای سي، چې په لاندې ډول پرې رڼا اچوو:

لومړی اصل- الهي واکمني (پياوړی ځواک):

په سياسي اصطلاح کي پياوړی ځواک يا بشپړ واک ته حاکمیت (واکمني) ويل کيږي، نو پر دې بنسټ هغه څوک چې اراده او خوبښه يې د قانون سرچينه وي، د ځواک خاوند او لوی واکمن ورته ويل کيږي او د اسلامي حکومتی نظام او شرعي سياست لومړی اصل دادی، چې حاکمیت او لوړ اقتدار د مخلوقاتو د څښتن يو لوی صفت دی او د قانون سرچينه انساني عقل نه، بلکې الهي وحې ده⁽²⁾.

1- د محمد شريف رحمانی، همدا اثر، مخ ۱۲۲.

2- د محمد شريف رحمانی، همدا اثر، مخ ۱۹.

د الهي حاکمیت ثبوت د قرآن، سنتو، راشدینو خلفاوو د کړنلارې، د امت د اجماع، عقل او قیاس ټولو څخه کیږي، چې په لاندې ډول رڼاپر اچوو:

د حاکم ماخذ حکم دی، چې معنایې پرېکړه او فرمان ورکول دي، همدارنگه هدف ورڅخه د امر او نهیې قانون هم دی او شرعی حکم د الله جل جلاله هغه فرمان دی، چې دهغه په واسطه د بنده گانو لپاره ځینې افعال واجب یا مستحب گرځول سوي دي او ځینې نور پرې حرام دي، چې دغو الهي احکامو ته شرعی احکام او یا شریعت هم ویل کیږي، په قرآن کریم کې د الهي حاکمیت او قانون جوړونې په اړه گڼ شمېر ایاتونه راغلي دي، لکه چې الله سبحانه و تعالی فرمایي:

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

ژباړه: ((او کوم خلک چې د الله د نازل کړي قانون سره سمه فیصله ونه کړي، هم هغوی کافران دي)) په بل ځای کې فرمایي ((هغوی فاسقان دي)) او همدارنگه ((هغوی ظالمان دي))^۱. نو که چېرې څوک د الله جل جلاله په حاکمیت او قانون ایمان ونه لري، هغه کافر دی او که څوک پرې ایمان هم ولري، ولې هغه نه عملي کوي، نو هغه عملي کافر دی، نو له دې ځایه معلومېږي، چې د خدای پاک حاکمیت او پاک قانون چې اسلامي دین دی، د انسان د فطرت او طبیعي غوښتنو سره سم هر اړخیز اصول، نه بدلېدونکي، تلپاتې او د ژوند د ټولو اړخونو لپاره لارښوونې او قوانین لري، چې د انسان غوره کړنو او ځانگړنو ته وده او پراختیا ورکوي، او په مادي او معنوي لحاظ انسان هغه لوري ته سوق کوي، چې د انسان د شان سره وړ او مناسب وي. نو پس انسان باید

۱- د مولانا گوهر الرحمن همغه اثر، مخ ۲۱۷-۲۲۰.

یوازینی خالق، مالک او مقتدر ذات ته سر تپت کړي او د هغه حاکمیت او قانون په ورین تندي ومني او جهالت او سرکښی څخه ځان وژغوري، ځکه د طاغوت څخه انکار د الله جل جلاله د رالېږلي قانون عملي کول او د هغه د حاکمیت منل دي، لکه چې الله سبحانه و تعالی فرمایي:

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (البقرة: ۲۵۶)

ژباړه: ((او هر څوک چې له طاغوت څخه منکر سو، په خدای یې ایمان راوړ، نو په تحقیق سره یې د خدای په تینګې رسی منګولې ولګولې، چې هېڅکله شلېدونکې نه ده او خدای په هر څه پوه او اورېدونکی دی))^(۱). نو له دې ځای څخه څرګنده معلومېږي، چې د حکم ورکولو او قانون جوړولو واک او اختیار د طاغوت لپاره ندی؛ بلکې اعلی حاکمیت یوازې د الله تعالی لپاره دی او د مسلمانانو دپاره اړین دی، چې د طاغوت د نظام له حاکمیت څخه ځان وژغوري؛ ځکه که چېرې موږ د (رب) کلیمې ته پاملرنه وکړو، نو په قرآن کریم کې یې درې ډوله معنا راغلې، چې مالک، پرودګار، حاکم او پادشاه ده او مفسرین ددې معناګانو سپړنه دا ډول کوي: (رب) چې بېلګه یې تر ټولو لوړه ده، حاکم او پادشاه دی او د هغه په سیادت او حاکمیت کې هېڅوک له هغه سره مشابهه او برابر نه دی. د خپل مخلوق د حالت ښه کوونکی دی او ټول هغه نعمتونه یې چې دوی ته رالېږلي دي، د هغه مالک دی، چې په دې سره د الهي حاکمیت ثبوت په ښه توګه کیدای

۱- ابو محمد گل الرحمان حقاني، معراج الاسلام، مکتبه فاروقیه، محله جنګي، قصه خواني پېښور. مخ ۱۳۹-۱۴۰.

سی^(۱)

نولنده دا چی اسلامی حکومت د خپل واک او اقتدار خپل ژوند او فعال قوت، خپل مذهبی تشکیل او تنظیم او دخپلې ښېرازه بندۍ په لحاظ د لوی عرش د فرمان روا حکومت دی. چې د لوړ او برلاسی حکومت په څیر د الهي حکومت په نوم یاد سوی دی. نو بالاخره حکومت یو لوړ رتبه الهي حق دی او د نړۍ د انسانانو په راټولېدو سره یوه ډېره ښه ټولنه منځته راوړي. چې د خدای برلاسی حکومت په هغه باندې حکومت کوي، چې دغه حکومت الله عزوجل یو چاته ورکولی سی او بېرته یې ترې اخیستلای سی.

دوهم اصل - شورا:

د اسلامي حکومتي نظام او د اسلامي سیاست دوهم اصل شورا ده، یانې د اسلامي ریاست مشر به هم د مسلمانانو د باوري وکیلانو د تشکیل سوې شورا لخوا ټاکل کیږي او له ټاکلو څخه وروسته به ټولې مهمې او ارزښتناکې پرېکړې هم ددې مجلس له تائید نه وروسته صورت نیسي، مسلمان سیاستپوهان شورايت ته اسلامي جمهوریت وایي چې د غلبې او اکثریت په معنا استعمال سوی دی. د اسلامي حکومت شورا ته د شورا قرآني اصطلاح استعمالېږي، چې په لغت کې د یو ښکلی او ښایسته شی رایستو ته چې په یوې محدودو کې نغښتی وي شورا وایي^(۲). او په اصطلاح کې شورا د رایې ښکاره کول دي، لکه امام راغب اصفهاني په دې اړه وایي چې د شورا مفهوم د

۱- د مولانا گوهر الرحمن همغه اثر، مخ ۲۲۲-۲۳۰.

۲- د مولانا گوهر الرحمن همغه اثر، مخ ۲۷۳.

رایو حاصلول دی، همدارنگه د ټولني په افرادو کي هر فرد د خپل علم او قابلیت سره سم خپله رایه او خیالات وړاندې کوي، نظريې یو له بل سره یو کيږي او په پایله کي یوه ښه پرېکړه منځته راځي، نو په دې اساس شورا د اسلامي حکومت اړینه ځانگړنه ده، بلکې شورا په خپله حکومت دی، همدارنگه شورا د خدای عزوجل لخوا د کایناتو سردار حضرت محمد صلی الله علیه وسلم ته حکم دی، او دا حکم د نړۍ هغه عظیم الشان نړیوال قوم لپاره دی، چې د ستر عرش څښتن له لوري د خیرالملل خطاب ورکړل سوی دی، چې په دې سره د شورا قانونیت رامنځته کيږي. اسلامي قانونپوهانو په روښانه توگه هغه قانوني موخي چې د شورا څخه رامنځته کيږي داسې ښودلي دي:

الف: عامه رایه یا ټولپوښتنه په شورا کي ښه څرگندېږي.

ب: د شورا په پرېکړو سره د عامه خلکو رایه ښه ډاډه کيږي.

ج: د شورا پرېکړه د امت لپاره واجب التعمیل ده.

د: په شورا سره حکومت ته ډېرې ښې لارښوونې لاسته راځي.

ه: په شورا سره د کړنو پایلي مثبتې وي.

لکه څرنگه چې په پورته ډول سره د شورا موخي ذکر سوې له دې څخه معلومېږي، چې شورا په اسلامي حکومت کي خورا ارزښت لري؛ ځکه کله چې یو پرمختللی حکومت د خپل ولس لپاره د امن، ټینګښت، ښکمرغۍ، برې او سوکاله ژوند غواړي، د شورا په پلي کولو سره د خپلو ستوتزو د حل کولو او د خپلو فردي او ټولنیزو گټو په لاسته راوړلو سره بري ته رسېږي، له همدې کبله د اسلام سپېڅلی نظام د شورا اصل ته زیات ارزښت ورکوي، د همدې ارزښت له مخې د قرآن کریم یو سورت د شورا په نوم نومول سوی دی. لکه چې الله ج فرمایي

((وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ)) ((د دوی سره په کارو کې مشوره کوه)). د

پورته

آیت په اړه مفسرین استدلال کوي، چې د ((و شاورهم)) کلیمه د امر صیغه ده، د مشورې حکم ورکوي او دا حکم حضرت محمد صلی الله علیه وسلم ته ځکه ورکړل سوی چې امت ته د شورايت سلسله امانت پاتې سي، تر خورا تلوونکي نسلونه د امریت په لاره ولاړ نسي او د شورايت په شرعی قاعده باندې تېنگ او مستحکم اوسي، نو هر کله چې خدای تعالی خپل پیغمبر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم ته د خپلو ملگرو سره د مشورې حکم ورکوي، نو د اسلامي حکومت د نورو حاکمانو په اړه شورا تر ټولو ستره فریضه او و جیبه تشکیلوي، قرآن کریم کې الله پاک د مشورې اخیستلو حکم د لمانځه د اقامې سره څنګ په څنګ ذکر کړی دی، د اددې خبرې څرګند دلیل دی، چې د شورا حکم د لمانځه په شان الهی فریضه او غوڅ حکم دی.

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د ارامه او سوکاله ژوند د تر سره کولو لپاره درې شیان ډېر ارزښتناکه بنسودلي دي، همدغه درې شیان د اسلامي ریاست او سالمې ټولني بنسټیز شرطونه دي، چې هغه صالح قیادت، د غریبانو کفالت او شورايت دی.

په نبوي دور کې شورا خورا اوږد تاریخ لري او هم د اسلام د وخت څخه د شورا خورا مهم مثالونه موجود دي، چې د نمونې په ډول یې یوازې نومونه ذکر کوو، مثلاً د اذان شورا، د بدر کبرا شورا، د بدر بندیانو شورا، د احد شورا، د خندق شورا، د افک شورا او د حدیبی شورا او داسې نور...

درېم اصل- عدالت:

د اسلامي حکومت در پيم اصل عدالت، برابري او مساوات دی، دا ځکه چې د اسلام مبارک دين ټول بشریت د اهل په لحاظ په خپلو کي سره مساوي بولي، يوازې د نېک عمل په کولو سره د دوی تر منځ په فضيلت او بهتری قايل دي، همدا د اسلام مبارک دين دی، چې د برابری او عدالت لحاظ يې ساتلی دی، د بشر هوا او هوس او نفسي غوښتنې د دې اجازه نه ورکوي، چې خلک له خپل قام، کورنۍ او ډلې سره برابر اوسي، ولې اسلام داسې اصول وضعه کړي، چې انصاف او برابري پکښي ساتل سوي وي، په همدې اساس حضرت محمد صلی الله عليه وسلم فرمايي ((ټول خلک د رښتني غاښونو په څېر دي او يوازينی معيار چې دوی ته فضيلت ورپه برخه کوي، هغه د الهي احکامو او اوامرو تطبيق او له گناهونو څخه ځان ساتل دي)) نور معيارونه لکه نژاد، جنيس، قام، جغرافيوي محيط، ټولنيز او اقتصادي حالت ته د تفوق په لحاظ په اسلام کي هېڅ ارزښت نه سته، همدا علت و، چې د اسلام د عدل نظام د اصحابو کرامو تر منځ په اسلامي ټولنه کي حاکم وگرځېده، لکه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه په خپله لومړۍ خطبه کي فرمايي ((ای خلکو! زه ستاسې مشر و ټاکل سوم، خوله تاسې څخه غوره نه يم، که چېرته مې په نېکۍ لاس پورې کړ، نو زما مرسته وکړئ او که مې بدو ته اقدام وکړ، نو زما مخه ونيسئ، چې د دې څخه خپله د عدل، انصاف او برابری هغه واقعي شکل راتسترگو کيږي، چې عدل خپله د حق مطابق پرېکړې ته وايي، يانې د عدل مانا داده، چې هر چاته خپل حق ورسپړي، لکه امام راغب اصفهاني داسې فرمايي ((په مکافاتو کي د برابری لحاظ ساتل عدل دی، د نيکۍ بدله نېکي او د بدۍ بدله بدې ده،)) نو د اسلامي نظام د ټينگښت لپاره

عدالت یو ضروري او لازمي امر دی، دا ځکه چې د قانون پر وړاندې د مساوات تطبیق خلکو کې خوبښې پیدا کوي او په خپلو حقوقو یې ډاډه گرځوي او د خپل حکومت د بقا احساس یې ژوندی کيږي او دهغه څخه په دفاع کولو کې ځان نه سپموي، هغه دولتونه چې عدل او انصاف چلوي، د پاتې کیدو وړ دي، که څه هم کافر دي او هغه دولتونه چې په ظلم لاس پورې کوي، د پایښت وړ نه دي، که څه هم ښایي مسلمان اوسي.

څلورم اصل - طاعت :

د یو اسلامي ټینګ دولت له موجودیت او د حاکمه نظام د عدل او انصاف او د وخت د اوامرو د طاعت او د حاکمانو او راعیت د شورايي نظام څخه پرته د یو سالم نظام رامنځته کیدل د امکان څخه وتلې خبره ده، اسلامي نصوص څرګندوي چې په مسلمانانو باندې د خپلو امیرانو او اسلامي اوامرو د طاعت او تابعداري فرض ده، لکه چې

قرآن کریم فرمایي

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

ژباړه: ((ای مؤمنانو! د الله تعالی او د هغه د رسول طاعت وکړئ او د هغو مشرانو طاعت وکړئ چې د تاسې څخه دي)) په دې آیات کریمه کې د خدای تعالی او حضرت محمد صلی الله علیه وسلم او د اسلامي ټولني د چارواکو لکه خلفاء، امیران، قاندين، والیان، قاضیان، ریئسان او هر هغه څوک چې هغوی ته د مسلمانانو کارونه سپارل کيږي، امر منل یې واجب دي، د قرآن کریم لارښوونې او هدايات عملي کول د خدای طاعت دی، نبوي سنت په عملي ژوندانه کې تطبیق او نبوي او مرو ته

غاره ایبوسودل د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم طاعت دی، د اسلامي دولت پر وړاندې د خلکو منښت او طاعت باید د خلکو په خوښه وي. دارنگه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم فرمایي ((هر چا چې زما اطاعت وکړي، په يقيني ډول يې د الله اطاعت وکړي، او هر چا چې زما نافرمانی وکړي، نو بې شکه د الله عزوجل نافرمانی يې وکړي، او هر چا چې د امير اطاعت وکړي، په حقيقت کي زما اطاعت يې وکړي او هر چا چې د امير خخه سرغړونه وکړي، نو بې شکه يې له مانه سرغړولی دی.)) ددې علت څرگند دی، ځکه چې پيغمبر صلی الله علیه وسلم د الهي احکامو د تطبيق نماينده دی، د هغه هره خبره الهي پيغام دی او د الهي پيغام خخه اطاعت د الله جل جلاله د امر منلو ته غاړه ایبوسودل دي، همدانگه امير د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم پر ځای سياسي مشري کوي، حضرت عمر رضی الله تعالی عنه د اطاعت او منلو ارزښت د خپلې وينا په ترڅ کي داسې بيان کړی دی ((لا اسلام بلا جماعه ولا جماعه بلا امير ولا امير بلا طاعة)) د اسلام وجود له يو جماعت خخه پرته او جماعت له امير خخه بغير او د امير امارت له طاعت نه پرته نسبي رامنځته کيدای، نو ددې لپاره چې په اسلامي امت کي استقرار امن، سوکالي وي، اسلامي شريعت له استثنايي تنگو حالاتو پرته تل مسلمانان د امير اطاعت ته رابللي دي.

پنځم اصل - وزارتونه:

د اسلام د سياسي نظام بل اصل وزارتونه دي، د وزارتونو جوړول په هغه وخت کي د دولت رئيس ته روا دي، چې پخپله امام د امت د چارو له کولو خخه د ډيرو الي له امله عاجز وي. د وزير مانا ده، مرستندويه، ملاتړ کونکی، د بار او پيټي وړونکی او په سياسي اصطلاح کي يې

تعریف داسی دی ((وزیر هغه نارینه دی، چې د دولت رئیس یې د د ولتي چارو د پرمخ بیولو لپاره ټاکي ترڅو دده د اوږو څخه بار سپک کړي او مرسته ورسره وکړي)).

د اسلامي سياسي نظام د وزیر لپاره شرطونه:

لاندي شرطونه د اسلامي سياسي نظام د وزیر لپاره ټاکل سويدي:

۱- اسلام، ۲- بلوغ، ۳- عقل، ۴- نارینتوب، ۵- حریت، ۶- علم، ۷- عدالت، ۸- د دولت د اسرارو ساتونکی، ۹- اهلیت او کفایت^۱. او یو شمېر نور هم ټاکل سوي دي.

شپږم اصل - قضا:

د اسلامي حکومت شپږم اصل قضا ده، قضا یوه عربي کلمه ده، چې زیاتې ماناگانې لري، یوه مانا یې حکم کول دي. په اصطلاح کي فقهاوو قضا داسی تعریف کړیده ((قضا د شخړو او اختلافونو ختمولو ته ویل کیږي، یانې د شرعي حکم پر بنسټ د شخړو او اختلافونو پایته رسولو ته ویل کیږي))^۲.

۱- زاهدي احمدزی، د اسلامي حکومت بنسټونه، مخ ۱۳۷-۱۳۸.

۲- زاهدي احمدزی، د اسلامي حکومت بنسټونه، مخ ۱۴۰.

امپریالیزم⁽¹⁾

د امپریالیزم اصطلاح د لاتینی ژبې د (امپریا⁽²⁾) څخه، چې د امپراتورۍ مانا ورکوي اخیستل سویده. نو امپریالیزم هغه حکومت ته ویل کیږي، چې د لوی امپراتورۍ خاوند وي یانې پر بل هېواد باندي د یوه هېواد هر ډول واکمني او برلاسي د امپریالیزم څخه عبارت دی. ځینې آسیایي لیکوالان بیا یوازې پر بل هېواد باندي سیاسي واکمني امپریالیزم بولي. یانې کله چې یو هېواد د بل هېواد سیاسي واک د زور د لاري په لاس کي واخلي، د هغه هېواد سیاسي خپلواکي او ملي واکمني له منځه یوسي او هېواد یې د خپل هېواد یوه برخه وگڼي دا ډول کړنې ته امپریالیزم ویل کیږي؛ نو هغه سیاست او تلنلاره، چې موخه یې د یوې لوی امپراتورۍ جوړول وي او د هېواد د پولو څخه بهر وگړي تر خپل مرکزي حکومت لاندې راوړي امپریالیزم دی.

کله چې یو حکومت د یوې لوی امپراتورۍ جوړول پیل کړي او د خپلو پولو هاخوا زیاتي مخکي، قبیلې او وگړي تر خپل واک لاندې راوړي، دا یوه منل سوي خبره ده، چې بهرني وگړي پر خپل ځان پردی واکمن نه

(1) Imperialism

(2) - Imperia

مني؛ نو ځكه د غبرگون لامل گرځي او امپرياليستي سياست د وگړو د زياتو سربښندونو لامل گرځي. پر همدې بنسټ امپرياليستي سياست په اخلاقي ډول نيمگړي پيژندل سوې دى. د هر هېواد ښكاره يا پټ سياسي، مالي، اقتصادي، فني او كلتوري هڅي په بل هېواد كې شوني ده، چې ځيني وختونه يوازې د وستانه اړخ ولري او ځيني وختونه بيا د پردې هېواد د كنټرولولو موخې هم پكښې نغښتي وي⁽¹⁾.

د امپرياليزم ځانگړني:

يو شمېر پوهان پدې آند دي، چې امپرياليزم د سرمايه دارۍ وروستۍ پړاو دى، چې د نولسمې پېړۍ د پاى او د شلمې پېړۍ د پيل څخه راپيلېږي. لينن د امپرياليزم لپاره لاندې پنځه ځانگړني په گوته كړي دي:

- ۱- د پانگي او توليد تمرکز دې حد ته رسېږي، چې انحصارات په اقتصاد كې ټينگه برخه واخلي.
- ۲- د صنعتي پانگي ترڅنگ بانكي پانگي هم منځته راځي او د بانكي او صنعتي پانگو د يووالي له امله د مالي اوليگارشي منځته راځي.
- ۳- د صنعتي توکو او موادو د صادرولو ترڅنگ د پانگي صادرولو ته زيات ارزښت ورکول کېږي.
- ۴- د پانگوالي انحصاراتو ترمنځ د نړۍ مخکې ویشل کېږي.

۱- د کتر بهاولدين پازرگا، مکتب های سیاسی، انتشارات اقبال ۱۳۴۴ل، ص ۲۸

۵- پانگواله هېوادونه د نړۍ د محکو ویش پای ته رسوي او بیرته یې د سرخه پیلوي^(۱).

د امپریالیزم اندونه:

د امپریالیزم په اړه د بېلابېلو پوهانو لخوا آندونه او نظریات ورکړل سوي دي، چې په ټولیز ډول یې پر پخوانیو او اوسنیو باندي ویشو:

الف- پخواني اندونه:

امپریالیزم پخوانۍ سیاسي مکتب دی او په اړه یې زیات آندونه شتون لري. یوه ډله خلک امپریالیزم د انسان د بې پایه حرص پایله بولي؛ ځکه چې دا د انسان په خټه کې اخیستل سوي دي، چې خپل واک پراخه او پرنورو باندي خپله اراده وتیې. دا ډله پوهان پدې آند دي، چې انسان باید پرنورو انسانانو باندي خپل واک وچلوي او د خپلي واکمنۍ لمنه پراخه کړي. بله ډله پوهان، چې د هندوستان پخواني لیکوالان هم پکښې شامل دي د امپریالیزم بریالیتوب د فوځي سیاست پایله گڼي. دوی پدې آند دي، چې سیال هېوادونه باید د فوځي او نظامي سیاست د لاري خپل سیال د ځان تابع کړي؛ ځکه چې سیالان او د بنمنان یوازي د زور او ټکولو د لاري سولي ته غاړه ایږدي. دا ډول عقایدو د پارسیانو (هغه خلک، چې د پارس خلیج په شاوخوا کې یې ژوند کاوه) په منځ کې هم شتون درلود.

د ارسطو په آند یرغلیزه (تیری کونکي) جگړه باید یوازي د هغو وگړو پروړاندي وسي، چې د غلامۍ لپاره پیدا سوي وي. یانې ټولو اک

۱- امیر نیک ائین، واژه های سیاسی و اجتماعی، ص ۱۹-۲۰

(امپراتور) یوازي باید غلامان د فوځ او زور د لاري ترخپل واک لاندې راوړي. ارسطو بيله دي حالت څخه امپراتوري نه خوښول؛ ځکه چې د ده په آند امپراتوري د بناريانو اخلاق فاسدوي. دی زیاتوي، چې امپراتوري د امپراتور هېواد د خپلواکۍ لپاره هم خطر دی؛ ځکه کله، چې یو دولت د بل دولت د وگړو پر وړاندې ظلم او استبداد روا وگڼي نو د خپلو خلکو لپاره هم سوله او امنیت نسبي ساتلی.

د لرغوني یونان د امپراتورۍ په وروستیو کې فیلسوفانو د نړیوالې ټولني ارمان د برابرۍ پر بنسټ منځته راوړ او وروسته یې په بشر دوستۍ باندې خپل ارمان بدل کړ. خو دا مفهوم هیڅکله د لرغوني یونان په سیاسي ډگر کې پلي نه کړای سو، بلکې وروسته د لرغوني روم د امپراتورۍ په واسطه د عمل ډگر ته راووتی.

ب- اوسني آندونه:

د امپریالیزم د تاریخ په اوږدو کې د امپریالیزم په بڼې او منطق کې داسې آندونه منځته ندي راغلي، چې پخواني آندونو ته بدلون ورکړي، بلکې نوو پوهانو پر پخوانیو آندونو د شرایطو د غوښتنې او جوړاتلني پر بنسټ نوې معلومات ور ډیر کړي دي. د امپریالیزم په اړه د نوو پوهانو آندونه په لاندې برخو کې ډلبندي کولای سو:

۱. اقتصادي آندونه:

د امپریالیزم په اړه د اقتصادي آندونو په برخه کې لومړی پوښتنه داسې منځته راځي، چې آیا امپریالیزم زیات لگښت کونکی دی؟ هغه څوک، چې دي پوښتنې ته مثبت ځواب وایي هغه پدې آند دي، چې

ټول انساني او مادي سرچیني د پانګي اچونې له برکته منځته راغلي دي او پانګه اچونه بیا د امپریالیزم له برکته پیاوړې سویده. خو ددې مخالفه ډله بیا پدې آند دي، چې امپریالیزم د یوې کوچنۍ ډلې په ګټه کار کوي خو په ټولیز ډول د ولس ګټې نسي خوندي کولای. که څه هم د امپریالیزم ملاتړ کونکې دا سیاسي مکتب په اقتصادي برخه کې هم ګټور ګڼي خو په ریښتني توګه امپریالیزم په اقتصادي برخه کې انحصاري واکمن دی، انحصارات په هره برخه کې د دولت سیاست او اقتصاد په خپله غیره کې نېسي او خپلواکې سیالۍ له منځه وړي. پر اقتصادي ژوند باندې د انحصاراتو واکمنتوب د سیاسي ځواک د زیاتیدو سره مل زیاتیدونکی دی، ترڅو دولتي دستګاه ترخپل واک لاندې راولي او د خپلو ګټو په موخه یې وکاروي. د انحصاراتو پدې لړ کې د انحصاري امپراتورانو واک د ټولنیز ژوند هرې برخې ته ور اوړي.

۲. د انسان او انساني ډلو د پیدایښت په اړه اندونه:

یو شمېر سیاسي شخصیتونه لکه (ماکیاولي)، (سرفرانسس بیکن) او (اودلف هتلمر) د بیلابیلو دلایلو په وړاندې کولو سره دې پایلې ته رسیدلي دي، چې امپریالیزم د وګړو د طبیعي خوښت او ژوندون لپاره اړین دی، طبیعت انسانان ټول یو ډول ندي پیدا کړي؛ نو ځکه هغه څوک، چې تر نورو وګړو د غوره ځانګړنو لرونکی دی د هغه امر منل باید وسي. خو منطقیان بیا دا ډول عقاید او دلایل نه مني او وایي، چې دا غیري منطقي دلایل دي ددې د ثبوت لپاره داسې کوم ځانګړی دلیل شتون نلري.

۳. د ستراتيژی او امنیت په اړه اندونه:

د دې آند پلویان پدې باور دي، چې د ولسونو ترمنځ د نښلونکو کربنو کنټرول اړین دی؛ بنایي امنیتي دلایل او یاد پر دیو هېوادونو لاسوهني دیته زمینه برابره کړي، چې ولسونه د ستراتيژیکو چارو او دولتونو ترمنځ د پولو د ټاکلو څخه بې برخي سي. هغه څوک چې د امپرياليزم دا موخي او ارزښت نه مني هغه پدې آند دي، چې امنیت پدې ډول لاسته نه راځي، بلکې دا د نا امنیو لامل گرځي، دوی دا دلیل وړاندې کوي؛ کله چې د یوه هېواد وگړي د خپلو پولو څخه بهر پر نورو وگړو باندي څارنه کوي، نو لومړی د هغو خلکو سره په ټکر کې راځي او وروسته د نا امنیو لامل گرځي. د امپرياليزم د امنیت په اړوند بحث کې دا هم ویل کېږي، کله چې پر ولسونو باندي تیري وسي نو ولسونه خپل ارزښت او حیثیت په نظر کې نېسي او پر وړاندي یې کلکه مبارزه کوي.

۴. د اخلاقي بنسټونو په اړه اندونه:

د دې آند پر بنسټ امپرياليزم داسې وسیله ده، چې د ظالمو او زورورو حکومتونو څخه د ولسونو خپلواکي لاسته راوړي او دا د دې لامل گرځي، چې پریوې سیمې غوره پرمختللی او عصري تمدن وغورځېږي. خو د دې آند مخالفه ډله پوهان بیا وايي، چې دا تش په نامه تبلیغات دي ترڅو امپرياليزم خپلي تلنلاري ته مشروعیت ورکړي، د خلکو ملاتړ تر لاسه کړي او دا خپله یو ډول امپرياليزستي سیاست دی.^(۱)

۱- فرشید اقبال، مکتب های سیاسی، تهران: چاپ سوم ۱۳۸۷، ص ۷۳-۷۶

د امپریالیزم مخینه:

امپریالیزم د لرغوني يونان له وخته خپل تاريخ را پيلوي او د تاريخ په بيلابيلو پړاوونو كې يې بيلابيلي بڼې د ځان كړي دي. د تاريخ په هر پړاو كې يې دا هڅه كړيده، چې خپله پاملرنه او څارنه پر نورو باندې جاري وساتي.

په زړې نړۍ كې امپریالیزم خپل ځان د ډيرو غټو امپراتوريو په بڼه څرگند كړی دی او تل يې د يو داسې چا تلنلاره غوره كړيده، چې ځان يې د يو مذهب يا تمدن استازي گڼلی او نور خلک يې تر خپل واک لاندې راوستي دي، چې غوره بيلگه يې د لرغوني روم د مقدوني سکندر (۳۳۰ مخکي تر زيږديز) لويه امپراتوري وه.

په منځنيو پېړيو كې د اروپا امپریالیزم (۱۴۰۰-۱۷۵۰ز) هم د يادوني وړ دی، چې يو پراخه غځيدلی بنسټيلاک يې رامنځته کړ. پدې وخت كې ددې پر ځای، چې يو هېواد نړۍ راغونډه كړي، بلکې څو هېوادونو لاسونه سره ورکړه او يو گډ سياسي نفوذ يې د اسيا پر سويل او سويل لويديځو سيمو او نوې نړۍ باندې خپور کړ. د امپریالیزم مکتب د مرکانتالیزم د دوکتورينو پر مټ چمتو سو هغه داسې چې هري امپراتوري، هڅه کول، چې د خپلو بنسټيلاکونو سوداگري په خپل لاس كې ونيسي او گټې يې خپلو جیبونو ته واچوي.

د (۱۹ز) پېړۍ په منځ كې د امپریالیزم د خپلواکې سوداگري (فري تریډ) ^(۱) بڼې سر بنسټ کاره کړ، پدې وخت كې د امپریالیزم دي بڼې رواج و موندی که څه هم مرکانتالیزم ورسره مخالفت څرگند کړ. د امپریالیزم د خپلواکې سوداگري بڼې ډیر لنډ ژوند وکړ. څنگه چې (۱۹ز) پېړۍ

¹ - Free Trade

پای ته ورسیدل سمدستی اروپایی هېوادونو پر زیاتو آسیایي او اروپایي هېوادونو خپل د زبېنساک لړۍ پیل کړه، په اروپا کې ډیرو هېوادونو په ځانگړي ډول انگلستان د ځانگړو ډیپلوماټیکو او اقتصادي بنسټونو پر بنسټ خپل د واک پولې په غیري قانوني ډول پراخه کړې او پر خپلو بنکیلاکي هېوادونو باندي په غیري قانوني ډول خپل امرونه ومنل.

د دوهمې نړیوالې جگړې څخه وروسته د امپراتوریو لمن راټوله سول، خو یوه نوې اقتصادي امپراتوري راڅرگنده سول، چې ښه بیلگه یې په اوسني وخت کې پر دریمې نړۍ د امریکا د نفوذ خپریدل دي. له تاریخي اړخه امپریالیزم د لاندې لاملونو پر بنسټ سرراپورته کړی دی:

الف- اقتصادي خوځښت:

امپریالیزم د اقتصادي اړتیاوو پر بنسټ زیات غورځنگونه کړي دي، د اقتصادي غورځنگ غوښتنه دا وه، چې نور هېوادونه تر خپل واک او کنټرول لاندې راوړي ترڅو خام مواد لاسته راوړي، د خپلو سوداگریزو توکو لپاره اقتصادي بازار پیدا کړي او خپل اقتصاد پیاوړی کړي. د امپریالیزم او کاپیټالیزم زیات اقتصادي بنسټونه د (مارکس) پر آندونو ولاړ دي.

ب- سیاسي خوځښت:

په ناچارۍ سره ځینې سیاسي فشارونه د امپریالیزم د خپریدو لامل سویدي، ترڅو د نورو هېوادونو سره د سیالیۍ پر بنسټ خپل ځواک، حیثیت، امنیت او ډیپلوماټیکي گټې پراخه کړي. د همدې غوښتنو پر

بنسټ په (۱۹ز) پيړۍ کې فرانسې غوښتل، چې په نړيواله کچه خپل شتون او اغيزوساتي.

ج- فکري خوځښت:

د امپرياليزم د خپراوي دريم لامل فکري خوځښت دی د دي آند پر بنسټ د يوه هېواد سياسي، کلتوري او مذهبي واک هم کيدای سي، چې د امپرياليزم مفکوره را پيدا کړي. يو وخت د لويې بریتانيا يو امپراتور پدې موخه امپراتوري جوړول غوښتل، چې دا د سپين پوستو دنده ده، چې د نړۍ په وروسته پاته خلکو کې تمدن وغوروي. همدارنگه د هټلر تر مشرۍ لاندې د جرمني حکومت هم پدې موخه نړۍ نيول، چې د جرمني نژاد او کلتور تر نورو غوره والی لري. د امريکا دا هيله، چې (نړۍ خپلواکه وساتي)، د پخوانۍ روسي دا هيله، چې د (لویدیځې اروپا او دريمي نړۍ خلک بايد خپلواکي ترلاسه کړي) دا ټولې هيلې د امپرياليزم د فکري خوځښت نمونې دي.

د- غبرگوني خوځښت:

ځيني وخت امپرياليزم پداسې بڼه سره منځته راځي، چې زبرځواک هېوادونه نه غواړي، چې د واک لمن پراخه کړي، خو په سيمه کې کله، چې د کمزورو هېوادونو سياسي حالات گډوډ سي؛ نو دا زبرځواک هېوادونه د سيمي د ټيکا و لپاره کمزوري هېوادونه تر خپل واک لاندې راولي. په (۱۹ز) پيړۍ کې د هندوستان د هېواد د انگلستان لخوا نيول

سياسي مکتبونه _____ امپرياليزم

اود منځنی-اسيا هېوادونه د روسي لخوا نيول د غبرگوني امپرياليزم پخوانی-بيلگي دي⁽¹⁾.

⁽¹⁾ - English Wikipedia

انارشیزم⁽¹⁾

د آرش ویی (لغت) په یونانی ژبه کې د حکومت په مانا دی، انارشی بیا د آرش سرچپه مانا لري او د بی حکومتی (بی مشره) په مانا ده یا د انارشیستانو په آند د ټولنیزو بدبختیو څخه د خلاصون په مانا ده؛ ځکه چې د انارشیزم په مسلک کې حکومت د ټولنیزو بدبختیو سرچینه گڼل کیږي او هر سیاسي واک په ټولنه کې د ظلم او استبداد لامل گرځي؛ نو ځکه د دوی په آند د حکومت او دولت شتون اړین ندی. د دې سیاسي مکتب ملاتړي پدې آند دي، چې ټولنه باید بیله حکومته او قانون څخه خپلې چارې پر مخ بوزي. همدارنگه وگرې کولای سي، چې د ټولنیزو تړونونو پر مټ بنه منظم ژوند ولري او کله چې په یوه ټولنه کې ټولنیز تړونونه پلي سي نو پولیس، زندان، محکمي او ځواک ته اړتیا نه پیدا کیږي. د دوی په گروهه (عقیده) خلک کولای سي، چې لاسونه سره ورکړي او کارځایونه، کرهنه، پلورنځایونه او نور اړین مرکزونه په خپلواکه توگه او په پوره همږغۍ سره اداره کړي.

انارشیستان حکومت یوازي د بی عدالتۍ د له منځه وړلو لپاره څه ناڅه اړین گڼي، نه د ټولنیز نظم د راوستلو لپاره. د دوی په آند دولت او سیاسي واک د انسان شخصیت تر پښو لاندې کوي او د بشري ودې

¹ - Anarchism

خنده گری. دوی پدی تمه دي، چي ټول هغه ټولنيز ترونونه، چي د سياسي واک لپاره لاسليک سوي وي له منځه ولاړ سي او بيله دولتي ملاتړ څخه عادل او برابر ټولنيز ترونونه منځته راسي، چي ټول وگړي يې په خپله خوښه ومني⁽¹⁾.

د انارشيستانو په آند انسان ښه دی او په ذاتي ډول ښه پيدا سوي دی. کيدای سي، چي بيله حکومته پر هغه باندي باور وسي يالې تر لږه بيله حکومته انسان د ډيرو لږو بدو کارونو لامل سي. انارشيستان صنعتي ټولنه د وگړو د ټولنيز ژوند د نظم لپاره اغيزناکه گڼي، دوی وايي (صنعتي ټولنه کولای سي، چي د وگړو ترمنځ د ترونونو پر مټ ټولنه اداره کړي، ترڅو وگړي په خپلواکه توگه د سيمي، ناحيې، تخصص او يابلې رشتي پر بنسټ سره يو سي). په همدې ډول انارشيستان د ټولني بنسټيز بدلون غواړي. دوی پدي آند دي، چي مالي او پوړيز امتيازات بايد د وگړو ترمنځ لغوه سي ترڅو هغو توپيرونو ته لاره هواره سي، چي د شخصيت پر بنسټ منځته راځي او په خپله خوښه د خلکو په منځونو کي منل کيږي.

که څه هم زيات انارشيستان ځانونه سوسالستان گڼي، خود حکومت، مقننې قوې يا په ټوليز ډول د سياسي واک په نه منلو سره د ليبرالانو، سوسالستانو او نورو سره توپير لري. انارشيستان ډير هڅاند دي او هڅه کوي، چي د خپلي عقيدې د خپراوي لپاره د تبليغاتو، بيانيو، مظاهرو، اعتصابونو او نورو سياسي لارو او هڅو څخه گټه واخلي.

¹- د کتر بهاو الدین پازرگا، مکتب های سیاسی، انتشارات اقبال ۱۳۴۴ل، ص ۳۳

همدارنگه زیات وخت انارشيستان ځانونه انقلابیان هم بولي، خود دوی په منځونو کې د تلنلارو د پلي کولو پر سر باندي یو شمېر بنسټیز ټکرونه شتون لري. یانې یو شمېر انارشيستان سوله غوښتونکې دي، دا ډله کسان غواړي، چې خپلي هڅې د تشویق، سوله ییزو لارو چارو او بیله تندلاري غبرگون څخه پلي کړي. خو بله ډله بیا غواړي، چې خپلي هڅې د فوځي عملیاتو او تندلاري په بڼه پلي کړي.

یوه ډله انارشيستان پدې آند دي، چې په ټولنه کې باید د کارگرو ټولني رامنځته سي، چې دې ډلې ته (سنډیکایي) انارشيستان ویل کیږي، د دوی په آند د کارگرو دا ډلې کولای سي، چې بیله دولت په ټولنه کې نظم راولي او د یوې داسې ټولني لپاره مبارزه وکړي، چې په صنفی ډول د کارگرو لخوا اداره کیږي. همدارنگه کارگر باید د ټولو تولیدي بنسټونو چوپړ پر خپله غاړه واخلي، ترڅو د شخصي مالکانو د لاسه ووځي او کارگران باید پخپله تولیدي صنعتي موسسې اداره کړي. په هرکلی او ښارکښي باید د سنډیکایانو د استازو جرگې جوړې سي ترڅو د سیمې د سیاست پر بنسټ اقتصادي هم‌رغې رامنځته سي. انارشيستان په هر ډول ټولنیزو شرایطو کې د دولت شتون او گوندې مشرتوب نه مني، سره د دې چې د دولت شتون نه مني د هر ډول ټولنیز او دیني سازمان په خلاف هم دي. دوی د دې دلیل پر بنسټ، چې انسانان خپلواک دي؛ نو د هر ډول غورځنگ، یوالي او د ملي موخو لپاره د هڅو پرواندي درېږي او تر ډلیز کار وگړیز (انفرادي) کار ته غوره والی ورکوي.

انارشيستان سره د دې، چې دولت او سیاسي واک نه مني خو بیا هم بې نظمه ټولنه نه غواړي. دوی د داسې نظام په لټه کې دي، چې د وگړو

خپلواکي وساتي او په ټولنه کي نظم راوړي. د دوی په آند انسان په بنسټيز او ذاتي ډول خپلواک پيدا سوی دی او باید په یوې داسې بې قانونه او بې دولته ټولنه کي ژوند وکړي، چي خپلي خپلواکي وساتي. سربيره پردي وگړي په خپلواکه ټولنه کي اقتصادي پرمختگ هم کولای سي. همدارنگه هغه څه چي نن يې دولت په زور سرته رسوي هغه وگړي کولای سي، چي په خپله خوښه (په داو طلبانه) توگه سرته ورسوي. انارشيسټان ځيني فرعي څانگي هم لري خو ټوله د دولت په نه شتون سره همبرغي دي. دوی د هر ډول دولت په خلاف دي او ډيموکراسي د اکثريت استبداد گڼي^(۱).

د انارشيزم تاريخ:

د انارشيزم د مکتب تاريخي ريښي د يونان نامتو فيلسوف (زنو) ته رسېږي؛ ځکه نو دا مکتب د لرغونو سياسي مکتبونو څخه گڼلای سو او په لومړي ځل په لرغوني يونان کي د دي مکتب آندونه څرگند سوي دي. انارشيزم په لومړيو کي د لرغوني يونان د فلسفي او سياسي مکتبونو څخه گڼل کيدی، خو د مسيحت د پيل سره سم د انارشيزم آندونه او عقايد په هغه کي هم وبریښيدل. همدارنگه په معاصر وخت کي د انگلستان په (پروټسټانټ) مذهب کي يې هم لاره پيدا کړه او د نړۍ په گوټ گوټ کي د دي مذهب په کوچنيو ډلگيو کي د دي سياسي مکتب آندونه او تلنلاري خپري سولي.

په (۱۸ز) پيړۍ کي د انارشيزم گروهه (عقيده) د دو فرانسوي ليکوالانو په واسطه، چي (رابله) او (فنون) نوميدل و سپړل او بيان سول او روڼ آندو ته وروپيژندل سول. د انارشيزم تر ټولو مهم او

^۱- فرشيده اقبال، مکتب های سياسي، ۱۳۸۷ش، ص ۵۹-۶۰

لومړنۍ سپړنه (تفسیر) یوه انگریزي لیکوال (ویلیام گدوین) په خپل کتاب (د سیاسي عدالت د آرونو په اړه څیړنه) کې وړاندې کړه. که څه هم گدوین پدې کتاب کې د انارشیزم اصطلاح نده کارولې، خو د بې دولته ټولني څخه، چې د کوچنیو ټولنیزو جوړښتونو څخه جوړه سوي وي ملاتړ یې کړی، چې پدې ټولنو کې به مال د هغه چا په برخه کېږي، چې اړتیا ورته لري. د دې سیاسي سپړني اغیزناکه ټکی داو، چې پر کارگرو او گډ کار باندي یې زیات ټینگار کړی دی^(۱).

د انارشیزم د سیاسي مسلک یو بل ستر مخکښ، چې د نوې انارشیزم د پلار په نامه هم یادېږي (جوزوف پروډن) دی. د نولسمې پېړۍ د انارشیزم دوره د پروډن ترلارښوونو لاندي په ساده بڼه څرگنده سول. دی د انارشیزم د پلار په نامه هم وپیژندل سو. د فرانسې په هغه سوسیالیستي خوځښت کې چې په (۱۸۴۸ز) کال کې پېښ سو ده ډیرې افراطي خپروني او هڅې د خلکو د (اواز) په نامه وکړې.

د (۱۹ز) پېړۍ په پای او د (۲۰ز) پېړۍ په سرکښي زیات شمېر افراطي انارشیزستي عقاید پیدا سول او د واکمنانو او جنرالانو د پټو وژنو (ترور) تلنلاره یې ومنل، له همدې کبله وروسته د اولس په ژبه دغه مسلک ته د اړودور او وژنو مسلک وویل سو. خو په حقیقت کې دغه سیاسي تلنلاره سرکښه او بې فلسفي تلنلاره نده.

انارشیزم له سیاسي او اقتصادي اړخه پر (سنډیکالیزم) باندي هم اغیزښیندلی دی، چې یوشمېر څیړونکي ورته (انارکو سنډیکالیزم) وايي. د ځینو لیکوالانو په آند د روسي نامتو شاعر (تولستوي) هم د انارشیزم تلنلاره خوښول، خو د انارشیزم د تندلاری سره یې نه لگیدل.

۱- فرشید اقبال، مکتب های سیاسی، ۱۳۸۷ش، ص ۲۱

خو سنډيکاليزم بيا د انارشييزم تندلاري منلې وه او د خپلي پالیسی يوه برخه يې گرځولې وه.

د انگلستان نامتو فيلسوف (هارولډ لاسکي) په خپل پلوراليزم فرضيه کي د اصلاحاتو غوښتونکی و. ده په ټوليز ډول د فردیت سپړنه وکړه او د ده دا سپړنه په مشروطه انارشييزم باندې وپيژندل سول. د انارشييزم په تاريخ کي څو واره انارشيستان او کمونيستان په انقلابونو او کورنيو جگړو کي سره يو سوي دي، خو په پای کي يې په د بنمنی سره هغه يوالې ته د پای ټکی ايښی دی. د بيلگي په توگه په (۱۹۱۸ز) کال کي په مسکو کي د (تروتسکي) په امر باندې د انارشيستانو ټول امرور کونکي مرکزونه تر يرغل لاندې راغله او د انارشيستانو ټولي هڅي يې له منځه يوړلې. په (۱۹۳۲-۳۹ز) کلونو کي د اسپانيا په کورنيو جگړو کي انارشيستان او کمونيستان دواړه د بنورنيانو پر وړاندې د (جنرال فرانسيکو فرانکو) په ملاتړ يو موټې سول او د اسپانيا د حکومت څخه يې ملاتړ وکړ. خو په پای کي د دوی په منځونو کي د بنمنيو سر راپورته کړ او د انارشيستانو په ټکولو باندې دا يوالی هم پای ته ورسیدی او د دي يوالي نه شتون د فرانکو د برياليتوب لوی لامل وگرځیدی.

که څه هم انارشييزم د سياسي خوځښت له مخي د شلمې پيړۍ په نيمايي کي د پښو څخه ولويدی، خو د هغه معنوي اغيز په غيري مستقيم ډول سره ادامه پيدا کړه. د (۱۹۵۰ز) کلونو په پای کي انارشيستانو د خپلو عقايدو د خپراوي لپاره د انساني هڅو ټولي

سياسي مکتبونه _____ انارشيسيزم

برخي تر فشار لاندي راوستلي، چي په همدي وخت کي د پلوراليزم د پلويانو سره يې سياسي پيوستون پيدا کړ⁽¹⁾.

¹- د کتر بهالدين پازرگا، مکتب های سياسي، ۱۳۴۴ش، ص ۳۳-۳۴.

انټرنیشنلیزم^(۱)

انټرنیشنلیزم هغه سیاسي فرضیه او تلنلاره ده، چي غواړي د نړۍ د نورو ولسونو په منځ کي دخپل ولس گټي وساتي، دوی د هغو وگړو په خلاف دي، چي د نړۍ د ولسونو ترمنځ پولي له منځه وړي او نړۍ په کلي باندې بدلوي^(۲).

د انټرنیشنلیزم سیاسي تلنلاره د نیشنلیزم پر وړاندې دريځ لري او د نړيوال دولت د جوړیدو پر آندونو باندې ولاړه ده. ددې سیاسي مکتب پر بنسټ ولسونه باید په نړيواله کچه سره همغاړې سي ترڅو د ټول بشریت بنسټګني او سوکالی وساتل سي.

انټرنیشنلسټان پدې آند دي، چي د یو لوی نړيوال دولت باید جوړ سي او د نړۍ ټول کوچني دولتونه به بیله دي، چي حقوقي شخصیت او یا هم خپلواکۍ یې ترپنبو لاندې سي، ددې لوی دولت غړیتوب ولري او دا دولت به پر ټولو دولتونو باندې واکمن وي. پدې وروستیو پیريو کي د ډاډول دولت د جوړیدو لپاره زیات وړاندیزونه سویدي، چي غوره بیلګه یې د ملګرو ملتونو سازمان او هم د ناټو تړون دی.

¹ - Internationalism.

² - امیر مسعود خدایار، فرهنگ واژه های مکتبهای (سیاسي، فرهنگي، مذهبي)، فلسفي، هنري) انتشارات: محمد حسن/کابل، ۱۳۲۷ش، ص ۵۷.

انټرنیشنلیستان د نړیوال دولت د جوړیدو لپاره داسې دلیل وړاندې کوي، چې ننۍ نړۍ په یوه کلي باندې بدلیدونکې ده او د لیرې د زیاتو وسایلو د شتون له امله د نړۍ ولسونه ډیر سره نیژدې سويدي، له همدې کبله باید د ټولو انسانانو لپاره هم یو نړیوال دولت شتون ولري. خو د انټرنیشنلیستانو ددې ارمان په مخکې پراته خنډونه بیا تر اوسه ډیر پیاوړي دي، دا خنډونه عبارت دي له: په ولسونو کې دملي گټو د پیاوړتیا روحیه، سیاسي او اقتصادي گټې او نظامي غوښتنې، د نړۍ د ولسونو د پرمختگ د تناسب نشتوالی، یانې د نړۍ یو شمېر ولسونه زیات پرمختللي دي او ځینې نورې بیا په علمي، فني، اقتصادي او صنعتي برخه کې ډیر شاته پاته دي او همدارنگه په نړیواله کچه د بیلابیلو سیاسي مکتبونو او فلسفو شتون لکه د ایټالیا، جرمني او اسپانیا فاشیزم، د امریکا او انگلستان ډیموکراسي، دروسي کمونیزم... او داسې نور^(۱).

د کارگرانو انټرنیشنلیزم:

د کارگرانو انټرنیشنلیزم د (۱۹ز) پېړۍ په پای او د (۲۰ز) پېړۍ په لومړیو کې رامنځته سو. دا انټرنیشنلیزم په نړیواله کچه د کارگرانو لخوا د مارکسیزم پر بنسټ راپورته سو. دا انټرنیشنلیزم په درو بیلابیلو پړاونو کې رامنځته سو، چې په لاندې ډول یې هر پړاو په لنډ ډول لولو:

۱- د کتر بهالدين پازرگا، مکتب های سیاسي، ۱۳۴۴کال، ص ۳۵

الف- لومړی پړاو:

د کارگرانو لومړی انټرنیشنلیزم د کارل مارکس لخوا په (۱۸۲۴) د سپټمبر پر ۲۸ نیټه جوړ سو. دا پداسي حال کي جوړ سو، چي مارکس او انگلز د کلونو راهیسي د کارگرانو د انقلاب او بریا دپاره مبارزه کول، چي دا انټرنیشنلیزم ددوی د مبارزي مهمه لاسته راوړنه وه.

د (۱۹) پیړۍ په دوهمه نیمايي کي پانگوالي نظام زیات پرمختګ وکړ، دا پرمختګ ددې لامل سو، چي کارگران لاسونه سره ورکړي او د خپلو حقوقو د ساتني د پاره د پانگوالي نظام پر وړاندي مبارزه پیل کړي. همغه و، چي د کارگرانو د انټرنیشنلیزم د پاره د مارکس او انگلز هڅو دا پایله ورکړه، چي کارگران سره راټول کړي او د لومړی پړاو بنسټ کنسپرډي، ددې پړاو اعلامیه مارکس ولیکل، چي په همدې پیړۍ کي په کارگري (پرولتاریایي) انقلاب باندي بدل سو، چي موخه یې د پانگوالي نظام نړول او د کارگرانو د نظام جوړول وه.

د کارگرانو د انټرنیشنلیزم په همدې لومړی پړاو کي زیات شمېر کارگري گوندونه د نړۍ په بیلابیلو هېوادونو کي ددې انټرنیشنلیزم د خانگو په بڼه رامنځته سول او د دوو (۲) کلونو څخه په لږ وخت کي پنځه ویشت (۲۵) کارگري سازمانونه په اروپا او په نورو لویو وچو کي رامنځته سول.

مارکس د همدې لومړی پړاو په ټول وخت کي د کارگرانو د انټرنیشنلیزم د عمومي شورا غړی و او د انگلز سره یوځای یې د بورژوازي پر وړاندي سخته مبارزه کول.

د لومړي انټرنیشنلزم مهمي غونډې د (۱۸۲۲ز) کال څخه وروسته په کال کې یوازې په ژنیوا، لوزان، بروکسل او بازل ښارونو کې جوړېدلې. په پاریس کې د کارگرانو د مبارزې د ماتې څخه وروسته د کارگرانو د انټرنیشنلزم لومړی پړاو هم د خنډونو سره مخ سو، همغه و، چې نور یې په اروپا کې د مرکز د پاره ځای نه و، له همدې کبله په (۱۸۷۲ز) کال کې داسې پریکړه وسوه، چې ددې انټرنیشنلزم مرکز به نیویارک ښار ته لیږدول کیږي، چې په نیویارک کې د څلورو کلونو څخه وروسته په رسمي ډول د لومړي پړاو منحل سو.

ب- دوهم پړاو:

لکه مخکې، چې مو وویل د انټرنیشنلزم په لومړي پړاو کې د نړۍ په گوټ گوټ کې د کارگرانو گوندونه او سازمانونه رامنځته سول، چې د مارکسیستي او سوسیالیستي عقایدو پر بنسټ یې هڅې کولې. کله چې د کارگرانو د انټرنیشنلزم لومړی پړاو په نیویارک کې پای ته ورسیدی، د یوڅه وخت د پاره دوی سره تیت او پرک سول او ددوی سازمانونو او گوندونو په نړیواله کچه لاس نه و سره ورکړی، خو په (۱۸۸۹ز) کال کې یوازې د نړۍ سوسیالیستي گوندونه سره راټول سول او په پاریس کې یې لویه غونډه وکړه، چې د نړۍ ټولو سوسیالیستي گوندونو پکښې گډون کړی و. همغه و، چې یو ځل بیا یې د کارگرانو د انټرنیشنلزم لپاره بنسټ کېښودلی او ددې انټرنیشنلزم دوهم پړاو پیل سو.

د انټرنیشنلزم د دوهم پړاو مشري انگلز کول او شپږ کاله یې مشري پر غاړه وه، چې بنسټ یې پر مارکسیستي عقایدو باندې ولاړ و. دې

دوهم پړاو د نړۍ د سوسیالیستي ګوندونو په پیاوړتیا کې زیاته مرسته وکړه او د نړۍ په ګوټ ګوټ کې سوسیالیستي ګوندونو وده وکړه.

کله چې انګلزمېر سو، دده د مرګ څخه وروسته ددې بنسټ مشري اپورچینیستانو په غاړه واخیستل، چې کرار کرار یې دې بنسټ ته د بورژوازی آندونه هم ورنویستل. همغه و، چې د بورژوازی د آندونو په ننوتلو سره د دوهم انټرنیشنلیزم هڅې او فعالیتونه د ننګونو سره مخ سول او کرار سول، خو بیا هم یو شمېر ګوندونه لکه د روسیې بلشویک ګوند مارکسیستي تلنارو ته وفاداره پاته سول او د اپورچینیستانو سره یې سخته مبارزه وکړه. همدا مبارزه ددې لامل سول، چې پدې غورځنګ کې درې ډوله ډلې رامنځته سولې لکه بنسټ لاسي ډله (سوسیال شوینستان)، منځلارې ډله او کین لاسي ډله (انټرنیشنلیستان).

لومړۍ نړیواله جګړه، د دوهم انټرنیشنلیزم د مشرانو خیانت او د رفورمیستانو د مشرانو لخوا ددې غورځنګ د آرونو تر پنبو لاندې کول، ددې لامل سول، چې دوهم انټرنیشنلیزم وپاشل سي او پر زیاتو ټولنو او ګوندونو باندې وویشل سي. همغه و، چې په (۱۹۱۵ز) کال کې په سویس کې د انټرنیشنلیزم ټولنه رامنځته سول، چې مشري یې لینن کول، چې په پایله کې یې په (۱۹۱۷ز) کال کې د روسیې لوی انقلاب رامنځته کړ او د انقلاب څخه وروسته یې د کمونیزم نوم ځانته غوره کړ.

ج- دریم پړاو:

د انټرنیشنلیزم دریم پړاو په کمونیستی انټرنیشنلیزم باندې هم پیژندل کېږي، چې د دوهم انټرنیشنلیزم د پاته سوو انقلابي گوندونو څخه جوړ سو او د (۱۹۱۹ز) څخه بیا تر (۱۹۴۳ز) کال پورې یې دوام وکړ. ددې پړاو لومړی غونډه په (۱۹۱۹) کال کې وسوه، چې د نړۍ د دیرشو (۳۰) هېوادونو کمونیستی گوندونو برخه پکښې درلوده. که څه هم ددې غونډې څخه مخکې د همدې کال د جون پر اتمه نیټه د لینن په مشرۍ د اتو هېوادونو په گډون جوړه سوي وه، چې د نړۍ ټول کارگري گوندونه یې د واک اخیستلو ته وهڅول، خو رسمي او لویه غونډه یې د جون پر اتمه نیټه باندې وه^(۱).

د انټرنیشنلیزم مخینه:

انټرنیشنلیزم ډیرې لرغوني رینسي لري، چې د لرغونې یونان د فیلسوفانو او پوهانو لخوا ډیرې اشارې ورته سويدي. د تاریخ په پاڼو کې د انټرنیشنلیزم لومړی نښې د لرغوني یونان د رواقیانو فلسفي ته رسېږي. د رواقیانو نامتو مخکښانو (زنو) او (کریس یوس) به ویل ((د نړۍ وگړې د یوې نړیوالې ټولني غړې دي او همدې نړیوالې ټولني ته مسولیت لري، ددې نړیوالې ټولني قوانین طبیعي قوانین دي، چې امر منل یې اړین دی او دا نړیواله ټولنه پر ټولو وگړو باندې واکمنه ده)). رواقیان د نیشنلیزم مخالف وه او ویل یې ((د هرې ټولني قانون باید د بشري ټولني د عمومي قانون او طبیعي قانون سره ورته والی ولري)).

۱- امیرنیک ائین، واژه های سیاسی و اجتماعی، ص ۲۲-۳۰

دوی د بشري ټولني عمومي قانون او طبیعي قانون ته نړیوال قوانین ویل. همدارنگه د نړیوال تابعیت د اصطلاح رامنځته کونکي هم دوی وه او د یوه ځانگړې هېواد د تابعیت سره مخالف وه، ټول خلک یې یو د بل وروڼه او په حقوقو کې سره مساوي گڼل.

پر روایانو سربیره اپیکوریانو هم د بشر د وروړگلوی پر آر باندي باور درلودی، خو د دوی باور د روایانو په خیر افراطي نه و.

همدارنگه سیسرو د زیږدیز کال څخه یوه پیړۍ مخکې خلک د نړیوالې ټولني غږیتوب ته راووبلل، ده د دې دپاره د (کامنولټ) ځانگړي اصطلاح وکارول. ده ویل خلک په حقوقو، پوهه او عقل کې سره مساوي دي، هر وگړی یې د دوو ټولنو لومړی دولت او دوهم نړیواله ټولني، غږی بللی. همدارنگه ده په یوه وخت کې وگړي د دوه ډوله قوانینو تابع گڼل، چي لومړی یې د دولت قانون او دوهم یې د نړۍ قانون دی، ده د نړۍ قانون د دولت پر قانون باندي لوړ گڼی او د دولت قانون یې نیمگړی گڼي.

په پنځمه زیږدیزه پیړۍ کې (سن اگوستین) پر نړیوال عدالت او نظم باندي باور درلودی، چي هغه ته یې (د خدای اراده) ویل او خلک یې د دې ډول نړیوال نظم منلو ته رابلل. ده ویل نړیواله ټولنه پر دولت باندي غوره ده او د دولتونو څخه جوړه ده، نړیواله ټولنه گل ده او دولت جز دی. خلک باید د دولتونو سره اړیکې وشکوي او د نړیوالې ټولني سره اړیکې پیدا کړي همدارنگه د نړۍ ټول خلک سره وروڼه دي او په سوله کې باید ژوند وکړي.

په منځنیو پیړیو کې کله چي پاپان پر اروپا باندي واکمن وه، خلک یې د یته نه پرېښول، چي د نړۍ په اړه فکر وکړي، دوی یوازي خلک

د خپلو امر و نو په منلو باندي اړ کول، پدې وخت په اروپا کې د جهالت توري تيارې خپرې وې. خو کله چې د اسلام مبارک دين پر نړۍ باندي خپور سو، وگړي يې وروړولې او يوالي ته راوبلل، د تاوتریخوالي پر وړاندي يې ټينگه مبارزه وکړه او د نړۍ ټول مسلمانان يې وروڼه وبلل. پدې وخت کې د اسلامي انټرنیشنلیزم لړۍ د نړۍ د اسلامي هېوادونو ترمنځ ټينگه سول او ټولو مسلمانانو ځانونه وروڼه بلل.

کله چې په اروپا کې د پاپانو د حکومت پر وړاندي خلک راپورته سول او نور يې د دوی د جهالت ترسيوري لاندي ژوند نسو کولای، پدې وخت کې يو شمېر پوهانو او فيلسوفانو ته د خپلو افکارو او آندونو د څرگندولو زمينه برابره سول. همغه و، چې په اولسمه پېړۍ کې د زيات شمېر پوهانو لخوا د اروپا د فدریشن د جوړولو دپاره لوی پلان جوړ سو. همدارنگه په (۱۲۴۸ز) کال کې د نړيوالو حقوقو بنسټ کښېښودل سو او (کروشيوس) په خپل کتاب کې د نړيوالو سازمانونو د جوړولو وړانديز وکړ.

په (۱۸ز) پېړۍ کې په اروپا کې د واکونو د برابروالي پر اصل او د سلاوو د يوښاتنه والي پر اصل باندي هوکړه و سول. همدارنگه په همدې پېړۍ کې د خلکو د حقوقو اعلاميه د (د هر ولس گټې د بشري عمومي گټو تر اغيز لاندي) تر عنوان لاندي خپره سول او زيات شمېر پوهانو لکه کانت، هولباخ او نورو د عمومي سولې د ساتلو غوښتنه وکړه. او په (۱۹ز) پېړۍ کې د مارکس هڅې او د کمونيزم پراختيا هم د انټرنیشنلیزم د جوړولو موخه درلوده^(۱).

۱- امير نیک ائين، واژه های سیاسی و اجتماعی، ص ۳۲-۳۹

د نړیوالې ټولني د جوړیدو آندونه هغه وخت دخلکو لخوا زیات ومنل سول، کله چې په شلمه پېړۍ کې لومړی او دوهمه نړیوالې جگړې و سولي، دې جگړو بشریت ته ډیر مادي او ځاني زیانونه ورسول او د نړۍ ټول وگړي یې دیته اړ کړل، چې د یوه داسې اورگان د جوړولو دپاره هڅې وکړي، چې پر ټولې نړۍ باندي واکمن وي او پریکړې یې ټولو ته منلې وي، همغه و، چې د لومړۍ نړیوالې جگړې څخه وروسته زیات شمېر دولتونه د ملتونو پر ټولني باندي سلا سول. کله چې د ملتونو ټولنه جوړه سول، یو شمېر ځانپاله او واک غوښتونکو دولتونو هڅه کول، چې دا ټولنه تر خپل اغیزلاندې راوړي، همغه و، چې ددوی ځانغوښتني او ځانپالنې ډیر ژر دا ټولنه د ناکامۍ سره مخ کړه او دوهمې نړیوالې جگړې خو بیخي له منځه یوړل. خو کله چې دوهمه نړیواله جگړه تیره سول او یو ځل بیا بشریت ستر مالي او ځاني زیانونه ولیدل، دا ځل یې دداسې ټولني دپاره ټینګه ملا وتړل، چې د ټولو وگړو لپاره منلې وي او ټینګ بنسټ ولري. همغه و چې د (۱۹۴۵ز) کال د اکتوبر پر (۲۴) نیټه د یو شمېر هېوادونو لخوا ملگرو ملتونو منشور لاسلیک سو او اوس د نړۍ زیات او کم (۱۹۴) هېوادونه یې غړیتوب لري، چې پریکړې یې د ټولو هېوادونو لخوا دمنلو وړ دي او د نړیوالې سولې او ټیکاو د ساتلو غوره سرچینه ده.

د ملگرو ملتونو پر ټولني سربیره د انټرنیشنلیزم نوري بیلگې هم تر سترگو کیږي، چې غوره بیلگه یې په لویدیځ کې د ناټو سازمان دی، همدارنگه نن ورځ په نړیواله کچه په سلگونو سازمانونه د نړۍ د هېوادونو لخوا جوړ سویدي، ترڅو په نړیواله کچه خپلې گټې او نړیواله سول او ټیکاو وساتي.

انټر ریگنم⁽¹⁾

دا اصطلاح د لاتیني ژبې څخه اخیستل سویده، چي د دوو برخو لرونکي ده، یانې (انټر) د منځ په مانا او (ریگنم) د عصر، دورې، پاچاهۍ، واکمنۍ او حکومت په مانا دی. نو انټر ریگنم (انټرینا) د هغه واټن د سیاسي سیستم لپاره کارول کیږي، چي یو واکمن یا پاچا واک پرېږدي او بل واکمن یا پاچا د واک پرگدی باندې کښېني؛ نو ددې زاړه او نوې پاچا ترمنځ چي کوم واټن دی، ددې سیاسي سیستم لپاره د انټر ریگنم اصطلاح کارول کیږي.

دا اصطلاح په پارلماني ډیموکراسۍ کي د حکومت په ټاکنه کي د زاړه پارلمان او نوې پارلمان د ټاکنو ترمنځ د واټن لپاره هم کارول کیږي⁽²⁾.

د انټر ریگنم حکومت (واټن) په یو شمېر هېوادونو لکه انگلستان، کاناډا، استرالیا او نورو کي ډیر کم وي، خو په یو شمېر نورو هېوادونو کي بیا زیات وي. پدې واټن کي د انټر ریگنم حکومت یوازي د څارونکي او پالونکي په بڼه شتون لري. د نړۍ په سیاسي تاریخ کي د انټر ریگنم د حکومت زیاتي بیلگي سته، چي یو څو یې پدې ډول

¹ - Interregnum.

² - English Social Wikipedia.

پیژنو: په چین کې د زېږدیز کال ۲۰۲-۲۰۲ کلونو په منځ کې د (قین) امپراتور د مرگ څخه وروسته انټر ریگنم رامنځته سو، همدارنگه د لومبارډو په شاهي نظام کې د (۵۷۵-۵۸۵) کلونو پورې د انټر ریگنم حکومت رامنځته سو.

په یو شمېر سلطنتونو لکه د انگلستان په سلطنت کې د انټر ریگنم د له منځه وړلو په موخه دا ډول اصول شتون لري (د پاچا یا ملکي د مرگ څخه وروسته سمدستي ددوی ځای ناستی ددوی میراث خور دی)، چې پدې سره کیدای سي، چې تر زیاته بریده د انټر ریگنم مخه ونیول سي. پدې سلطنتونو کې د پاچا یا ملکي د مرگ څخه وروسته سمدستي ددوی میراث خور د یو شمېر دودیزو مراسمو پر بنسټ د پاچاهۍ پر چوکۍ باندې کبسنول کیږي.

په یو شمېر نورو هېوادونو کې لکه د پولینډ-لیتوانیا په گډو گټو هېوادونو کې بیا پاچا د ټاکنو د لارې ټاکل کیږي، پدې هېوادونو کې د انټر ریگنم دوره زیاته وي، خو پدې وخت کې د پولینډ ستر پادري د انټر ریگنم مشرتوب په غاړه اخلي او د واکمن پاچا په څیر قانون پلی کوي^(۱).

انټر ریگنم یوازي په سیاسي چوکيو کې نه رامنځته کیږي، بلکې په مذهبي، کلتوري، اقتصادي او نورو برخو کې هم د انټر ریگنم دوره رامنځته کیږي، د بېلگې په توگه کله چې د عیسویانو پاپ مړ سي، نو تر هغه مهاله، چې د پاپ ټاکنو کې ډلې لخوا چې نوی پاپ ټاکل کیږي، تر هغه په مذهبي څوکۍ کې د انټر ریگنم دوره رامنځته کیږي.

¹ English Social Wikipedia.

انډویدو الیزم⁽¹⁾

دا اصطلاح په اوسني وخت کې د سیاست او اقتصاد په ډگر کې د زیات ارزښت لرونکې ده، ددې تلنلاري بنسټ وگرپالنه ده، چې د ټولنپالني په خلاف منځته راغلي ده. ددې فلسفي پر بنسټ هر څوک حق لري، چې د خپل ځان لپاره فکر او کار وکړي او هر څوک د خپلو گټو او نېسېگنو تر ټولو غوره قاضي دی. په ټولیزه توگه وگرپالنه (شخص پالنه) د ټولني پر ځای وگرپو ته زیات ارزښت ورکوي او وگرپي د بنسټیز واحد په څیر پېژني. ددې تلنلاري پر بنسټ که چیري د وگرپي گټي او وگرپیزه خپلواکي په ټولنه کې وساتل سي؛ نو دا به ددې لامل سي، چې ټولنيزي گټي پخپله وساتل سي. د وگرپالني فلسفه دوگرپو د ځاني شتمني او گټو ساتل ډیر اړین گڼي او په اقتصادي او ټولنيزو چارو کې د حکومت د لاسوهني مخه نیسي. یوازي په هغه حالت کې د حکومت لاسوهنه روا گڼي چې د وگرپو د خپلواکيو د ساتلو په موخه وي.

د انډویدو الیزم اصطلاح تر ډیره بریده د لیبرالیزم سره ورته والی لري، چې دا دواړي اصطلاحگاني پر وگرپیز ارزښت باندې راڅرخي. خو

(1) - Individualism

د لیبرالیزم د آند پر بنسټ وگړیزه خپلواکي باید د دولت تر څارني لاندې وي. خو انډویدو الیزم بیا د وگړو پر خپلسرو خپلواکيو باندي ټینگار کوي.

نن ورځ د وگړیزو خپلواکيو آرونو د یوې ځانگړې فلسفې بڼه غوره کړې ده، چې د انسانانو طبیعي ارزښت او د سیاسي، اقتصادي، ټولنیزو او مذهبي نظامونو پر وړاندې د انسانانو تلنلاره څیړي، چې ددې ډول فلسفې سیستم ارزښت کولای سو په لاندې درو ټکو کې څرگند کړو:

الف- ټول ارزښتونه د انسان چاپیره راڅرخي، پدې مانا، چې ټول ارزښتونه د انسانانو لخوا تجربه سویدی (خو د انسانانو لخوا منځته ندې راغلي).

ب- فرد په خپل نفس کې یو ځانگړی ارزښت او پیداښت دی او ټولنه یوازې د وگړو د غوښتنو او موخو د پوره کولو آله ده.

ج- ټول وگړي له اخلاقي اړخه برابر دي، چې دا مفهوم پدې جمله کې ښه تر سترگو کېږي ((هیڅ انسان باید د بل انسان څخه د خپلي ښېگڼې په موخه گټه وانخلي)).

انډویدو والیستي آندونه پر انساني طبیعت باندي ولاړ دي، او هڅه یې داده، چې بالغ انسان ته هغه گټې او خپلواکي، چې طبیعت ورکړي دي لاسته راوړي. همدارنگه هر وگړی دا دنده لري، چې خپلي موخي و ټاکي او د هغو په لاسته راوړنه کې زیار وباسي.

د وگړیزو خپلواکيو آرونه د نورو وگړو ارزښت او درنښت ته په کتو سره د یو ځانگړي امر بڼه لري. د وگړي د خپلواکيو آرونه پر وگړو د هر ډول واکمنتوب او اختیاراتو سره مخالفت لري که څه هم دا کنټرول او

څارنه د دولت لخوا رامنځته کیږي. انډویدو الیزم د پرمختګ وړاندوینه کوي او ورته د ارزښت په سترګه ګوري. همدارنګه د وګړو په حقوقو کې توپیر، سیالي او لوړوالی او کښته والی مني او دا هرڅه د وګړو د موخو د لاسته راوړلو وسایل ګڼي.

انډویدو الیزم د لیبرال ډیموکراسۍ، د حکومت د ځانګړې بڼې او دوګړو په ژوند کې د نه لاسوهني د سیاست غوښتونکی دی. په انډویدو الیزم کې د وګړو د افراطي خپلواکیو ملاتړ کونکي انارشي پلوه عقاید لري، خوزیات پدې باور دي، چې حکومت باید د انسانانو په ژوند کې ډیره کمه لاسوهنه وکړي او یوازې خپل واک د قانون پر ساتنه او د ټولیز نظم په رامنځته کولو کې رالڼد کړي. همدارنګه وګړې د نورو په کارونو کې د خپلسري لاسوهني حق نلري او باید هغو تړونونو ته، چې په خپله خوښه رامنځته سوي وي، درناوی وسي. ټول وګړې باید یو برابر امکانات ولري، چې د دولت د هڅو د ځینو پټو لارو چارو او د وګړو پر عقایدو د نفوذ پر بنسټ کنټرول او وټاکل سي.

د انډویدو الیزم تاریخ:

د انډویدو الیزم رامنځته کونکي د زیږدیز کال څخه څلور او پنځه پېړۍ مخکې سوفستایې (سوفیست) فیلسوفان دي، دوی پدې آند وه، چې وګړې کولای سي د ټولني د بند څخه ځان خلاص کړي او د ټولني پر روانو حالاتو باندې نیوکې وکړي. دوی د وګړي خپلواکې تر هرڅه ارزښتناکه ګڼي. سقراط هم ویل، چې د وګړپالنې تلنلاره غوره ده، خو باید د دولت تر قانون او څارني لاندې ترسره سي. اپیکور هم دا عقیده منلې وه دده په آند وګړی د ټولني بنسټ دی او نه یوازې دا چې

ټولنه خانگیز(فرعی) اړخ لري، بلکي ددي لپاره، چي وگړي خپله خپلواکي او پیژندنه تر لاسه کړي نو تر ډیره بریده د سیاست پر بنسودلو او د ځان پوره والي ته هڅول کیږي. همدارنگه د اپیکور په آند عدالت د تړون یا کنوانسیون پر مټ ټینګښت پیدا کوي او د هغه پایښت د وگړي ملاتړ ته اړتیا لري.

د اپیکور افکار د لرغوني روم او ارسطو څخه وروسته په پراخه کچه ومنل سول، خود خلکو پر افکارو د روایونو مکتب تر وگړپالنې زیاته واکمني پیدا کړه. روایونو یو برابر اخلاقي آند وړاندې کړ، نو ځکه روایون په نړۍ کي د بشپړ عدالت غوښتونکي وه او د طبیعي عدالت یا طبیعي قانون پلي کیدل یې د دولت طبیعي دنده گڼل. روایونو د بشپړ عدالت او د وگړو د خپلواکيو پر بنسټ د اپیکور په بشپړ انډویدو الیزم کي زیات سمون راوستی.

مسیحت، چي بنسټ یې د یهودیت پر پخوانیو آندونو ولاړ دی، ودي فلسفي ته یې پر فرد باندي بشپړ باور هم دننه کړ، چي دا په لرغونو یونانیانو کي نه و.

که څه هم انډویدو الیزم د لرغوني روم د امپراتورۍ په وخت کي لوړ ارزښت درلودی، خو په منځنیو پیړیو کي یو څه کمزوری سو. په لومړنیو پیړیو کي انډویدو الیزم یو مرکزیت درلودی او ورځ تر بلې یې دولت واک موندی نو پدي وخت کي د فیوډالیزم سیاسي ټولنه کمزوري سول او د انډویدو الیزم د نوې ژوند لپاره یې لاره هواره کړل، دا لاره ډیره پیچلي وه او د ژوند نوې بڼي یې د نوې روحي پر بنسټ توپیر وموند، چي پر نفس او فردي خپلواکۍ باندي یې باور و.

د انډویدو الیزم د تاریخي شالید څخه داسي څرگند یږي، چي په انگلستان کي یې بشپړتیا حالت تر سره کړی دی. دا ځکه، چي په انگلستان کي د کاتولیک مذهب کمزوری و او د لرغوني روم سره یې اړیکي سستي وي، پدي وخت کي د انگلستان امنیتي حالت سم و او ټولنه په آرام حالت کي وه، چي هر وگړي په اسانۍ سره کولای سول خپلي غوښتنې او آندونه د ټولو په مخ کي وړاندي کړي. د اولسمي پیړۍ په نیمايي کي (توماس هابس) د اپیکوري فلسفي او عقیدي پر بنسټ انډویدو الیزم وړاندي کړ، چي په سیاسي برخه کي د ظلم او استبداد ملاتړی و. دده هم مهالي (جان لیل برن) د اقتصادي مساوات آند د نوي ډموکراتیکي فلسفي پر بنسټ وړاندي کړ او ټینګار یې پر دي و، چي ټول وگړي یو شان طبیعي سیاسي حقوق لري.

دا آندونه د (جان لاک) لخوا په همغه پیړۍ کي ډلبندي سول او په اتلسمه پیړۍ کي یې په لویه بریتانیا، شمالي امریکا او فرانسې کي ملاتړي پیدا کړه. په همدې وخت کي د فرانسې لوی انقلاب په زیاتو ملي احساساتو باندي بدرگه سو، ترڅو د فردي خپلواکیو آرونه بیا په بریتانیا کي د (ادم سمیت)، (جرمي بنتام) او ددوی د پیروانو د سیاسي او اقتصادي آندونو پر بنسټ په نولسمه پیړۍ کي د نوي انډویدو الیزم بڼه غوره کړه^(۱).

۱- د کتر بهالدين پازرگا، مکتب های سياسي، ۱۳۴۴ ش، ص ۴۲-۴۳.

انوکراسی⁽¹⁾

انوکراسی هغه سیاسی رژیم دی، چې سیاسی قدرت په دولتي بنسټونو او اورگانونو کې نه وي، بلکې په غیري دولتي بنسټونو کې ویشل سوی وي. یانې سیاسی قدرت د ټولني د مخکښانو یا ولسي مشرانو په لاسونو کې وي، چې تل د سیالیو او رقابت لپاره همدا قدرت کاروي.

د دې ډول حکومت بېلگې په افریقا کې د سومالیا، کینیا او زمبابو په هېوادونو کې لیدل کېږي. انوکراسی د تیوکراسی او ډیموکراسی ترمنځ سیاسی رژیم دی، یانې نه بشپړه ډیموکراسی ده او نه هم بشپړه تیوکراسی ده، بلکې د همدې دواړو سیاسی رژیمونو ترمنځ دريځ لري. انوکراسی د حکومتونو په ډلبندی کې د هغو حکومتونو د جملې څخه گڼل کېږي، چې نه د ډیموکراسی حد ته رسیدلی وي او نه هم د تیوکراسی په پړاو کې وي. یانې پدې حکومت هغه اصول او آرونه چې په ډیموکراتیک نظام کې پلي کېږي، نه پلي کېږي او نه هم د تیوکراسی اصول او آرونه پکښې په بشپړ ډول پلي کېږي.

¹ -Anocracy.

سیاسی مکتبونه _____ **انوکراسی**

انوکراسی د سړي جگړې څخه وروسته په نړیواله کچه ډیري سویدي، پډي رژیم کي ټاکلی او پیاوړی سیاسی قدرت شتون نلري او نه هم ثابت اقتصادي سیستم شتون لري.

اوکلوکراسی⁽¹⁾

اوکلوکراسی د دوو یونانی کلمو څخه جوړه سویده، چې (اوکلو س⁽²⁾) د رزیل، احمق او فاسق په مانا ده او کراسی د حکومت او قدرت په مانا ده. نو اوکلوکراسی د هغو خلکو حکومت ته ویل کیږي، چې د زور او تشدد د لارې واک ته رسېدل غواړي او بېله رزالته او حماقت بل څه نه کوي، یانې د ټولني لپاره کار نه کوي، بلکې یوازې د منفورو کارونو لپاره سیاسي قدرت په لاس کې اخیستل غواړي. اوکلوکراسی زیاتره وخت د موبو کراسی سره په ورته ډول کارول کیږي.

کله چې ډیموکراسی خپل ارزښت د لاسه ورکړي او بې فرهنگه سی نو پدې ډول رژیم باندي بدلیږي، په لرغوني یونان کې کله چې ډیموکراسی خپل ارزښت د لاسه ورکړ، نو دا ډول احمق خلک پر ټولنه باندي واکمن سول او د اجرایی جړگو کړنې کمزوري سولي. په آتن کې چې سیاسي قدرت ددې ډول خلکو لاسته ولویدی، نو د آتن ډیموکراسی زیات زیان ولیدی، زیاتره پوهان، فیلسوفان، هنرمندان

¹ -Ochlocracy.

² -Oclos

او نور پوه خلک ازار سول او یا هم د آتن خخه وشرل سول. همدا حالت و، چې سقراط محکمه سو او د شکران زهری وچینبل.

په لرغوني یونان کې حکومتونه پر((بنه)) او ((بد)) باندې ویشل سوي وه، بنه حکومتونه یې هغو ته ویل چې کړنې یې د ټولني په خیر وي او د عمومي گټو ساتونکي وه، خو بد حکومتونه یې بیا هغو ته ویل چې کړنې یې یوازي د یوې ډلې او یو کس په گټه وي، بلکې د عمومي گټو او ارزښتونو ساتونکي نه وه، نو اوکلوکراسی هم د بدو حکومتونو خخه وه، چې احمق او رزیل خلک به پر سر د قدرت سول او بیا به یې د حکومت کړنې یوازي د دوی په گټه تر سره کولې.

د دې ډول حکومت پر بنسټ ډیرکیو نسوه کولای، چې د عوامفریبانو او احمقانو پر وړاندې راپورته سي او هغه د واکه و غورځوي او هم زیاتره کړنې د لږکیو په خوښه تر سره کیدي، یانې د ډیموکراسی په خلاف ډیرکیو کم واک او لږکیو ډیر واک درلودی⁽¹⁾.

زیاتره اوکلوکراتیک حکومتونه لنډمهاله وه، زیاتره وخت کله چې په واکمن ډیر ظالم و او استبدادي واکمني یې پلي کول، نو د ټولني خلک به راپورته سول او دی به یې د پښو و غورځوی، خو کله چې به واک عوامو ته په لاس ورغلی نو داسي کړنې به یې کولې چې د عامه گټو په خلاف وي، خو وروسته به یې بیا هم همدا ډله د پښو و غورځول او واک به سم واکمن ته ورکول سو، نو اوکلوکراتیک حکومتونو زیاتره وخت کم حکومت کړی دی.

¹ انگریزي ټولنيز پوهنغونډ. (English Social wikipedia)

اولیگارشي⁽¹⁾

الیگارشي د څو نفرو حکومت ته ویل کیږي، د دې حکومت واک د څو نفرو په لاس کې وي او دا نفر واک او حکومت د خپلو گټو او موخو لپاره کاروي. افلاطون د دې حکومت په اړه وایي "الیگارشي (د څو نفرو حکومت) هغه وخت پیدا کیږي چې ساتونکي یې د مال په شوق وي، دا ډول حکومت هم تموکراسی ته ورته دی اما د یوه مشر پر ځای څو تنه مشران لري، یانې د ښاري دولت مشرتابه د یوه داسې مدیره هیئات له لوري منځ ته راغلی وي، چې هغوی د خپلو مالونو او شتمنیو د ډیرولو او ساتلو په هڅه کې وي". ارسطو بیا الیگارشي د څو بدو او ناوړو اشخاصو حکومت ته وایي، د ارسطو د دې تعبیر څخه معلومېږي چې الیگارشي دارستوکراسی (داشرافو حکومت) یو افراطي شکل دی او تموکراسی (د شتمنو حکومت) ته ورته دی. د پخوانیو الیگارشي حکومتونو څخه دا معلومېږي، چې د واک واگي به تل د ټولني د ځانگړو پورونو او ډلو په لاس کې وي لکه: مذهبي کړی، د غوره نژاده خلکو ډلي، سرمایه دارانو او د ځانگړو ژبو خلکو، دوی به هم هغه څوک په خپل واک کې راگډول چې د پورته

¹ - Oligarchy.

رشتو څخه به د یوې پربنسټ یې د دوی سره اړیکې درلودلې. همدارنگه دې کوچنۍ ډلې به تل واک د خپلو گټو لپاره کاروی ترڅو خپل نفوذ او کنټرول په ټولنه کې وساتي، نو ځکه ځینو پوهانو دا حکومت د ناکارو او بدو خلکو حکومت گڼلې دی. په الیگارشي کې د خلکو حقوقو ته درناوی نه کیدی، یوازې د واکمنې کوچنۍ ډلې حقوقو او ارزښت ته درناوی کیدی او بیت المال به د دوی تر کورنیو او خپلوانو قرباني کیدی.

دا یوه تکراري او عامه مفکوره ده چې د حکومت اخرنۍ تحلیل د څو نفرو پرواک باندي خلاصه کېږي، که په ټولنه کې حکومت رسمي بڼه ولري، یا د سلطان تر واک لاندي حکومت وي او یا هم د دیکتاتور حکومت وي خو باید د ټولني اصلي او حقيقي څارد شتمنو خلکو په لاس کې وي. په همدې اساس مارکس او انگلز کاپیټالیزم (د شتمنو حکومت) الیگارشي ته ورته حکومت بولي او دوی پدې آند دي، چې په کاپیټالیزم کې اصلي څارنده د شتمنو خلکو وي، او شتمن هڅه کوي ترڅو د خپلو گټو د ساتلو په موخه په حکومت کې یوه اجرایوي کمیته جوړه کړي. همدارنگه یوه ایټالوي ساستپوه ("لاگیتانو موسکا") هم د حکومت الیگارشي کنټرول منلی دی او دې پدې آند دی، چې واکمنه ډله تل غواړي په ټولنه کې الیگارشيک کنټرول ولري. (ویلفریډو فریتو) فرانسوي ساستپوه هم په خپلو دوکتورینو کې د څو نفرو د حکومت په اړه آندونه ورکړي دي او دا مفکوره یې پیاوړې کړه، (فریتو) وایي چې دا د معاصرې نړۍ غوښتنه ده چې د واک بنسټونه باید د څو نفرو ترمنځ وویشل سي، خو مارکس او انگلز بیا د څو پوه او هونسیارانو کمونستانو واکمني پر ټولنه غواړي او وایي چې په یوه

گارگره ټولنه کې باید واک د څو کمونستانو په لاس کې وي ترڅو د ټولني چاري کنټرول کړي.

د الیگارشي معاصره کارونه په "د الیگارشي او سپینز قانون" (1) کې څرگندېږي، دا قانون یا څیړنیزه رساله د جرمني ټولنپوه ("رابرت مایکل") لخوا پدې موخه وضع سوه ترڅو سیاسي گوندونه او سوداگریزي ټولني مرکزي، محافظه کاري او یو موټي سي. (مایکل) د اگالیتاریانو (هغه ډله خلک چې پدې آند دي چې د ټولو خلکو حقوق سره مساوي دي) او راډیکالیانو (هغه ډله چې په سیاسي چارو کې بدلون غواړي) پر وړاندې دریغ غوره کړی دی او وایي چې هره ټولنه باید یوه مرکزي قوه ولري، پدې مرکزي قوې کې باید واک د څو نفرو په لاس کې وي ترڅو د یوه اورگان (ټولني) چاري په نښه توگه اداره سي، پدې ډول سیستم کې هرڅه باید د یوې اجرائیوي کمیټې لخوا ترسره سي او د یوه سازمان یا ټولني د ژوندې پاتې کیدو لپاره باید یوه امرکونکې منبع وجود ولري، ترڅو نوموړي ټولنه یا سازمان د بهرنیو او کورنیو ننگونو څخه خوندي وساتي. که څه هم پدې وروستیو کې ځینو لیکوالانو غوښتل چې د (مایکل) د الیگارشي د او سپینز قانون څیړنیزه رساله په حقوقي، مذهبي او نورو برخو کې پراخه کړي خودي رسالي تر اوسه نړیواله بڼه نده خپله کړي.

شاید دا هم مبالغه نه وي چې ټول حکومتونه په اصل کې الیگارشي (د څو نفرو حکومتونه) دي، خو په حقیقت کې ټول سازمانونه پردې ټینگار کوي ترڅو د حکومت لپاره د واک مرکزي هسته رامنځ ته کړي، هغه داسې چې په مرکزي هسته کې به څو نفره واک اداره کوي. د نوو

¹ -Iron Law of Oligarchy

سياسي مکتبونه _____ اوليگارشي

سياسي او ټولنيزو څيړنو پر بنسټ د واک او څار منابع بيللا بيلي بنودل
سویدی، او د څارنو او واکمنو ډلو ترمنځ يې توپيرونه رامنځ ته
کړيدي.

ایتوکراسی⁽¹⁾

ایتوکراسی د حکومت هغه ډول دی، چې واک یوازې د یوې ځانگړې قومي ډلې د استازو په لاس کې وي. په ایتوکراسۍ کې بېله دي، چې په هېواد کې د موجوده قومونو تناسب په نظر کې ونیول سي، حکومت او حکومتي چوکۍ یوازې یو قوم په لاس کې اخلي او همدا یو قوم د هېواد پر نورو قومونو باندي واک پلی کوي، چې زیاتې پریکړې هم د همدې قوم په گټه باندي کیږي.

د حکومت پدې بڼه کې د لږکیو سره ظلم کیږي او د تبعیض پر بنسټ ورسره چلن کیږي، د لږکیو حقوق تر پښو لاندي کیږي، دوی تر زیات فشار لاندي ژوند کوي او د بشري حقوقو څخه بې برخي کیږي. خوددې پر وړاندي بیا هغه قوم او ډله چې واک په لاس کې لري د هراړخپزو حقوقو څخه برخمن وي.

د ایتوکراسۍ د سیاسي رژیم بنسټ همدا سي د ځانگړو ډلو پر گټو باندي ولاړ دی، چې د قومي، ژبني، مذهبي او نورو رشتو پر بنسټ د

¹ - Ethnocracy.

یوې ډلې گټې ساتل کيږي او حکومت یوازې د واکمن پورې د گټو پر ساتلو باندي اړ گڼل کيږي.

د ایتنو کراتیک حکومت بنسټیزه تلنلاره د هغه واک ساتل دي، چې د یوې ځانگړې ډلې په لاس کي وي. ایتنو کراتیک حکومتونه د خپلو واکمنیو پر بنسټ بیلابیلې بڼې لري همدارنگه د دوی حقوقي بنسټ هم پر دې ولاړ دی، چې د واکمنې ډلې واک او گټې وساتي. شونې ده، چې دا ډول حکومتونه په ځینو حالاتو او برخو کي د زیات تبعیض او زور څخه کار واخلي او په ځینو حالاتو کي بیا د کمو دا ډول کړونو څخه کار واخلي، چې دا ډول کړني او تلنلاري د دوی په موخو او جوړښت پوري اړه لري.

د دې ډول سیاسي رژیم بیلگي په بشري تاریخ کي زیاتې لیدل کيږي او په اوسنیو وختونو کي هم یوشمېر سیاسي رژیمونه د ایتنو کراسي پر بنسټ ولاړ دي، د بیلگي په توگه په اسراییلو کي د یهودي ملایانو ایتنو کراسي شتون لري، چې دوی په خپله ملي ترمینالوژی کي ورته (قومي ډیموکراسي) کاروي. په (۲۰۱۰ز) کال کي (گادوین لیوي¹) په خپل یوه وړاندیز کي، چې د (یهودود وفاداری سوگند) په نامه یادیدي دا خبره وکړه، چې (نن ورځ یاد لري، دا هغه ورځ ده، چې اسراییل خپل کرکټر او تلنلاره بدلوي او له دې څخه وروسته به موږ په یوه ایتنو کراتیک، تیوکراتیک، نیشنلیست او نژادي هېواد کي (اوسپرو).

¹ - Gideon Levy.

سياسي مکتبونه _____ ایتوکراسي

دا ډول ايډيالوژي پر اسرايلو سربيره په ليتويا، ليتوانيا، ماليزيا، افريقا، يوگاندا او د كاناډا د (کيوبيک⁽¹⁾) په ايالت کي هم شتون لري.⁽²⁾

¹ - Quebec.

² - English Wikipedia (انگليسي پوهنغونډ) and Britanica Encyclopedia د

انگلستان دايرة المعارف)

اپزو کراسی⁽¹⁾

اپزو کراسی د لرغونې یوناني ژبې څخه اخیستل سوي اصطلاح ده، چي ددو برخو لرونکي ده، لومړی (اپزو) د مساوي، برابر او یوشان په ماناده او دوهم (کراسی) د واک یا واکمنی په ماناده؛ نو اپزو کراسی د حکومت هغه ډول دی، چي په ټولو برخو کي د وگړو لپاره د یوشان واک او حقوقو غوښتنه کوي.

اپزو کراسی د وگړو لپاره د ټولني په هره برخه هغه که سیاسي، اقتصادي، ټولنيزه یا بله وي مساوي حقوق او واک غواړي، په ځانگړي توگه په سیاست کي خود وگړو لپاره تل یوشان سیاسي ځواک غواړي. ددي سیاسي سیستم د پلویانو په آند وگړو ته باید د حقوقو څخه نیولي بیا تر سیاسي واک پوري مساوات ورکړل سي، دا سیاسي مکتب د وگړو ترمنځ هیڅ ډول توپیر نه مني.

اپزو کراسی د خپلو ادعاوو او ارمانونو د پوره کولو لپاره دوه اړخیزه تلنلاره یانې لیبرال حقوق او ډیموکراتیکه واکمنی ټاکلې ده او ددي دواړو تلنلارو ملاتړ کوي. همدارنگه د اپزو کراسی د سیاسي واکمنی

¹ - Isocracy

او جوړښت تاريخ ته په کتو سره، د ځانې ملکیت او د ملکیت د طبيعي بڼو د وارو ملاتړ کوي.

سربيره پردې اپزو کراسي د ډيموکراسۍ هغه تلنلاره، چي حکومت د عامه خلکو تر نيوکو لاندې راولي، نه مني بلکي د اساسي قانون پر بنسټ اپزو کراسي د دې ډول نيوکو مخه نيسي او د عامه خلکو د لاسوهنو څخه د حکومت ساتنه کوي. اپزو کراسي دا ډول ساتنه په هر اړخ کي کوي، يانې د عامه واکمنۍ ساحه په عامه کړي کي او د ځاني (شخصي) واکمنۍ ساحه په ځانې کړي کي محدودوي.

اپزو کراسي په عقيدوي او تريو بريده په سياسي اړخ کي د سيکولاريزم پلوي کوي او سياسي رژيم يې پر جمهوريت باندي ولاړ دی، خود وگړو ترمنځ د جنسي يا نژادي توپير پر آندونو باندي باور نلري، لکه مخکي چي مو اشاره وکړه، اپزو کراسي په ټولو برخو کي د وگړو ترمنځ مساوات او ددوی لپاره د مساوي حقوقو غوښتونکې ده. همدارنگه اپزو کراسۍ د خپل عملي سياست په وخت کي د فدرالي سياسي رژيم ملاتړ کاوه او دوه اړخيزه اقتصادي سيستم يې لرلو. ددې سياسي سيستم پلويانو ويل، چي پوليس او پوځ د واکمنۍ مټ (بازو) دي. پردې سربيره اپزو کراسۍ د عامه سولې پر ټينگښت باندي زيات ټينگار کاوه او د عامه دفاع او بيړني حالت په وخت کي يې پر مليشو (سيمه ييزو) پوليسو باندي هم باور درلودی.

اپزو کراسي د خپل ځانگړي جوړښت په لرلو سره، ددې لامل سول، چي په را وروسته کي د معاصرو ليبراليزم، سوسياليزم او فاشيزم آندونو تخم وکړې او ددې سياسي مکتبونو پياوړتيا ته لاره هواره کړې.

د تاریخ په پایو کې ددې اصطلاح لومړنی کارونکی (سیدني سمیت) دی، چې په (۱۸۴۵ز) کال کې یې دا اصطلاح وکارول. ده ددې اصطلاح په کارونې سره خپلو ټولو مخالفینو ته د ټولني په ټولو برخو کې د مساوي واکمنۍ سپارښتنه وکړه، که څه هم (سمیت) په خپلو خبرو کې دا وېلي دي، چې ځوانان باید تر زړو خلکو زیات واکونه ونلري، خو بیا هم ده خپل ټول پلویان د نسحو په ملاتړ د رایو راټولولو ته وهڅول؛ ځکه چې نښې په هغه وخت کې د تیت پور په توګه پیژندل کېدلې. د (سمیت) څخه وروسته ددې اصطلاح بل کارونکی (ګرنټ الډن) دی، چې د کارګرانو د خپلواک ګوند (ټولني) د جوړیدو پر مهال یې د ټولو ښاریانو لپاره برابر حقوق وغوښتل.

که د لیبرالیزم، مارکسیستي سوسیالیزم او یو شمېر نورو د ګډو هڅو ټولنو تاریخ ته وکتل سي نو دوی دا غوښتنه کوي، چې (مورډ) د خلکو پر ځواک باندې باور لرو؛ نو د هغه حکومت ملاتړ کوو، چې د خلکو لخوا، پر خلکو باندې د خلکو لپاره وي) دا ډول مساوات پخپله د اپزو کراسۍ مانا ورکوي.

د اپزو کراسۍ ملاتړې د نړۍ په ګوټ ګوټ کې تر سترګو کیږي، چې غوره بیلګې یې په استرالیا کې د اپزو کراسۍ شبکه او په کاناډا کې د اپزو کراتیک ګوند و، چې تر یو وخته پورې یې فعالیت کاوه^(۱).

¹ -English Social Wikipedia.

ایدهالیزم⁽¹⁾

ایدهالیزم د ریالیزم د مکتب پر وړاندي باندي دی، کوم خلک، چي د ایدهالیزم عقیده لري هغو ته ایدهالیستان ویل کیږي. په سیاسي چارو کي د ایدهالیستانو عقیده پر دي ولاړه ده، چي سیاست باید د انسانا د خیال(ایدهال) پر بنسټ وټاکل سي.

ډیری فیلسوفان په خیالي او ایدهالي عالم کي د دولتونو او هېوادونو د ډول او څرنګوالي په اړه رغیدلي او وړاندیزونه یې وړاندي کړي دي. ددوی په ذهن کي د بشر د پرمختګ او هوساینې کړنلاره جوړیده، د بېلګي په توګه افلاطون د لرغوني یونان فیلسوف، سن اګوستین او توماس مور په خپلو لیکنو کي ایدهالي او خیالي ټولني او حکومتونه جوړ او انځور کړي دي.

د افلاطون د (جمهوریت)، د سن اګوستین د (نړۍ بنا)، د توماس مور د (یوتوپیا) کتابونه د یادولو وړ دي. همداسي فارابي مسلمان فیلسوف د (مدیني فاضلي) طرحه وړاندي کړیده.

د ډیرو ایدهالیستانو اندونه په خپل ذات کي د بشر د مادي او معنوي نیګنو او خیر لپاره ویل سوي وه، خو هغه اندونه او وړاندیزونه، چي

(1) - Idealism

سياسي مکتبونه _____ ايڊياليزم

د ډيرو عواملو له کبله چي د پاچاهانو، ديکتاتورانو، دهغوی کورنیو، غټو مامورینو، لویو شتمنو او یا د کوم ځانگړي گوند د گټو پر وړاندي دریدل، یا داچي د ټولني د ذهنیت، عرف او عاداتو سره یې سمون نه درلود په هغه وخت کي نسواي پلي کیدای⁽¹⁾.

¹- محمد نادر ایوبي، سياسي نظريات، ۱۴۲۹ق، مخ ۵۲۷.

بانکو کراسی^(۱)

بانکو کراسی د انگلیسی او یونانی ژبی د دوو ویو څخه جوړه سوي اصطلاح ده، چي بانکي حکومت یا د بانکونو حکومت ته ویل کیږي، دیته په یونانی ژبه کې ترافیزو کراسی هم ویل کیږي، چي (ترافیزو) په یونانی ژبه کې د بانک او کراسی د حکومت په مانا ده. دا ډول سیاسي رژیم د بانکونو ترواک او اغیزلاندې وي، همدارنگه هغه ټولنه چي په هغه کې مالي قوانینو واک په لاس کې اخیستئ وي هغې ته هم بانکو کراسی ویل کیږي.

د بانکو کراسی لومړی کارونکی د انگلستان د پارلمان غړی ویلیم فولرتون (۱۷۵۴-۱۸۰۸ز) دی، چي ده په (۱۷۷۹ز) کال کې د پارلماني مبارزي پر مهال دا سکالو روښانه کړ، چي د انگلستان د بانک د انحصار په اړه هڅي تر هغه ډیري اړیني دي، چي د فرانسې او انگلستان ترمنځ د جگړې لپاره کیږي.

د امریکا یو سناتور رابرت جی واکر په (۱۸۴۰ز) کال کې د امریکا د بانک لخوا پر کاغذي پیسو باندي نیوکي وکړي او داسې یې اټکل کړه، چي دا پیسي به د امریکا د وگړو حقوق تر پښو لاندې کړي او بانکو کراسی ته به لاره هواره کړي، همدارنگه دا به تر هغه ډیر

¹ Bankocracy.

سياسي مکتبونه _____ ايڊياليزم

خطرناکه وي، کوم چي بشپړو او ظالمو پاچاهيو په خپلو ټولنو کي
زيان اړولی دی.

د بانکو کراسی اصطلاح د مارکس لخوا هم کارول سویده، چي
مارکس زیاتره وخت دا اصطلاح د مالي کاپيټاليزم لپاره کارول،
همدارنگه د ځينو نړيوالو ژورناليسټانو لخوا بيا دا اصطلاح زيات
وخت د نړيوال مالي بحران پر مهال باندي کارول کيږي.

بیوریوکراسی⁽¹⁾

د بیوریوکراسی اصطلاح د دوو ویو (لغاتو) څخه جوړه سویده، چي (بیوریو⁽²⁾) د میز او دفتر په مانا ده او (کراسی) دواک او حکومت په مانا دی، نو بیوریوکراسی هغه سیاسی او اداري سیستم ته ویل کیږي، چي یو گڼ شمېر مامورین تر سختو او دقیقو قوانینو لاندې د معلوماتو په راغونډولو او اداري کارونو باندې بوخت وي او مامورین اړ دي، چي یوازي تر هغو قوانینو لاندې کار وکړي، چي ددوی لپاره د لوړو مقاماتو لخوا ټاکل سوي وي⁽³⁾.

بیوریوکراسی هغه سیاسی او اداري سیستم ته ویل کیږي، چي یوه ډله ناپاکل سوي مامورین تر ټاکلو قوانینو لاندې کار کوي او دوی پر ټولنه باندې واک پلی کوي او دخپلو قوانینو سره سم چلند کوي. بیوروکراسی هغه حکومت ته هم ویل کیږي، کوم چي د کوچنیو دفترونو، ادارو او کارگرو ډلو څخه جوړ وي.

په بیوروکراسی کې ټول مادي او بشري وسایل د اداري د موخو د لاسته راوړلو په موخه په منظم ډول کارول کیږي او هڅه کیږي، چي

¹ -Bureaucracy.

² -Bureau.

³ -Cambridge Dictionary.

اداري څارنه او نظم په ښه ډول ټينگ سي. هگل، بیوروکراسی د دولت روح گڼې او مارکس بیوروکراسی د فشار د آلي په څیر گڼې چې واکمن پورې د خپل واک د پایښت لپاره کاروي. ماکس وبر، بیا بیوروکراسی هغی دستگاه ته وایي، چې د ټاکلو قوانینو او قواعدو پر بنسټ ولاړه وي او د کارگرانو اړیکې یو ډبل سره د ټاکلو اصولو پر بنسټ اداره کیږي، چې په اوسنې وخت کې د سیاسي، اقتصادي او نورو موخو د لاسته راوړلو لپاره ډیره اغیزمنه گڼل کیږي. همدارنگه دی وایي په بیوروکراسی کې مامورین باید خپل ځان په اداري کې حل کړي، یانې یوازې د اداري د موخو د لاسته راوړلو لپاره کار وکړي. پدې نظام کې واک د لوړې خوا څخه د امرانو په بڼه پر کښتو مامورینو باندې پلي کیږي⁽¹⁾.

بیوروکراسی کولای سي، چې په هره ټولنه کې حکومتی واک د ټولني د گټو په موخه و کاروي او بشري ځواک تر ټاکلو قواعدو ولاندي کنټرول کړي. خو داسې هم کیدای سي، چې د ټولني د گټو پر وړاندې دریغ ونیسي او تخریبي بڼه واخلي. خو بیوروکراسی کیدای سي، چې د ولس او دولت ترمنځ د پل په څیر کار وکړي، لکه څرنگه چې ولس د بیلابیلو ډلو څخه جوړ دی او هره ډله ځانته ځانگړې گټې لري، چې دولت هم د همدغو ډلو د گټو پر ساتلو مکلف دی، نو ځکه بیوروکراسی تر ټاکلو قواعدو ولاندي همدا گټې ساتي.

دا چې بیوروکراسی د ولس گټې ساتي او که یوازې د واکمن پور گټې ساتي، پدې اړه د هگل او مارکس د آندونو ترمنځ ټکر شتون لري، هگل پدې آند دی چې بیوروکراسی د ولس د بېلابېلو ډلو گټې په ملي

1- مینو افشاري راد و علي اقا بخشي، فرهنگ علوم سیاسی، ص ۷۳

گتو باندي بدلوي او همدا ملي گتې ساتي، خو مارکس بيا دا خبره ردوي او وايي، چي بيوروکراسي يوازي د واکمن پور د گتو ساتونکې ده.

د امريکايي ټولنپوه جو برگ په آند بيوروکراسي يوه داسي وسيله ده، چي واکمن پور د خپلو گتو د ساتلو په مخه کښته پور کنترول او خاري. د هغو څيړنکو په آند چي بيوروکراسي ته په مثبت نظر گوري، بيوروکراسي داسي نظام دی، چي په هغه کي ټول کارکونکي په منظم ډول ترتيب سوي وي او د اداري د موخو د لاسته راوړلو لپاره کار کوي.

د ماکس وبر په آند بيوروکراسي لاندي ځانگړتياوي لري:

۱- په بيوروکراسي کي اداره کي کارونه د مامورينو د تخصص او مسلک پر بنسټ ويشل کيږي.

۲- د کارکونکو او مامورينو ترمنځ اړيکي د ټاکلو قواعدو پر بنسټ وي.

۳- د اداري فعاليتونه د ليکلو مقرراتو او امرانو پر بنسټ اجرا کيږي.

۴- د هر کارکونکي فعاليت د اداري منطق پر بنسټ نه د شخصي منطق پر بنسټ سرته رسيږي، يانې په اداري کارونو کي د مامورينو شخصي آندونو ته ارزښت نه ورکول کيږي.

۵- وړتيا او تخصص د مامورينو د گمارلو او لوړوالي يوازنی لامل وي.^(۱)

کله چي بيوروکراسي د ولس گتې په نظر کي ونه نيسي او يوازي د واکمن پور د گتو لپاره کار وکړي، نو دپته بيا (بيوروکراتيزم) ويل

۱- غلامرضا علي بابايي، فرهنگ سياسي آرش، ص ۱۳۸-۱۴۰

کیږي، یانې کله چي اداري تشریفات د افراط تر بریده ورسیري او حکومت د خلکو افکارو او غوښتنو ته پاملرنه ونه کړي نو دیته بیوروکراتیزم ویل کیږي. په بیوروکراتیزم کي حکومت د داسي ډلي په لاس کي وي، چي د خلکو په منځ کي ځای نلري او یوازي د خپل واک د ساتلو په موخه منظم اداري تشکیلات لري او ټولنه په منظم ډول کنټرولوي.

دیته ورته په بیوروکراتیزم کي هرڅه یوازي د کاغذونو پر مخ باندي اجرا کیږي او په عمل کي هیڅ هم نه وي، همدارنگه د کاغذونو پر مخ باندي ډیر څه سوي وي خو په عملي ډگر کي هیڅ نه وي اجرا سوي.

پاتریارشی⁽¹⁾

پاتریارشی د یونانی ژبی د (پاتر) یانې پلار او (ارشی) یانې حکومت څخه جوړه سویده او هغی سیاسی او ټولنیزی تلنلارې ته ویل کیږي، چې واک د نارینه وو، په ځانگړې توگه د پلار په لاس کې وي او پلار په کورنۍ او سیاسي برخه دواړو کې بشپړ واک په لاس کې لري. په پښتو ژبه کې پاتریارشی ته (پلارواکي یا پلارواکمني) هم ویلای سو. پاتریارشی هغه سیاسی رژیم ته هم ویل کیږي، چې ټول واک یوازي د بالغو نارینه وو په لاس کې وي، یانې واک یوازي نارینه وگړي پر ټولني باندې پلی کوي⁽²⁾.

پلارواکي نه یوازي په سیاسي برخه کې شتون لري، بلکې په ټولنیزو او په ځانگړې توگه په کورنیو کې زیاته پلي کیږي، همدارنگه د دولت د پیدایښت په اړه هم د پلارواکي آند د زیات ارزښت وړ دی، زیاتره پوهان پدې آند دي، چې لومړنی ټولني پلارواکي وي او پلار په طبیعي ډول د کورنۍ، قبیلې او کلان رمشر و. په پلارواکي باندې د

¹ -Patriarchy.

² - English Social Wikipedia.

بني پوهېدني لپاره به د دولت په اړه د پلارواکي آند هم په لنډ ډول تر
خپرنې لاندې ونیسو:

د دولت د پلارواکي آند:

ددې آند پر بنسټ دولت د کورنیو د طبیعي پراختیا څخه زیږیدلی
دی، چې په هغه کې نسل په نارینه انسانانو پورې اړوند گڼل کیدی او
زور یې د زیات عمر خاوند نر به مطلق واک درلودی. لومړنی ټولنیز
واحد کورنی وه. د (مک آیور) په آند په ټولو کورنیو کې اړیکې او
واکونه موجود وه چې د حکومت د جوړښت لامل وگرځیدل. د هغه
اړتیاوو پر بنسټ چې کورنی جوړه سوي وه، همغو اړتیاوو یو ډول
مقررات او قواعد هم زیږولي وه. په کورنی کې مخکې له مخکې څخه
حکومت په کوچنی بڼه سره شتون درلودی. (هنري ماین) د لرغونو
رومي، سلاوي او هندو قوانینو د څیړنو څخه وروسته داسې وایي چې
په لومړنیو ټولنو کې د کورنیو تر ټولو زوړ سړي مطلق واک درلودی او
د اولادونو او غلامانو د مرگ او ژوند واک یې هم درلودی. دده د
(لرغونی قانون) په کتاب کې راغلي دي ((په کورنی کې تر ټولو زاړه
سړي د کورنی پر ټولو غړو باندي مطلق واک درلودی. دی نه یوازې د
کورنی د شتمنی مالک و بلکې د خپلو اولادونو د ارادو واک هم
ورسره و)). کله چې به یې زامنو و دونه کول نو په طبیعي توگه سره یې
کورنی پراخه کیدلې، خود لومړنی کورنی د رئیس واکمني به
ټول نسلونو منل. د کورنی د رئیس په مرگ سره به دده واک دده د نسل
تر ټولو زاړه نر ته لیږدیدی.

د هغو کورنیو زیاتوالی چي د یوه رئیس تر واک لاندی وی د قبیلو د پیداکیدو لامل وگرځیدی. د وخت په تیریدو سره به د یوی قبیلې زیات غړي د هغی قبیلې څخه بیل سول او په نورو مخکو کي به یی وارول، چي دا بیلوالی د نورو کوچنیو قبیلو د زیریدو لامل سو. دا قبیلې چي د ویني پر بنسټ یی اړیکي سره لرلي، د گډو موخو لپاره او په ځانگړي ډول د بهرني د بنمن د یرغل پرمهال به سره یو کیدلي او په گډه به یی د فاع کول، چي دي کار پخپله د دوی د یوالی او گډ واک څرگندویي کول. وروسته د دي قبیلو غړي سره یوځای سول او یوه لویه سیاسی ټولنه (دولت) یی منځته راوړ. د (ماین) په آند ((کورنی- غوره ټولنه ده چي د هغی تړون د کورنی- په نارینه مشر پوري اړوند و. د کورنی- په پراختیا سره نسب او خاندان منځته راغلی. همدارنگه د کورنیو پراختیا قبیلې منځته راوړي او د قبیلو په لویوالي سره د گډو گټو ټولنه [دولت] جوړ سو)). دده په آند په لومړنیو ټولنو کي ټولنه د وگړو مجموعه نه وه بلکهي د کورنیو مجموعه وه او د ټولني بنسټیز واحد هم کورنی- وه.

پدي وروستیو وختونو کي فرانسوي حقوقپوه (دوگي) د پلاواکی د آند څخه ملاتړ وکړ. دده په خبره ((د کورنی- پلار طبیعي رئیس دی او د دولت واکمنان د کورنیو د همدي مشران تر واک لاندی دي. لرغوني بناړونه یوازي د کورنیو مجموعه وه چي په هغه کي واک د کورنی- په پلار پوري اړوند و)). د دولت د پلارواکی آند د دریو فرضیو پربنسټ ولاړدی:

۱- په لومړنیو ټولنو کي واده په تلپاتي بڼه د پلاروالی پربنسټ منل سوی و.

۲- د نسل زیاتوالی یوازي د نارینه خلکو له لوري ترسره کیدی او هیڅ بنځینه اولاد د نسل په زیاتوالي کې نه گڼل کیدی.

۳- د کورنۍ ټول واک د کورنۍ د نارینه مشر په لاس کې و چې پر نورو غړو باندي یې مطلق واک درلودی.

(هنري ماین) د خپل آند څخه په ملاتړ کې د عبرانیانو، یونانیانو او رومیانو د کورنیو تاریخ ته گوته نیسي. دده په آند په عبري کورنیو کې تر ټولو زاړه سړي د کورنۍ پر غړو باندي استبدادي واک چلوی. په نورو ټولنو کې هم د کورنیو واک د زرو خلکو په لاسونو کې و. پدې ډول دی په لومړنیو ټولنو کې د پلارواکۍ د آند لپاره د نارینه اولادونو خوبونه، تلپاتی واده او د پلار د واک ځانگړني په گوته کوي او پدې آند دی چې د کورنیو د پراختیا په پایله کې مدني ټولنه منځته راغلي ده او د کورنیو رئیس د پاچا په بڼه څرگند سو.

د پلارواکۍ آند د بیلابیلو اړخونو څخه تر نیو کې لاندې راغلی دی. مکلنان، مورگان او جنکس چې د لومړنیو ټولنو په اړه یې لوستني کړيدي، دې پایلې ته رسیدلي دي چې (هنري ماین) د دې آند لپاره هیڅ تاریخي دلیل نلري. د دوی په آند په لومړنیو ټولنو کې د کورنیو واک د پلار یا د کورنۍ د مشر نارینه په لاس کې نه و، بلکې مورواکي کورنۍ چې کورنۍ اړیکي یې د مور پر بنسټ څرگندیدلي، د لومړنیو ټولنو بنسټیز واحدونه وه. دا ځکه چې په لومړنیو ټولنو کې د څومړنو رواج شتون درلودی، نسب د مور لخوا ټاکل کیدی او پلارنۍ نسب به د اټکل او گمان له لاري ټاکل کیدی. د بنځو لخوا به د نارینه اولادونو د نسل ټاکل د ډیرو ستونزو او نیمگړتیاوو سره مخ و. همدارنگه داسې هم ویل سویدي، لکه ماین، چې وایي د کورنیو بدلیدل په طایفو او د

طایفو بد لیدل په قبیلو باندي کوم تاریخي ثبوت نلري. د (جنکس) په آند د لومړنيو ټولنو بنسټيز واحد قبيله وه نه کورنۍ. هره قبيله پر طایفو ويشل سوي وه او طایفي بيا د خاندانونو څخه جوړي سوي وي او خاندانونه بيا د کورنيو څخه جوړ سوي وه. همدارنگه په لومړنيو ټولنو کي واده هم په تلپاتي بڼه نه و.

که څه هم د دولت د پلارواکۍ پر آند باندي نیو کي سوي دي خو بيا يي هم د دولت په پياوړتيا او تکامل کي اغيزمن رول لوبولی دی. ددي آند پلویان پردي باور دي چي په هره کورنۍ کي ځواکمن او کمزوري غړي شتون لري، نولکه څرنگه چي په کورنۍ کي پلار ځواکمن دی، نو ځکه پر خپلو اولادونو او د کورنۍ پر غرو باندي واکمن هم دی⁽¹⁾.

¹- فرهاد داوري، سياست پوهنه، ۱۳۹۱ل، ص ۱۸۹-۱۹۲.

پارټیکراسی⁽¹⁾

پارټیکراسی هغه سیاسی سیستم ته ویل کیږي، چې سیاسی قدرت د یوه یا څو سیاسی ګوندونو په لاس کې وي. پدې سیستم کې خلک په ګوندونو کې سره منظم سوي وي او د سیاسی قدرت پر سرد سیاسی ګوندونو ترمنځ سیالی کیږي⁽²⁾. په پارټیکراسی باندې د ښې پوهېدنې لپاره ګوندي نظامونه په لنډ ډول لولو:

ګوندي نظامونه:

په بیلابیلو هیوادونو کې بیلابیل ګوندي نظامونه لکه څو ګوندي، دوه ګوندي او یو ګوندي سته، چې هر یو به په لاندې ډول ولولو:

۱. څو ګوندي نظام:

د اروپا د لویې وچې په هیوادونو کې څو ګوندي نظامونه رواج دي. په فرانسه کې یو وخت دا ډول نظام موجود و او د ګوندونو شمیر یې شلو (۲۰) ته رسیدې. همدارنگه په آلمان، ایټالیا او سویس کې هم څو ګوندي نظامونو شتون لري. په ټولیز ډول په څو ګوندي نظامونو کې کابینه (وزیران) په ائتلافي بڼه ټاکل کیږي، ځکه چې هیڅ ګوند نسبي کولای، چې اکثریت ترلاسه کړي. بلکې څو ګوندونه یا څو ډلې لاسونه

¹ - Particracy.

² - English Wikipedia (article under the content of Particracy).

سره ورکوي چي اکثریت په لاس راوړي. پر همدې بنسټ دا ډول گوندي حکومتونه په هغو گوندونو او ډلو پوري تړلي دي، چي د ائتلاف او يوالي د لاري وکولای سي، اکثریت په لاس راوړي. که چيري گوندونه همدا سي خپل يوالي وساتي نو حکومت به هم ټينگ او باثباته وي، خو که چيري د گوندونو يوالي له منځه ولاړی نو بل حکومت به په نوې بڼي سره منځته راسي. پدې ډول حکومتونو کي هر وزير ځان راتلونکی لومړی وزير گڼي.

الف- د څو گوندي نظام بسپښي:

سربيره پردي چي څو گوندي نظام خپل ارزښت د لاسه ورکړی دی، خو بيا هم د ځينو بسپښو لرونکی دی. په حقيقت کي د دوه گوندي نظام بد گڼي د څو گوندي نظام بسپښي دي: د دې نظام يوه بسپښه دا ده چي د حکومت د ديکتاتورۍ او استبداد مخه نيسي، يانې کله چي حکومت په ائتلافي بڼه د څو گوندونو څخه جوړ سوی وي، نو پدې وخت کي په ديکتاتور او استبدادي حکومت باندي نسي بدلیدای. همدارنگه په څو گوندي نظام کي د وگړو د ټاکلو ساحه پراخه ده. که چيري په يوه هيواد کي څو گوندونه شتون ولري، نو د بيلابيلو ډلو، پوړونو او اړخونو گټي ساتل کيږي؛ ځکه چي هر گوند د يوې ډلې او يو پور په استازيتوب کار کوي او د هغو گټي ساتي. همدارنگه وگړي کولای سي چي خپله پيژندنه وساتي او هر گوند چي يې زړه وغواړي په هغه کي شموليت اخيستلای سي.

ب- د څوگوندي نظام بدگنې:

پر پورته نښیگنو سربیره څو گوندي نظامونه تر زیاتو نیو کولاندي راغلي دي. څو گوندي نظام د هیواد مقننه قوه د اړودوړ او د سیسو سره مخ کوي، په څو گوندي نظام کي د حکومت بي ثباتي تل موجوده وي، یانې کله چي کابینه د څو گوندونو تر اداري لاندي کار کوي، نو د دي لامل گرځي، چي حکومت کمزوری او بي ثباته سي، د حکومت بي ثباتي د حکومت پر کاري میکانیزم باندي اغیز بنندي او د حکومت کړني د ننگونو سره مخ کوي. که چيري په یوه هیواد کي زیات گوندونه شتون ولري او هیڅ یو ونسي کولای، چي اکثریت تر لاسه کړي، نو پدي وخت کي سالم اپوزیسیون چي د پارلماني ډیموکراسی لپاره ډیر اړین دی، نسي کولای چي فعالیت وکړي. همدارنگه حکومت د واک غوښتونکو ډلو تر منځ ویشل کيږي او حکومت په خپلو کړنو کي پاته راځي.

۲. دوه گوندي نظام:

دوه گوندي نظام لومړی په انگلستان کي څرگند سو. په انگلستان کي د کورنیو جگړو پر وخت د توري او ویگ، وروسته لیبرال او محافظه کار او اوس د کارگر او محافظه کار گوندونو تاریخ ته په کتو سره داسي معلومیږي چي د دي ډول نظام لومړنی ریښي په انگلستان کي دي. په دوه گوندي نظام کي سربیره پردي چي د دو گوندونو څخه یو گوند واک په لاس کي اخلي، ځیني کوچني ائتلافونه او ډلي هم شتون لري، د بیلگي په توگه په انگلستان کي پر کارگر او محافظه کار گوندونو سربیره لیبرال گوند هم شتون لري، خو په ولسي جرگه کي

دومره ارزښت نلري. د امریکا په متحده ایالاتو کې ډموکراتان او جمهوریت غوښتونکي دوه اصلي گوندونه دي، چې د امریکا حکومت وړ باندې ولاړدی، پداسې حال کې چې ځینې نور کوچني گوندونه او ډلې هم سته چې دومره ارزښت نلري.

الف- د دوه گوندي نظام ښیځنې:

په دوه گوندي نظام کې کابینه(وزیران) د هغه گوند څخه ټاکل کېږي، چې اکثریت یې گټلی وي، پر همدې بنسټ کابینه(حکومت) باثباته کېږي او د هیواد سیاست دوام او ټینګښت پیدا کوي. په حقیقت کې ډموکراتیک حکومت منځته راځي او مخالف گوند هم ځانگړی رول لوبوي. (لاسکي) د دوه گوندي نظام ښیځنې په ښه ډول رالاندې کړي دي (د خلکو لخوا د استازي حکومت د ټاکلو لپاره دوه گوندي نظام غوره لارده. دا نظام حکومت پدې باندې توانوي چې خپل سیاست په قانوني بڼه څرگند کړي او د ناکامه کیدو اغیزې یې په ښکاره ډول وویني. دوه گوندي نظام ډیر ژر خپل ځای ناستی حکومت منځته راوړي).

ب- د دوه گوندي نظام نیمگړتیاوي:

د دوه گوندي نظام نیمگړتیاوي پدې ډول دي: دوه گوندي نظام د مقنني قوې ارزښت کموي او اجرایه قوه پر هغې باندې واکمنه کېږي، د رایه ورکونکو ټاکنه یوازې په دوه گوندونو پورې تړل کېږي، ټولنه پر دوو گوندونو باندې ویشل کېږي او دا دوه گوندونه نسبي کولاي چې د ټولني د ټولو پوړونو او اړخونو گټې وساتي، په دوه گوندي نظام کې

د مشرتاکل د لیاقت او استعداد پر بنسټ نه کیږي، بلکې د ښواریکو، درنښت او نورو ارزښتونو پر بنسټ کیږي، چې دا پخپله یو بی ارزښته ټاکنه ده.

۳. یو گوندي نظام:

یو گوندي نظام (د گوندونو گډه ټلواله) په هغو هیوادونو کې شتون لري، چې د کمونیستي ایډیالوژۍ لرونکي وي. سوسیالیستي شوروي اتحاد یوازنی هیواد و چې د کمونیست واکمن گوند په وخت کې یې یو گوندي نظام وټاکي. کمونیست گوند د ټولو سازمانونو د لارښود هسته وگڼل سول او هم د کارگرانو او خواریکښانو د مخکښ لارښود په بڼه یې کار کاوه. پر همدې بنسټ د دې ډول نظام تاریخي ریښه په شلمه پېړۍ کې شتون لري، چې د لومړۍ ځل لپاره د سرمایه داري او بورژوازي پورې پرواندي د مبارزي په ترڅ کې څرگند سو. په روسیه کې د کمونیست گوند لومړنی لارښود او مشر (لینن) و، ده یو کتاب د (څه باید وکړو!) په نامه ولیکي چې د کمونیست گوند تخم یې په روسیه کې وکړی. د ده څخه وروسته (ستالین) واک په لاس کې واخیستی او د ده په وخت کې د اساسي قانون او قانونیت په لوري گامونه واخیستل سول. (ستالین) ویل (یوازې د پرولتاریا کمونیست گوند د دولت او د پرولتاریا دیکتاتورۍ مشرتوب په لاس کې لري، او نه غواړي چې په همدې مشرتوب کې د نورو سره گډېسي). همدارنگه چین، یوگوسلاویا، چکسلواکیا، لهستان (پولینډ)، روماني، بلغاریا، مجارستان او یو شمیر نورو هیوادونو یو گوندي سوسیالیستي نظام (د گوندونو گډه ټلواله) د کمونیست گوند په

مشرتوب باندي ومنل. د لومړۍ نړیوالې جګړې څخه وروسته ایټالیا، ترکی، آلمان، اسپانیا، پرتقال او یوشمیر نورو هیوادونو هم یو ګوندي نظام ومنی.

یو ګوندي نظام د ډموکراسۍ سره بنسټیز او ایډیالوژیک توپيرونه لري، خو د دوه ګوندي او څو ګوندي نظامونو سره دومره توپير نلري. د ډموکراسۍ بنسټیز ارزښت یانې سیاسي سيالي په یو ګوندي نظام کې نسته او هم په ځینو یو ګوندي نظامونو کې یوازې یوه ګوند ته د فعالیت اجازه ورکول سویده او نورو ګوندونه په قانوني بڼه نسبي کولای، چې فعالیت وکړي او یا هم د سیاسي واک لپاره خپلواکه سیاسي سيالي وکړي. پر همدې بنسټ یو ګوندي نظام خپل سیلان څنګ ته کوي او یایې هم له منځه وړي.

د شوروي د کمونیست ګوند، چې د یو ګوندي نظام بنسټ یې کښېښودی (لینن) پر افکارو او تلنلارو باندي ولاړو. کله چې په شوروي کې کمونیست ګوند بریالی سو او واک یې په خپل لاس کې واخیستی نو د دې دلیل پر بنسټ یې د شوروي پر پوړيزي ټولني یوازي واکمني په لاس کې واخیستل، چې د کمونیست ګوند د ټولني د اکثریت غړو څخه جوړ و او باید یوازي پر ټولنه باندي حکومت وکړي ترڅو پوړيزه ټولنه په نا پوړيزي ټولني باندي وپوړي. پر همدې بنسټ د شوروي د کمونیست ګوند په (۱۹۱۷ز) کال کې جوړ سو او زیاتو نورو هیوادونو یې په تقلید سره پیروي کول.

پر یو ګوندي نظام باندي زیاتي نیوکې سته، چې په لاندي ډول یې د یو څو یادونه کوو:

لومړی: د گوندونو په جوړښت او بنسټ کې سیالي او رقابت شتون لري. پداسې حال کې چې په یو گوندي نظام کې ایډیالوژیکه سیالي شتون نلري، یانې د سیاسي واک د لاسته راوړلو لپاره د گوندونو ترمنځ د ډموکراتیک حکومت په څیر خپلواکه سیالي شتون نلري، که څه هم د گوند په دننه کې څه ناڅه سیالي شتون ولري، خو هغه د ډموکراسۍ د سیالیو په څیر ندي.

دوهم: د گوندونو مهمه دنده داده چې، لومړی د سیاسي واک د لاسته راوړلو لپاره غوره مشر او نوماند وټاکي او وروسته د سیاسي واک لپاره سوله ییزه هڅې پیل کړي او دا واک بیله اړودوړ او زورزیاتي څخه په لاس راوړي. پداسې حال کې چې په یو گوندي نظام کې واک یوازي د یوه گوند په لاس کې وي او د هغه گوند په منځ کې واکمنان بدلېږي او بلي ډلې ته واک نه سپاري، نو ځکه پدې ډول نظام کې واک سوله ییزه بڼه نلري او بالاخره دا نظام په کودتاگانو او انقلابونو باندې بدلېږي.

په پای کې باید ووايو چې یو گوندي نظام د جوړښت له مخې نه بلکې د واکمنتوب له مخې د ویشلو وړتیا لري. ځینې یو گوندي نظامونه داسې وي چې واک یوازي د یوه گوند په لاس کې وي او نور گوندونه د قانون له مخې د فعالیت اجازه نلري، خو ځینې یو گوندي نظامونه بیا داسې وي چې نور گوندونه د فعالیت اجازه لري خو په عملي توگه دا چانس نسبي تر لاسه کولای چې واک په لاس کې واخلي؛ ځکه چې یو گوند د ټولني پر سیاسي ژوند باندې بشپړه واکمني لري. خو په ځینو نورو حالاتو کې بیا داسې وي چې گوندونه په مساوي ډول د فعالیت او سیالیۍ اجازه لري خو یو گوند تر مخکې کیږي او د زیات وخت لپاره

پر ټولني باندي واکمني کوي. د بيلگي په توگه په سوئډن کي د سوسيال ډموکرات گوند او په هندوستان کي د کنگري گوند دی، چي د زياتو وختونو راهيسي د واک پر گډي باندي ناست دي. د يوه گوند دا ډول واکمني نسو کولای چي غيري ډموکراتيکه يي وبولو؛ ځکه چي دا گوند ځواکمن دی او د خپل ځواک پر بنسټ د وختونو راهيسي واکمني کوي. همدارنگه دي گوندونو د ډموکراتيکولارو چارو څخه گټه اخيستي ده او د قانون پر بنسټ واک ته رسيدلي دي او دا ډول واکمني هيڅکله غيري ډموکراتيکه نده بلکي ډموکراتيکه واکمني ده⁽¹⁾.

د گوندي نظام بنسټي او بدگني:

دا جوته ده چي د سياسي گوندونو شتون د نوي ډموکراتيک حکومت لپاره اړين دی. گوندونه د ډموکراسۍ د ملاتير دی. همدارنگه د گوندونو بنسټيزه دنده د واک لپاره سوله ييزه مبارزه او د ملي گټو ساتل دي، دا هم غوره خبره ده چي واک په سوله ييز ډول د خپلواکو سياليو په پايله کي د يوي ډلي څخه بلې ډلي ته انتقال سي. په عمومي ډول کولای سو، چي د گوندي نظام بنسټي او بدگني پدي ډول په گوته کړو:

لومړۍ - د گوندي نظام بنسټي:

گوندي نظام خلک سياسي بهيرونو ته اچوي او د سياسي قدرت د لاسته راوړلو لپاره هستي جوړوي، ترڅو د همدې هستو دلاري

1- دولت دولتيار، آموزش دانش سياسي، ص ۴۱۸-۴۲۰

- سیاسی قدرت لاسته راوړي او پر ټولني یې پلي کړي، په ټولیز ډول د گوندي نظام بنسټګنې عبارت دي له:
- د سیاسي گوندونو شتون د انسان د طبیعت سره همېرغي ده؛
 - د ډموکراسۍ بریا یوازې په سیاسي گوندونو کې ده؛
 - هیوادونه د اړودوړ څخه راگرځوي؛
 - د خپلسرو قوانینو مخه نیسي؛
 - گوند د اجرايوي قوي استبداد مهاروي؛
 - د مقنني قوي ارزښت زیاتوي؛
 - ټاکنې اسانه کوي؛
 - د حکومت د اورگانونو ترمنځ همېرغي منځته راوړي؛
 - پوړیز حکومت د خلکو په حکومت باندې بدلېږي؛
 - پوهه بشپړ ارزښت پیدا کوي؛
 - او د سپیلین روحیه رواجیږي.

دوهم - د گوندي نظام بدګنې:

پر پورته ټولو بنسټګنو سربیره زیاتو پوهانو سیاسي گوندونه تر نیوکو لاندې راوستي دي، په عمومي ډول گوندي نظام تر ډیرو ټینګو نیوکو لاندې راغلی دی. (روسو) پدې آند و په هغه هیواد کې چې سیاسي گوندونه فعاله وي، عامه افکار نسي کولای چې په ښه ډول وغوړیږي. په لاندې ډول پر گوندي نظام باندې نیوکې راټولوو:

۱. د عمومي افکارو له مخې سیاسي گوندونه د ټولني د بیلټون او نفاق لامل ګرځیدلي دي، نه د یوالي او ملي تړون لامل؛

۲. سیاسی گوندونه د واک د لاسته راوړلو په وخت کې اخلاقي آرونه تر پښولاندي کوي؛

۳. ټاکلي پروگرامونه او داسې ریښتني تلنلارې چې وکولای سي د ټولني اقتصادي، ټولنيزي او کلتوري ستونزي حل کړي، نه لري؛

۴. پخپله په ځاني او ډله ییزه فساد کې ډوب دي، او د گوند د غړو ترمنځ د مالي فساد او ناوړه گټې اخیستنې له امله پر گوندونو د خلکو باور کم سوی دی؛

۵. د خلکو پر وړاندې یې خپل شخصیت د لاسه ورکړی دی او د ټاکنیزو سیالیو په وخت کې د بازارموندني په شان د خلکو د ملاتړ د پیدا کولو لپاره هڅي کوي؛

۶. گوندي مشرتوب خپل محبوبیت د لاسه ورکړی دی، ځکه چې دوی یوازي د ځاني گټو په لټه کې دي؛

همدارنگه زیاتي نوري نیوکي هم سته چې په لاندې ډول یې لولو:

- سیاسي گوندونه په ټولنه کې ډله او ډل بازي رواجوي؛

- د گوند د مخالفو وگړو استعداد ته درناوی نه کوي؛

- د گوند گټي تر ولسي گټو لوړې گڼل کيږي؛

- ریاکاري او دوه مخي نوره هم زیاتوي؛

- فردیت او د انسان پیژندنه کم ارزښته کوي؛

- غړي تنگ نظره کوي؛

- په پای کې د ځاني گټو په لاس کې لویږي؛

- خلک نیمگړي سیاسي پوهه تر لاسه کوي؛

- پر سیمه ییز ژوند باندي سرچپه اغیز لري؛

- حکومت بې ثباته کوي؛

- لنډ مهاله ټولنیز-سیاسی جوړښت دی؛
- د هغو اړتیاوو د پوره کولو لپاره چې پرغاړه یې لري، کمزوری دی⁽¹⁾.
دا ټولې هغه نیوکې وي، چې د گوند د پیداښت څخه بیاتراوسه د
نیوکه کونکو ترمنځ موجودي وي، خو کیدای سي چې ځیني نیوکې
یې د حقیقت څخه لیري وي.

1- دولت دولتیار، آموزش دانش سیاسی، ص ۴۰۸-۴۱۱

پانارچیزم¹

پانارچیزم داسې سیاسي فلسفه ده، چې هر وگړې ته دا حق ورکوي، په کوم حکومت او سیاسي ټولني کي چې گډون کوي، کولای سي، پدې سیاسي فلسفه کي وگړو ته زیات واک او اختیار ورکول کيږي، حتا کولای سي، چې د هر حکومت غړیتوب واخلي. وگړې کولای سي، چې د غړیتوب لپاره د حکومت ټاکنه په خپله خوښه وکړي، نه د زور او اکراه له لارې.

د پانارچۍ اصطلاح د بلجیمي اقتصاد پوه پودت لخوا په ۱۸۲۰ز کال کي په هغې مقالې کي نشر سوه، چې د (پانارچیزم) تر عنوان لاندې یې لیکلي وه. وروسته د پانارچۍ اصطلاح د پانارچیزم څخه په بېله مانا باندې وکارول سول، یانې ددې دوو اصطلاحاتو د تعریف او پیژندنې ترمنځ زیات توپیر موجود سو.

پودت د ازاد اقتصاد پلوی وه او په اقتصادي سیستم کي یې د لیسه فیر فرضي ملاتړ کاوه، دده په آند د دولتونو ترمنځ ازادې سیالۍ دیته زمینه برابروي، چې دوی د خپلو ځانونو لپاره سیستمونه وټاکي، که چیري د دولتونو ترمنځ ازادې سیالۍ شتون ولري، نو دوی په خپله

¹ -Panarchism

خوبنه کولای سی، چې د خپلو موخو د لاسته راوړلو او بریاوو لپاره ځانگړې سیستمونه وټاکي. کله چې دولتونه د خپلو موخو د لاسته راوړلو لپاره په خپلو اکه توگه مبارزه کوي، نو پدې وخت کې کولای سی، چې د ځان لپاره داسې غوره سیستم وټاکي چې د همغې ټولني او موخو سره ورته والی ولري، همدارنگه ددې ډول د سیستمونو د کارونې په ډول باندې هم همغه دولت بنه پوهیږي او د کار ډول یې د همغه دولت لخوا ټاکل کیږي.

همدارنگه د یوید ایم هارت لیکي، چې دولت کولای سی چې په سیاسي کلیسا باندې بدل سی او د خپلو غړو په اړه د عدالت او قضاوت پریکړه هم کولای سی، یانې دولت پدې برخه کې بشپړ واک او صلاحیت لري، چې د خپلو ټاکلو غړو په اړه پریکړه وکړي.

نو په پای کې ویلای سو، چې پانارچیزم له یوې خوا وگړو ته د واک او اختیار ورکوي، چې په خپله خوبنه د ځان لپاره حکومت وټاکي، هر حکومت چې دده حقوق او ازادۍ ساتلای سی، د همغه حکومت تابعیت ترلاسه کولای سی او له بلې خوا حکومتونو ته په اقتصادي برخو کې د ازادو سیالیو اجازه ورکوي، چې په پایله کې هر حکومت د ځان لپاره ځانگړی اقتصادي سیستم ټاکلای سی.

د پانارچیزم آندونه پدې وروستیو کې د ځېنو انډویډ او لیستانو او سویالستانو لخوا منل سوي دي⁽¹⁾.

¹ English Wikipedia (article under the content of Panarchism).

پانتیسوکراسی^(۱)

دا اصطلاح د یوناني ژبې د "πάν" او "ισοκρατία" څخه اخیستل سویده، چې د مساوي یا برابر حکومت په مانا ده^(۲). نو پانتیسوکراسی هغه ټولنیز او سیاسي سازمان ته ویل کیږي، چې ټول وگړې پکښې مساوي ونډه لري، یا په بل عبارت هغه حکومت ته ویل کیږي، چې د ټولو وگړو لپاره برابر امتیازات او مکلفیتونه وي. پدې سیاسي مکتب کې د ټولو وگړو لپاره مساوي چانسونه شتون لري او د ټولو وگړو د ژوند کچه هم مساوي وي، یو پر بل باندي لوړوالی نلري او نه هم یو پر بل باندي د ځانگړې امتیاز او مقام له اړخه د غوره والي غوښتنه کولای سي^(۳).

دا اصطلاح په ۱۷۹۵ز کال کې د دوو انگریزي شاعرانو او روڼ آندانو کالیریج^(۴) او ساتي^(۵) لخوا داسې ټولني لپاره د یو خیال او تصور په بڼه وړاندي سول، چې د ټولو لپاره برابره واکمني او امر منل موجود وي. په لومړیو کې دا خیالي طرحه د نوموړو دوو شاعرانو لخوا په

¹ Pantisocracy.

² - English Wikipedia (article under the content of Pantisocracy)

³ - علي اقا بخشي، مینو افشاري راد، فرهنگ علوم سیاسی، ص ۴۸۸.

⁴ - Samuel Taylor Coleridge.

⁵ - Robert Southey

امریکا کی د سسکیهنا د سیند پر غاړه باندي د دولت د جوړیدو لپاره وړاندي سوي وه، خو وروسته د ساتي لخوا د ځېنو د لایلو لخوا والس ته انتقال سول.

نوموړو دوو تنو د حکومت د روانو کړنو او سیاستونو څخه سرټکوی او ویل یې چې حکومت یوازي د غلامی د ټینګښت او د ځانې ملکیت د ډیروالي لپاره کار کوي، نو ځکه باید داسي حکومت او سیاسي ټولنه رامنځته سي، چې د ټولو لپاره برابر کار وکړي او ټولو ته په مساوي ډول حقوق او امتیازات ورکړي. له همدې کبله پانتیسو کراسی باید پلي سي چې د خلکو لپاره مساوي او برابر خدمات وړاندي کړي.

د دي سیاسي ټولني د جوړیدو لپاره په لومړیو کې کالیریج او ساتي دوه اصله وړاندي کړل. لومړی پانتیسو کراسی (د ټولو لپاره برابر حکومت)، دوهم اسپیتیریزم⁽¹⁾ (اشتراکي یا ګډ ملکیت). دا طرحه د داسي یوي کوچنی ټولني لپاره جوړه سوي وه، چې ټولو وګړو یې زده کړه کړي وي او ټول وګړي که خان وي که کارګر باید خپل ملکیتونه او شتمنی د عامه ګټو لپاره حکومت ته ور وسپاري. همدارنګه د دي حکومت د چارو واک هم د قانونپوهانو او علمي اشخاصو په لاس کې وي او پریکړي باید د برابر او مساوي اصل پر بنسټ وسي.

کالیریج داسي خیال او تصور کاوه، چې پانتیسو کراسی به د خلکو ترمنځ حرص کم کړي. سربیره پردې کالیریج او ساتي دواړو داسي خیال کاوه، چې په انګلستان کې د مستریح ژوند لپاره زمینه مساعده کړي او خلک به په ورځ کې یوازي دوه یا درې ساعته کار کوي او نور ژوند به په میلو او چرچو تیروي.

¹ Aspheterism

همدارنگه پانتيسو کراسي نه يوازي د فردي ژوند د سوکالی او ارامۍ لپاره طرحي درلودي بلکي دوی غوښتل چي د انگلستان په حالت کي هم بدلون راولي.

پانتيسو کراسي د نورو ايوتوپيايي ټولنو په شان خيالي او تصوري طرحه ده، چي د کاليريچ او ساتي لخوا وړاندي سول، خو ددي طرحي ريښي د افلاطون د جمهوري کتاب په عامه ملکيت په فرضيه کي، د توماس مور په ايوتوپيا کتاب، د فرانسيس باکون په نيو اتلانتيس او نورو کتابونو او فرضيو کي ليدلای سو.

په ۱۷۹۳ز کال کي کاليريچ په امريکا کي د يوتوپيا د ټولني جوړول تصور کړه، وروسته اکسفورډ ته ولاړی هلته يې ساتي چي زده کونکی او شاعرو، وليدی د هغه سره يې د زياتو خبرو او بحثونو څخه وروسته د پانتيسو کراسي طرحه او پلان جوړ کړی. وروسته دوی د زياتو خبرو او مباحثو لپاره د پانتيسو کراسي د ټولني د جوړيدو وړانديز وکړ او زيات نور ملگري يې پيدا کړه⁽¹⁾.

¹ - English Wikipedia (article under the content of Pantisocracy).

پسی فیزم¹

پسی فیزم داسی سیاسی سیستم دی، چي سولي ته پر جگړې باندي لوړوالی او غوراوی ورکوي او خلک د جگړې د مخنږي لپاره هڅوي. ددی سیاسی تلنلاري د پلویانو په آند ټولي نړیوالی شخړي باید د خبرو د لارې حل سي، هر ډول سیاسی او اقتصادي جگړې باید ورکې سي او خلک باید د سوله بیزو او علمي لارو څخه خپلو موخو ته ورسیري.

پسی فیزم د جگړې او تاوتریخوالي ضد مفکوره ده، ددی سیاسی مفکوري غورځنگونه کله کله په انفرادي ډول د خلکو لخوا او کله کله بیا په ډلیزه توگه د لویو ډلو لخوا رامنځته کیږي. دا ډول مفکوري په ټولیز ډول په هغو سیمو کي راپورته کیږي، کومي سیمي چي د جگړي او تاوتریخوالي څخه ډیر په تنگ سوي وي او د جگړي په زیان باندي پوهېدلې وي.

دا فلسفه پر فضیلت، الهي حقوقو، ټولنیزو او اقتصادي همکارو باندي ولاړه ده، پر دي سربیره ددی فلسفي ځانگړې موخه د جگړې

¹ - Pacifism.

مخنبوی دی. ددی فلسفی لپاره ځبني ارونه بنسودل سوي دي، چي په لاندې ډول يې لنډه يادونه کوو:

الف- د ژوند په ټولو برخو کې بايد سوله بيزه فضا خپره سي.

ب- خپلواکي اقتصادي سيالي بايد رامنځته سي.

ج- يوه واکمنه ټولنه بايد رامنځته سي.

د- د بهرنۍ لاسوهني مخه بايد ونيول سي.

ددې سياسي مکتب ملاتړې د يوه هېواد په چارو کې د بل هېواد او ډلې لاسوهنه نه مني او دهغوی مخنبوی غواړي. همدارنگه د جگړې په وخت کې د دوو هېوادونو ترمنځ د منځگړې ټوب، روغې جوړې او د محکمي د لارې حل غواړي. دا فلسفه د تاريخ په اوږدو کې د ځبني روڼ آندو په مغزو کې پاته سويده او عملي ډگر ته نډه راوتلې، خو يوازي د (۲۰ز) پيړۍ په پيل کې دخپلې ځوانۍ ثمر ته رسيدلې ده.

د پيسې فيزم د ډولونو څخه يو هم بشپړ پسي فيزم دی، دا ډول پسي فيزم په ټوليز ډول د جگړې ضد درېځ لري، هيڅ ډول جگړه او تاوتریخوالی نه مني او پردي ټينگار کوي، چي د يوه انسان ژوند بايد د بل انسان په لاس وانه خيستل سي. د بشپړ پسي فيزم ملاتړې زياتره مذهبي کړۍ او غړي دي، دوی پدي آند دي، چي مور کولای سو، چي د مينې او عدم تشدد د تلنارو له لارې خلک سوله بيز ژوند ته رامات کړو او دخلکو په منځونو کې د جگړې په اړه نفرت را وپاروو.

دا ډول عقايد د مذهبي کړيو په شاليد کې زياته اوږده مخبڼه لري د بيلگي په توگه د بوديزم، عيسويت او کنفوسيوس پلويانو د جگړې پر وړاندي مبارزه کړيده. په بشپړ پيسې فيزم کې پردي ټينگار کيږي، چي سيالي بايد د اخلاقي چلن او استدلال پر بنسټ وسي نه د جگړې

او تاوتریخوالي پر بنسټ، دوی خلکو ته دا سپارښتنه کوي، چي خپلې ټولنيزي شخړي د اخلاقي او انساني چلن پر بنسټ حل کړي. ددي خانگې معاصر ملاتړ کونکي د نظامي ځواک پر وړاندي روحي او وجداني واک ته غوراوی ورکوي.

پسي فيزم له تاريخي اړخه تر نورو سياسي مکتبونو زياته اوږده مخېنه لري، په لرغونو ټولنو کي جگړې د خلکو ترمنځ يو ډول مشروع بڼه د ځان کړي وه او د جگړې د لاري برياليتوب د خلکو په عامه افکارو کي منل سوی و، خودي جگړې د خلکو پر ژوند باندي ډير منفي اغيزي بنسندلی و او خلکو ته په ډير لوی زيان تماميدله، جگړې به په هري ټولني کي ژوند د سختو گوانونو او ننگونو سره مخ کړ. له همدې کبله د جگړې پر وړاندي ډير ژر د نړۍ په گوټ گوټ کي د خلکو غبرگونونه را پاريدل او ډير ژر يې پر وړاندي مبارزه پيل کړه. دا مبارزه تر زياته بريده په علمي ډول وه او پوهانو د جگړې د زيانونو په اړه بيلا بيل آندونه ورکړه، چي د همدې آندونو له امله د پسي فيزم سياسي او ټولنيز خوځښت رامنځته سو. د دي ډلې پوهانو څخه چي د پسي فيسټ غورځنگ يې رامنځته کړ يو هم د بودايزم د مذهب پوهان وه. د بودايزم مذهب مشر خپلو ټولو پيروانو ته وويل، چي د نورو انسانانو پر وړاندي د جگړې او تاوتریخوالي څخه ډډه وکړي. همدارنگه ددي مذهب يو بل نامتو مشر (اشوکا پاچا) د زيردیز کال څخه دري پيړۍ مخکي خلک د جگړې څخه منعه کړيدي، خوده د فکري جگړي ملاتړ کاوه. ددي مذهب پلويانو ونسوه کولای، چي په خپل وخت کي ددوی تر نفوذ لاندي سيمو کي مشران د جگړي څخه منعه کړي.

خو د جگړې د مخنږي لپاره غوره لارښوني او بنسټيز اصول د اسلام په مبارک دين کي په نښه ډول شتون لري، د اسلام مبارک دين د مسلمانانو ترمنځ هيڅ ډول جگړه او شخړه نه غواړي او مسلمانانو ته د ورورگلوۍ او ميني ژوند غواړي. د اسلام په مبارک دين کي وينه توينه او پر ناحقه د مسلمان وژنه ډيره غندل سویده، يانې که يو مسلمان د بل مسلمان وينه پر ناحقه باندي توی کړي يانې مړ يې کړي هغه دومره لوی مجرم گڼل کيږي، لکه ټوله نړۍ چي يې وژلي وي او ددي په مقابل کي که يو مسلمان بل مسلمان د مرگ څخه وژغوري بيا دومره مکافات ورکول کيږي، لکه ټوله نړۍ چي يې د مرگ څخه ژغورلي وي. نو ويلای سو، چي د اسلام په مبارک دين کي د جگړي او تاوتريخوالي پر وړاندي ډيره غوره او منلي اصول شتون لري.

په لرغونو زمانو کي د پسي فیزم مفکوره يوازي د ځينو روڼ آندو سره په خيالونو او آندونو کي پاته سویده او عملي ډگر ته نده راوتلي، چي مهمه بيلگه يې د لرغوني يونان د سولي وړانديزو، چي رواقيانو هم پکښي گډون درلودی، دوی انفرادي سولي ته زيات ارزښت ورکوی او تر انفرادي سولي وروسته يې ډله ييزه سوله غوښتل. په لرغوني روم کي سوله د سلطنتونو ترمنځ د تړونليک پر بنسټ رامنځته کيدل، چي دي تړونليک به د دوی ترمنځ د دوه اړخيزه درناوي او عادلانه لاري شرايط برابر کړل. دا تړونليک به يوازي د پرمختللو هېوادونو ترمنځ لاسليک کيدی او يوازي په متمدني نړۍ کي د پلي کيدو وړ و.

په پسي فیزم پوري اړوند آندونه په تاريخ په بيلا بيلو پړاوونو کي د خلکو په فکرونو کي پيدا سويدي، خو تر (۱۹ز) پيړۍ پوري يې د عمل جامه نده ور اغوستي.

د جگړې د مخنږي لپاره معاصري هڅي د منځنيو پېړيو د پايته رسيدو څخه وروسته د ولسونو د واک سره سمې پيل سوي. په (۱۴ز) پېړۍ کې (ډانت) د نړيوالي امپراتورۍ څخه د جگړې د مخنږي په اړوند غوښتنه وکړه. په (۱۵ز) پېړۍ کې د بومي پاچا د نړيوال پارلمان د جوړولو غوښتنه وکړه، په (۱۶ز) پېړۍ کې د فرانسې پاچا څلورم هنري هم دېته ورته غوښتنه وکړه، په (۱۷ز) پېړۍ کې يوه انگرېزي ليکوال د اروپا د اوسنۍ او راتلونکې سولې په اړه يوه مقاله وليکل، او په (۱۸ز) پېړۍ کې فرانسوي ليکوال (چارلس ايرني کاسټيل) خلک د تلپاتي سولې د ساتني لپاره راووبلل.

له تاريخي اړخه لومړنی سوله ييزه ټولنه د امريکا په نيويارک ښار کې د يوه سوداگر (ډيويد لو جاج) لخوا په (۱۸۱۵ز) کال کې جوړه سوه او بله ټولنه د (نوحه ورسيسټر) لخوا په همدي کال کې په (مساکوسيتس) کې رامنځته سول. دا دواړي ټولني د امريکا يې پسي فيسټ (ويليم ليډ) لخوا په (۱۸۲۸ز) کال کې د امريکا د سولې ټولني سره همغاړي سوي. له دې څخه وروسته د سولې نوري ټولني پدې وروستيو پېړيو کې په اروپا کې هم جوړي سوي.

په (۱۸۴۸ز) کال کې يوه امريکايي ژبپوه (اليهو بوريت) د نړيوالي وروگلوۍ د ټولني بنسټ کښيښودۍ، دې نړيوالي ټولني خپلي څانگي ځېنو هېوادونو لکه انگلستان، فرانسې او هالنډ ته هم وغځولي. دې ټولني په لومړيو کې د جگړې د مخنيوي لپاره کوم ځانگړی پلان نه درلودۍ، خو کله چې دې ټولني ته د امريکا په کورنيو جگړو کې زيان ورسيدۍ وروسته ددې ټولني غړو د خپل يووالي لپاره هڅه وکړه او د غلامۍ پر وړاندي يې مبارزه پيل کړه.

د (۱۹ز) پیړۍ تر پایه پوري زیاتي نوي ټولني او ډلي په نړيواله کچه رامنځته سولي لکه د کارگرو نړيواله ټولنه، چي د کارگرانو پروړاندي يې د تاوتریخوالي او جگړې د مخنيوي لپاره هلي ځلي کولي او د نړيوالي سولي اداره، چي موخه يې د بيلابيلو هېوادونو ترمنځ د سوله ييزو هڅو همډغې کول وه، ترڅو داسي غونډې او ټولني رامنځته کړي، چي سوله وساتي او د جگړې پروړاندي مبارزه پيل کړي. همدارنگه دوی سولي ته د خلکو د هڅولو لپاره د نوبل د سولي نړيواله جايزه هم وټاکل. خود سويلي افريقا جگړې، د امريکا او اسپانيا جگړو او په ځانگړي توگه لومړۍ نړيوالي جگړې د سولي دا ټول غورځنگونه له منځه يوړل.

په معاصره نړۍ کي هم د پسي فيستانو هڅي د يادونې وړ دي، کله چي لومړۍ نړيواله جگړه پای ته ورسيدل نو پسي فيستانو د نړيوالي سولي او ټوليز تیکاو لپاره ليڅي را ونغښتلي، ددوی د هڅو په پايله کي د اولسونو (ملتونو) ټولنه رامنځته سول خود دا ټولنه د نړيوالي سولي په راوستلو او د جگړې په مخنيوي کي پاته راغله کله چي دوهمه نړيواله جگړه لا روانه وه او د نړۍ اولسونه نور د جگړې څخه ډير ستړي سوي وه هغه وخت لا د ملگرو ملتونو د ټولني د جوړيدو لپاره هڅي پيل سوي ترڅو په نړيواله کچه د جگړې مخنيوی وکړي او سوله وساتي. پدي وخت کي په نړيواله کچه ځيني کوچني سازمانونه هم رامنځته سول ترڅو سوله وساتي، خود د دوهمي نړيوالي جگړې څخه وروسته هغه ستر لامل، چي د پسي فیزم آندونه يې په نړيواله کچه د عمل ډگر ته ورسول هغه د آتومي وسلو پياوړتيا وه. کله چي د نړۍ په گوټ گوټ کي د آتومي وسلو توليد زيات سو، نو په نړيواله

سياسي مکتبونه _____ پسي فيزم

کچه يو لږ تړونونه رامنځته سول، ترڅو ددي وسلو مخنډوی وکړي او د
سولي ريښي ټينگي کړي.

پلاتونیزم¹

پلاتونیزم د افلاطون مکتب او فلسفي ته ویل کیږي، چي په خپل جمهوري کتاب کي یي یادونه کړیده. افلاطون پدي کتاب کي د میتافزیک د علومو د فلسفي او سیاست په اړه خبري کړيدي، چي په لاتدي ډول به دده سیاسي ارونه په لنډ ډول ولولو:

۱. د دولت واک:

د دولت واک د هر هېواد د وگړو د اطاعت په اندازه دی، یانې هرڅومره چي وگړي د دولت قوانین او امرونه ومني په هغه اندازه به دولت واکمن وي.

۲. د دولت عدالت:

د دولت عدالت یوازي د واک په ساتلو پوري اړوند دی. همدارنگه عدالت په ټولنیز نظم پوري اړه لري، چي د هر هېواد د وگړو، وخت او ځای تابع دی.

۳. ملیت:

هر انسان په دولت کي په یوي کوچنی ټولني پوري اړوند دی، چي د هغي ټولني د هويت پر بنسټ ژوند کوي. هر وگړی په خپلي همدي

¹ -Platonism.

کوچنی- ټولنی پوری اړوند دی، نه په نړیوالی او یابلی ټولنی پوری،
خود دولت د قوانینو تابع دی.

۴. جگړه:

جگړه د حکومت د زیږیدو لامل دی او حکومت د دولت بنسټ دی.
بېله جگړې څخه د انسان قریحه وده نسي کولای، که څه هم جگړه بڼه
نده خو شونې ده. جگړه د اړتیا او غوښتنو له امله منځته راځي.

۵. دولت لپاره نفوس:

د دولت د جوړیدو د پاره یوازي (۵۰۴۰)^(۱) کورنی اړینی دي.

۶. د نړۍ هېوادونه:

د نړۍ ټول هېوادونه باید یو د بل څخه بېل وه او سي او په خپلو
منځونو کي هېڅ ډول تماس ونلري، چي په همدې ډول به د یرغل او
ټکر مخه ونیول سي^(۲).

۱- افلاطون (۵۰۴۰) عدد د یوه څخه بیا تراوو پوری د ضرب د حاصل څخه په لاس
راوړی دی.

۲- د کتر بهالدين پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ش، ص ۲۰-۲۱.

پلوټوکراسی⁽¹⁾

هغه حکومت چې د شتمنوپه واسطه پرمخ بیول کیږي او دواک حدود د شتمنیو پر بنسټ ټاکل سوي وي، عبارت د پلوټوکراسی څخه ده، کیدای سي دي ډول حکومت ته د شتمنو حکومت هم وویل سي، دا اصطلاح ځیني وختونه د ټولني د شتمن پور لپاره هم کارول کیږي، د پلوټوکراسی او الیگارشی ګډو اصطلاحاتو ته پلوټارشي ویل کیږي. د پلوټوکراسی اصطلاح د معاصري یوناني ژبي او بنسټی لغت دی، چې د پخواني یوناني ژبي د (پلوټوس²) شتمني او (کراتوس³) خلکو څخه اخیستل سویدی. یانې د شتمنو خلکو حکومت.

د پلوټوکراسی اصطلاح په دوو مفهومانو سره کارول کیږي: یوه یي تاریخي کارونه او بله یي معاصره سیاسي کارونه ده، د تاریخي کاروني پر بنسټ یو حکومت باید د الیگارشی په واسطه کنټرول سي، لکه د روم جمهوریت، د یونان ښاري دولتونه، د ایتالیا ښاري دولتونه یا د سوداګرو جمهوریت او د جاپان امپراتوري او داسي نور.

1 - Plutocracy.

2 - Ploutos

3 - Kratos

د وگړو د مساوي حقوق او د دوی د رایو د مساويوالي غورځنگ چي په (۲۰م) پيړۍ کي منځ ته راغلي، د دي تر مخه د ټولو وگړو رايي مساوي نه وي، په ځينو هېوادونو کي داسي سيستم موجود و، چي بډايو خلکو تر غريبو خلکو زياتي رايي درلودي، د يوي فابريکې خاوند شايد (۲۰۰۰) رايي درلودي پداسي حال کي چي يوه عادي کارکونکې به يوه رايه درلوده، او که چيري به يو څوک ډير غريب و نو هغه به درايي ورکولو حق نه درلودی.

د پلوتوکراسۍ معاصره بيلگه د لندن ښار دی (د لندن ټول ښار نه بلکې د لندن د ښار هغه پخوانۍ ښاري بڼه) پدي ځای کي يو ځانگړی ټاکنيز سيستم موجود و. د دي ځای زيات رايه ورکونکې به د سوداگرو استازي وه او يابه هم هغه خلک وه چي زيات ملکيتونه يي درلودل. د دي ښار پخوانۍ ټاکنيز سيستم غيري مساويانه ويانې دخان او د غريب درايو ارزښت توپير درلودی.

د پلوتوکراسۍ په معاصره دوره کي شتمنو لږکيو د خپل واک د ساتلو په موخه زياتي لاري چاري وکارولي، زياترو لويديځو ډيموکراسيو گوندونه او داسي بنسټونه رامنځ ته کړل، چي په هغو کي عامه خلکو هم کولای سول چي غريبتوب يې تر لاسه کړي. دوی به د خپلو گوندونو د غړو څخه د پيسو په راټولولو سره خپل سياست پرمخ بيوی، چي دا پيسي به په مستقيم ډول د وگړو لخوا ورکول کيډي او يا هم د اتحاديو لخوا به تاديه کيدلي. د پيسو دا ډول ورکړه د دي لامل سول چي د شتمنو او غريبو ترمنځ ليري واټن رالڼد کړي هغه داسي چي د غړو د پيسو ورکړو به د خانانو لپاره يو ډول دوستۍ او انډيوالۍ فضا رامنځ ته کول او دوی به د حکومت د بڼه پرمختگ او کاميابی

لپاره سره راغونډيدل وروسته به بسپنه ورکونکو پر نوماندانو او خپلو استازو باندې يو ډول شرطونه کښېښول، چې که چيرې تاسو زموږ غوښتنې پوره کړې نو موږ به تاسو ته خپلې پيسې درکړو او ستاسو ملاتړ به وکړو، دې حالت تر هغه وخته پورې دوام وکړ تر کومه چې (د کويډ پرو کو¹) تړون رامنځ ته سو، دا تړون د سياستوالو او بسپنه ورکونکو تر منځ يو حقوقي تړون و چې ددې پر بنسټ د بسپنه ورکونکو حقوق او ددوی د غوښتنو څخه يې ملاتړ کاوه. ليکن په ځينو وختونو کې به شتمنو سياستوالو خپل کمپاين په خپله سرمايه پرمخ بيوه. زياتو اتحاديو او بسپنه ورکونکو هڅه کول چې د بسپني په ورکولو سره د خپلو استازو او سياستوالو سره اړيکې ښي او ټينگي وساتي، همدارنگه د رسنيو ټولنو به هم هڅه کول چې عامه نظرونه او حساسيتونه راټول کړي او د سياستوالو سره يې شريک کړي. د وخت په تيريدو کله چې شخصي سکتور وده وکړه نو د بسپنه ورکونکې سيستم څه ناڅه گډوډ سو بالاخره د وخت په تيريدو سره دا حالت اصلاح سو، او دا ډول پريکړه وسوه چې د ټاکنيز کمپاين پيسې بايد شخصي ورکړل سي چې دې ډول سيستم ته روڼ ټاکنيز سيستم هم ويل کيده⁽²⁾.

پلوټوکراسي (د شتمنو حکومت) د شتمنۍ پر بنسټ د خلکو اړيکې تنظيموي، په دولتي چارو کې هغه څوک گډون کولای سي، چې ډيره شتمني ولري، لکه مخکې چې مو وويل ترزياته وخته پورې هغه چا چې پيسې نه درلودې د رايې ورکولو حق يې نه درلودی. دا حکومت د وگړو

¹ -quid pro quo

² - English Wikipedia

معنوي ارزښت ته نه گوري يوازي هغه څوک د زيات ارزښت لرونکې دي چي تر نورو يي زياته سرمايه لرل. يانې پدې حکومت کي د خلکو د ارزښت معيار سرمايه او شتمني ده. پداسي حال کي چي په ټولنه کي د خلکو د ښه والي او ارزښت معيار يوازي شتمني نسي کيدای.

پلورالیزم⁽¹⁾

پلورالیزم (د ډیرو مسلک) هغو آندونو ته ویل کیږي، چې بنسټ یې د وگړو پر اړیکو باندې ولاړ وي. د دوی په آند هر وگړی د ټولنیزو، اقتصادي او سیاسي اړیکو څښتن دی او حکومت باید د وگړو دا اړیکې په پام کې ونیسي. دوی دولت ته دا سپارښتنه کوي، چې د بیلابیلو گوندونو، وگړو او کړیو عقاید او غوښتنې باید وپېژني او د هغوی په درناوي کې تر خپله وسه کوښښ وکړي. د دې مکتب پر بنسټ وگړی باید یوازې په سیاست او دولت پورې ونه تړل سي، بلکې وگړی د اقتصادي، مذهبي او نورو برخو سره هم علاقي لري؛ نو دولت باید د ټولني په سیاسي چارو کې دا ټولې علاقي او غوښتنې په پام کې ونیسي.

د پلورالیزم مسلک د مونیزم⁽²⁾ پر وړاندې دریځ لري، د مونیزم د مسلک د یوې فرضيې پر بنسټ دولت د واکمنۍ حق لري او ټول موسسات او وگړي باید د دولت شتون ومني او امرونو ته یې غاړه کښیږدي. پداسې حال کې، چې پلورالیزم د دې فرضيې پر وړاندې ولاړ

1 - Pluralism

2 - Monism

دی او دولت ته د وگړو په اړیکو کې د لاسوهني حق نه ورکوي او هم د هغو په ساتنه کې دولت ته سپارښتنه کوي. د پلورالیزم د آرونو پر بنسټ په هره ټولنه کې باید حکومتي ځواک د ټولني د مذهبي، ټولنيزو او اقتصادي بنسټونو ترمنځ وويشل سي. د دې عقیدې پلویان پدې آند دي، چې دا ټولنيز بنسټونه هغومره ارزښت لري لکه څومره چې دولت یې لري او ځینې بنسټونه خو تر دولت هم ارزښتناکه دي لکه کلیسا؛ ځکه چې دا ډول بنسټونه وفاداره او آرونو ته سپارل سوي غړي لري، نو پر دې بنسټ دا بنسټونه باید ځانگړی واک او حکومت ولري. د دې عقیدې پلویان پر درو برخو باندي ویشل سوي دي:

- الف- افراتیان: دا ډله ټولنيز بنسټونه پر دولت باندي لوړ گڼي.
 - ب- تفریطیان: دا ډله ټولنيز بنسټونه د دولت تابع گڼي.
 - ج- منځلاري: دا ډله دولت او ټولنيز بنسټونه مساوي گڼي.
- پورتني عقاید په پخوانيو فلسفو کې د (سیسرو) او (سن اگوستین) په آندونو کې زیات تر سترگو کیري، خو دې ډول عقایدو د مونټسکیو په وخت کې بنسټیزه وده وکړه او وروسته د امریکا د خپلواکۍ څخه د اساسي قانون بنسټ ایښودونکو دا آندونه پر پښو ودرول، چې نن ورځ دا آندونه په امریکا کې تر بل هر هېواد زیات منل سويدي؛ نو ځکه په امریکا کې ټولنيزو بنسټونو ودي او خپلواکۍ ته زیاته پاملرنه سويده.

پولیتی⁽¹⁾

ارسطو د حکومتونو په ډلبندی، کي پولیتی د حکومتونو غوره بڼه گڼلې ده، دده په آند معتدله ډیموکراسي یا هغه حکومت چي د منځني پور لخوا د ټولو وگړو په گټه باندي اداره کيږي عبارت د پولیتی څخه ده. همدارنگه دی پولیتی د ډیموکراسۍ پر مختللي او غوره بڼه بولي، پداسي حال کي چي ډیموکراسي بیا د بېوزلو او فقیرو خلکو حکومت بولي او د حکومت فاسده بڼه یې گڼي.

ارسطو د حکومتونو په ډلبندی، کي د حکومتونو غوره بڼې پاچاهي، اریستوکراسي او پولیتی گڼي او د دي حکومتونو فاسدي بڼې بیا تېراني، اولیگارشي او ډیموکراسي بولي. دده په اند که چيري حکومت د بېوزلو، بي هنره او نا پوه خلکو په لاس کي ولویري هغه ته ډیموکراسي او که چيري د منځني پور لخوا د ټولني د ټولو پورونو په گټه اداره سي هغه ته بیا پولیتی ويل کيږي.

د ارسطو په وخت کي ډیموکراسۍ دوامه وده او پرمختگ نه و کړی کیدای سي، چي دن ورځي ډیموکراسي د ارسطو پولیتی وبولو؛ ځکه چي نن ډیموکراسي یوازي د ټولني د بېوزلو خلکو لخوا نه اداره

¹ - Polity.

سياسي مکتبونه _____ پوليٽي

کيڙي، بلکي د ټولني ټول پوږونه په سياسي چارو کي برخه لري او هر وگړی چي د دولت تابعيت ولري او قانوني موانع ونلري کولای سي، چي رايه ورکړي او خپل سياسي مشر وټاکي⁽¹⁾.

¹- د عبدالرسول بيات او د کتر بهالدين پازرگا کتابونه.

پوليسي دولت^d

هغه دولت چي چاري يې د قضايي او قانوني اورگانونو د لاري نه بلکي، د پټو او بنکاره پوليسي اورگانونو د لاري سرته رسيږي، دا اصطلاح زياتره وخت د د يکتاتوريو لپاره کارول کيږي، چي په هغو کي پوليس په پټ يا بنکاره ډول د دولتي چارو کنټرول او څارنه په غاړه لري. پدي دولت کي پوليس د ټولني پر ټولو برخو باندي بشپړ کنټرول لري، يانې پوليس د وگړو پر سياسي، اقتصادي، ټولنيزو او نورو برخو باندي څارنه کوي.

د پوليسي دولت اصطلاح د لومړي ځل د پاره په (۱۸۵۱ز) کال کي په استراليا کي د ملي پوليسو د ځواک لپاره وکارول سول. چي وروسته د ۱۹ او ۲۰ پيړيو په دوران کي د زياتو حکومتونو لپاره کارول کيدل. همدارنگه پدي سياسي رژيم کي، چي بنسټ يې پر د يکتاتوري باندي ولاړ دی، د دولت مخالفين د پوليسو لخوا نيول کيږي او يوازي د همدې سياسي ناخوښۍ له امله زندانونو ته ليږدول کيږي. په پوليسي دولت کي د قانون واکمني کمزوري ده او د اجرايوي ځواک هره کرښه د قانون په بڼه گڼل کيږي.

¹ -Police State.

په دې دولت کې د پولیسو پر رول باندې زیات ټینګار کېږي او د پولیسو څارنه او کنټرول ډیر اړین ګڼل کېږي، همدارنګه پولیس په کور دننه او بهر کې د دولت پر چارو باندې بشپړه څارنه لري، چې زیاتره وخت په بهرنیو چارو کې هم په پټه او یا ښکاره ډول رول لري. که څه هم د پولیسې دولت اصطلاح زیاتره وخت د دیکتاتوریتو ته کارول کېږي، خو کله چې په ټولنه کې د پولیسو رول اړین و ګڼل سي او پولیس د دولت چارې په خپله غاړه واخلي، بیا هغه حالت ته هم پولیسې دولت اصطلاح کارول کېږي. خو زیاتره وخت د دیکتاتورې رژیمونو لپاره کارول کېږي، لکه په سویلي افریقا کې د آپارتید د سیاست پر مهال چې د سویلي افریقا حکومت د پولیسو پر رول باندې زیات ټینګار کاوه، ترڅو سپین پوستي پر سرد قدرت سي او تور پوستي د دولت واکه ليري وساتي، یا لکه د جرمني نازي حکومت چې د نفوس کنټرول د پولیسو په لاس کې و، چې دې حکومت د لومړي نړیوالي جګړې څخه وروسته په جرمني کې واک ترلاسه کړ، او یا هم لکه د شوروي اتحاد او کیوبا حکومتونه.

خو په انګریزي ژبه کې د پولیسې دولت اصطلاح هغه وخت وکارول سول، کله چې په آلمان کې نازي ګوند واک په لاس کې واخیستی او ټولې دولتي چارې په بشپړ ډول د پولیسو لاسته ولويدلي.¹

¹ - انګریزي پوهنګوند او فرهنگ علوم سیاسي.

پولی کراسی⁽¹⁾

پولی کراسی د دوو یونانی کلمو څخه ترکیب سویده، چې (پولی⁽²⁾) د زیات او کراسی د حکومت او قدرت په مانا ده، نو پولی کراسی هغه حکومت ته ویل کیږي، چې زیات گوندونه او ډلې په حکومت کې شاملې وي او ددوی گټې یو د بل سره مختلفې وي. پولی کراسی ته پولیارشي هم ویل کیږي، دا د مونو کراسی پر وړاندې هغه سیاسي رژیم دی، چې واک د یوه نفري یا یوې ډلې پر ځای د زیاتو ډلو په لاس کې وي او ددوی ترمنځ زیاتره وخت د گټو ټکر وي. د اوسنۍ نړۍ زیاتره سیاسي رژیمونه پولی کراسی دي، ځکه نن ورځ د نړۍ په هر گوټ کې واک د زیاتو سیاسي ډلو ترمنځ ویشل سوی دی او هم د حکومت په دننه کې د واک د ویشلو لپاره زیات بنسټونه شتون لري، د بېلگې په توگه نن ورځ په هر دولت کې پارلمان، گوندونه، اتحادیې او نور هغه بنسټونه شتون لري، چې د سیاسي قدرت یوه برخه پلي کوي.³

¹ -Polycracy.

² Poly.

³ English Social wikipedia.

په پولي کراسي کې زياتي سياسي ډلي هڅه کوي، چې د بېلابېلو لارو څخه په گټني سياسي قدرت لاسته راوړي او مقابل لوري ته په سياسي ډول ماتي ورکړي، د بېلگي په توگه په پوليکراتيک دولت کې سياسي گوندونه، قومي جوړښتونه، پارلماني بنسټونه او داسي نور هغه څه دي، چې د سياسي قدرت د لاسته راوړلو پر سر يو دبل سره مبارزه کوي او د بېلابېلو لارو، لکه رسني، سپورتي محفلونو او اتلانو، ټولنو او فشار ډلو څخه په گټنه غواړي، چې خپلو موخو ته ورسېږي.

ددي ډول سياسي رژيمونو بېلگي په اوسني نړۍ کې زياتي دي، نن ورځ د نړۍ په زياترو سياسي رژيمونو کې د سياسي قدرت پر سر باندې داسي مبارزه روانه ده او زياتي سياسي ډلي شتون لري، چې يو دبل په مقابل کې د زياتو لارو څخه گټنه کوي، ترڅو خپلو موخو ته ځانونه ورسوي. خو شوني ده، چې داسي قدرت بيا د شخصي گټو لپاره وکارول سي او د ملي گټو او ولسي نېټگنو لپاره کم وکارول سي، ځکه چې دا ډول قدرت زياتره وخت د خپلو سيالانو د ټکولو او کمزوري کولو په موخه لاسته راوړل کېږي، خو که چيرې دا قدرت په مثبت توگه د ولسي نېټگنو او ملي گټو لپاره وکارول سي او سيالي ډلي هم د خپلو سياليو مرکزي ټکي ملي گټي او ملي خدمت وټاکي په هغه وخت کې بيا دا ډول سياسي رژيم د ولس په خیر دی.

تأمیزم¹

ددې سیاسي سیستم بنسټ ایشودنکی نامتو ایتالوی سکالستیک فیلسوف توماس داکوین (۱۲۷۳-۱۲۲۵ز) دی، نوموړی د لرغوني روم د کاتولیک کلیسا یو پیژندل سوی فعال و. ده د ارسطو او اگوستین فلسفي سره گډې کړې او وروسته یې دې گډې فلسفي د تأمیست (تأمیزم) په نامه شهرت وموندی، څرنګه، چې دا فلسفه د توماس په واسطه رامنځته سوي وه؛ نوځکه ددې مسلک نوم هم ده منسوبیږي. پدې مسلک کې د توماس د سیاسي عقایدو ارونه په لاندې ډول سپړو:

۱. انسان سیاسي او ټولنیز موجود دی.
۲. د دولت یوازنی موخه د ټولني د بنیګنو او گټو ساتنه ده او د دولت تر سیوري لاندې دا ټولیز یوالی د دښمن څخه په ساتنه کې گټوره تمامیږي.
۳. د حکومت پیل د الله تعالی د لورې دی.
۴. حکومت باید پر خپلو خلکو باندي ظلم ونکړي او د حکومت مشر باید ظالم نه وي.

¹ - Thomism

۵. د حکومت غوره بڼه موناړشي (سلطنت) دی پدې شرط، چې قانون مرکزي رول ولري.

۶. د حکومت پر وړاندې باید د خلکو لخوا پاڅون ونسي او په حکومت کې هر ډول بدلون باید د قانوني، حقوقي او قضايي ارونو پر بنسټ راسي؛ ځکه چې د حکومت پیل الهي او اسماني دی. که چیرې یو وگړی خپل حقوق د حکومت څخه د قانوني او حقوقي لارو چارو په واسطه وانخلي نو حکومت دې خدای ته پرېږدي.

۷. کلیسا پر دولت باندي لوړوالی لري او د دولت رئیس باید د کلیسا د رئیس د امرنو منونکی وي.

۸. په طبیعت کې فطري حقوق یا د عالم قانون او الهي حکمت شتون لري، چې ټول عالم پر هماغه مدار باندي را څرخي او پدې فطري قانون کې د بشر بڼیگنه، هوساینه او د شر څخه را گړځول شتون لري، چې دا د بشر تر واک لوړه خبره ده.

۹. جگړه پر حق ده، خو په جگړه کې درواغ، ژمنه ماتول او دښځو او کوچنیانو وژنه منع ده.

ددې سیاسي مکتب پر بنسټ انسان ټولنیز او سیاسي موجود دی او د دولت دنده د ټولني د گټو ساتل دي، همدارنگه د دولت منشا او سرچینه د الله تعالی له خوا څخه ده. ددې سیاسي مکتب ملاتړي دولت ته دا اجازه نه ورکوي چې د خپلو وگړو او ولس پر وړاندې د ظلم او ستم څخه کار واخلي، بلکې دولت باید تر ډیره بریده هڅه وکړي، چې ملي گټې وساتي او ولس ته په هره برخه کې اسانتیاوي رامنځته کړي، ددوی په آند د حکومتونو په غوره رژیم کې یو هم سلطنتي رژیم دی، چې کولای سي، د خلکو گټې او د ټولني بڼیگني وساتي، نو سلطنتي

سیاسی مکتبونه _____ تامیزم

رژیم باید پر ټولن باندي پلی سی. خو پر دي سربیره دا سیاسی مکتب بیا د دولت لپاره ځېني شرایط هم ټاکي، یانې دوی وایې چې دولت باید د قانون پر بنسټ په ټولنه کې واکمني وکړي او قانون باید مرکزي رول ولري، همدارنگه کلیسا باید پر دولت باندي لوړوالی ولري، وگړي باید د قانوني حکومت پر وړاندي شورش او غبرگون ونکړي، پر دي سربیره دوی جگړه پر حق گڼې او د جگړې ټول اصول او قواعد باید د روم د کاتولیک کلیسا د اصولو او اوامرو پر بنسټ وي⁽¹⁾.

¹- غلامرضا علی بابایی، فرهنگ سیاسی آرش، ص ۱۸۰.

تیرانی⁽¹⁾

تیرانی د ظلم او زور حکومت ته ویل کیږي، په تیرانی کې نه یوازې واکمنان سیاسي واک په لاس کې لري، بلکې د وگړو پر روحي او مالي برخه باندې هم واکمن وي، دوی د خلکو ټول مال او شتمني په خپلو لاسونو کې نیسي. پدې سیاسي سیستم کې واک د یوه یا څو تنو په لاس کې وي، چې د زور او ظلم پر بنسټ واک پلې کوي.

د تیرانی پلویان پدې آند دي، چې وگړې باید داسې و بیرول سي چې ساری یې نه وي، او ددې بیړي او ترس پر بنسټ باید دوی اطاعت او امر منلو ته اړ ایستل سي. دا سیاسي تلنلاره د لرغوني یونان دور ته رسیږي او په هغه وخت کې د ډیرو فیلسوفانو او سیاستوالو لخوا منل سوي وه، خو اوس په ډیموکراتیکه نړۍ کې پلویان نلري، له همدې کبله اوس رواج نلري. نن ورځ تیرانی د یوه سیاسي مکتب په څیر نه بلکې د ځیني حکومتونو لپاره د ځانگړنې په بڼه کارول کیږي.

تیرانی ته ورته بله اصطلاح تیرانیسید⁽²⁾ ده، چې دا اصطلاح بیا د وژنو او قتل لپاره کارول کیږي، یانې پدې باندې باور او عقیده

¹ - Tyranny.

² - Tyrannicide.

درلودل، چي ظالم واکمنان او نور وگړي بايد په پټ ډول ترور او ووژل سي. دا اصطلاح د تزاري روسي يو لوړ پوړي چارواکي د لومړي ځل لپاره و کارول، چي وروسته يې سياسي رواج پيدا کړ او په مسکو کي د امريکا لوی سفیر (ويليام بلليټ) په خپل کتاب کي د دي اصطلاح لپاره يو ځانگړی بخرکی بېل کړی دی. پدي کتاب کي د نوموړي روسي چارواکي د خولي څخه ليکل سوي دي، چي (د استبداد او ظلم مزاج يوازي د تروريزم او زور وژني پر بنسټ معتدل کيدای سي)⁽¹⁾.

لکه مخکي چې مو وويل په تیراني کي واک د يوه ظالم او مستبد پاچا په لاس کي وي او پر ټولني باندي د زورزياتي واکمني پلي کوي، د افلاطون په آند تیراني هغه وخت منځته راځي کله چې ډيموکراسي خپل ارزښت د لاسه ورکړي او ډيموکراسي ناوړه بڼه ځانته غوره کړي، يانې کله چې ډيموکراسي د لويديو په حال کي وي بيا نو تیراني منځته راځي چې په پايله کي يو ظالم او مستبد شخص واک په لاس کي اخلي او د ټولني ټول اړخونه د زور او ظلم پر بنسټ کنټرولوي.

د بشر په تاريخ کي زياتره واکمنان په لومړيو کي ملي مشران وي او ملي گټو ته ژمن وي، خو کله چي واک ته ورسپړي او واک پر ټولنه باندي پلي کوي، بيا نو ظالم او مستبد مشران ځېني جوړ سي. يانې دوی د ټولني د اړودوړ او کشمکشونو د له منځه وړلو په موخه استبداد او ظلم ته مخه کړي. افلاطون د هر ظالم حکومت لپاره لومړنی ځانگړنه داسي ټاکلي ده، چې کله حکومت شخصي سي او سياسي قدرت د شخصي گټو لپاره و کارول سي نو د ظلم او استبداد بنسټ هم اينسودل کيږي. دده په آند پداسي حکومت کي ټول واکونه او

¹- فرهنگ واژه ها و فرهنگ علوم سياسي.

اختیارات د یوه نفر په لاس کې وي او دده اراده معیار گڼل کېږي، چې پر ټولنه باندي هر ډول واکمني کوي، کوم قانوني محدودیت شتون نه ورته لري. همدارنگه افلاطون د ظالم حکومت لپاره دوهمه ځانگړنه داسې ټاکي چې ظالم حکومت خپل ځان په خپله تباہ کوي، یانې کله چې واک د یوه ظالم او مستبد شخص په لاس کې ولویدی، نو هغه د خپل سیاسي قدرت د پایښت لپاره په ټولنه کې ټول مخکښان، پوهان، روڼ آندان او علمي اشخاص له منځه وړي، یانې په ټولیز ډول هغه وگړي چې دی یې خپل سیلان بولي او د خپل سیاسي قدرت لپاره یې خطر گڼي له منځه وړي، چې په پایله کې واک ناپوهو او نا اهل کسانو ته ورکول کېږي، چې د هېواد چاري کمزوري کېږي او ټول هېواد د جهالت او ناپوهۍ په کندي کې لویږي، چې دا پخپله د خپل ځان تباہ کول دي.

ددي ترڅنګ د ظالم حکومت مشر د خپل حکومت د نیمگړتیاو د پټولو لپاره او د خلکو د غولولو لپاره تل بهرنیو جگړو ته وردانگي ترڅو د خلکو افکار د بهرنیو جگړو پر لوري ورمات کړي او د حکومت نیمگړتیاووي او ستونزي یې له یاده ووځي.⁽¹⁾

1- مینو افشاري راد و علی اقا بخشی، فرهنگ علوم سیاسی، ص ۲۹۷-۲۹۸.

تیوکراسی⁽¹⁾

تیوکراسی د یونانی ژبې د دو کلمو څخه جوړه سویده، چې (تیوس⁽²⁾) د خدای او (کراتین⁽³⁾) د حکومت یا واکمنۍ مانا لري. نو تیوکراسی د خدای د حکومت په مانا کارول کیږي.

د تیوکراسۍ په سیاسي رژیم کې د حکومت لوړ پوړي مشران او رسمي مامورین په تولید ډول روحاني مشران او مذهبي مخکښان وي او پروګرو باندې سیاست او مذهب دواړه د یوې سرچینې څخه پلي کیږي. پدې سیاسي رژیم کې سیاست او مذهب سره ګډ وي په یوه وخت کې چارواکي هم مذهبي چاري سرته رسوي او هم سیاسي چاري په حقیقت کې دوی همدا سیاسي چاري د یو شمېر مذهبي او دیني تلنلارو پر بنسټ پلي کوي. دې ډول حکومت ته ځینې وخت مذهبي

1 - Theocracy.

2 - Theos.

3 - Kratein.

حکومت هم ویل کیږي او تل واک د هغه چا په لاس کې وي چې سپیڅلي⁽¹⁾ کارونه تر سره کوي.

د دې سیاسي مکتب بنسټیز آند او پالیسي داده، چې الله تعالی پخپله د حکومت چاري پرمخ بیايي او د واک یوازنی سرچینه الله تعالی دی. الله تعالی واک د محکمي پرمخ پیاوړتیا ته سپارلی دی، ترڅو د الله تعالی په استازیتوب پر وگړو باندې واک پلی کړي او وگړو ته لارښوونې وکړي. له همدې کبله پدې سیاسي رژیم کې پیاوړتیا داسې ادعا کوي، چې الله تعالی موږ ته واک سپارلی دی او موږ د انسانانو د لارښوونو او څارلو مسؤلیت په غاړه لرو. نو ځکه دوی خپل سیاسي مکتب ته تیوکراسي (د خدای حکومت) وايي.

تیوکراسي یو لږ اداري لړۍ لري، چې د مذهبي قواعدو پر بنسټ اداره کیږي او دوه بنسټونه لري، چې یو یې دولت او بل یې مذهب دی. له همدې کبله تیوکراسي نه یوازې پر وگړو باندې سیاسي واکمني لري بلکې مذهبي او ټولنیزه واکمني هم لري او وگړي په هره برخه کې تر خپل اغیز او واک لاندې راولي.

تیوکراسي پر مذهبي او اخلاقي قواعدو باندې ولاړه ده او د نورو سیکولر سیاسي رژیمونو سره زیات توپیر لري، همدارنگه دوی پدې آند دي، چې پاچا د الله تعالی د لوري ساتل کیږي او الله تعالی د پاچا سره د سیاسي چارو په سرته رسولو کې مرسته کوي. دوی پدې آند دي، که چا د پاچا پر وړاندې پاڅون وکړ او یا یې د پاچا سره مخالفت

¹ - پدې سیاسي رژیم کې سپیڅلي کارونه دیني کارونو ته ویل کیږي او مذهبي مخکښان ځکه د سیاستوالو دنده اجرا کوي، چې دوی سپیڅلي خلک دي او سپیڅلي کارونه تر سره کوي.

و کړ دابه پدي مانا وي، چي دوی د الله تعالی سره مخالفت کوي؛ نو ځکه دوی د وگړو سپیڅلوالی او پاکی د خپل پاچا په اطاعت او امرمني کي گڼي.

دا اصطلاح په لومړي ځل د (جوزپوس فلیویس⁽¹⁾) لخوا د لرغوني اسرائیلي حکومت د بني د پیژندنې لپاره و کارول سول. فلیویس پدي آند و، کله چي لرغونو یونانیانو د حکومت دري بني لکه مونارشي، اریستوکراسي او انارشي و پیژندلې پدي وخت کي په اسرائیلو کي یو بل ډول سیاسي رژیم واکمن و، چي د یونانیانو د سیاسي رژیمونو سره یې بشپړ توپیر درلودی، دا سیاسي رژیم تیوکراسي وه، چي پر اسرائیلو باند الله تعالی او د هغه قوانینو واکمني درلوده. د فلیویس دا ډول آندونه د تیوکراسی په وخت کي منل کیدل او کله چي په اروپا کي د روښانتیا دوره راغله په ځانگړي توگه کله چي د هگل آندونه و غوریدل دا ډول آندونو خپل ارزښت دلاسه ورکړ او نور د خلکو په عامه افکارو کي نه منل کیدل.

د فلیویس څخه وروسته د تیوکراسی لپاره لومړی انگلیسي تعریف په (۱۲۲۲ز) کال کي پدي ډول وړاندي سو (تیوکراسي د پاپانو هغه حکومت دی، چي دالهي قوانینو څخه الهام اخلي). همدارنگه بل تعریف په (۱۸۲۵ز) کال کي داسي وسو (د هغه ملا یا مذهبي مخکښ حکومت چي سیاسي واک په ښه مهارت سره اداره کوي د تیوکراسی په نامه یادیري)⁽²⁾.

¹ - Josephus Flavius.

² - English Social Wikipedia and Encarta.

تکنوکراسی⁽¹⁾

د تکنوکراسی اصطلاح د لرغوني يوناني ژبي د دو ويو څخه جوړه سویده، چي (تکنی⁽²⁾) دهنر، فن، او کسب په مانا ده او (کراسی) د واک او حکومت په مانا ده، نو تکنوکراسی هغه حکومت دی، چي واک د مسلکي خلکو په لاس کي وي، خو په عامه مانا سره تکنوکراسی هغه حکومت ته ويل کيږي، چي واک د ساينسپوهانو او انجينرانو په لاس کي وي. د حکومتونو پدې ډول کي واک د سياستپوهانو او اقتصادپوهانو پر ځای د ساينسپوهانو او انجينرانو په لاسونو کي وي او د ټولنيزو ستونزو د حل په موخه ساينس کارول کيږي. په تکنوکراسی کي واکمنان په هره برخه کي د خپلي وړتيا، پوهي او تجربې پر بنسټ ټاکل کيږي.

تکنوکراسی په حقيقت کي د هغه وړانديز لپاره وکارول سول، کله چي د ساينس په پرمختگ سره ساينسپوهانو داسي وړانديز وکړ، چي د سياست، اقتصاد او نورو ټولنيزو علومو پر ځای بايد د ساينس څخه د ټولنيزو ستونزو د هواری لپاره گټنه واخيستل سي. نو له همدې کبله ساينسپوهانو د بشري ټولني د چارو په کنټرول کي اخلاقي

¹ -Technocracy.

² -Tekhne.

معیارونه او سیاسي او فلسفي اصول تر پنبو لاندې کول و غوښتل او هرڅه یې د ساینس په واک کې ورکول و غوښتل.

په تکنو کراسي کې زیاته تکیه پر صنعتي او ساینسي وسایلو باندې کېږي، دوی د صنعتي سرچینو او شتمنیو پر بنسټ د هېواد راتلونکي انځوروي. همدارنگه دوی د ډیمو کراسي پر خلاف په هر بست کې چارواکي د خپلو وړتیاوو او تجربې پر بنسټ ټاکي.

یو شمېر پوهان تکنو کراسي د میریتو کراسي، سره چې واک د پوهو او با استعدادو خلکو په لاسونو کې وي، سره یو شان گڼي، خو ځیني نور بیا وایي، چې تکنو کراسي یو ډول ساینسي اولیگارشي ده، چې واک د ساینسپوهانو د یوې ډلې سره وي. د تکنو کراسي اصطلاح د هغې اداري لپاره هم کارول کېږي، چې واک د تجربه کارو او مسلکي اشخاصو په لاسونو کې وي، همدارنگه د (تکنو کراتیک) اصطلاح هم د هغه حکومت د پاره کارول کېږي، په کوم کې، چې لوړرتبه چارواکي لکه وزیران په ټاکنیز ډول نه وي، بلکې د خپلو تجربو او مسلکي پوهې پر بنسټ ټاکل سوي وي.

تکنو کراسي هغه ته هم ویل کېږي، چې د داسې وزیر یا ولسمشر پر ځای، چې هغه ټاکنیز وي، انتصابي څوک وټاکل سي، یانې پر انتخابي چوکۍ باندې د انتصابي شخص ټاکلو ته هم تکنو کراسي ویل کېږي.

خو په ټولیز ډول ټیکنو کراسي سیاسي قدرت د هغه چا په لاس کې ورکوي، چې د فن یا مسلک خاوند وي، ترڅو د هغه مسلک پر بنسټ سیاسي قدرت په ټولنه کې پلې کړي، له همدې کبله پدې سیاسي رژیم کې د واکمنانو په ټاکنه کې مسلک او فن ته زیاته پاملرنه کېږي.

همدارنگه دیته ورته یوه بله اصطلاح د تکنو کرا تیزم ده، ددی اصطلاح پر بنسټ د دولت واگي باید د متخصصینو په لاس کي ورکول سي، ترڅو د دولت دستگاه ثابته پاته سي او دولتي چاري په ثابت ډول پر مخ ولاړي سي⁽¹⁾.

د تکنو کراسی شالید:

د تکنو کراسی اصطلاح یوه کالیفورنیایی انجینر (ویلیم هنري سمیت) په (۱۹۱۹ز) کال کي د هغه حکومت لپاره و کارول، په کوم کي چي واک د انجینرانو او ساینسپوهانو په لاسونو کي وي. که څه هم دا اصطلاح تر مخه څو واره په بېلابېلو بڼو سره کارول سویده. خو سمیت په همدی کال کي په خپلي یوي مقالې کي روښانه کړل او د صنعتي ډیمو کراسی لپاره یې و کارول. د سمیت په آند تکنو کراسی مانا د تخنیکي خلکو په لاس باندي حکومت ورکول، یانې هغه حکومت چي پر تخنیک باندي ولاړ وي عبارت د تکنو کراسی څخه دی.

د تکنو کراسی د غوریدو څخه مخکي هم دیته ورته آندونه د زیاتو پوهانو لخوا ورکول سوي وه، د بېلگي په توگه سوسیالیست تیولوژیست سان سیمون هم پدی آند و، چي د حکومت چاري باید ساینسپوهانو ته وروسپارل سي. دیته ورته نورو سوسیالیستي پوهانو هم داسي آندونه ورکړيدي، چي واک باید ساینسپوهانو ته ورکول سي او داسي حکومت باید د ټولني ټول تولیدات تر خپلي ولکي لاندي راولي.

1- امیر مسعود خدایار، فرهنگ واژه های مکتبها، ص ۱۰۷.

ټکنوکراتان زیاتره ظالم وي او د ساینسي لارو څخه ټولنيزي ستونزي حلوي، دوی په ټولنيزو موضوعاتو کي عقلي دلایل نه مني. د ټکنوکراسی معاصره بېلگه په پخواني شوروي اتحاد کي د برژنیف دوره ده، چي په (۱۹۹۲ز) کال کي د (پولیت بورو)¹ ۸۹٪ غړي انجیران وه.

په اروپا کي هم بېلابېل ټکنوکراتیک حکومتونه رامنځته سويدي، چي د (۱۹۹۰ز) کال راپدېخوا په ایتالیا کي څو ټکنوکراتیک حکومتونو واگی په لاس کي اخیستی دی او په ځانگړې بڼه د اقتصادي بحرانونو پرمهال خو زیاتره لوړ پوړي چارواکي په مسلکي ډول په انتصابي بڼه ټاکل کيږي.²

¹ - Politburo.

² - English Social Wikipedia and Britanica Encyclopedia.

تیمارشی^(۱) (تیموکراسی)

تیمارشی د یونانی ژبی د (تایم یا تیمه^(۲)) څخه اخیستل سویده، چي د عزت، شرف او ابرو په مانا ده. دا اصطلاح د لومړي ځل د پاره افلاطون په خپل کتاب (جمهوریت) کي د هغه حکومت د پاره کارولې ده، چي په هغه کي واک د هغو خلکو په لاس کي وي، چي یوازي د شرف، عزت او ویاړ د پاره کار کوي نه د قضاوت، عدالت او نورو د پاره. دا اصطلاح مسلمان عالم فارابي د (کرامتي بنار) په بڼه کارولې ده. افلاطون دا اصطلاح د لرغونې سپارتي حکومت د پاره کارولې ده او تیمارشی یې د سپارتي حکومت یوه ځانگړنه بللي ده، په حقیقت کي د افلاطون خیالي تیمارشی هم د سپارتي حکومت سره ورته والی لري.

په سپارت کي یوه ډله خلک د (هلوت) په نامه په کرکیله باندي بوخت وه، چي یوازي د خپلو سپارتي مشرانو په چوپړ کي وه او د هیش ډول حقوقو څخه برخمن نه وه. په ټولیز ډول سپارتیانو داسي ژوند ټاکلی و، چي د دښمن څخه باید دفاع وسي او وگړيزي سوکالی خوندي سي او پدي آند وه، چي وگړيزي خپلواکی یوازي د دښمن څخه د ښې دفاع په پایله کي خوندي کیدای سي.

¹ -Timarchy or Timocracy.

² -Time.

جمهوریت^(۱)

جمهوریت د حکومت هغه ډول دي چې په هغه کې د دولت رئیس په ارثي ډول نه وي ټاکل سوي بلکې د خلکو د عمومي رایو پر بنسټ ټاکل سوي وي. په جمهوریت کې د دولت د رئیس د مشرتوب دوره معلومه وي او د خلکو لخوا په مستقیم او یا غیري مستقیم ډول ټاکل کېږي. په عام مفهوم جمهوریت هغه حکومت ته ویلای سو چې د عمومي غوښتنو پر بنسټ ولاړ وي^(۲). جمهوریت زیاتره وخت پارلماني ډیموکراتیک رژیم ته ویل کېږي - که څه هم په ځینو هېوادونو کې سربېره پر دې چې جمهوري رژیم لري خو پارلماني ډیموکراسي پکښې نه رعایتیږي.

د لرغوني روم او یونان جمهوریتونه د اوسني جمهوریتونو سره زیات توپیر لري. د لرغوني یونان جمهوریت د زیاتو پوهانو او فیلسوفانو لخوا منل سوی و او واکمنان یوازې د اشرافو او لوړو پوړونو څخه ټاکل کیدل.

اوسنی جمهوریت د یوه هېواد هغه حکومت ته ویل کېږي، چې ډیموکراسي او یا هم غیري سلطنتي دیکتاتورې وي. جمهوریت د

¹ -Republic

² فرشید اقبال، مکتب های سیاسی، انتشارات سبکباران، چاپ ۱۳۸۷، ص ۸۵

ډیموکراسۍ په مانا ندی، بلکې داسې یو رژیم دی چې د واکمن واک محدود وي او گوندونو او پارلمان ته د فعالیت اجازه ورکوي⁽¹⁾.

په جمهوري حکومتونو کې واک د خلکو لخوا په مستقیم او یا غیري مستقیم ډول اداره کېږي او دولتي جوړښت یې د سلطنتي او پادشاهي په څېر نه وي. جمهوري حکومتونه کېدای شي چې پر درو برخوو ویشو: الف- لویډیچ ډیموکراتیک جمهوریتونه؛ چې ریښې یې د اتلسمې او نولسمې پېړیو د انقلابونو څخه سرچینه اخلي او بل هغه هېوادونه دي چې د جمهوریت سیاسي رژیم یې وروسته منلي وي، پدې هېوادونو کې د سیاسي گوندونو او رسنیو ازادې موجوده ده.

ب- هغه هېوادونه چې رسماً جمهوري نومول کېږي لیکن په عمل کې نظامي او پولیسي رژیمونه پر دوي حکومت کوي.

ج- نوي ډیموکراتیک جمهوریتونه؛ دا په اروپا او ختیځه اسیا کې موجود دي چې رسمي نوم یې (پرولتاریا دکتاتورې) ده او په دې هېوادونو کې یو گوندي حکومتونه موجود دي⁽²⁾.

کله ناکله د یو شمېر نورو حکومتونو لپاره هم د جمهوري اصطلاح کارول کېږي، چې په لاندې ډول یې د ځینو یادونه کوو:

الف- اشرافي جمهوریت: دا هغه جمهوریت دی چې واکمن پورې یوازي د اشرافو څخه ټاکل کېږي. خو که چېرې د وگړو ترمنځ دا امتیاز نه وي هغه ته ډیموکراتیک جمهوریت یا ملي جمهوریت ویل کېږي.

ب- د واسطې جمهوریت: دا هغه جمهوریت دی چې اولس د خپلو ځانگړو استازو په واسطه د واکمنۍ حق اعمال کوي.

1- غلامرضا علي بابايي، فرهنگ سياسي آرش، ص ۲۱۲

2- بشیرا خگر، دموکراسي، ۲۰۰۸ کال، ص ۷۳-۷۴

ج- بي واسطي جمهوريت: دا هغه جمهوريت دي چي اولس بېله خپلو استازو څخه د واکمنۍ حق (د قانون جوړول، د لوړپوړو چارواکو لکه وزيران او نورو ټاکنې، پر حکومتي چارو څارنه...) اعمال کوي.

د- سلطنتي جمهوريت: پدې ډول رژيم کي د جمهور رئيس د مرگ څخه وروسته لکه په سلطنتي نظام کي دده زوی دده ځای ناستی ټاکل کيږي. لکه په سوريه کي چي د حافظ اسد څخه وروسته دده زوی بشر الاسد دده ځای ناستی و گڼل سو⁽¹⁾.

¹- غلامرضا علي بابايي، فرهنگ سياسي آرش، ص ۲۱۳

جنيو کراسی⁽¹⁾

جنيو کراسی د دوو ویو څخه جوړه ده، چې (جنس⁽²⁾) د نابغه او کراسی د حکومت یا واکمنۍ په مانا ده، نو جنيو کراسی هغه حکومت ته ویل کیږي، چې واک د نابغه گانو په لاس کې وي.

په جنيو کراسۍ کې هغه خلک د حکومت کولو لپاره ټاکل کیږي، چې یا نابغه وي او یا هم د هیواد د ستونزو د حل لپاره ځانگړي وړتیا او استعداد ولري. د جنيو کراسۍ ټاکنې د لیبرال ډیموکراسۍ د ټاکنو سره توپیر لري، په لیبرال ډیموکراسۍ کې د خلکو حکومت کونکو استعداد او هوشیارتیا ته دومره پاملرنه نه کیږي، یوازي هغه خلک حکومت کوي، چې د ولس د اکثریت ملاتړ ولري او د ولس لخوا ټاکل سوي وي، خو په جنيو کراسۍ کې بیا د حکومت کولو لپاره هغه خلک ټاکل کیږي، چې د نښې وړتیا او نبوغ خاوندان وي.

جنيو کراسی د ډیموکراسۍ پر ټاکنیز بهیر باندې نیوکه کوي، چې په ډیموکراسۍ کې خلک احساساتي کیږي او د مهمو سیاسي مسایلو په اړه د خلکو د احساساتو څخه گټه اخیستل کیږي، ددوی په آند سیاسي مسایل ډیر مهم دي خلک باید یوازي د احساساتو او جذباتو

¹ - Geniocracy.

² Genius.

پر بنسټ پریکړه ونکړې بلکې پدې برخه کې ژور فکر پکار دی، له همدې کبله جینیو کراسی د ډیموکراسۍ ټاکنیز بهیر تر نیوکو لاندې راولي. له همدې کبله جینیو کراسی لیبرال ډیموکراسی د میډیو کراسۍ یوه بڼه بولي.

د جینیو کراسۍ ځېنې آندونه د نړیوال حکومت ملاتړ کوي، ددوی په آند د دولتونو سیستمونه باید د نړیوال معیار سره برابرسي، یانې دولتونه باید په خپلو سیاسي، اقتصادي او نورو برخو کې بدلون راولي او په ټولنه کې بشري حقوق او ټولنیز عدالت وساتي.

جینیو کراسی پر اوسني ټاکنیزو سیستمونو باندې نیوکې کوي، دوی وایي چې اوسنۍ ټاکنیز بهیر په ټولنه کې د خلکو ترمنځ تبعیض کوي، یانې په ټاکنو کې سخت شرایط ددې لامل ګرځي چې د ټولني ځېنې افراد رایو ورکولو څخه یې برخې پاته سي، په ټاکنو کې داسې شرایط ټاکل سوي دي، چې ماشوم، غیر حاضر، بندیان او نور خلک نسي کولای چې رایه ورکړي، پداسې حال کې چې رایه د وګړې حق دی او هر وګړی د رایې ورکولو حق لري.

په جینیو کراسۍ کې د حکومت کونکو استعداد (ای قیو) او عاطفي دواړو ته ارزښت ورکول کیږي، حکومت کونکي باید لومړی د ښه وړتیا او استعداد خاوندان وي او دوهم باید غوره بشري عاطفه ولري، ترڅو د ټولني د ټولو وګړو په منځ کې د بشري عاطفي پر بنسټ چلن وکړي⁽¹⁾.

¹ English Wikipedia.

جیرنتو کراسی⁽¹⁾

جیرنتو کراسی یو داسی سیاسی رژیم دی، چي واک زړو خلکو یا مشرانو ته ورکوي او په ټولنه کي هغه چاته زیات واک ورکول کیږي، چي ترنورو یې عمر زیات وي. پدې سیاسی رژیم کي واکمن پور د عمر پر بنسټ ټاکل کیږي، نه د ځاني وړتیا پر بنسټ.

په جیرنتو کراسی کي د وگړو ځاني تجربو ته زیات ارزښت ورکول کیږي او د زیات عمر خلک په ټولنه کي د خپل ځانگړې نفوذ پر بنسټ ځانگړی واک لري او ددوی سپارښتني په قانوني بڼه منل کیږي. همدارنگه په ټولنه کي زیات وخت د دا ډول زړو خلکو لارښوونو ته په ډیر درنښت کتل کیږي او په زیاتو چارو کي ددوی مشوري اړیني گڼل کیږي. که څه هم زیات وخت دا ډول مشران په رسمي بستونو کي نه گمارل کیږي خو ددوی د ځانگړي نفوذ پر بنسټ ځانگړی واک لري.

جیرنتو کراسی زیات وخت په کمونیستي ټولنو او حکومتونو کي تر سترگو کیږي. پدې ډول ټولنو کي د یو چا ځاني زیاتي تجربی ته کتل کیږي او هغه څوک چي ترنورو په ژوند کي زیاته تجربه ولري هغه د

¹ -Gerontocracy.

ځانگړي درنښت او واک لرونکی دی. همدارنگه په سیاسي او حکومتي برخه کې هغه څوک پر یوې چوکۍ باندې گمارل کېږي، چې پدې برخه او اړونده رشته کې تر نورو زیاته تجربه ولري او زیات وخت یې کار کړی وي. د بیلگې په توگه د چین د کمونیست گوند د (ايت انکار تلس⁽¹⁾) په وخت کې دا ار (اصل) رواج و، چې د اتیا (۸۰) کلنو خلکو ډلې به د اويا (۷۰) کلنو خلکو ډله راغوبنتل، ترڅو د شپيته (۲۰) کلنو مامورينو د تقاعد په اړه پریکړه وکړي. د همدې گوند مشر (ماو زیدینگ⁽²⁾)، چې کله مړ سو د دوه اتیا (۸۲) کالو و او کله چې (ډینگ زیاو پینگ⁽³⁾) واک تر لاسه کړ پدې وخت کې نوي (۹۰) کلنۍ ته رسیدلی و.

جیرتو کراسي په هغو هېوادونو کې هم رواج ده، چې سیاسي واک یې د تیو کراسۍ پر بنسټ ولاړ وي، یانې واک د مذهبي مشرانو په لاسونو کې وي لکه په ایران او اتيکان کې. په ایران کې کله چې لوی مذهبي مشر پارلمان ته نوماند کېږي نو عمر یې باید د پنځه اويا کلونو څخه کم نه وي⁽⁴⁾.

همدارنگه په ډیموکراسۍ کې هم همدا ډول نښې تر سترگو کېږي، د بیلگې په توگه په امریکا کې د مشرانو جرگې زیات غړې د ډیر عمر لرونکې وي همدارنگه په افغانستان کې هم د مشرانو جرگې غړې د ډیر عمر خاوندان دي. په زیات ټولنو کې په ځانگړي ډول د حقوقي او قانون جوړوونې د برخې غړې د زیات عمر لرونکې خلک ټاکل کېږي.

1 - Eight Incartals.

2 - Mao Zedang.

3 - Deng Xiaoping.

4 - Encarta and Wikipedea.

که چیري د افغانستان کلتوري ارزښتونو ته وکتل سي، نو د جیرنتوکراسي زیاتي نښي پکښي ترسترگو کیري، د بیلگي په توگه په جرگو او مرکو کي هغه څوک مشر ټاکل کیري، چي تر نورو سپین رږی وي او زیات عمر ولري لکه د افغانستان په لویه جرگه کي مشر سپی د جرگي مشر کیري، همدارنگه په ټولنیز ژوند کي هم تر نورو د زیات عمر لرونکي تن ته درنښت کیري او زیات وخت په مرکو او پریکړو کي د داسي تن خبره منل کیري.

د خیر بنیګني دولت¹

د خیر بنیګني دولت اند پر دې ولاړ دی، چې دولت د وګړو د سوکالی-
 او دهغوی ترمنځ د همېرغی د راوستلو لپاره دی. نو د خیر بنیګني
 دولت موخه د وګړو هوساینه، پرمختګ او سوکالی ده، چې ټولې
 هڅي یې د عمومي بنیګنو لپاره دي. (کول) لیکلي (د خیر بنیګني
 دولت هغه ټولنه ده، چې په هغه کې لږ تر لږه د ټولو وګړو د ژوند کچه
 ښه او د ژوند اسانتیاوي یې زیاتي وي). (ارتوشلزینگر) د خیر بنیګني
 دولت داسې تعریف کړ دی ((هغه نظام، چې په هغه کې حکومت د ښه
 ژمن وي، چې د وګړو لپاره کار، عاید، زده کړه، مرستي، ټولنیز ثبات
 او د اوسیدو لپاره شرایط برابر کړي)). د (هربرت لېمن) په اند ((د خیر
 بنیګني دولت هغه دی، چې په هغه کې وګړي په خپلواکه توګه خپل
 استعدادونه روزلی او ښکاره کولای سي، د ستونزو او خنډونو
 پر وړاندې بېله دي، چې وپېرېږي مبارزه کولای سي او د هر ډول نژادي،
 قومي، مذهبي او نورو تبعیضونو څخه خلاص وي)). د (کنت) په خبره
 ((د خیر بنیګني دولت هغه دی، چې د خپلو خلکو لپاره پراخه ټولنیز
 چوپړونه چمتو کوي)). د (ابرهام) په باور ((د خیر بنیګني دولت هغه

¹ - Welfare State.

ټولنه ده، چې په هغه کې دولتي واک د عادي کار د اقتصادي ځواک پر بنسټ په سنجول سوي بڼه پلي سي او لږ تر لږه د دې جوگه سي، چې د ټولو وگړو لپاره ټاکلي شتمني او عايد چمتو کړي).

(مارشال) د خیر بنسپښې دولت ځانگړنې دوه اړخيزه بولي، د يوې خوا د خیر بنسپښې دولت وگړپاله دی او د بلې خوا ټولپاله دی، دا په دې مانا، چې د خیر بنسپښې دولت لومړی د وگړي ملاتړ کوي، چې هر وگړی خپلو غوښتونو او هیلو ته ورسیري او له بل پلوه د ټولو او عمومي گټو د پاره کار کوي، چې هغه د هر وگړي د ځانې گټو څخه لوړي دي.

(پیت تئونس) پدې آند و، چې د خیر بنسپښې دولت د ټولني نوې بڼه ده، چې د لیبرالي او سوسیالیستي دولتونو سره توپیر لري خو کولای سو، چې د یو شمېر ځانگړنو پر بنسټ لکه ډیموکریټیکو او له دې امله چې پر ټولپالني باندي باور لري کمونیستي او فاشیستي یې وگڼو. یانې تئونس هم د مارشال په څیر د خیر بنسپښې دولت نیمه سوسیالیسي او لیبرالیستي گڼي.

د پورته پیژندونو څخه داسې پایله ترلاسه کیږي، چې د خیر بنسپښې دولت لاندې ځانگړنې لري:

- ۱- په خیر بنسپښې دولت کې (وگړی) محوري ځای لري؛
- ۲- د خپلو خلکو د پاره بیله کوم نژادي، عقیدوي، قومي... توپیرونو څخه لږ تر لږه د ژوند کولو اسانتیا او چانسونه چمتو کوي؛
- ۳- پراخه ټولنیز چوپړونه د خپلو خلکو لپاره چمتو کوي؛
- ۴- د خپل ټول اولس د پاره برابر سړي سر عايد ټاکي؛

په اوسنیو پیړیو کې د خیر بنېگنې دولت زیات گرانښت تر لاسه کړی دی. یو شمېر شاته پاته ډیموکراسیو او مخ پر ودې هېوادونو همدا د خیر بنېگنې دولت د خپل پرمختگ تلنلاره ټاکلې ده. پر همدې بنسټ (آرنولد توینبی) د اوسنیو پیړیو نامتو تاریخپوه داسې وړاندوینه کړې ده، چې ((د اوسنۍ څخه درې پیړۍ وروسته به هم شلمه پیړۍ د خلکو په یادونو کې پاته وي هغه ددې له امله نه، چې په شلمه پیړۍ کې جگړې، وژنې او جرمونه وسول، بلکې ددې له امله چې دا پیړۍ په تاریخ کې لومړنۍ دوره وه، چې خلکو ددې جرات پیدا کړ، چې ددې په اړه فکر وکړي، چې د اوسني پرمختگ او تمدن څخه د ټول بشریت لپاره گټه اخیستل شونې ده)).

د خیر بنېگنې دولت دندې:

د خیر بنېگنې دولت نه یوازې ملاتړی دی، بلکې پر ټولو هغو کارونو باندې ټینگار کوي، چې ټولگټې وي او د عامه خلکو د سوکالی او بنیگنو دپاره کېږي. د خیر بنېگنې دولت د پولیس په څیر په ټولنه کې رول نه لوبوي، بلکې د یوه فزیکپوه، انجینر، رنځپوه او ښونکې په بڼه چوپړونه کوي.

د خیر بنېگنې دولت کار ډول:

الف- د ملاتړي په بڼه

۱. د کورني اړودوړ او بهرني يرغل پر وړاندي د ملي واکمنۍ ساتنه؛
۲. د ټيکاو د ټينگښت، د ملي واکمنۍ د ساتني او د خلکو د ملاتړ د زياتوالي په موخه د قوانينو پلي کول؛

۳. د یو شمیر بنسټونو لکه کورنۍ او شتمنۍ ساتنه؛

۴. د اړیکنیزو وسایلو تنظیم، د ساختمانونو جوړول او د لارو ساتنه، او د عایداتو په اندازه د مخابراتي چوپړونو چمتو کول؛

۵. په بازارونو او مارکیټونو کې تنظیم؛

۶. د نورو دولتونو سره د پیلو ماتیکو اړیکو ساتل؛

۷. د مالیاتو راټولونه او د سرغړونکو د پاره د مجازاتو ټاکل؛

ب- د سوکالی او هوساینې د چمتووالي په بڼه:

نوې د خیرنښکني دولتونه خپله دنده یوازې د مالیاتو راټولونه نه گڼي، بلکې ټولنيزي سوکالی هم پیاوړي کوي. (رابون) د خیرنښکني دولت د سوکالی د کار ډول په اړوند داسې آند ورکړی دی ((تر نورو ټولو چوپړونو ټولنيز عامه چوپړونه ډیر اړین دي؛ ځکه چې دا چوپړونه د ټولني د ټولو وگړو د پاره دي)). دا ډول دولت د سوکالی او هوساینې په بڼه لاندې چوپړونه سرته رسوي:

۱. وگړیز شخصیت پیاوړی کوي:

لکه څرنگه چې وویل سول د خیرنښکني دولت د وگړو د شخصیتونو د همږغۍ د پاره کار کوي. دا دولت یا حکومت ټولو وگړو ته په یوه سترگه گوري او د ټولو وگړو د پاره برابر چوپړونه او چانسونه چمتو کوي او ددوی د پرمختگ په لار کې هېڅ ډول خنډونه نه منل کیږي. همدارنگه د کمزورو خلکو د چوپړو د پاره هم زیاته پاملرنه کوي.

۲. ټول وگړي د بنسټیزو خپلواکیو لرونکي دي:

ټول وگړي دا واک لري چې د بنسټیزو خپلواکیو لکه د عقیدې خپلواکي، د خبرو خپلوکې او نورو خپلواکیو څخه په برابرې توگه گټه

واخلي، د دا ډول خپلواکيو څخه په برابره توگه گټه اخيستل د دې لامل گرځي، چي عامه قضاوتونه او کړني د عمومي گټو د پاره په کار واچول سي.

د خیرنښکني دولت عمومي کار ډول په لاندې ډول رالندولای سو:

۱. د روغتيا ساتني پياوړتيا:

دا ډول دولت د وگړو د روغتيا د پاره مخکې له مخکې کوټلي گامونه اخلي، ورځ تربلي دا خبره روښانه کيږي، چي روغ او سالم وگړو کولای سي، چي خپل دولت او ټولني ته په ښه ډول چوپړ وکړي. له همدې کبله د روغتيا وزيران هڅه کوي، چي د ناروغيو او ميکروبونو مخه ونيسي او پر وړاندي يې سخته مبارزه وکړي. همدارنگه دا دولت پدې هڅه کي هم دی، چي د درونو کارونو او نورولو څخه وگړو ته زيان ونه رسيږي؛ نو ځکه د ماشومانو پر کار گمارل نه مني او په قانوني بڼه د کوچنيانو کارونه يې منع کړي دي.

۲. د ښوونې او روزنې پراختيا:

د خیرنښکني دولت هڅه کوي، چي زده کړه او پوهه د ټولو وگړو په لاس کي ورکړي او هر وگړی بايد د پوهي د لاسته راوړلو چانس ولري. پدې دولت کي پوهه يوازي د شتمنو کورنيو په واک کي نده. په ټوليز ډول ټول وگړي د لومړنيو زده کړو څخه برخمن کيږي، خو لوړي زده کړي بيا هغه څوک کولای سي، چي فکري چمتووالی ورته ولري. همدارنگه وړ او لايقو کسانو ته د بهرنيو هېوادونو د زده کړي چانسونه ورکول کيږي، ترڅو په ښه ډول زده کړه ترلاسه کړي.

دا خبره نن ټولو ته منلې ده، چي بېله پوهي او علم څخه وگړي شاته پاته کيږي او د دوی شخصيت نور هم کمزوری کيږي. له همدې کبله د

سیاسی مکتبونه

د خیرنښکني دولت

خیرنښکني دولت د هېواد د ښونې او روزنې د نظام د پاره داسي قواعد او تښتلاوي ټاکلي دي، چي ټول وگړي په پوهي او علم باندي سمبال سي.

۳. اقتصادي ټيکاو:

که چيري د وگړو اقتصادي حالت پياوړی نسي، نو د خیرنښکني دولت به په يو خيال او خوب باندي بدل سي. په ټولنه کي بايد د شتمنو او بيوزلو ترمنځ توپيرونه له منځه ولاړ سي او د ټولو وگړو د پاره بايد د اوسيدلو ځای، خوراکي توکي، لباس او نور چمتو سي. بيوزلي او فقر بايد له منځه ولاړ سي. د (رابون) په خبره ((د خیرنښکني دولت بنسټيزه موخه د بيوزلي د منځه وړل دي او هر دولت، چي د بيوزلي د له منځه وړلو توان ولري او دا کار نکوي، دا دولت د خیرنښکني دولت په څير نه گڼل کيږي)). همدارنگه بيکاري بايد د منځه يوړل سي، د کارکولو ساعتونه تريوبريده راکم سي او د کارگرانو معاش هم په مناسبه اندازه وټاکل سي، د شتمنو او سوداگرو لخوا بايد د کارگرانو د پور زيبښاک له منځه ولاړ سي او د لږکيو استراحت او د ډيرکيو خواري هم بايد پای ومومي. (هاکرس) د خیرنښکني دولت د کار ډول په اړه وايي ((د خیرنښکني دولت د سوسياليزم او کاپيټاليزم ترمنځ ځای نيولی دی)).

۴. ټولنيز چوپړونه:

د مناسبو ټولنيزو چوپړونو (خدمتونو) شرط د خیرنښکني دولت د بنسټيزو موخو او تښتلاو څخه دی. لويديځو هېوادونو دا شرط پلي کړی دی او بيلگي يې وړاندي کړي دي. فرانسه او المان د هغو لويو هېوادونو څخه دي، چي دولتي زده کړه او پياوړتيا يې پلي کړيده او

سیاسی مکتبونه _____ د خیرنښکني دولت

انگلستان د هغو خیرنښکنيو دولتونو څخه دی چې ملي بیمه یې اجباري کړیده، دا بیمه د هغو بیوزلو او بیکارو خلکو د پاره ده، چې په انگلستان کې او سپري.

نن ورځ د خیرنښکني دولت په نړیواله کچه زیات پرمختګ کړی دی او د علم او پوهې ترڅنګ یې هنر، ادبیاتو، فن او لوبو ته زیاته پراختیا ورکړیده. د خیرنښکني دولت نه یوازې د پرمختګ د ملاتړي دنده په غاړه لري، بلکې پخپله د روغتیا، ښوونې، ټیکاو او نظم په ټینګښت کې رغنده رول لري. د خیرنښکني دولت بنسټیره دنده داده، چې وګړي د ریښتنو خپلواکیو څخه برخمن کړي.

د خیرنښکني دولت د هڅو پر وړاندې یو شمېر خنډونه هم سته د بېلګې په توګه د ملي تولید د کچې کمښت، د نفوسو زیاتوالی، د مالیاتو پروخت نه ورکول او د بشپړ ملاتړ نه شتون. یو شمېر خلکو پر خیرنښکني دولت باندي نیوکې هم کړيدي، ددوی په اند د خیرنښکني دولت د بیوزلو هېوادونو د پاره مناسب ندی؛ ځکه چې د دولت او حکومت د پاره ډیر لګښت کوي⁽¹⁾.

1- عبدالرحمن عالم، بنیادهای علم سیاست، ص ۳۷۲-۳۸۰

ديارشي⁽¹⁾

ديارشي د يوناني ژبي د دوو کلمو څخه جوړه سویده، چي (دی⁽²⁾) د دوو او (ارشي⁽³⁾) د حکومت مانا لري. نو ديارشي هغه سياسي رژيم ته ويل کيږي، چي د پريکړو او امرچلولو دوي مرجع ولري، چي هره مرجع د واک د پلي کولو او حکومت کولو حق لري. په سياسي عرف کي ديارشي د مشترک حکومت په مانا کارول کيږي. ديارشي د لومړي ځل لپاره د انگلستان په امپراتوري کي و کارول سول، پدي مانا چي دولت د يوه قلمرو د اداري لپاره هغه پر دوو برخو باندي ويشی، چي يوه برخه به يې د هغو واکمنانو لخوا اداره کيدی، چي د سلطنتي مقاماتو لخوا به ټاکل کيدی او د پارلمان پر وړاندي به يې مسؤليت درلودی او بله برخه به د وزيرانو لخوا اداره کيدل، چي د مقنني قوي لخوا به ځای ورته ټاکل کيدی او خپلي اړوندي اداري ته يې مسؤليت درلودی⁽⁴⁾.

¹ Diarchy

² -Di

³ -Archy

⁴ - غلام رضا علی بابایی، فرهنگ سياسي آرش، ص ۲۹۲.

دیکتاتوري⁽¹⁾

دیکتاتوري د لاتيني ژبې د دیکتې د کلمي فاعل اسم دي، چي په لغوي لحاظ د دیکتاتور څخه مطلب دیکته کوونکی يانې امر کوونکی دی او احکام او قوانین خلکو ته دیکته کوي، خو په عامه مانا دیکتاري هغه نظام ته ويل کيږي چي واک په بشپړه توگه د يوه نفر په لاس کي وي، دا واک هېڅ قانوني او حقوقي پوله نلري، دیکتاتور بيا هغه چا ته ويل کيږي چي پر يوه هېواد يا ټولنه باندي د بشپړ واک څښتن وي، کيدای سي چي دیکتاتور د نوموړې هېواد د سرنوشت په اړه هر ډول پریکړه وکړي يانې دیکتاتور قانون، خلکو او يابلي مرجع ته مسولیت نلري.

دیکتاتوری د لرغوني روم او يونان په بنآري دولتونو کي هم شتون درلودی. په لرغوني يونان کي مطلق واک (سينيسيننتاتوس) ته ورکول سوی و، ترڅو دولت د بحران او اړودوږ څخه وژغوري. پدي وخت کي دده څخه هر ډول قانوني بنديزونه او ځنځيرونه ليري سوي وه. په

¹ Dictatorship

لرغوني روم کي د سولا، ژولپوس، سزار او اوگوستوس دیکتاتوری د یادونې وړ دي. په انگلستان کي (کرامول) په ریښتني ډول یو دیکتاتور و. همدارنگه ناپلیون چي فرانسې ته یې ژغورنه ورکړه لومړنی مډرن دیکتاتور دی.

په شلمه پېړۍ کې په ځانگړي ډول د لومړي نړيوالې جگړې څخه وروسته دیکتاتوريو پراختیا پیدا کړه. په شوروي اتحاد کي د پرولتاریا دیکتاتوري په (۱۹۱۷ز) کال کي ټینگه سول او په ترکیې کي کمال اتاتورک د دیکتاتور په څیر څرگند سو. په اسپانیا، پرتقال او خونورو هېوادونو کي دولتي دیکتاتوریا نې ټینگي سولې، خود آلمان او ایټالیاد دیکتاتوریا نو په پرتله کم ارزښته وي. په شلمه پېړۍ کي دري ډوله دیکتاتوریا نې څرگندې سوي: ۱) په آلمان، ایټالیا، اسپانیا او پرتقال کي فاشیستي دیکتاتوری، ۲) د اسیا، افریقا او لاتین امریکا په ځینو برخو کي نظامي دیکتاتوری، او، ۳) په شوروي اتحاد او چین کي گوندي دیکتاتوری.

د دیکتاتوری په اړه زیاتو پوهان آندونه ورکړيدي. د (فورډ) په آند ((د دولت د مشر لخوا تر قانون لوړ واک په لاس کي اخیستل دیکتاتوري ده)). د (الفرډ کوبان) په خبره دیکتاتوري یونفري حکومت دی، چي واک یې په ارثي ډول لاسته نه وي راوړی، بلکي د زور، خوښۍ او یابلي لاري څخه یې ترلاسه کړی وي. دیکتاتور د بشپړي واکمنۍ لرونکی دی، یانې ټول سیاسي واک د ده د ارادي څخه زیږي او واک یې نامحدوده دی. همدارنگه دیکتاتور په خپله خوښه فرمان ورکوي، نه د قانون پر بنسټ. د دیکتاتور واک د هیڅ ځواک اړوند (تابع) ندی؛ ځکه چي دا تابعیت بیا دده د واک د بشپړوالي سره سمون نه خوري. د

(کوبان) د څیړني څخه داسي څرگندېږي، چي د یوه شخص دیکتاتوري دا ځانگړني لري: (۱) د یوه نفر واکمني ده، (۲) د زور، خوښۍ یادوارو پر بنسټ ده، (۳) بل هیڅ ځواک ته مسوله نده، (۴) د دیکتاتور واکونه او صلاحیتونه بشپړ دي، (۵) بیله قانون څخه فرمان ورکوي او (۶) د دیکتاتور د واکمنۍ دوره ټاکلي نده. دا ډول ځانگړني د ناپليون او اتاتورک په دیکتاتوریو کي څرگندېږي خو نوې دیکتاتوري د گوند په ملاتړ پوري تړلي دي.

نوي دیکتاتورباني د لومړي نړیوالي جگړي څخه وروسته د ملي انقلابونو په وخت کي څرگندي سوي. دي جگړي دا آند بي ارزښته کړی و، چي ډیموکراسي سوله ټینګولای سي. د (مک ایور) په خبره (د اروپاد جگړي بحران پر هغو هېوادونو چي د ډیموکراسۍ په برخه کي بي تجربی وه، ډیر ژر دیکتاتوري واکمنه کړه). پدي وخت کي ډیموکراسیو د بیارغونو، د بیکاریو په له منځه وړلو او پرمختګ په برخه کي زیات کارونکي او پاته راغلي. همدرانگه پارلمان هم د فساد یوه حجره وگڼل سول. په عمومي ډول د نوې دیکتاتوري، ځانگړني په لاندې ډول پیژندلای سو:

د نوې دیکتاتوري ځانگړني:

دیکتاتوري، که څه هم پر ټولنه د دیکتاتور لخوا خپلسری امر چلول دي، خو بیا هم د یو شمېر ځانگړنو لرونکی نظام دی، ددي ځانگړنو پر بنسټ د بشر په تاریخ کي واک ته رسیدلی دی:

۱. د توتالتر حکومت واکمن کیدل:

نوې دیکتاتوري د توتالیترد حکومت د ټینګښت او واکمن کیدو لامل سوه. لکه په لرغوني یونان کي چي د دولت او ټولني ترمنځ

توپیر نه کیدی، همدارنگه په نویو دیکتاتوربو کی هم د دي دواړو ترمخ توپیر نه کیدی او دوی د ټولنیز ژوند د ټولو اړخونو د تنظیمولو مسولیت د ځان گڼی.

۲. د زور کارول:

نوی دیکتاتوری په کوردننه او بهر کې د زور پر کارونې باندي باور لري. نو ځکه هتله او موسولیني د جگړې لاره وټاکل او داسي به یې ویل، چې (جگړه پر نر باندي داسي ده لکه د نسخي لپاره چې مورکیدل اړینه ده).

۳. د یوه گوند واکمني:

نوی دیکتاتوری د یوه گوند پر واکمنۍ باندي باور لري او په ناخوښۍ او مخالفت باندي سر نه گرځوي.

۴. انحصارول:

توتالیتیر حکومت واک انحصاروي. دوی د یوي ژبي، توکم، مذهب او یوي ډلي ټینگه پیروي کوي. همدارنگه پر خپل اقتصادي پوره والي باندي باور لري او ځیني وختونه تر نورو د ښه والي په فکرونو کې وي.

۵. د انټر نیشنلیزم سره مخالفت:

نوی دیکتاتوری د محکي پر پراخوالي باندي باور لري. همدارنگه سوله غوښتنه نه مني او د دوی په آند انټر نیشنلیزم یو فریب دی.

د دیکتاتوربو ځواکمنتیا:

هغه ځواکمنتیاوي او توانایی چې د نوی دیکتاتوری لپاره په گوته سوي دي په لاندې ډول دي:

۱. د پیاوړي حکومت جوړول:

په عمومي ډول دیکتاتوریاڼي د کار وړ او پیاوړی حکومت جوړوي. د دوی په آند دیکتاتوریاڼي خپل وخت پرېې مانا خبرو باندي نه تیروي او په فوري ډول عمل کوي. موسولیني به ویل (زما کار عمل دی، نه خبري کول). هتله هم پر عمل باندي باور درلودی. لینن او ستالین هم د روسي لپاره کار وکړ او په ډیر لږ وخت کې یې روسیه د نړۍ یو پیاوړی ځواک وگرځول.

۲. د اړتیاوو سره فوري چلن:

دیکتاتوریاڼي د فوري پریکړې او چټک غبرگون پر بنسټ کولای سي، چې ټولنیز جوړښتونه د خطر څخه وساتي. هتله په ډیري ځواکمنتیا سره د آلمان اقتصاد د بحران څخه وژغوری. پداسي حال کې چې ډیموکراتیک حکومتونه نسي کولای چې د پینسو په اړه چټک غبرگون وښی؛ ځکه چې دوی زیات وخت په خبرو باندي تیروي.

۳. د هېواد د ارزښت لوړتیا:

موسولیني او هتله خپل نژاد او هېواد تر نورو لوړ گڼی، د همدې شعارونو پر بنسټ یې په اروپا کې ډیر لوی واکونه ترلاسه کړل.

۴. د استعدادونو پېژندنه:

دیکتاتوری پردې آرونو باندي باور لري، چې هر څوک د هېواد مشرتوب په لاس کې نسي اخیستلای. بلکې یوه کوچنی هونبیاره ډله کولای سي چې د هېواد مشرتوب په لاس کې واخلي. د دوی په آند ټول اولس باید همدي هونبیاړي ډلي امر ومني او یوازي د دوی په لارښوونو باندي ژوند وکړي.

۵. د اقتصادي پرمختګ او بریا ساتل:

دیکتاتوري رژیمونه اقتصادي بریا او اغیزناکه هراړخیز پرمختګ د خپلو هېوادونو لپاره ساتي. په ایټالیا کې د موسولیني په وخت کې بودیجه باثباته سول او د اقتصادي پرمختیا لپاره کار وسو. په المان کې هټلر حکومتي فساد له منځه یوړ او هراړخیز پرمختګ یې منځته راوړ.

د دیکتاتوری نیمګړتیاوي:

دیکتاتوري پر پورتنیو نښګڼو سربیره زیاتي نیمګړتیاوي هم لري، چې په لاندې ډول به یې یادونه وکړو:

۱. د انسان شخصیت وده نه کوي:

که څه هم دیکتاتوري ځواکمن حکومت منځته راوړي او د خلکو لپاره اقتصادي ټیکاو (امنیت) ساتي، خو دا خلکو ته په ډیره لوړه بیه تمامیږي. پدې کې دوگړو شخصیت خرابیږي، د بیان د خپلواکیو او ټولنیزو خوځښتونو مخه نیول کیږي. (هټلر) رسنۍ خفه کړي او د خلکو او ازبې بند کړي. همدارنگه موسولیني د خلکو پر ارواوو باندي حکومت کوي. پدې ډول رژیم کې د خلکو فردي ابتکار له منځه ځي او د انسان پیاوړې روحیه کمزوري کیږي.

۲. دولت په موخه بدلېږي:

په اوسني وخت کې دولت د خلکو د هوساینې او نښګڼې یوه آلله ده او د خلکو لپاره کار کوي. پداسې حال کې چې په دیکتاتوری کې بیا دولت د ځانګړو موخو لپاره کارول کیږي او د یوې الې په بڼه ګڼل کیږي. نوځکه وګړي د دولت د موخو په لاره کې قربانیږي او په

دیکتاتوری، کي وگړي یوازي د واک د پراخوالي او ساتلو لپاره شتون لري.

۳. د زور کارونه:

دیکتاتوري د زور لار نيسي او د زور زیاتي د لاري واک ته رسيږي؛ نو ځکه د زور او واک له لاري ساتل کيږي. د (دوبنوا) په آند شوني ده چي دیکتاتوري د خوښۍ له لاري هم منځته راسي، خو د خلکو د ټکولو او کرارولو وروسته بیرته پر زور باندي دريږي. دیکتاتور ډیر بي رحمه دی او په ډیر ظلم د خپلو مخالفينو پر وړاندي عمل کوي.

۴. د لویوالي سیاست:

دیکتاتوران د لویوالي او ځانښودني پر سیاست باندي باور لري. دوی خپل وځان په مرگ باندي تهديدوي. د دوی دا ډول کارونه د دي بنکاروندی دي، چي د خپلو خلکو پروا نلري او یوازي خپلو موخو ته ځان رسول غواړي.

۵. د خلکو بي حسي:

دیکتاتوران خپل ځانونه ډیر لوی گڼي او کله چي دوی خبري کوي، نو د خلکو خولي بايد وازي نسي. دوی د خلکو سره د پسو درمي په شان چلن کوي. خلک هم یو په بل پسي بي احساسه کيږي. همدرانگه دیکتاتوري عامه افکار او د ټولني معنوي ژوند له منځه وړي. خلک پدي پوهيږي چي که هرڅومره زیار وباسي، خو بیا هم کاريبي د ستایلو ندي.

۶. د انټر نیشنلزم سره مخالفت:

ننۍ وخت د نړیوالو اړیکو او پراخو تماسونو وخت دي، نړۍ په کلي باندي بدلیدونکي ده، د نړۍ ټول وگړي غواړي چي په یوه نړیواله

ټولنه کې ژوند وکړي، په خپلو منځونو کې گډې اړیکې ولري او لاس تر غاړې وه او سپري. پداسې حال کې چې دیکتاتوري پر بشپړې واکمنۍ باندې باور لري او نه غواړي چې نړۍ په یوه کلي باندې بدله سي، دوی په ځینو وختونو کې داسې سیاستونه پلي کوي، چې په بشپړ ډول د انټرنیشنلېزم سره مخالف وي، د بیلگې په توگه هټلر پدې آند و چې د آلمان توکم تر نورو توکمونو لوړوالی لري، نو باید د نړۍ ټول وگړي د المان د خلکو تر واکمنۍ لاندې راسي. همدارنگه دیکتاتوران پدې اند دي چې انټرنیشنلېزم وگړي تیرباسي، چې موربه خپل ټکرونه د سولې او خبرو د لارې حل کړو او انټرنیشنلېزم یو ډول ټگماری او فریب دی. دیکتاتوري سوله ییزې لارې چارې هم فریب گڼي او سولې ته گروهه (عقیده) نلري، نوځکه دوی د جگړې او وینې توپولو لاره غوره گڼي همدارنگه دوی نړیوالو حقوقو او نړیوالو سازمانونو ته هم عقیده نلري.

۷. کمزوری ځای ناستی:

دیکتاتوران بشپړ واک غواړي او هر هغه څوک چې دده سره سیالي کوي، هغه له منځه وړي. دیکتاتور داسې واکمني غواړي چې دی هرڅه وایه هغه منل کېږي. باید هیڅوک دده د نیمگړتیاو پر وړاندې راپورته نسي، پر همدې بنسټ دیکتاتور هر هغه څوک چې د ځان لپاره یې خطر گڼي له منځه وړي. دا کار ددې لامل گرځي چې کله دی مړسي نو دده ځای ناستی داسې څوک سي چې د واکمنۍ وړتیا نلري؛ نوځکه دیکتاتوري زیات وخت د دیکتاتور په مړینې سره مړي کېږي او له منځه ځي.

۸. د حکومت بي ثباتي:

دیکتاتور خپل حکومت د توري په زور ټینګ ساتي، د دیکتاتور تل توره په لاس کي وي او د مخالفينو سرونه غوڅوي. پداسي حال کي چي هيڅکله حکومت ټينګښت په توري سره نه کيږي. نوو ډيموکراټيکو حکومتونو بنودلې ده چي د حکومت ټينګښت يوازي د خلکو په ملاتړ سره کيږي او د خلکو ملاتړ د توري او وحشت د لاري نسي خپلېدای. پر همدې بنسټ د دیکتاتوري ثبات تر هغه وخته پورې وي ترڅو چي د دیکتاتور توره پر مخکې باندې غورځيږي^(۱).

د بشر د ناوړينو ډک تاريخ د دیکتاتورانو او د هغو د کورنيو او ملګرو د ظلم، استبداد او تيريو څخه ډک دی، پاچاهان زياتره دیکتاتوران وه، ملکونه يې په خوښه يا په زور سره ويشلي وه، ټولو خلکو نرو او بنځو لکه نوکران په پټو سترگو اجباراً د دوی امرونه منل. په پخوانيو وختونو کي دیکتاتوران مرسته کوونکي وه، دوی په نظامي برخه کي هغه وخت رابنکاره کيدل، کله چي به هېواد د کورنې يا بهرنې بحران سره مخ سو، نو په همدې ډول سره دیکتاتوران به د بشپړ واک څخه برخمن سول او په زور او واک سره به د نوموړي بحران مخ ته ورغلل. دي ډول دیکتاتورانو ته به يي اجرايوي دیکتاتوران هم ويل. دوی به شپږ مياشتي واک په لاس کي اخيستی او واک به يي محدود و. خو نوو دیکتاتورانو بيا بشپړ واک په لاس کي اخيستی دی، هغه داسي کله چي به د يوه چانس له مخي واک په لاس ورغلی نو دوی به د هغه چانس څخه په گټه اخيستنې واک په خپل لاس کي وساتي او د هر ډول واک او زور څښتنان به سول؛ نو ځکه به يي پر

۱- عبدالرحمن عالم، بنياد های علم سياست، شلم چاپ، ص ۲۸۴-۲۸۸

ټولنه باندې استبدادي واک چلوی، دې او سنیو دیکتاتوريو د پخوانیو دیکتاتوريو سره یو څه ورته والی درلودی، د بیلگې په توګه موسولیني او هټلر پدې پلمه واک په لاس کې واخیستی، چې د خلکو حقوق و ساتي خو دوی د واک څخه ناوړه استفاده وکړه او دیموکراتیک موسسات یې د خپل استبدادي پالیسی قرباني کړه.

مستبدو پاچاهانو، واک چلونکو، دیکتاتورانو او نورو بشپړو واکمنانو تر مختلفو نومونو او القابو لاندې لکه (پاچا، سلطان، شاهنشا، امیر، امپراتور او نورو) د میراث، جنگي قوتو، نظامي ډلو، شیطاني تدبیرو، د حق نه پیژندونو ظالمو خپلوانو او ملګرو او دسیسو په واسطه په وطنو کې لوړ مقامونه اشغال کړي وه، د خلکو ژوند، خپلواکي، حیثیت او شتمنی یې په آسانی سره غصب او له منځه وړای سواي؛ ځکه چې د ټولني هر غړي او کورنۍ د دوی د نظامي، اداري او سیاسي واکونو په مخ کې بشپړې دفاع او ځانګړي وو، د ټولني او افرادو قضا، شورا او حقوق د بې جلوه ظالمو پاچهانو (دیکتاتورانو) په سلطه کې وه.

د نړۍ ختیځ او لویدیځ تاریخونه د هغو په کرغیږنو، مستبدانه، غیر حقوقي او غیر قانوني امرونو، پریکړو، نفسي او شهواني اعمالو ډک دی. دا مستبد پاچهان او د هغو کورنۍ او ملګري تر عادي غلو، قاتلانو او لارو نیوونکو هم خطرناکه وه، نه و الهي قانون، نه د طبیعت قانون او نه یې و بشري قوانینو ته ارزښت ورکاوه، د مځکې پر مخ یې بشري ټولني د ناوړو ټولنیزو ناجوړیو چې تر سرطان، سل او اوباهم

بدتره، وژون کې او خطرناکې وي اخته کړل، چي دروغتيا لپاره يې وروژني ته پيړۍ پيړۍ وخت په کار دی⁽¹⁾.

¹- محمد نادر ايوبي (کندهاری)، سياسي نظريات، دوهم چاپ ۱۴۲۹ هجري قمري
کال، مخ ۵۷۱-۵۷۲

ډسپوتیزم¹

د ډسپوتیزم اصطلاح د یوناني ژبي د (ډیسپوتس²) څخه اخیستل سویده، چي خپلسري او ظالم پاچا او واکمن ته ویل کیږي. نو ډسپوتیزم هم د حکومت هغی بڼی ته ویل کیږي، چي واک د یوی کوچنی هستی په لاس کي وي او د دي هستی واک بشپړ وي. دا هسته کیدای سي، چي یو نفري وي لکه اتوکراسی او هم کیدای سي، چي یوه ډله وي لکه الیگارشی. نو په لنډ ډول د ډسپوتیزم اصطلاح د ظالم او استبدادي حکومت مانا ورکوي هغه که یو نفري یا خونفري وي.

دا اصطلاح په لومړي ځل د مصر د واکمنانو لپاره و کارول سول، چي د هغو نامحدوده او پیاوړی واک یې شوی. په ټولیز ډول ډسپوتیزم په بیلابیلو ماناوو سره کارول سوی دی، کله د یوه قومی یا سیمه ییز مشر د ناپایه واک لپار کارول کیږي او کله هم د امپراتو او پاچا د واک لپاره کارول کیږي، له همدی کبله یو ځانگړی او ټولمنلی تعریف نلري. خو په ټولیز ډول ډسپوت هغه واکمن ته ویل کیږي، چي خپل واک په منفي ډول یانې د خپلو خلکو د بیولو او ټکولو لپاره کاروي او پر

¹ - Despotism.

² -Despotes.

خپلو خلکو باندې د ظلم پر بنسټ ولاړ حکومت چلوي، نو پدې مانا سره ډسپوټیزم تیراني او دیکتاتورې حکومتونو ته نيزېږدي کيږي. د ډسپوټیزم لرغونې مخېني ته په کتو سره هغه حکومت و، چې یوه ظالم او مستبد تن به د حکومت واگی په لاس کې درلودی، چې د بشري تمدن په لومړنیو وختونو کې په همدې ډول سره کارول کیدی. خو نن ورځ ډسپوټیزم د تیراني سره په یوه مانا کارول کيږي، یانې واک په زور او اخطاري بڼه پلي کولو ته ډسپوټیزم ویل کيږي یا هم ځینې وختونه د اېسولوتیزم او دیکتاتورۍ (هغه حکومتونه دي، چې واکمن په بشپړ ډول خپل واک پر ټولنه باندې پلي کوي او د هیڅ ډول قانون او مقام له لوري دده واک محدود نه وي) په بڼه هم کارول کيږي. د دې سیاسي سیستم د پلویانو لکه مونتسکیو په اند ډسپوټیزم د لویو هېوادونو لپاره وړ سیاسي سیستم دی، لکه څرنګه چې جمهوریت د کوچنیو هېوادونو او موناډشي د منځنیو هېوادونو لپاره وړ سیاسي سیستمونه دي همداسې ډسپوټیزم هم د لویو هېوادونو لپاره وړ سیاسي سیستم دی. همدارنګه د مونتسکیو په اند د موناډشي او ډسپوټیزم ترمنځ توپیر پدې کې دی، چې په موناډشي کې یو لږ قوانین شتون لري خو په ډسپوټیزم کې هیڅ ډول قوانین شتون نلري او د واکمن هره خبره قانون او هره کړنه یې قانوني ده⁽¹⁾.

¹ - English Social Wikipedia.

ډیمارشي⁽¹⁾

ډیمارشي د دوو یوناني کلمو څخه جوړه سویده چې (ډیموس) د خلکو او (ارشین) د حکومت او واکمنۍ په مانا دي او ډیمارشي ته لویو کراسي هم ویل کیږي، دا هغه سیاسي رژیم دی، چې واکمنان د خلکو د منځ څخه د پچي اچوني په بڼه په ناڅاپه ډول ټاکل کیږي. نو هغه ډله واکمنان چې د خلکو د منځ څخه د پچي اچوني په بڼه و ټاکل سول، هغو ته بیا د (سیاست قاضیان)، (د عادلانه بناریانو پلاوی) او یا هم (د اجماع کنفرانس) ویل کیږي. دا ډول واکمنان بیا د حکومت ټولې پریکړې کوي او سیاسي بهیر پر مخ بیا یی.

ډیمارشي له تیوریکي اړخه د ډیموکراسۍ سره زیات ورته والی لري، همدارنگه په ډیمارشي کې د واکمنانو ټاکنه ډیر اسانه وي خو کیدای سي، چې دا ډول ټاکنه حکومت د فاسد کیدو لوري ته بوزي. هغه کسان چې د پچي اچوني پر بنسټ ټاکل کیږي او سیاسي قدرت په لاس ورکول کیږي، زیاتره وخت شونې ده چې دوی د ډي وړتیا ونلري او دوی ونسي کولای چې سیاسي قدرت د ټولني د گټو د لاسته راوړلو لپاره و کاروي.

¹ - Demarchy.

دا ډول پچه اچونه د لرغوني يونان او آتن څخه سرچېنه اخلي، کله چې په لرغوني يونان کې ډيموکراسي واکمنه وه، نو زياتره وختونه به د لوړو حکومتي چوکيو لپاره کسان د ټاکنو پر ځای د پچي اچوني په بڼه ټاکل کيدل. په لرغوني يونان کې مستقیمه ډيموکراسي واکمنه وه، نو کله چې به د خلکو لويې غونډې راوبلل سولي، نو د هغو د منح څخه به يې د ځېنو حکومتي پوستونو لپاره خلک د پچي اچوني له لارې ټاکل، پداسې غونډو کې کونښن کيدی چې خلک گډون وکړي او هغو خلکو چې ددې غونډو د گډون څخه يې ډډه کول هغو ته يې احقران ويل.

د ډيمارشی اصطلاح د لومړي ځل لپاره په ۱۹۸۵ز کال کې د استراليايي فيلسوف جان بورنهم لخوا د گروپي او د ډلو تپلو ډيموکراسۍ لپاره وکارول سول. دده په آند ډيمارشی هغه حکومت ته ويل کيږي، چې واکمنان د پچي اچوني پر بنسټ په ناڅاپي بڼه وټاکل سي او بيله سياسي نظامه او بيروکراسۍ څخه واکمني وکړي. همدارنگه په اتریش کې د سياسي او اقتصادي علومو استاد فريدریش اگوست فون هايک (۱۹۹۲-۱۸۹۹ز) بيا ډيمارشي د ډيموکراسۍ پر ځای وړاندیز کړه. ددې پوه ډيمارشي پر دوو اصولو ولاړه ده، لومړی قانون چې د ټولني د روانو حالاتو لارښودونکی دی او بل د حکومتي چارو لارښود چې روانو حکومتي چارو ته ترتيب ورکوي. دا پورته دواړه اصول بايد د دوو جرگو لخوا ترتيب سي، لومړی د قانونگذاري جرگه ده چې د خلکو سياسي حقوق تضمينوي، د بنځو او نارينه وو څخه چې عمر ونه يې د څلويښتو او پنځوسو کلونو په شاوخوا کې وي د پنځلسو کلونو لپاره د خلکو لخوا ټاکل کيږي.

سياسي مکتبونه _____ ډيمارشي

دده په آند هر فرد يوازي يوار کولای سي، چې په ژوند کي رايه ورکړي. دوهمه حکومتی جرگه ده، چې د اوسنيو پارلمانونو په څير عمل کولای سي. د استازو په ټاکنه کي بايد هغه څوک وټاکل سي، چې د دولت غړی او يا د دولت څخه مرسته اخيستونکی نه وي⁽¹⁾.

¹- علي اقا بخشي، مينو افشاري راد، فرهنگ علوم سياسي، ص ۱۷۰

ډیموکراسی⁽¹⁾ (ولسواکي)

په پښتو کي د ډیموکراسی معادل لغت (ولسواکي) ده، د ډیموکراسی لغت د دو یوناني کلیمو څخه ترکیب سوی دی، چي (ډیموس⁽²⁾) د خلکو او (کراتوس⁽³⁾) د حکومت په مانا دی، نو ډیموکراسی د خلکو د حکومت مانا ورکوي او هغه حکومت چي د خلکو لخوا پر خلکو باندي کيږي عبارت د ډیموکراسی څخه دی. د ډیموکراسی په سیاسي رژیم کي حکومت په خپله کړنلاره کي د خلکو اندونه او د ټولني بنسټيزي اړتیاوي د خلکو په غوښتنه او اراده سره پلي کوي. ډیموکراسی ډیره لرغوني تاریخي مخینه لري، چي په خپل تاریخي ژوند کي یې د پرمختگ زیات پړاوونه وهلي دي، د ډیموکراسی په تاریخي ژوند کي زیاتو پوهانو هڅه کړیده چي د دي سیاسي ایډیالوژی لپاره پیژندنې وړاندي کړي، خو تر ټولو نامتو پیژندنه یې داسي سویده ((هغه حکومت چي د خلکو لخوا، پر خلکو باندي، د خلکو لپاره کيږي عبارت د ډیموکراسی څخه دی)).

(1) - Democracy

(2) - Demos

(3) - Kratos

همدارنگه د ډیموکراسۍ یو لږ نوري پیژندنې هم سويدي، چي په لاندې ډول يې رالندولای سو:

۱. ډیموکراسي د حکومت هغه بڼه ده چي اصلي واک خلکو ته سپارل سوی وي او دا واک په مستقیم ډول د خلکو لخوا او یا د دوی د استازو لخوا اجرا کيږي.

۲. ډیموکراسي د تاریخ په اوږدو کي د خپلواکۍ په اړه د خلکو د فکرونو، اندونو او اصولو مجموعه ده، چي د تاریخ په بیلابیلو پړاوونو کي يې د یوه سیاسي رژیم بڼه غوره کړیده.

۳. ډیموکراسي په لنډ ډول داسي تعريف کیدای سي، ټول هغه مسایل چي د خلکو پر ژوند اغیز کوي په هغو کي خلکو ته د گډون حق ورکول عبارت د ډیموکراسۍ څخه ده، د ډیموکراسۍ خلاف ټکی "استبداد" دی، چي په هغه کي خلک د هېواد په سیاسي بهیر کي او د راتلونکي په اړه د پریکړو حق نلري. پدې پیژند (تعريف) کي مهم ټکی دادی، چي حکومت په خلکو پوري اړه لري نه دا چي خلک په حکومت پوري اړه ولري، نو ددې پیژند پر بنسټ حکومت د خلکو په چوپړ کي دی او د موجودیت فلسفه يې پدې کي ده چي د خلکو د غوښتنو استازیتوب او خدمت وکړي.

۴. ډیموکراسي یو داسي حکومت دی، چي د خلکو لخوا پر خلکو باندي اجرا کيږي، یانې خلک د خپلو ځانونو په اړه پریکړي کوي، د خپلي خوښي نظام رامنځته کوي او په خپله خوښه حکومت کون کي ټاکي. او د حکومت کوونکو لپاره د واک د استعمال ټاکلي ساحه په لاس کي ورکوي او حکومت کون کي د همغږي ټاکلي ساحي څخه تیری نسي کولای.

۵. ځینو څیړونکو ډیموکراسی د حکومت یوه بڼه او ځینو بیا د دولت بڼه گڼلې ده او ځینو بیا د یوې پراخې ټولنیزې فلسفې په بڼه معرفي کړیده، چې د ټولني پر سیاسي مسایلو سربیره اقتصادي، ټولنيزي او کلتوري اړي کې هم تنظیموي.

د ډیموکراسۍ په سیاسي رژیم کې د خلکو خوښه او اراده په نظر کې نیول کېږي او د خلکو لخوا د واک کنټرول او اداره ترسره کېږي. په ډیموکراسۍ کې په عمومي ډول څلور بنسټیز عناصر د یادوني وړ دي:

الف-د حکومت ټاکنه د ازادو او عادلانه ټاکنو د لاري:

د واک د لاسته راوړلو لپاره ډیموکراسي یو خپلواک سیالي کونکی سیستم دی، یانې د حکومت چارواکې د خلکو لخوا د خپلواکو او عادلانه ټاکنو د لاري ټاکل کېږي. په ډیموکراسۍ کې ریښتنۍ واک د خلکو سره دی او د ټاکنو د لاري واک د دوی استازو ته لېږل کېږي، چې دا واک د حکومت او استازو لپاره لنډمهاله بڼه لري. په ډیموکراسۍ کې هر وگړی حق لري چې پر خپلو استازو او حکومت باندې نیو کې وکړي. ټاکنې د قانون پر بنسټ په معلوم وخت کې ترسره کېږي، د ټاکنو لپاره باید بې طرفه، مسلکې او عادل هئیت وټاکل سي ترڅو د ټولو نوماندانو او گوندونو ترمنځ عادلانه چلند وکړي. همدارنگه ټول نوماندان باید خپل پلانونه خلکو ته روښانه کړي. ددې لپاره چې ټاکنې په روڼ او شفاف ډول ترسره سي نو باید یو شمیر بهرنې او کورنې څارونکې موجود وي ترڅو ټاکنیز سیستم له نژدې وگوري او هم باید په هېواد کې یو قضايي اورگان موجود وي ترڅو په ټاکنو کې درغلي او فساد وڅیړي.

ب- په سياسي او ملکي برخو کي د خلکو فعاله کېدون:

د ډيموکراسۍ په سياسي رژيم کي د خلکو مهم رول دادی، چي دوی په سياسي او ملکي برخو کي فعاله گډون وکړي. ټول وگړي حق لري چي د خپلو سياسي مشرانو د کړونو او د موجوده موضوعاتو څخه ځانونه خبر کړي، او د دوی په ټاکنه کي بايد خلک د ډير دقت څخه کار واخلي. د خلکو فعال گډون يوازي په دي مانا ندي، چي خلک بايد رايه ورکړي بل کي هر وگړی حق لري چي په ټاکنيزو کمپاينونو، سياسي گوندونو او سازمانونو کي برخه واخلي، يا د نوماندانو څخه ملاتړ اعلان کړي او ياهم خپل ځان نوماند کړي. په ډيموکراسۍ کي ټول وگړي مساوي حقوق لري، نو ځکه بنځي هم کولاي سي چي په سياسي او ملکي برخو کي د نارينه وو په شان برخه واخلي.

ج- د وگړو د بشري حقوقو ساتنه:

په ډيموکراسۍ کي د ټولني هر وگړی ځانته ځانگړي او مشخص حقوق لري، چي د نړيوالو عمومي حقوقو پر بنسټ تضمين سويدي او دولت مکلف گڼل کيږي چي د هغو حقوقو ساتنه وکړي. د وگړو حقوق عبارت دي له: د بيان خپلواکي، د فکر او عقيدې خپلواکي، سياسي حقوق لکه د رايې ورکولو حقوق، دولتي چوکي ته د نوماند کيدلو حقوق، د گوندونو او ټولنو د جوړولو حقوق او داسي نور. په ډيموکراسۍ کي وگړو ته د قانون پر بنسټ حقوق او وځاي ځانگړي سويدي او د قانون په چوکاټ کي هر وگړی د خپلو حقوقو د غوښتلو د عوه کولای سي.

د- د قانون پر وړاندې د وګړو مساوات:

د ډیموکراسۍ په سیاسي رژیم کې قانون د حکومت د کړونو لارښوونکی دی او د حکومت اساسي تگلاره د قانون پر بنسټ روښانه کیږي. په قانون کې د ټولو وګړو حقوق په نظر کې نیول سويدي او بیله کوم توپیره ټول وګړي د قانون پر وړاندې یو شان حقوق او وجایب لري.

د ډیموکراسۍ ډولونه:

ډیموکراسی په عمومي ډول پر دروو څانګو ویشل سويده، یانې مستقیمه، غیري مستقیمه او نیمه مستقیمه یا نیمه غیري مستقیمه ډیموکراسی چې هره څانګه به یې په لاندې ډول واضح کړو:

الف: مستقیمه ډیموکراسی:

مستقیمه ډیموکراسی هغه ده، چې ټول وګړي پکښې یو رکم په عامه پریکړو کې ګډون وکړي، دا ډول ډیموکراسی یوازې په کوچنیو ټولنو کې ممکنه ده د بیلګې په توګه په یو سیاسي یا ټولنیز سازمان کې، یا په قومي او سیمه ییزه شورا کې، او یا د کارګرانو په یوه کوچني کارځای کې، چې ټول غړي وکولای سي په اسانۍ سره راغونډ سي او پر موضوعاتو باندې بحث وکړي او وروسته یې تائید او یا رد کړي. د مستقیمې ډیموکراسۍ غوره نمونه پخوانۍ یونان دی او یا د ډیموکراسۍ اولنۍ شکل دی. پخوانیو یونانیانو وکولای سول، چې مستقیمه ډیموکراسی د خلکو د عمومي راتولیدني پر مټ عملي کړي او په هره راتولیدنه کې به د خلکو شمیر د (۵۰۰۰) څخه تر (۷۰۰۰) پوري و. دا ډول ډیموکراسی په آتن (لرغوني یونان) کې منځ ته راغله او په هغه کې ټولو ښاري او سیدونکو بغیر له ښځو او غلامانو څخه په مستقیم ډول په سیاسي فعالیتونو او د قوانینو په جوړولو کې ګډون

کاوه. د روم جمهوریت هم د ډیموکراسۍ سره اشنایي درلوده او هلته هم د ډیموکراسۍ ځیني برخي پلي کیدلي خو کله چي امپراتوري پیدا سول، ډیموکراسي له منځه ولاړل*.

په مستقیمه ډیموکراسۍ کي ټول خلک باید سره راغونډ سي او د قانون په جوړولو باندې لگیا سي او یو شمیر خلک په لنډمهاله توگه سره د خلکو لخوا د چارو د اجرا لپاره مسول وټاکل سي. دا ډول ډیموکراسي په کوچنیو او کم نفوسه ټولنو کي پلي کیدای سي او په لویو ټولنو کي یي پلي کول ناشوني ښکاري، په اوسني وخت کي دا ډول ډیموکراسي نسته او یوازي په سویس کي دري ښارونه دا ډول ډیموکراسي لري. د سویس په دي ښارونو کي په کال کي یوار غونډه په هر ښار کي جوړیږي او خلک د هر ښار د قوانینو په تصویبولو پیل کوي او هم د ښار اجرايوي او قضایي چارواکي ټاکي.

مستقیمه ډیموکراسي په اوسني وخت کي د ټولپوښتني (رفرانډوم) په واسطه په ځینو هېوادونو کي ترسره کیږي، دا ډیموکراسي د لومړۍ نړیوالي جگړي څخه وروسته یو ځل بیا رانښکاره سول خو یوازي په شوروي اتحاد کي څه ناڅه عملي سول یانې د شوروي اتحاد د اساسي قانون پر اساس عالي شورا به د قانون اړوند مسایلو ته د ټولپوښتني له لاري رسیده گي کول*.

* بشیر اختر، دموکراسي، ۲۰۰۸ کال، ص ۲۵۸

* عبدالرحمن عالم، بنیاد های علم سیاست، انتشارات: نشر نی، چاپ بیستم

۱۳۸۸ ه، ش، ص ۳۰۰

ب- غیري مستقیمه ډیموکراسی:

کومه ډیموکراسی چې نن ورځ په نړۍ کې رواج لري د غیري مستقیمی (استازولۍ) ډیموکراسۍ په نوم یادېږي، پدې ډیموکراسی کې د خپلواکو او عادلانه ټاکنو د لاري خلک خپل استازي ټاکي او وروسته په مقننه قوه کې د اکثریت رایه په نظر کې نیول کېږي. د غیري مستقیمی ډیموکراسۍ اصول دادي:

الف: ازادي ټاکنې ترسره کېږي، چې په هغه کې ټول وگړي رایې ورکوي، او د گوندونو نوماندان که د واکمنۍ مخالف او یا ملاتړي وي د خلکو څخه په پټ ډول رایه ترلاسه کوي.

ب: دا ډول ټاکنې خلکو ته د بریا چانس په لاس ورکوي یانې ټاکنې په یو گوند یا کانديد پوري محدودې نه وي او که چیرې اولس حاکم چارواکو ته رایه ورنکړي نو دا چارواکې به حکومت هغه چاته پرېږدي، څوک چې د حکومت کولو وړتیا ولري.

ج: د خلکو استازي کولای سي، چې د دولت د سیاست په اړه او هم په اقتصادي، ټولنيزي، کلتوري او نظامي برخو کې رایه ورکړي او یا یې رد کړي.

دا چې نن ورځ بشري ټولني زیاتي پراخي سویدي او دا امکان نلري چې د یوه هېواد ټول وگړي دي په یوه ځای او یوه وخت کې سره راټول سي نو ځکه نن ورځ غیري مستقیمه ډیموکراسی منل سویده.

ج- نیمه مستقیمه ډیموکراسی:

دا ډول ډیموکراسی د لومړی او دوهم ډول ډیموکراسیو څخه جوړه سویده، یانې پدې کې هم د مستقیمی ډیموکراسی او هم د غیري مستقیمی ډیموکراسی نښې لیدل کېږي. په نیمه مستقیمه

ډیموکراسی کی سیاسی واک په دوو موازي بڼو سره پلی کیږي یانې هم د خلکو لخوا په مستقیم ډول او هم د دوی د استازو لخوا پلی کیږي. پدې ډیموکراسی کی د اولس رایه پر دوه ډوله اخیستل کیږي: الف- په مستقیم ډول د ولس د گډون پر بنسټ؛ دا ډول رایه اخیستنه زیات وخت د قانون جوړونې پر مهال اخیستل کیږي چې بیا هم پر دوه ډوله ده:

۱. ځینې وختونه خلک دا لازم وگڼي چې په یوه ساحه کې قانون ته اړتیا لیدل کیږي، نو خلک راټولېږي چې د دولت په ځانگړي ډول د پارلمان څخه غوښتنه وکړي چې د همغی ساحي لپاره قانون جوړ کړي.
 ۲. کله کله بیا په یوه ساحه کې ولس نیمگړتیا وويني، نو دوی حق لري چې د همغی ساحي لپاره د قانون خاکه او مسوده جوړه کړي او پارلمان یابلي صلاحیت لرونکې مرجع ته وړاندي کړي.
- ب- د رفرنډم (ټولپوښتنې) پر بنسټ؛ د رفرانډم اصطلاح د (مراجعه) کولو په ماناده. نور رفرانډم هغه تگلاره ده چې د هغه په واسطه په مستقیم ډول خلکو ته مراجعه وکړي او د دوی عقاید معلوم کړي. یا هغه تلنلاره چې د خلکو دریغ د روان سیاسي بهیر یا قانون جوړونې په اړه معلوم کړي. د (بورگس) په خبره (په رفرانډم کې رایه ورکونکې کولای سي چې د قانون جوړونکو هغه کرڼه چې مخ کې یې کړیده رد کړي).

د رفرنډم (ټولپوښتنې) اصطلاح د لومړي ځل لپاره په شپاړلسمه پیړۍ کې په سویس کې د هېواد د مهمو مسایلو په اړه د خلکو د اندونو د معلومولو لپاره وکارول سول. همدارنگه د اساسي قانون په اړه ددې اصطلاح کارول لومړی په امریکا او وروسته په سویس کې

رواج سول. خود عادي قوانینو په اړه د ټولپوښتنې څخه گټه اخیستل لا تراوسه پدې دواړو هېوادونو کې نوې خبره ده.

رفرنډم دوه ډوله دی: (۱) اجباري یا حتمي او (۲) اختیاري یا ټاکنیز. رفرنډم هغه وخت اجباري گڼل کېږي، کله چې ټول قوانین مخ کې له دې څخه چې په قوانینو باندې بدلې لومړۍ باید د خلکو لخوا رد یا ومنل سي. اجباري رفرنډم د ډیموکراټیک رژیم بنسټګرانډوی دی، ځکه چې مخ کې له دې څخه چې قوانین جوړ سي د خلکو لخوا باید ومنل سي یا هم رد کړل سي. په سویس او استرالیا کې په اساسي قانون پورې اړوند د ټولو رفرمونو لپاره د اجباري رفرنډم څخه کار اخیستل کېږي. د سویس په یوشمیر بنسټګرانو (کانتونونو) کې د معمولي لایحوی په اړه لا د اجباري رفرنډم څخه کار اخیستل کېږي.

خو هرکله چې د مقنني قوې لخوا د تصویب سوي قانون لپاره یوشمیر بنسټګرانو غوښتنه وکړي او هغه قانون خلکو ته د اندونو د اخیستلو لپاره و سپارل سي دېته (اختیاري رفرنډم) وايي. که چیرې ډیرکیو وگړو هغه ته مثبتې رایې ورکړې نو په قانون باندې بدلیدلای سي خو که چیرې یې منفي رایې ورکړې بیانو د مقنني قوې پرېکړه یې ارزښته کېږي. په سویس کې ډیرش زره (۳۰۰۰۰) بنسټګران او یا هم د اتو بنسټګرانو مقنني قوې دا ډول غوښتنه کولای سي، خو دا غوښتنه یې هغه وخت منل کېږي کله چې د سویس فدرالي غونډه یې په بېرني بڼه اعلان کړي.

د رفرنډم گټې (سترانگ) داسې په گوته کېږي: لومړی، رفرنډم د مقنني قوې نیمگړتیاوې اصلاح کولای سي، یانې که چیرې مقننه قوه پرفساد او بښتي وه او یا هم یې د خپلو واکونو څخه پښې غځولي وي،

نو د رفرنډم د لاري اصلاح کيدای سي. دوهم، د ټاکل سوو استازو و ټاکونکو ترمنځ نبي اړي کې ټينگيري، او دريم، رفرنډم نبي چي هر هغه قانون چي د عامه افکارو سره په ټکر کې وي بايد هيڅکله لاسليک نسي.

همدارنگه د رفرنډم نيمگړتياوي بيا پدي ډول په گوته کولای سو: د مقنني قوي دريځ او واک نيمگړی کوي، هغو خلکو ته واک ورکوي، چي د رايې ورکولو په وخت کې د فکر کولو او پوهي څخه د کار اخیستنې لپاره شرايط نه وي ورته چمتو او خلک نسي کولای، چي په نښه ډول خپل اندونه څرگند کړي، هغه خلک چي په رفرنډم کې يې گډون زيات وخت کم وي، اړين او بنسټيز موضوعات بيله کوم دليله ځنډيږي، چي د زيات تاوان لرون کې دي، له اخلاقي اړخه هم کومه گټه نلري، د خلکو گډون زيات وخت منفي اغيزي لري نه مثبتې، گوندي نظام کمزوری کوي، د خلکو ريښتنی فکر نسي ترلاسه کيدای، د لگښته ډکه لار ده او د پراخو هېوادونو لپاره ناشوني ده⁽¹⁾.

د دوهمې نړيوالې جگړې څخه وروسته او د سړي جگړې په پيل کې دوه ډوله ډيموکراسيو د خلکو په منځ کې ځاي درلود:

الف: ليبرال ډيموکراسي: دا ډول ډيموکراسي په غربي هېوادونو او په ځانگړي ډول په سرمايه داري نظامونو کې رواج وه.

ب: راډيکال ډيموکراسي: دا ډول ډيموکراسي په ختيځه اروپا او د سوسياليستي هېوادونو په نظامونو کې موجوده وه.

¹ - عبد الرحمن عالم، بنيادهای علم سياست، شلم چاپ ۱۳۸۸ کال، ص ۳۱۷-۳۱۸

د سپري جگړې څخه وروسته د ډیموکراسی نور ډولونه هم منځ ته راغلل یانې ډیموکراسی په مختلفو بڼو سره د هېوادونو سیاسي نظامونو او ایډالوژیو ته ورتوتل. چي په لاندې ډول یې یادونه کوو:

۱. مشروطه ډیموکراسی:

لکه څرنگه چي ډیموکراسی بېله اساسي قانون څخه امکان نلري نو ځکه ځینو هېوادونو ډیموکراسی په خپلو سیاسي ژیمونو کي د مشروطي ډیموکراسی په بڼه د مطلق العنان دیکتاتورې نظامونو پر ځاي وکارول. د بلي خوا د اساسي قانون په جوړښت کي باید لاندې دري عامله شتون ولري:

الف: د خلکو سیاسي او اقتصادي فکري ملاتړ.

ب: تاریخي تجربې.

ج: د اساسي قانون د تدوین شرایط.

۲. سوسیال ډیموکراسی:

سوسیال ډیموکراسی د سوسیالیستي او کارگري خوځښتونو یوه څانگه ده او دوی ډیموکراسی د ټولنیزو اصلاح کوونکو اصولو پر بنسټ مني، نه دا چي په ټولنه کي انقلاب او اوښتون راولي. د سوسیال ډیموکراسی اصطلاح هغه وخت وکارول سول کله، چي د روسی د کمونست گوند نومول کیدی، او دا اصطلاح د دي گوند د ځانگړي مفهوم لپاره کارول کیده. د (۱۹۱۷ز) د لوی انقلاب څخه وروسته سوسیال ډیموکراسی د کمونستي گوندونو، کمونیزم او کپن اړخه سوسیالیستي گوندونو پر وړاندې ودریدل او د منځلاره سوسیالیزم بڼه یې غوره کړه. سوسیوال ډیموکراسی د سوسیالیستي

خوځښتونو هغه څانگه ده چې د دولت ډیموکراتیک جوړښت مني او ټولنیز بدلونونه د اصلاحاتو او ریفورم د لاري غواړي.

د روسی د (۱۹۱۷ز) کال د انقلاب څخه وروسته سوسیال ډیموکراسی او انقلابی کمونیزم سره جلا سول او په ځینو برخو کې یو د بل پر وړاندې ودریدل، د دوهمې نړیوالې جگړې څخه وروسته سوسیال ډیموکراسی لویدیځې اروپا ته هم ننوتل خو په ختیځه اروپا کې د ماتې سره مخ سول. سوسیال ډیموکراسی د سرمایه داری او خصوصي ملکیت سره په خلاف کې ده او هم سوسیال ډیموکراسی د اشتراکي ملکیت غوښتون کې ده همدارنگه سوسیال ډیموکراسی پر سوسیالیستي اصولو باندې باور لري. سوسیال ډیموکراسی د ټولني پرتولو برخو باندې د دولت واکمني نه غواړي بل کې دولت باید د افرادو په خصوصي ژوند کې مداخله ونکړي او هم ځیني خصوصي ملکیتونه هم باید د ټولني وگړو ته ورکول سي د بیلگې په توگه د کرهني، لاسي صنایعو، سوداگری او سپکو صنایعو په برخه کې باید د افرادو سره مرسته او همکاري وسي ترڅو په تولیداتو کې زیاتوالی راسی او د خلکو ژوند سم سي.

۳. لیبرال ډیموکراسی:

په لیبرال ډیموکراسۍ کې د خلکو د حقوقو مساوات په نظر کې نیول سویدی او د ټولني د ټولو وگړو حقوق په سیاسي، اقتصادي او قضایي برخو کې مساوي غواړي، خو د لیبرال ډیموکراسۍ ځیني مخالفین بیا وایي چې لیبرال ډیموکراسی په اقتصادي برخه کې د خلکو حقوق تر پښو لاندې کوي او مساوات په نظر کې نه نیسي. (کارل مارکس) لیبرال ډیموکراسی د بورژوازی، دکتاتوري گڼلي ده.

اوس دا ادعا کيږي چي اقتصادي ليبراليزم د ډيموکراسۍ سره په ګډه د نورو ايډيالوژيو سره د مبارزې په ډګر کې بريالی سوی، په ليبرال ډيموکراسۍ کې تر ډیره بريده واک پر اقتصادي توان باندي راګرځي، او په ليبرال ډيموکراسۍ کې د واک د لاسته راوړلو او ساتلو لپاره اقتصاد مهم شرط ګڼل کيږي.

۴. مختلطة ډيموکراسي:

د واک جريان ته اچول په مستقيم ډول ساده کار ندي او په اوسنيو ټولنو کې د نفوسو د زياتوالي له امله ناشونی دی، او د واک عملي کول په غيري مستقيم ډول سره دا عيب لري که چيري استازو په صحيح ډول سره خپلې دندې ترسره نکړي نو خلک بيا د هغو شتون په پارلمان کې نسي زغملای او ولس مجبور دی، چي د دوی واکمنۍ ته د پای ټکی کنښنېږدي. په ځينو ډيموکراتيکو نظامونو کې په مستقيم او غيري مستقيم ډول سره پرمخ بيول کيږي او دري د حل لاري پکښې شتون لري (د قانون وضع کول په مستقيم ډول، ټولپوښتنه او د استازيتوب لغوه کول) چي ددې دريو لارو په واسطه د واک عملي کول په مستقيم او غيري مستقيم ډول سره صورت نيسي چي د يته مختلطة ډيموکراسي وايي.

۵. ملي ډيموکراسي:

د ملي ډيموکراسۍ اصطلاح د شلمې پېړۍ په شپږمه لسيزه کې منځ ته راغلي، او د يوه داسي رژيم غوښتون کې ده چي د ملي ډيموکراتي کې ټلوالې په واسطه رامنځ ته سوي وي، چي په دې ډيموکراتي کې ټلوالې کې به د کارګرو، کروندګرو، کوچنيو بورژوازيو او روڼ آندو پورونو استازي موجود وي. د ملي

ډیموکراسۍ ځانگړني دادي چي بايد د سرمايه داري بلوک سره هيڅ تړاو ونلري او هم د امپرياليزم سره بايد هيڅ اقتصادي اړي کي ونلري، همدارنگه مترقي سياسي گوندونه بايد په ټولنه کي خپلواک وي. د ملي ډيموکراسۍ سياسي رژيم بنسټيزي ريښي د ملي مترقي گوندونو په مرامنامو کي ترسترگو کيږي.

۶. انقلابي ډيموکراسي:

د انقلابي ډيموکراسۍ اصطلاح پخوا د هغوروسي انقلابيونو لپاره کارول کيده چي د تزاري روسي پر ضد يي مبارزه کول، او وروسته د هغو انقلابي او ملي غورځنگونو او شخصيتونو لپاره وکارول سول، چي په امريکايي، افريقايي او لاتين امريکا کي يي دامپرياليسټي سياست ضد مبارزه کول. انقلابي ډيموکراسي د کروندگرو، علمي طبقې، بناري بورژوازيو او ملي روشنفکرانو د سياست څخه ملاتړ کاوه، او دوی ټول د سرمايه داري، فئوډاليزم او استعمار(بنسکيلاک) پر وړاندي سره متحد سوي وه. د انقلابي ډيموکراسۍ بنسټيز اندونه عبارت دي: د علمي سوسياليزم اندونه او کلتوري ارزښتونه، مذهبي عقايد او روڼ آندو پخواني اقتصادي او سياسي اندونه او د دوی ناسيوناليسټي غوښتنې.

د ډيموکراټيک (ولسواک) حکومت بنسټونه

۱. پارلمان:

پارلمان په هغو سياسي نظامونو کي چي د خلکو په رايه ټاکل کيږي يوه ځانگړي بڼه ده، پارلمان د خلکو د استازو څخه جوړ سوی دی، چي دا استازي د خلکو لخوا د چارو د پرمخ بيولو په موخه ټاکل کيږي او تريوي ځانگړي مودي پوري کار کوي. پر ډيموکراټيکو اصولو باندي

ولاړ سياسي نظامونه په خپل جوړښت کې د قواوو بيلتون لري او هره قوه د واک يوه برخه عملي کوي، چې ددې درې گونو قواوو څخه يوه هم مقننه قوه (پارلمان) ده، چې اساسي دنده يې د قوانينو تصويبول او د حکومت پر کړونو باندي څارنه کول دي. حکومت (اجرايه قوه) د پارلمان (د خلکو کور) د پريکړو درناوی کوي او پارلمان دا حق لري چې د حکومت څخه پوښتنه وکړي او کابينه استيضاح کړي. د پارلمان شتون د دې لامل گرځي چې واک د تمرکز څخه وساتي او موجوده نظام په دکتاتورې باندي بدل نسي.

۲: د سياسي او مدني حقوقو خپلواکي:

د ډيموکراتيکو دولتونو په اساسي قوانينو کې د ټولني د وگړو د حقوقو او ازاديو د ساتني لپاره لاندي قواعد او اصول شتون لري:

الف- د خلکو ځواک؛ خلک هغه وخت کولای سي چې پر خپل ځان باندي حکومت وکړي کله چې حاکم واک په دوی پوري اړه ولري، يانې د خلکو تر واک بايد لوړ واک شتون ونلري او هم د دوی د راتلونکي په اړه بيله دوی څخه بل څوک پريکړه ونکړي. کله چې واک د خلکو په لاس کې نه وي نو هر څوک کولای سي، چې واک د زورد لاري غصب کړي او پر خلکو باندي استبداد وکړي او کله چې پر ټولنه باندي استبدادي حکومت حاکم وي، د خلکو حقوق او ازادۍ تر پښو لاندي کيږي او د استبداد کوونکو غوښتني او امرونه په ټولنه کې عملي کيږي.

ب- د خلکو د خوښۍ اصل؛ د حکومت واکمني بايد د خلکو د اساسي خوښيو او رضایت پر بنسټ وي، چې دا ډول حکومت يوازي د مشروع او قانوني لاري شونې دی او د خلکو ملاتړ تل د مشروع حکومت سره

وي هغه حکومت چي د جگړو او نظامي کودتاگانو له لاري منع ته راغلی وي، د خلکو رښتیني رضایت نسي تر لاسه کولای او نه هم مشروعیت پیدا کولای سي. هغه حکومت چي د خلکو د رضایت پر خلاف منع ته راځي هغه په حقیقت کي د ټولني د وگړو د سیاسي او مدني حقوقو غصب کونکی دی. نوځکه ولسواک حکومت د خلکو د رضایت پر اصل باندي تکیه لري او په دي حالت کي حکومت د خلکو د ټینګ ملاتړ څخه برخمن وي.

تر څو چي واک د خلکو لاس ته ونه لویږي تر هغه به د خلکو د رضایت اصل ته درناوی ناشونی وي، که چیري حکومت د خلکو د رضایت د اصل پر اساس نه وي نو د هغه چا د رضایت پر اساس به وي، څوک چي د زور او توپک د لاري واک ته رسیدلی دي. په عمومي ډول د کتاتوري او استبدادي حکومتونه د خلکو د رضایت اصل نه مراعتوي او په خپل جوړښت کي د خلکو ارادي او حقوق په نظر کي نه نیسي.

ج- د ډیرو کیو (اکثریت) حکومت؛ ولسواکه واکمني د ټولني د اکثریت وگړو د رایو او رضایت پر بنسټ منع ته راځي، او د واک چاري هغه څوک په لاس کي اخلي چي د خلکو د اکثریت رایه او ملاتړ ورسره وي. په ولسواکی کي د اکثریت حکومت ته د خلکو حکومت ویل کیږي او د اکثریت حکومت هغه وخت منع ته راځي کله چي د ټولني هر وگړی بیله کوم توپیره د رایي ورکولو حق ولري، هغه څوک چي واک ته ځان رسوي هغه باید د خلکو په منع کي ځای ولري او د زیاتو خلکو ملاتړ ورسره وي.

د- **د لږکیو (اقلیت) حقوق**؛ د ولسواکو دولتونو اساسي قوانین چي په حقیقت کي د خلکو د حقوقو ساتندویه دي، حکومت اکثریت ته ورسپاري، لیکن د لږکیو د حقوقو ساتنه هم کوي.

ه- **د بشر حقوق**؛ ولسواک سياسي نظامونه د بشر د حقوقو د ساتني او درناوي ضمانت کوي. د بشر حقوق عبارت دي له: د بیان آزادي، د فکر او عقیدي آزادي، د رسنیو آزادي، د ټولنو او اتحادیو جوړولو آزادي او د هر ډول قومي، مذهبي او ژبني تعصبونو له منځه وړل.

و- **ازادي او عادلانه ټاکنې**؛ خپلواکې او عادلانه ټاکنې په حقیقت کي واک د خلکو لاسته اچوي او واکمنۍ ته مشروعیت ورکوي. خلک یوازې د عادلانه او ازادو ټاکنو د لاري کولای سي چي خپل سياسي حق وکاروي او سياسي واک لاسته راوړي. خلک چي حاکم واک په لاس کي لري کولای سي، چي د ازادو ټاکنو د لاري د حکومت په جوړښت کي بدلون راولي او د خپلو منځو څخه حکومت کوونکي وټاکي.

ز- **د قانون پر وړاندي مساوات**؛ د ولسواک حکومت اساسي قانون د هر وگړي حقوق د ټولني د یو انسان په حیث او د یوې کورنۍ د غړي په حیث ساتي. اساسي قانون د انسانانو ترمنځ د مساوات پر اصل تکیه لري او په ټولنه کي د هر ډول ژبني، مذهبي، نژادي، جنسي او قبیلوي توپیر مخنیوی کوي.

۳. اساسي قانون:

قوانین د بشري ټولني د ودې او تکامل سره سم منځ ته راغلي دي او د هري ټولني لپاره ځانگړي قوانین د تاریخ په اوږدو کي وضع سوي دي.

د هري ټولني د قوانینو څخه دا جو تیري چي ټولنه په کوم ټولنيز پور کي ځای لري او د کوم سیاسي رژیم څخه پیروي کوي.

ډیموکراسي هم داسي سياسي نظام دی، چي عملي تگلاره يي د قانون پر بنسټ ټاکل کيږي، په ډیموکراسي کي قوانین د خلکو لخوا جوړيږي او وروسته يي د عملي کولو څارنه هم د خلکو او استازو په غاړه وي. پر دي بنسټ په ډیموکراسي کي د سياسي واک لپاره دري اصله په نظر کي نیول کيږي:

الف: د خلکو واک، ب- د قانون واک، ج- حکومت د خلکو په استازیتوب او د قانون مطابق عمل کوي.

په سیاست کي یوه اصطلاح ده چي وايي خپله خلک په قانون پوري وتری، ترڅو ازاد ژوند وکړي. دلته خلک په هغو قوانینو پوري تړل کيږي، کوم چي د دوي په واسطه جوړ سوي وي او هغه قوانین چي خلکو جوړ کړي دي هغه د دوی غوښتنو ته هم ځواب ويونکي وي. په ډیموکراسي سياسي نظام کي یوازي خلک د قانون د وضع کولو حق لري او په استبدادي او دکتاتوري سياسي رژیمونو کي خلک د دي حق څخه بي برخي وي.

په لنډ ډول ویلای سو، چي قانون د ټولو بنسټيزو قواعدو او اصولو مجموعه ده چي د واکمنی په چوکاټ کي د واک پر بنسټ اړیکې تنظیموي نوځکه قانون یوه هسته ده چي امر کونکي او لارښونکي اصول لري.

۴: جمهوریت:

جمهوریت د حکومت هغه ډول دی، چي په هغه کي د دولت رئیس په ارثي ډول نه وي ټاکل سوی بلکي د خلکو د عمومي رایو پر بنسټ

ټاکل سوی وي. په جمهوریت کې دولت د رئیس د مشرتوب دوره معلومه وي او د خلکو لخوا په مستقیم او یا غیري مستقیم ډول ټاکل کېږي. په عام مفهوم جمهوریت هغه حکومت ته ویلای سو، چې د عمومي غوښتنو پر بنسټ ولاړ وي.^۱ په جمهوري حکومتونو کې واک د خلکو لخوا په مستقیم او یا غیري مستقیم ډول اداره کېږي او دولتي جوړښت یې د سلطنتي او پادشاهي په څیر نه وي. جمهوري حکومتونه کیدای سي چې پردرو برخو یې تقسیم کړو:

الف- غربي ډیموکراتیک جمهوریتونه چې ریښي یې د اتلسمي او نولسمي پیړیو د انقلابونو څخه سرچینه اخلي او بل هغه هېوادونه دي چې د جمهوریت سیاسي رژیم یې وروسته منلی وي، پدې هېوادونو کې د سیاسي گوندونو او رسنیو ازادې موجوده ده.

ب- هغه هېوادونه چې رسماً جمهوري نومول کېږي لیکن په عمل کې نظامي او پولیسي رژیمونه پردوی حکومت کوي.

ج- نوې ډیموکراتیک جمهوریتونه؛ دا په اروپا او ختیځه اسیا کې موجود دي چې رسمي نوم یې (پرولتاریا دکتاتورې) دي او په دې هېوادونو کې یو گوندي حکومتونه موجود دي.^۲

۵: د قواوو بیلتون (تفکیک):

د سیاسي خپلواکیو د ساتلو لپاره او د واک د تمرکز د مخنیوي لپاره لازمه ده چې دولت پردرو بنسټیزو څانگو باندي وویشل سي لکه، اجرایه څانگه، مقننه څانگه او قضایه څانگه. په دولت کې هره څانگه د واک یوه برخه عملي کوي او په خپله برخه کې ځانگړي دندې او

^۱: فرشید اقبال، مکتب های سیاسی، انتشارات: سبکباران، چاپ ۱۳۸۷، ص ۸۵

^۲: بشیر اخگر، ډیموکراسی، ، ۲۰۰۸ کال، ص ۷۳-۷۴

مسولیتونه لري، لازمه داده چې هره څانگه باید د بلي څانگي په دندو او مسولیتونو کي لاسوهنه ونکړي او کیدای سي، چې د اساسي قانون پر بنسټ یوه څانگه د بلي څانگي د کارونو څارنه وکړي. د دولت په دري گونو قواوو (څانگو) کي د هري قوي کارکوونکي ازاد دي او هیڅ یو کارکوونکی نسي کولای، چې په یوه وخت کي په دوو قواوو کي کار وکړي. پر همدې بنسټ یوه قوه د بلي قوي څارنه او کنټرول د اساسي قانون پر بنسټ کولای سي او هیڅ څانگه نسي کولای، چې د دولت ټول واک په خپل لاس کي واخلي.

پورتنی نظریه د قواوو د بیلټون (د دري گونو قواوو) په نوم یادېږي، چې د لومړۍ ځل لپاره په اتلسمه پېړۍ کي د (مونټسکیو) لخوا روښانه سول. دا نظریه مونټسکیو په خپل نامتو اثر (روح القوانین) کي وړاندې کړیده چې بنسټ یې د واک پر کنټرول او د استبداد پر مخنیوي ولاړ دی.

۲: مدني ټولنه:

په سیاسي فلسفه کي د مدني ټولني پیدایښت په لرغوني یونان پوري تړل کیږي او تر نن ورځي پوري یې بیلابیل تاریخي پړاوونه وهلي دي. په انګلیسي کي مدني ټولني ته (سیول سوسایټي)¹ ویل کیږي، چې د ارسطو د (پولیتیک کونینیا) سره یوشان مانا لري. ارسطو (پولیتیک کونینیا)² هغې ټولني ته ویل چې د ټولو پر مختلفو انسانانو پواسطه رامنځ ته سوي وي ترڅو د ښاري ژوند غوښتنې او اړتیاوي پوره کړي.

¹ - Civil Society

² - Politike Koinenia

د ځینو پوهانو په آند مدني ټولنه هڅه کوي ترڅو حاکم نظام د سیاسي ټولنو (سیاسي گوندونه، بنسټونه، ټولني، ډلي...) په واسطه تر خپل اغیزلاندې راولي. یا په بل عبارت دا پوهانو د ټولو هغو خپلواکو ټولنو مجموعي ته مدني ټولنه وایي کوم چي د خلکو او حکومت ترمنځ قرار لري. مدني ټولنه په سیاسي ادبیاتو کي د پیل څخه تر اوسه په بیلابیلو ماناوو سره کارول سویده. د بیلگي په توگه (آدم سمیت) مدني ټولنه پراقتصادي محور باندې تعریفوي او (هگل) بیا مدني ټولنه د کورنۍ او دولت ترمنځ گڼي. مدني ټولنه دلاندې ځانگړنو درلودونکي ده:

۱: مدني ټولنه عامه ده نه خاصه.

۲: مدني ټولنه تر دولت لوړه نده، بلکي د دولت یوه برخه ده.

۳: مدني ټولنه د زیاتو کوچنیو ټولنو لکه: ازادې رسنۍ، کلتوري ټولني او... څخه جوړه ده.

۴: مدني ټولنه بیلابیلي دندې لري لکه: د حکومت د واک محدودول، د ډیموکراسۍ پراخوالی، د سیاسي گوندونو قوي کول او د بشري حقوقو او ازادو رسنیو څخه ملاتړ کول.

۵: په مدني ټولنه کي د ټولنیزو او اقتصادي اصلاحاتو په موخه د معلوماتو راغونډول او ویشل اړین گڼل کیږي.

۷: ټولنیز تړون:

ټولنیز تړون په حقیقت کي د فرانسوي لیکوال (ژان ژاک روسو) د یوه مهم اثر نوم دی، خو د روسو څخه مخکي هابز او لاک هم د ټولنیز تړون په اړه څرگندوني لري. خوروسو په دي کتاب کي داسي نظریه ورکړیده، چي هر سیاسي رژیم باید د خلکو د ازادې موافقي او تړون

په پایله کې منح ته راسي. د ټولنيز تړون اصطلاح داسي مانا ورکوي چې انسانان د هېواد د اوسني حالت په اړوند يو د بل سره پيوند دي او د ټولنيز تړون سره سم مدني ټولنه او دولت منح ته راغلي دي. د ټولنيز تړون اند د دولت د سياسي فلسفي بنسټ بيانوي او د پاچاهانو د الهي واک د اصل پر ځای د خلکو د رضایت د اصل چې د عدالت او ډیموکراتیک قانون پر بنسټ ولاړ وي ملاتړ کوي.

۸: د بشر حقوق:

د زیاتو سیاستپوهانو په آند د بشر حقوق د رنسانس د دورې لاسته راوړنه ده او مخکې د دې څخه د ډیموکراسي دا اصل نه موجود، خو د بشر حقوق د ډیموکراسي د اساسي اصولو څخه گڼل کېږي. د بشر حقوق د ټولو هغو انساني حقوقو مجموعه ده، چې وگړي د انسانیت پر اساس د هغه څخه برخمن دي. دا اصطلاح په اولسمه پیړۍ کې د سیاست ډگر ته داخل سول او د طبیعي حقوقو ځای ټی ونيوي. د بشر حقوق داسي فلسفه ده چې د بحث موضوعات یې هغه غوښتنې دي چې د طبیعت او د انساني ذات څخه را ولاړې سوي وي، یانې انسان باید د هر ډول تعقیب او زور زیاتي څخه خوندي وي او هم په ژوند کې باید خپله ازادې ولري. په عین حال کې د بشر حقوق د انسان لپاره مطلقه او بی قانونه ازادې نه خوښوي او انسان په دې مکلف گڼي، چې د ټولني او نورو وگړو پر وړاندې باید خپل وجایب سرته ورسوي. په همدې اساس د ملگرو ملتونو سازمان د بشر حقوقو اعلامیه په (۱۹۴۸م کال د ۱۰ دسمبر پر ۱۰) په تصویب ورسول.

۹: د ټاکنو (استازيتوب) اصل:

په حکومت کي د خلکو غيري مستقيم گډون ته د استازيتوب اصل وايي. په ديموکراسي کي ټول لوړ پوړي چارواکي د خلکو لخوا په مستقيم ډول نه ټاکل کيږي بلکي د هغو د ټاکلو استازو لخوا هم ټاکل کيږي.

۱۰: د رضایت اصل:

د ديموکراسي په سياسي فلسفه کي اساسي اصل د خلکو لخوا د سياسي حاکيمت منل او د حکومت د قوانينو او مقرراتو اطاعت کول دي. د همدې اصل پر بنسټ د حکومت مشروعيت بايد رينستني وي او د عامه خلکو لخوا د نظام منلو ته مشروعيت ويل کيږي. د يوه نظام په منلو کي د عامه خلکو رضایت څرگند يږي او رضایت پر دوه ډوله دي چي يو يي مستقيم او بل يي غيري مستقيم دي. غيري مستقيم رضایت د ټاکنيز سيستم پر اساس د سياسي واکمني څخه د خلکو خونبي معلوموي او د مستقيم رضایت په اړه زياتو پوهانو نظريات ورکړي دي، جان لاک پدې آند دي هغه څوک چي په يوه هېواد کي اوسېږي او هغه هېواد نه پرېږدي همدارنگه د هغه هېواد قوانين او قواعد مني دا پخپله د مستقيم رضایت مانا لري.

۱۱: د مساوات اصل:

د ولسواکو حکومتونو د بنسټيزو اصولو څخه يو هم د مساوات اصل دی د مساوات مفهوم دا دی، چي انسانان په خپلو منځونو کي هېڅ کوم توپير نلري، د خپل ذاتي ارزښت پر بنسټ يو شان دي، د قانون پر وړاندي کوم توپير نلري او بايد بشپړه ازادې ولري يانې هر وگړی بايد خپلي ازادۍ لکه د بيان او عقيدې ازادې، سياسي حقوق (د رايي

ورکولو حق، د وتي چوکيو ته د نوماند کيدلو حق... (ولري. په سياسي لحاظ د انسانانو مساوات د قانونو پر وړاندې د دوی یو شاتني والي او د دوی د حقوقو او ازاديو مساوات ته ويل کيږي. دا مساوات کيدای سي د سياسي حدودو څخه بهر سي او د ژوند نورو برخو ته هم انتقال سي د بيلگي په توگه انسانانو ته په اقتصادي، کلتوري، ټولنيزو او د زده کړو په برخه کي د فرصتونو مساوات او داسي نور.

۱۲: د خلکو د څارني اصل:

لکه څرنگه چي د واک تمرکز د پته زمينه برابروي چي چارواکي د واک څخه د شخصي گټو لپاره کار واخلې، نو د دي د مخنيوي لپاره د خلکو د څارني او کنټرول پر بنسټ کيدای سي چي د واک د تمرکز څخه مخنيوی، وکړي او سياستوال د پته اړ کړي چي واک د شخصي گټو پر ځای د عامه گټو لپاره وکاروي.

۱۳: د خلکو د واکمنتوب اصل:

د خلکو واکمنتوب (واکمني) په ډيموکراسۍ کي يو بنسټيز اصل دی او هغه اساسي توپير چي ډيموکراسي د نورو سياسي مکتبونو څخه بيلوي هغه د خلکو د واکمنتوب اصل دی. د خلکو واکمنتوب په دي مانا دی، چي حکومتونه خپله بڼه، موجوديت او واک د خلکو د عامه رضایت پر بنسټ باندي ټاکي او د خلکو په خوښه د حکومت بڼه او د واکمنۍ عناصر بدليدای سي.

۱۴: ډليزي رسنۍ:

د ډليزو رسنيو ارزښت نن ورځ دومره زيات سوی دی، چي د څلورمي قوي نوم وړ باندي ياد يږي او اغيز يي پر خلکو او دولت باندي زيات تر سترگو کيږي، په ځينو سياسي رژيمونو کي پر رسنيو باندي د دولت

اغیز زیات وي او رسنۍ یې کنترول کړي وي خو په ځینو هېوادونو کې بیا د دولت کنترول محدود وي. رسنۍ په عمومي ډول د دولت او خلکو پر کړونو باندي کنترول لري او په ډیموکراټیک نظام کې د بیان د ازادۍ د اصل سره سم د زیات ارزښت لرونکي دي.¹

د ډیموکراسۍ نښکني:

ډیموکراسۍ په نړۍ کې زیات گرانښت او پراخوالی موندلی، د نړۍ زیاتو پر مختلفو هېوادونو ډیموکراسي خوښه کړیده او سیاسي رژیمونه یې د ډیموکراسۍ پر بنسټونو ولاړ دي. دا چې اوس په نړۍ کې تر ټولو سیاسي رژیمونو ډیموکراسي مخکي ده نو ددې سیاسي رژیم ځیني نښکني به په لنډه ډول ولولو:

۱. **د کاري وړتیا لرونکی حکومت لري:** د حکومتونو د پیاوړتیا او کمزورتیا یوه اړینه ځانگړنه د کار کولو وړتیا ده. د حکومت د کار کولو وړتیا په عادي او بیرینو شرایطو کې سنجول کېږي. نو ویلای سو، چې عمومي ټاکنې، عمومي کنترول او عمومي مسولیت هغه څه دي چې د ډیموکراسۍ کاري وړتیا تر نورو نظامونو پیاوړي کوي. لکه څرنګه چې حکومت د خلکو رایو ته اړتیا لري، نو ځکه د خلکو لپاره کار کوي او د هغو خوښي د ځان کوي.

۲. **وګړيزي خپلواکۍ پکښې ساتل کېږي:** ډیموکراسي یوازنی حکومت دی چې وګړيزي خپلواکۍ او حقوق د اساسي قانون پر بنسټ ساتي. (جان ستورانت میل) د همدې ځانگړني پر بنسټ د ډیموکراسۍ څخه ملاتړ وکړ. د عقیدې او بیان خپلواکي، رسنۍ او ټولني د مدني حقوقو او خپلواکيو نښي بیلګي دي. ډیموکراسي وګړي ته ارزښت

¹- بشیر اخگر، دموکراسي، ص ۸۰-۱۱۰

ورکوي او دی پدی باندي باوري کوي چي د ټولني په پرمختگ او پیاوړتیا کي به برخه ورکوي. د (لاول) په خبره په ډیموکراسی کي به هیڅ داسي څوک پیدا نسي چي وایي خبره مي اوریدونکي نلري. د (هرینشاو) په خبره ډیموکراسی د هروگړي سره یو عصبي رشته نښلوي، چي دارشته دده او مرکز ترمنځ اړیکې ټینګوي او د هروگړي آندونه د پاملرني وړ ګرځي.

۳. **د مساوات (برابری) ساتل**: ډیموکراسی په دواړو اړخونو یانې اقتصادي او سیاسي برخو کي د وگړو مساوات غواړي او د رایي ورکولو حق، د نیوکې حق او لوړو چوکیو ته د نوماند کیدلو حق بیله کوم ژبني، نژادي او مذهبي توپیر او تبعیض څخه مني. ځانګړي امتیازات نه مني. په اقتصادي برخه کي برابري او اقتصادي امنیت د وگړو لپاره چمتو کوي. په یوي ریښتني ډیموکراسی کي هر څوک د ژوند د لومړنیو اړتیاوو او امنیت څخه برخمن دی.

۴. **د خلکو لپاره زده ګړه**: ډیموکراسی د خلکو لپاره د عمومي زده کړي زیاته تجربه لري. ټاکنيزي سیالی په حقیقت کي د خلکو لپاره سیاسي زده ګړه ده. په عمومي ټاکنو یا هرو ټاکنو کي نوماندان عمومي مسایل سپړي او خلکو ته یې بیانوي. د روانو سیاسي حالاتو په اړه بشپړ معلومات د خلکو تر غوږو پوري رسیري. همدارنگه په سیاسي ټولنو او ګوندونو کي هم د ګوندونو لخوا خپلي تلنلاري او موخي خلکو ته ښودل کیږي او پر روانو حالاتو باندي خبري کیږي. له همدې لارو څخه خلکو ته سیاسي پوهه ورکول کیږي او د دوی رایه ورکول هم د دي ښکاروندي دی، چي خلکو د کوم سیاستوال سیاست خوښ کړی دی. دا ډول پوهه او ګډون د خلکو فکري کچه لوړه بیایي او

خلک د هېواد په سیاسي حالاتو باندې پوه کوي. د (بورنس) په خبره (ټول حکومتونه د زده کړې یوه لار لري، خو غوره زده کړه هغه ده چې خپل ځان وپېژني، او غوره حکومت هغه دی چې پر خپل ځان باندې حکومت وکړي، چې دا دواړې ځانگړنې په ډیموکراسۍ کې شتون لري).

۵ د هېواد پالنې د حس پیاوړتیا: ډیموکراسي د وطن پالنې او د هېواد سره د مینې احساس په خلکو کې پیاوړی کوي. کله چې خلکو ته د استازو د ټاکنو چانس په لاس ورکول کیږي، خلک داسې فکر کوي چې په خپل هېواد کې ارزښت لري او دا هېواد د دوی دی. په فرانسویانو کې تر (۱۷۸۹ز) کال پورې د خپل هېواد سره د مینې احساس نه وروزل سوی.

۶. د حکومت ټینګښت: ډیموکراسي د انقلابونو څخه خوندي ده، ځکه چې ډیموکراسي د خبرو اترو او ټاکنو حکومت دی، کله چې په ډیموکراسۍ کې د حکومت د کړنو څخه خلک ناخوښه سي نو د رایو پر بنسټ کولای سي چې د حکومت مشر لیري کړي او بدلون پکښې راولي، نو ځکه د بته اړتیا نه لیدل کیږي چې انقلاب وکړي او یا هم په تاوتریخوالي باندې لاس پوري کړي.

۷. نظم او پرمختګ: دیکتاتورې هم نظم ساتي خو د پرمختګ لپاره لار نه هواروي یانې په خلکو کې بېله پرمختګه نظم راولي. پداسې حال کې چې ډیموکراسي د حکومت یوازنی بڼه ده، چې په ټولنه کې نظم او دسپلین راولي او د خلکو لپاره د پرمختګ لار پراښيي ترڅو خلک ښه او پرمختللی ژوند ولري.

۸. ۵ خلکو ارزښت؛ ډيموکراسي د خلکو د ارزښت په منلو سره په خلکو کې ابتکار او استعداد تشويقوي او هم په دوی کې د مسولیت حس پيدا کوي. د (میل) په خبره (ډيموکراسي تر نورو حکومتو د ملي حس غوره بڼه منځته راوړي). همدارنگه خلکو ته د مدني او سياسي حقوقو ورکول، پدې مانا دی، چې خلک په ډيموکراسي کې د زيات ارزښت لرونکي دي او په درنه سترگه ورته کتل کېږي. په ډيموکراسي کې خلک د ښه هڅول کېږي، چې خپل شخصیتونه جوړ کړي او وروسته نورو کارونو ته وروډانگي. د حکومتونو په هېڅ ډولونو کې داسې حکومت نسته چې ځان جوړونه دي په هغه کې دومره اسانه وي.

۹. ډيموکراسي د کارپوهانو او د خلکو د استازو حکومت دی؛ يوازي د کارپوهانو او متخصصانو حکومت کافي ندی، شونې ده چې کارپوهان داسې طرحي د واکمنو په مغزو کې ورکړي چې د خلکو د کلتور او ملي ارزښتونو سره په خلاف کې وي. زيات ديکتاتوري او استبدادي رژیمونه د خپلو ريښو د ټينگولو لپاره يوازي د کارپوهانو او متخصصانو څخه گټه اخلي. همدارنگه په ډيموکراسي کې د کارپوهانو او متخصصانو آندونه او ريدل کېږي، خو وروستی پریکړه د خلکو د استازو په لاس کې ده. د هر وزارت کارکونکي د ولس د استازو لخوا د ټاکلو سوو وزیرانو تر څارني لاندې کارکوي. دا ډول حالت د ښه لارپراييزي چې خلک د کارپوهانو د آندونو او کارونو څخه گټه واخلي، خو وروستی پریکړه د هغو وزیرانو په لاس کې ده چې د خلکو د استازو لخوا ټاکل سوي وي او د خلکو په اندونو او ملي ارزښتونو باندې پوهېږي. پدې وخت کې د ولس او حکومت ترمنځ ټينگي اړیکې منځته راځي.

د ډیموکراسۍ نیمګړتیاوي:

سربیره پردې چې د ډیموکراسۍ نښګڼې د زیات ارزښت لرونکې دي او په نړیواله کچه نن ورځ ډیموکراسی ډیر ګرانښت لري، خو بیا هم د یولې ستونزو او نیمګړتیاوو لرونکې ده. چې په لاندې ډول د یو څو یادونه کوو:

۱. د ناپوهو خلکو واکمني؛ ارسطو، چې د سیاست د پلار په نامه یادېږي، ډیموکراسی د حکومت فاسده بڼه بولي. د ده په آند دا د بیوزلو، ناپوهو، شاته پاتو او خوار پور حکومت دی. افلاطون چې دده ښوونکی و، ډیموکراسی د جهالت واکمني بولي. (لکي) ډیموکراسی داسی راپېژني ((ډیموکراسی د ناپوهو، جاهلو، بیوزلو او نالایقو حکومت دی)). په ډیموکراسی کې رایې شمارل کېږي، تلل کېږي نه یانې په ډیموکراسی کې د پوه او ناپوه رایې دواړې یوشان ارزښت لري. هغه څوک چې لیسانس، ماسټري او دوکتورا لري، د هغه رایه د یو کلیوال بزګر د رایې سره چې هیڅ په سیاسي چارو باندي نه پوهیږي، یوشان ارزښت لري. یانې په ډیموکراسی کې د پوه او ناپوه ترمنځ توپیر نه کېږي. پر همدې بنسټ ناپوه خلک د نوماندانو پوهي ته نه ګوري، دوی هغه چاته رایه ورکوي چې د دوی د کلتور، ژبې، مذهب او رواجونو په ارزښت باندي پوهیږي، دوی د نوماند پوهي ته نه ګوري، دوی د ښه ته پاملرنه نه کوي، چې نوماند په سیاسي چارو پوهیږي او که یوازې په خبرو کولو کې تکره دی. نو پداسی حال کې شونې ده چې پوه خلک شاته سي او واک یوازې ناپوه او جاهل خلک په لاس کې واخلي. همدارنگه د خلکو هغه استازي چې د کلیواو

بانډو څخه راوتی وي، هغه تجربه او پوهه نلري نو شاید حکومت پر منفي لوري باندي گامونه واخلي.

۲. **د شتمني د زیاتوالي لپاره کارکول**؛ زیاتي نوي ډیموکراسی، سرمایه داري دي. دا ډیموکراسی د شتمنو د پور څخه ملاتړ کوي. د تولید ټول وسایل د خلکو په لاس کي ورکول سوي وي او د ټولني د اړتیا وړ توکي هم د عامه خلکو لخوا برابرېږي. نو شوني ده چي دا وسایل یوڅو شتمن وگړي په خپلو لاسونو کي واخلي. او په غیري مستقیم ډول حکومت تر خپل اغیزلاندی راوړي. همدارنگه شتمن وگړي رسی هم تر خپل اغیزلاندی راوړي ترڅو د دوی ملاتړ وکړي او هم گوندونو ته پیسي ورکوي چي د دوی په گټه سیاستونه پرمخ بوزي. زیات سیاستوال د شتمنو خلکو د لاسونو آلي دي. (بریس) (په سیاست کي د پیسو ځواک) ته اشاره کوي او وایي چي پیسي د مقنني او اجرائیي قوي د کارونو منځه خنډوي او ډیموکراسي فاسدوي. مارکسیستانو د امریکا ډیموکراسي د (ډالرو ډیموکراسي) گڼلي ده. (لینن) په سرمایه داري ډیموکراسی کي د رایي ورکولو د حق په اړه داسي وایي (په پورېزه ټولنه کي د رایي ورکولو پروسه غیري ریښتني ده، هغه څه چي ارزښت لري هغه پیسه او سرمایه ده. یا په بله مانا په ډیموکراسی کي د حکومت ظاهري بڼه ډیموکراتیک حکومت دی، خو په حقیقت کي هغه د شتمنو حکومت دی). د مارکسیستانو په آند ریښتني ډیموکراسي هغه وخت منځته راځي، کله چي سرمایه داري له منځه ولاړه سي او د بډای او بیوزلو ترمنځ توپیر نه وي.

۳. **د ډیرکیو د حکومت نه شتون**؛ پر ډیموکراسی باندي زیات نیوکه کونکي پدي آنددي چي په ډیموکراسی کي د ډیرکیو حکومت شتون

نلري ځیني وختونه هغه رایي چي واکمن گوند یي په لاس راوړي، تر هغه کمي وي، کومي چي مخالف گوند یي په لاس راوړي. سربیره پر هغه واک خو واکمنان او هستي پلي کوي، لکه د دولت مشر، د گوند سیاسي کمیته او داسي نور. پداسي حال کي چي د گوند نور غړي یوازي د همدې خومشرانو پر گامونو باندي گامونه ایږدي. (گادوین) ډیموکراسي د چلبازانو، گوندي فریبکارو و مشرانو او غولونکو سیاستوالو حکومت گڼي. پر ډیموکراسی باندي یو نیوکه کونکی ډیموکراسي (د سیاستوالو حکومت، د سیاستوالو لڅو پر سیاستوالو) باندي تعریفوي. د (رابرت میشلز) په خبره (ډیموکراسي د اولیگارشی د اوسپنیز قانون څخه پیروي کوي). (میشلز) چي د سیاسي ټولنپوهني د مخکښانو څخه دی، په خپله نامتو لیکنه کي د المان د سوسیال ډیموکرات گوند کورني سیاست او گوندونو په اړه د (اولیگارشی اوسپنیز قانون) اصطلاح کارولي ده. دا اصطلاح دده د ټوليزي مفکوري منځپانگه ده، چي دی ټول جوړښتونه که هغه ټولني، گوندونه یا نور جوړښتونه وي، په ذاتي ډول غیري ډیموکراتیک بولي. د دي دلیل دا دی چي په ټولنه کي د اغیزناک عمل لپاره سازمان (جوړښت) اړین دی، چي دا جوړښت ناچاره په بوروکراسی باندي بدلېږي او په بوروکراسی کي هم واک د څو نفرو په لاس کي لویږي. د ده په خبره ډیموکراسي بیله سازمان څخه پلي کیدای نسي نو ځکه اولیگارشي غوښتونکي یي په خپلو منگلو کي نيسي. پر همدې بنسټ هغه څوک چي د یوه جوړښت په سر کي وي، هغه حکومت کوي او د ډیرکیو د حکومت ادعا یي مانا ده.

۴. په ډیموکراسۍ کې د استازیتو د اصل نیمګړتیا؛ ډیموکراسی د هېواد د ټولو برخو څخه د ټاکل سوو استازو پر رول باندې باور لري. همدارنگه په یو شمیر ټاکنیزو سیستمونو کې داسې وي، چې په هره ټاکنیزه حوزه کې چې هر نوماند زیاتې رایې ترلاسه کړي هغه بریالی ګڼل کېږي. خو د ډیموکراسۍ دا ډول ټاکنې نیمګړتیاوي لري، یانې نوموړی استازی نسبي کولای چې د خپلې سیمې هر اړخیز استازی سي او د ژوند د ټولو برخو استازیتوب نسبي کولای، دی یوازې کولای سي چې د خپل پور استازی سي. یو حقوقپوه څنگه کولای سي، چې د بزګرو، اهنګرانو، تخنیکارانو او نورو پوړونو استازی سي. کیدای سي چې نوموړی استازی د خپلې سیمې د خلکو د ژوندانه د ځینو برخو استازیتوب وکړي، خو د ژوند د ټولو اړخونو استازیتوب نسبي کولای. نوځکه ویلای سو چې وظیفوي استازیتوب باید د ویشونکي استازیتوب ځای ونیسي او د یوه پارلمان پر ځای باید څو پارلمانونه جوړسي، تر څو هر پارلمان د خپل ځانګړي پور څخه استازیتوب وکړي.

۵. د برابری د اصل څخه ناوړه ګټه اخیستنه؛ په ډیموکراسۍ کې پر دې د رواغجن اصل باندې ټینګار کېږي، چې وګړي ټول د حکومت په ټاکنه کې یوشان برخه اخیستلای سي. د دې اصل پر بنسټ د وګړو پوهه او ذهني پیاوړتیا تر پښو لاندې کېږي، یوازې دوی د خلکو رایې شمیري، بلکې د هغه وزن او درنښت ته نه ګوري. پر همدې بنسټ ټولو ته د سیاستونو په ټاکنه کې یوشان حق ورکول سوی دی او د یوه رایه د بل تر رایې لوړوالی نلري. دا ډول برابري د دې لامل ګرځي چې حکومت

د ناپوهو او نالوستو کسانو په لاسونو کې ولویږي، چې دا خپله زده کړې او پوهې ته سپکاوی دی.

۶. **خلکو ته غیري ریښتني زده کړه؛** پر ډیموکراسۍ باندې نیوکه کونکي داسې وایي چې ډیموکراسي خلکو ته غیري ریښتني مدني زده کړه وربښي. ټاکنيزي سیالۍ یوازې د واک د لاسته راوړلو لپاره کمپاین دی، د خلکو څخه حقیقت پټیږي او یوازې خلکو ته د رواغجنې وعدې ورکول کیږي. پدې ډول سیالیو کې تیرایستونکي او چالاکه خلک په خپلو غوږو خبرو سره خلک تیرباسي او حقیقت ورڅخه پټوي.

۷. **د علمي، هنري او ادبي پرمختګ مخنیوی؛** وګړي په عمومي ډول محافظه کارانه تلنلاري لري او د هېواد د چټک پرمختګ سره مخالف دي. وګړي د هنر، پوهې او ادب چټک او ژر پرمختګ نه غواړي، دوی تل خپل لرغوني او پخواني ملي ارزښتونه ساتي. د (بورنس) په خبره (هر پرمختګ او تمدن چې ډیموکراسي یې راولي، منځنی او ټکنی وي).

۸. **د ډیموکراسۍ اخلاقي نیمګړتیا؛** ډیموکراسي له اخلاقي اړخه د خلکو د کمزورتیا لامل ګرځي. هغه فریبکاره او غیري ریښتني سیالي چې د ګوندونو ترمنځ د واک پر سر باندې کیږي هغه نه یوازې د خلکو د اخلاقي نیمګړتیا لامل ګرځي بلکې په ټولنه کې فساد هم زیاتوي. ډیموکراسي واکمنان د ښه هڅوي چې اخلاقي اړونه تر پښو لاندې کړي.

۹. **د وګړیت او خپلواکۍ سره مخالفت؛** ډیموکراسي د خلکو ریښتني فکري خپلواکي له منځه وړي او عقل بیخایه لګښتوي. په

ډیموکراتیکو ټولنو کې په ریښتني کارپوه او روڼ آندې باندي ملندي وهل کېږي او خبره یې بې مانا گڼل کېږي، یوازې هغه کارپوهان مخته دي، چې بیخایه نیوکې کوي او د حکومت نیمگړتیاوي پټوي. سقراط د خپلي ریښتنولي له امله د شکران د زهر په څښلو باندي مجبور سو، گاندي د خپلي ریښتني مبارزي له امله د یوه متعصب او ناپوه هندي لخوا ترور سو او خان غفار خان (پاچا خان) د خپل اولس د حقوقو د غوښتلو او تاو تريخوالي پر وړاندي د مبارزي له امله کلونه کلونه د بند د تورو تمبو شاته غورځول سوی و.

۱۰. **پر ملي گټو باندي د سیمه ییزو گټو لوړوالی**؛ د واک د لاسته راوړلو لپاره سیالی د اولس پر ژوند او هوساینې باندي زیان رسونکی اغیزبندي. استازي د رایو د لاسته راوړلو په موخه یوازې په خپلو ټاکنیزو ساحو کې سیالی کوي او پر ملي گټو باندي د خپلي سیمي گټي لوړي گڼي.

۱۱. **د حکومت زیات لگښت**؛ داسي ویل کېږي چې ډیموکراسي د زیات لگښت کونکي حکومت لرونکي ده. حکومت زیات لگښت پر ټاکنو او تبلیغاتو باندي کوي. په شتمنو هېوادونو لکه امریکا کې په میلیونونو ډالر پر ولسمشرې او پارلماني ټاکنو باندي لگښت کېږي. همدارنگه په مخ پر ودي هېوادونو کې هم همداسي لگښتونه کېږي. د هغه پیسو څخه چې پر ټاکنو او شعارونو باندي لگېږي، کولای سي چې د ملي تولید په زیاتوالي کې زیاته گټه واخلي.

۱۲. **د حکومت بې ثباتي**؛ ډیموکراسي تر هغه وخته پوري باثباته او ټینگه ده، تر څو چې د خلکو ملاتړ ورسره وي. د عامه خلکو ذهنونه شوني ده، چې د حکومت پر وړاندي ډیر ژرد ځینو مخالفینو لخوا

وښورول سي. زیات ډیموکراتیک حکومتونه په ځانگړي ډول خو گوندي نظامونه په ناڅاپي بڼي سره بدلون کوي. داسي ويل کيږي چي (فرانسويان چي څومره ژر خپل کالي بدلوي هغومره ژر وزير بدلوي). په فرانسوي کي د وزير منځنی عمرتهه میاشتي دی. (هنري ماین) پدي اند دی ((کله چي ډیموکراسي غوړيدلي ده، د حکومت ټولي بڼي له پخوا څخه نا امنه سويدي)).

۱۳. د پوريزي مبارزي هڅونه؛ کله چي شتمن او سرمایه داره خلک د بيوزلو او سوالگرو خلکو پروړاندي باندي په ټاکنو کي ودریږي نو ټاکني گټي. همدارنگه کله چي په واک کي وي نو داسي قوانين جوړوي چي د دوی د شتمنيو په گټه وي. د شتمنو د پور په گټه دا ډول کړني د دي لامل گرځي چي په ټولنه کي پوريزي مبارزي پياوړي سي. ډیموکراسي د بيوزلو وگړو په منځ کي د ناخوښی تخم کړي او دا تخم د دي لامل گرځي چي دا انقلابونو په خیر پاڅون وسي.

۱۴. د گوندي سياست زيانونه؛ سياسي گوندونه د ډیموکراسی لپاره اړين دي. پداسي حال کي چي سياسي گوندونه ډیر بد رول لوبوي، يانې کله چي هر گوند واک ته ورسیري، د بل گوند هر ډول با استعداد او وړ شخص ته د سياسي واک يوه برخه په لاس نه ورکوي. دا تور داغ چي د ډیموکراسی پر لمن باندي ټينگ سوی دی، ډیر ژر د دي لامل گرځي چي د ډیموکراسی نظام له منځه یوسي. د (بريس) په آند سياسي گوندونه دوه مخي او چاپلوسي تشويقي او اخلاقي معيارونه له منځه وړي. (ميشلز) بيا پدي اند دی چي گوندونه د اوليگارشی او سپنيز قانون پلی کوي، يانې مشران پریکړه کوي او غړي يي ځان ورسپاري. گوندي سيالی وگړي بي لاري کوي، وگړي اړ دي چي د دو

ګوندونو د نوماندانو څخه اړومرو یو وټاکي. یانې که دا دوه یا درې نوماندان ناوړه او نالایقه هم وي، خو وګړي اړ دي چې د دوی د منځ څخه یو وټاکي، چې دا خپله د رایې ورکولو سیستم یې مانا کوي. د یوشمیر پوهانو په اند ډیموکراسی د حکومت هغه بڼه ده، چې پسونو ته د شپانه د ټاکلو حق ورکول کېږي او خلک بیا هم پسونه پاته کېږي.

۱۵. د پریکړو پېچلتیا؛ ډیموکراسی د درې ګونو قواوو پر بیلتون او جلاوالي باندې باور لري، چې دا بیلتون د حکومت د پریکړو د ځنډیدو او پېچلتیا لامل ګرځي. هر کله چې حکومت د یوه کار په اړه مشوري پیل کړي، نو پریکړه یې زیات وخت وروسته لاسته راځي. پداسې حال کې چې په دیکتاتورې او نورو نظامونو کې بیا واک یوالی لري او هره پریکړه ډیر ژر کېږي.

(بریس) چې د نړۍ د ډیموکراسیو په اړه څېړنه کړیده، د ډیموکراسیو نیمګړتیاوي په لاندې ډول په ګوته کوي: (۱) د پیسو واک د مقننې او اجرائیې قوې د کارونو د مخنیو لامل ګرځي، (۲) سیاست د ګټې د لاسته راوړلو لپاره په یوې البې باندې بدلېږي، (۳) د هېواد د ټولو د کنورینو څخه یو شان ګټه نه اخیستل کېږي.

د ډیموکراسی نیمګړتیاوو ته په کتو سره سپړی داسې فکر کوي، چې ډیموکراسی لا تر اوسه د پیاوړتیا پولې ته نډه رسیدلي.

د ډیموکراسۍ تاریخ:

د ډیموکراسۍ مخېنه د بشر په تاریخ کې ډیرې اوږدې رینډې لري، خو په اوسنۍ مانا سره د نولسمې او شلمې پیړیو لاسته راوړنه ده، په همدې پیړیو کې د حکومت په بڼه په اروپا، امریکا، اسیا او افریقا کې رامنځته سول.

که څه هم ولسواکي د سیاسي فلسفي ډیره لرغوني اصطلاح ده، خو تراوسه یې خپل تازه والی د لاسه ندی ورکړی او حتا په ځېنو سیمو کې تازه سیاسي ډگر ته ورننوتلي ده. د ډیموکراسۍ بهیر په اوسنۍ نړۍ کې ډیر گرم دی او په هغو حکومتونو کې چې د دې ډول اصولو ملاتړي وي، ډیر ارزښت لري، له همدې کبله د ډیموکراسۍ اصطلاح په سیاسي فلسفه کې ډیر ارزښت لري.

څیړونکو او پوهانو د ډیموکراسۍ تاریخ د لرغوني سومر په تاریخي مخپنه کې د زیږدیز کال څخه مخکې لټوي، دوی داسې اسناد پیدا کړيدي، چې د ډیموکراسۍ ځېني نښې په لرغونو ټولنو کې هم تر سترگو کیږي. (یاکوبسن) په خپل کتاب (د فلسفي څخه مخکنۍ عصر) کې لیکي ((د سومر په لرغوني ډیموکراسۍ کې لوړ سیاسي قدرت د ښار د عمومي ټولني په لاس کې و، چې د ټولنو ازادو بالغو وگړو څخه جوړه وه. په ټولیز ډول د ښار ټول کارونه د اداري مامورینو لخوا اداره کیدل، همدارنگه د ښار ټول مهم کارونه هم د خلکو لخوا سرته رسیدل.

یوبل څیړونکی د سپنسر په نامه لیکي ((د سومر د ښار عمومي غونډه چې تاریخي ارزښت لري، د مشورو او مصلحت پر بنسټ ولاړه وه... دې ښاري ټولني سیاسي قدرت محدود دی او داسې اصل شتون درلودی، ترڅو چې د ښاري ټولني لخوا کوم کار نه وي تایید سوی باید اجرانسي. سومریانو دا کار د فردي واکمنۍ پر وړاندې د ښاري خپلواکۍ ساتنه غوښتل.

د پورته څرگندونو څخه معلومیږي، چې ډیموکراسي خپل تاریخ د ډیرو لرغونو زمانو څخه راپیلوي، د سومریانو څخه وروسته په

لرغوني يونان کي هم د ډيموکراسۍ لپاره کار سویدی، په لرغوني يونان کي د زيږديز کال څخه مخکي د افلاطون او ارسطو په اندونو کي ترسترگو کيږي.

خو هغه ډيموکراسي چي مورديي پيژنو د نولسمي او شلمي پيړۍ لاسته راوړنه ده، په اروپا کي د رنسانس څخه وروسته ډيموکراسي منظم شکل غوره کړ.

په لرغوني يونان کي غيري مستقيمه ډيموکراسي پلي کيدل، په غيري مستقيمي ډيموکراسۍ کي د مهمو سياسي موضوعاتو په اړه د خلکو بنکاره نظرونه کتل کيږي، خلک په يوه ځای کي راټوليږي او بيا د مهمو سياسي موضوعاتو په اړه نظر ورکوي. په همغو وختونو کي د بنارونو نفوس کم و او کيدای سول، چې وگړي په يوه ځای کي سره راټول سي. خو کله چي نفوس پرزياتيدو سو بيا نو د يوه بناريا يوه هېواد د ټولو خلکو راټولول ناشوني خبره وه، له همدې کبله غيري مستقيمه ډيموکراسي پلي کيدل. نو په اوسنيو وختونو کي غيري مستقيمه ډيموکراسي پلي کيږي او د نړۍ زياتره دولتونه يي پلي کوي.

په ډيموکراسۍ کي د اپوزيسيون ونډه

په پارلماني ډيموکراسۍ کي اپوزيسيون ډير اغيزناکه رول لري او د واکمن گوند د استبداد او خپلسري حکومت مخه نيسي. اپوزيسيون هڅه کوي چي د واکمن گوند واکونه په خپل چوکاټ کي وساتي او د سرغړوني په صورت کي يي د خلکو په منځ بريند کړي، همدارنگه اپوزيسيون په حکومت کي دننه نيمگړتياوو ته گوته نيسي او په حکومت کي اصلاحوالی منځته راوړي. په پارلماني ډيموکراسۍ کي

مقننه قوه او اجرايه قوه د يوه گوند تر اغيزلاندې وي يانې هغه گوند چې په پارلماني ټاکنو کې اکثریت وگټي نو کابینه هم د هغه گوند څخه ټاکل کېږي، خو کله چې د حکومت داسې قوانين مقنني قوي ته وړاندې کړي چې هغه د اولس په زیان او د واکمنو په گټه وي، نو اپوزيسيون پدې وخت کې د دې ډول قوانينو مخه نيسي او پر وړاندې يې غبرگون ښی. سربيره پر دې که چيرې اپوزيسيون په کابینه کې د واکمن گوند د وزيرانو کمزوري او نیمگړتياوي په گوته کړي نو واکمن گوند نسي کولای، چې خپلسری حکومت وکړي. د اپوزيسيون مشر هم د واکمن لومړي وزير په شان او اپوزيسيون هم د واکمن حکومت ځای ناستی دي او د حکومت په شان دی.

په انگلستان کې د اپوزيسيون مشر د واکمني کابینې د يوه وزير په شان ارزښت لري او د ملي خزاني څخه اپوزيسيون ته حقوق او ونډه ورکول کېږي. په عمومي ډول لومړی وزير په مهمو کارونو کې د اپوزيسيون د مشر سره مشوره کوي. په لنډ ډول ويلاى سو، چې سالم اپوزيسيون د ډيموکراسۍ روح دی، او دا ډول اپوزيسيون کولای سي، چې په ډيموکراسۍ کې کار وکړي.

په رياستي ډيموکراسۍ لکه امریکا کې هم اپوزيسيون کولای سي، چې د ولسمشر د خپلسرو پروازونو او کارونو مخه ونيسي او د ولسمشر د استبداد او خپلسرۍ پر وړاندې مبارزه وکړي. پر همدې بنسټ ويلاى سو، چې که رياستي يا پارلماني ډيموکراسي وي، بيله اپوزيسيون څخه ژوند نسي کولای او هغه وخت د حکومت مشر د ډيموکراټ مشر په توگه کيدای سي، چې اپوزيسيون يې د توري په شان پر سر باندي راځوړند وي.

راډيکاليزم⁽¹⁾

د راډيکال ويې د (ريډيکس)⁽²⁾ څخه اخیستل سویده، چي مانا يې ريښه او بنسټ ده، نو راډيکاليزم د هغه سياسي مکتب نوم دی، چي په سياسي او ټولنيزو چارو کي بنسټيز او ريښوي بدلون غواړي. دا ډول عقايد په هغو حالاتو کي ډير جدي وي، چي ټولنه دا ډول بدلون ته بنسټيزه اړتيا ولري. د دي عقايد د پلويانو په اند د ټولني په هر اړخيزو چارو کي بايد سمدستي او پريکړنده بدلون رامنځته کړل سي؛ ځکه چي په ټولنه کي اصلاحاتو ته اړتيا لري او د وخت په پام کي نيولو سره بايد دريځ غوره کړي.

په پراخه مانا سره راډيکاليزم د هغو خلکو تگلاره ده، چي په هر اړخيزو چارو کي غوڅ او بنسټيز بدلون غواړي. دا اصطلاح د لومړي ځل لپاره په (۱۹ز) پيړۍ کي د انگرېزي ليبرالانو لخوا و کارول سول، د دوی موخه دا وه، چي کليسا بايد بنسټيز او ريښتنی واک ولري او د اشرافو جرگي دي له منځه ولاړي سي. په يو شمير اړخونو کي د دوی د سلطنت له منځه وړل هم غوښتل. د (۱۹ز) پيړۍ په پای کي جمهوري

(1) - Radicalism

(2) -Radix

راډيکاليزم د انگریزانو په منځني پور (پارکي) کي ځای پیدا کړ او دا اصطلاح د پرمختللي سياسي ليبراليزم په اړه وکارول سول، چي هغه ته يې کين اړخي ډله هم ويل.

د دې ترڅنگ د بورژوازی، راډيکاليزم اصطلاح هم رواج پیدا کړ او د داسي سياسي جوړښت په اړه يې اندونه وړاندي کړل، چي خپل ټول ډموکراتيکي هڅي د سرمایه داری، دوران په چوکاټ کي سرته ورسوي او د بورژوازی، پور دگټو ساتندويه وي.

د راډيکال (راډيکاليسټ) اصطلاح د هغه چا لپاره کارول کيږي، چي د روانو ټولنيزو او سياسي چارو څخه سرټکي وي او پدې برخوکي سمدستي او بنسټيز بدلون غواړي. د راډيکال په اند روانو حالاتو ته بايد بدلون ورکړل سي او دا ټولنيزي چاري بايد تر دې هم ښه سي. په يوې ټولنه کي هغه چاته راډيکال ويل کيږي، چي د ټولنيزو، اقتصادي او سياسي حالاتو بنسټيزه اصلاح غواړي. راډيکالان په ټوليز ډول د بيوزله او ناتوانه پور په ملاتړ د شتمنو خلکو او چارواکو پر وړاندي مبارزه کوي. د نوې راډيکاليزم اصطلاح لومړی په (۱۸ز) پيړۍ کي په فرانسه کي او وروسته په بریتانيا کي دود سول او وروسته په امريکا کي (توماس پايڼ) د دې اندونو څخه ملاتړ وکړ.

په انگلستان کي ليبرال افراطيان چي د (جمز فاکس) تر مشرۍ لاندي يې هڅي کولي د راډيکال په نوم ياد سول، خو په امريکا کي نن ورځ دا اصطلاح د سوسياليستانو او کمونيستانو لپاره کارول کيږي. پداسي حال کي چي په اروپا کي دا اصطلاح د اصلاح غوښتونکو (رفورميستانو) لپاره کارول کيده او اصلاح غوښتونکي په ټوليز ډول اعتدال غوښتونکي ليبرالانو وه، چي په منځني پور پوري يې اړه

سياسي مکتبونه

رياليزم

درلوده لکه د فرانسې راډيکال سوسياليست گوند او يا د انگلستان د ليبرال گوند.

دا اصطلاح نن ورځ نه يوازې د سياست په ډگر کې کارول کېږي، بلکې په زياتو سيمو کې د افراطيانو لپاره هم کارېږي. ددې ترڅنگ د ډموکراتيک راډيکاليزم اصطلاح بيا د افراطي ډموکراسۍ لپاره کارول کېږي، دا دهغه غورځنگ نوم دی، چې په (۱۷ز) پيړۍ کې په انگلستان کې رامنځته سو او په پای کې د لولرانو په گوند باندې وپيژندل سو.

ریالیزم^(۱)

د ریالیزم د اصطلاح ریښه د (ریل^(۲)) څخه اخیستل سویده، چي د واقعیت او رښتیا مانا لري. دا اصطلاح په زیاتو برخو کي د ایډیالیزم پروړاندي کارول کيږي^(۳). ریالیزم تل د وگړو ترمنځ ټولنيزي اړیکي او سیاسي تڼلاري د واقعیت پر بنسټ لولي، نه داسي چي باید ((داسي وای)). یانې په ریالیزم کي هر هغه څه چي رښتیا وي او عملي بڼه ولري مطالعه کيږي. د ریالیستانو په آند سیاسي اړیکي باید د رښتیا پر بنسټ ترسره سي. دوی د خیال او خیالي سیاسي ژوند سره په ټکر کي دي، له همدې کبله د ایډیالیستانو خیالونه او ایډیالونه د واقعیت څخه لیري گڼي^(۴).

ریالیزم د سیاست ترڅنګ په هنر، ادب او فلسفي کي هم کارول کيږي، چي په ټولو برخو کي د رښتیا او واقعیت پلوي کوي. سیاستوال زیاتره وخت هغو خلکو ته ریالیستان وايي، چي سیاست

1 - Realism.

2 - Real.

3- عبدالرسول بیات و جمع نویسنده گان، فرهنگ واژه ها، ۱۳۸۱ش، ص ۲۸۹

4- علي اقباشي و مينو افشاري راد، فرهنگ علوم سیاسی، ۱۳۸۲ش، ص ۵۲۹

یوازي د واک د لاسته راوړلو او ساتلو په موخه کاروي. پر همدې بنسټ ریالیزم د گټو په موخه کارول کيږي او ریښتینی کار او عمل هغه دی، چې د گټو د لاسته راوړلو په موخه تر سره سي، چې دا ډول تلنلاره پخپله د طبیعي قانون څخه سرچینه اخلي.

په معمولي ډول سیاسي ریالیستان د خیالي سیاستوالو پر وړاندې دریغ لري او خیالي سیاستوال اخلاق او الهي قوانین تر واک او سیاست لوړ گڼي^(۱).

د ریالیستانو په آند دولت د نړیوالو اړیکو تر ټولو مهم لوبغاړی دی او نور حقوقي شخصیتونه په نړیوالو اړیکو کې د دولتونو ترمنځ په چوکاټ کې لوبیږي. یو شمېر ریالیستان د بهرني او کورني سیاست ترمنځ پر توپیر باندي باوري دي، ددوی په آند د بهرني او کورني سیاست ترمنځ توپیر پدې کې دی، چې بهرنی سیاست د غیري اقتداري مرکز په حالت کې فعالیت کوي، پداسې حال کې چې کورنی سیاست بیا د ځانگړې کورني اقتدار پر بنسټ د نظم په فضا کې عمل کوي. همدارنگه ریالیستان د ټیکاو پر ټینگښت باندي باوري دي، دوی وايي که چیري دولت د ټیکاو او امنیت پر ټینگښت باندي برلاسی نسي نو هیڅ کار هم نسي کولای. د همدې شرایطو په رڼا کې نظامي ځواک د ډیپلوماسی، بهرني سیاست او ملي امنیت په ټینگښت کې اړین گڼل کيږي. همدارنگه د نظامي ځواک او اقتصادي ځواک په پرتلني سره اقتصادي ځواک د ملي امنیت په ټینگښت کې تر نظامي ځواک کم رول لري. ددې آند پلویان داسې دلیل وړاندي کوي، چې د تاریخ په اوږدو کې وگړي ځان غوښتونکي او ځانپاله پیدا سوي

۱- عبد الرسول بیات و جمع نویسنده گان، فرهنگ واژه ها، ۱۳۸۱ش، ص ۲۹۴

دي، نوله همدی کبله ددوی د ځانپالنې د مهار کولو لپاره نظامي ځواک اړین گڼل کېږي.

د نړیوالې سولې او ټیکاو په اړه ریالیستان داسې نظر لري، که چیرې نړیوالو سازمانونو او نړیوالو حقوقو ونسوه کولای، چې سوله او ټیکارو رامنځته کړي، نو دولتونه باید خپل قدرتونه راکم کړي او په نړیواله کچه باید د دوی په قدرتونو کې توازن راسي، چې پر همدې بنسټ سوله او ټیکاو رامنځته کېدای سي. د دوی په آند ددې ډول شرایطو د برابرولو لپاره هغه دولتونه چې خپلمنځی اتحاد لري، ډیر اغیزمن رول لري.

همدارنگه ریالیستان تاریخ ته په ډیره محافظه کارانه توگه گڼي او د اوسني سیاست پر ساتنې باندي ټینگار کوي. پر دې سربېره دوی نړیوال سیاست د مذاکري، سولې او خبرو اترو صحنه گڼي او ډیپلوماسي ددې د ثبات لپاره غوره لار گڼل کېږي.

د ریالیزم بنسټیز اصول:

د ریالیزم بنسټیز اصول د دولت مشرۍ، بقا او ځانیاری (ځانواکۍ) باندي ویشلای سو:

الف- دولت مشرې (دولت سالارې) :

د ریالیزم پر بنسټ د دولت مفهوم د زور د کارونې سره مل دی، چې دا اصل د ماکس وبرد نامتو تعریف څخه په ښه توگه څرگندېږي. پر دې بنسټ دولت په خپل قلمرو کې د مشروع واک د کارونې انحصار ته ویل کېږي. پدې حالت کې دولت د پیاوړې ځواک په لرلو سره په خپل قلمرو کې قوانین پلي کوي، چې دا واک دولت ته په نالیکلي بڼه وگړو ورکړی دی یانې دا ډول تړون د وگړو او دولت ترمنځ په غیري لیکلي

بڼې سره سوی دی، ترڅو دولت د قوانینو د پلي کولو او خپلو موخو ته د رسیدلو لپاره پیاوړې ځواک ولري. ددی یادونه باید وکړو، چې پدې ځای کې خپلواکې د امنیت او ټیکاو په ټینګښت سره حقیقت موندلای سي. یانې کله چې امنیت او ټیکاو پیاوړی سو، نو مدني ټولنه منځته راځي خو د امنیت په نه شتون کې هنر، کلتور او ټولنه خپله مانا د لاسه ورکوي. له همدې کبله د ریالیزم لومړی ګام د دولت د کورني قدرت ترتیب او تنظیم دی.

دولت په کورنیو چارو کې د مرکزي اقتدار لرونکی دی او د بهرنې سیاست په برخه کې بیا مرکزي اقتدار شتون نلري. یانې په نړیواله کچه داسې مرکزي اقتدار شتون نلري، چې نړیوال سیاست اداره کړي. له همدې کبله په نړیواله صحنه کې د دولتونو ترمنځ د قدرتونو سیالي شتون لري، چې کله ناکله د همدې قدرتونو په ټکر سره جګړې رامنځته کیږي او نړیوال ټیکاو د ګواښ سره مخ کیږي.

ب- د پایښت (بقا) اصل:

د ملي موخو د لاسته راوړلو لپاره پایښت (بقا) اړینه ګڼل کیږي. کله ناکله دا ډول پایښت د ملي قدرت د لاسته راوړلو لپاره وي او کله بیا د خپلې خپلواکۍ د ساتنې لپاره. د هنري کیسینجر په آند د دولت لومړنې مسؤلیتونه او موخې د دولت بقا او پایښت ګڼل کیږي او هیڅکله دولت نسبي کولای چې هغه په خطر کې واچوي او یا د هغه پر سر باندي معامله وکړي.

ج- د ځانپاړۍ (ځانواکۍ) اصل:

ددې اصل پر بنسټ هیڅ دولت نسبي کولای، چې د بل دولت په زور او مټ باندي خپل پایښت او بقا وساتي. په نړیواله کچه د یو ځانګړي

نظام او مرکزيت په نه شتون سره دولتونه په نامعلومه حالت کي ژوند کوي. خو دولتونه په خپلو منځونو کي د بنو اړيکو او منظم ژوند د کولو لپاره بايد خپلمنځي قدرتونه سره مساوي کړي. همدارنگه هغه لوی دولتونه چي په نړيواله کچه د زياتې گټې لاسته راوړنکې دي هغه په نړيوالو مسایلو کي زياته مرسته او همکارې نه کوي.

د رياليستانو په آند د ځانواکه او ځانياره دولتونو ترمنځ د قدرت مساوي والی رامنځته کيږي، که څه هم د قدرتونو مساوي والی د باثباته حالت بنکارندوی ندی خو کولای سي، چي جگړې او يا سولي پر مهال اغيزناکه تمام سي. همدارنگه رياليستان پدي آند دي، چي دولتونه کولای سي، چي په ځانگړو حالاتو کي د همکاريو او مرستو زمينه برابره کړي، چي پدي برخه کي د ليبرالانو سره په يوه نظر دي، خو په همدې وخت کي بيا وايي چي دا به ډيره ستونزمنه وي، چي په ځانواکه او ځانياره نظام کي د همکاريو لړۍ دوام وکړي.

نيو رياليزم (نوی رياليزم) :

رياليزم په ۱۹۸۰ لسيزه کي د ختيځ او لويديځ ترمنځ د سرې جگړې پر مهال يوه نوې دوره ورننوتی. او نوی ژوند يې پيل کړ. نيو رياليزم د پخواني رياليزم په شان دولت د نړيوال سياست اصلي لوبغاړی گڼي. د نيو رياليزم مخکښانو گنت او التزهڅه وکړه چي نيو رياليزم د يوې رسمي نظريې پر بنسټ وپېژني.

نيو رياليزم سر بېره پر دي، چي دملي قدرت د مرکزي اقتدار په اړه خبري کوي، د دي ترڅنگ د نړيوال سياست تحليل هم کوي او وايي چي د نړيوال نظام جوړښت د لوبې ډولونه او قواعد ټاکي.

ريتارشي⁽¹⁾

ريتارشي د لرغوني يوناني ژبې د دو کلمو يانې (قاضي) او (واکمني) څخه جوړه سویده، چي مانا يې د قاضي واکمني ده. دا اصطلاح د هغه سياسي رژيم لپاره کارول کيږي، چي قاضي پکښې واکمن وي او يا تر ډيره بريده واک د قاضي په لاس کي وي.

دا اصطلاح د لومړي ځل لپاره په لرغوني اسرايل کي د (قاضيانو په کتاب) کي و کارول سول او د قاضيانو حکومت ته يې ريتارشي وويل. د دي ډول سياسي رژيم معاصري بيلگي په سوماليا او يو شمير نورو ټولنو کي تر سترگو کيږي، چي د سوماليا په سياسي رژيم کي تر ډيره بريده قاضي واکمن دی. همدارنگه کله ناکله دا اصطلاح اسلامي سياسي رژيم ته هم کارول کيږي، ځکه چي په اسلامي حکومت کي شريعت واکمن وي او د بشپړ عدالت پر بنسټ واک پلی کيږي له همدې کبله محکمه او قاضي پکښې زيات واک لري⁽²⁾.

¹ - Ritarchy.

² - English Social Wikipedia (انگرېزي ټولنيز پوهنغونډ)

زرغون دولت¹

د زرغون دولت فرضیه د لومړي ځل د پاره په (۲۰۰۴ز) کال کې د استرالیا د ملبورن پوهنتون د سیاسي علومو د پوهنځي استادې اغلي (رابین ایکرسلي²) په خپل غیري افسانوي کتاب (زرغون دولت³) کې وړاندې کړه، چې د دې کتاب بنسټیزه موضوع پر ډیموکراسۍ او واکمنۍ باندې بیا کتنه ده.

اغلي ایکرسلي د زرغون دولت (زرغون ډیموکراټیک) دولت د جوړیدو لپاره یوه (چاپیریالي انتقادي سیاسي) فرضیه وړاندې کړه. ایکرسلي زرغون دولت هغه سیاسي رژیم (ډیموکراټیک حکومت) ته وايي، چې د قوانینو جوړښت او ډیموکراټیکه لړۍ یې د چاپیریال پوهني د ارونو پر بنسټ ولاړ وي، چې د یته چاپیریالي ډیموکراسي هم

¹ - Green State.

² - Robyn Eckersley د سیاست پوهني دوکتورالري او اوس د استرالیا د ملبورن پوهنتون د سیاست پوهني او ټولنپوهني د برخې مشره ده. دا پخوا یوه عادي مدافع وکښيله او په موناخ پوهنتون کې تر ۲۰۰۱ کال پورې مدیرسه وه. دې د لویدیځي استرالیا او کمبریج په پوهنتونو کې زده کړې کړيدي او د تازمانیا په پوهنتون کې یې دوکتورا اخیستې ده. ایکرسلي د سیاسي اندونو په برخه کې د چاپیریالي سیاست په رشته کې کار کوي.

³ - Green State.

سیاسی مکتبونه _____ زرغون دولت

وايې. د زرغون دولت اند د لیبرال ډیموکراټیک، خیرنسیګني او نیولیبرال دولت په نسبت تکاملي اند دی. ایګرسلي ددې فرضي لپاره سیاسي اندونه وړاندي کړيدي، خو ثبوت يې تر زیاته بریده د چاپیریالي سیاست پر ارونو باندي ولاړ دی⁽¹⁾.

¹ - English Social wikipedia. (انګلیسي ټولنیز پوهنغونډ)

سانتیرالیزم¹

سانتیرالیزم د لغت له اړخه د مرکزیت په مانا دی او په اصطلاحی بڼه هغی تلنلارې ته ویل کیږي، چي د حکومت او دولت ټولې چاري په مرکز پوري تړي او نه غواړي، چي حکومت غیري مرکزي یانې ایالتي بڼه ولري. دا اصطلاح د پرونشیلیزم پروړاندي دریځ لري، پروینشلیزم هغی تلنلارې ته ویل کیږي، چي واک د بېلابېلو درجو او ډلبندی له مخي د ولایتونو په واک کي ورکوي.

په معاصر تاریخ کي د سانتیرالیزم غوره بېلگه د آلمان هتلهري رژیم دی، چي ایالتي واکونه پکې ډیر کم وه. پر آلمان سربېره د ایټالیا فاشیستي رژیم هم پدي آند و، چي پروینشلیزم نور زور سوی دی او باید د سانتیرالیزم ملاتړ وکړو.

همدارنگه سانتیرالیزم د سانتیرالیزم او ډیپارټمانټالیزم پروړاندي هم دریځ لري، په ډسانتیرالیزم کي پر دي باندي ټینگار کیږي، چي واک باید د مرکز څخه ایالتونو او ولایتونو ته ورکړل سي او ایالتي او ولایتي سیاسي رژیم باید واکمن سي. همدارنگه ډیپارټمانټالیزم بیا

¹ -Centralism.

هغه سیاسی رژیم ته ویل کیږي، چي هر ایالت او ډیپارټمنټ ته په کورنیو چارو کي څه ناڅه خپلواکي ورکوي. سانتیرالیزم پر حکومت سربېره د گوندونو د جوړښت لپاره هم کارول کیږي، چي دا ډول جوړښت په کارگري گوندونو کي ډیر تر سترگو کیږي، چي د گوند د مشر او سیمه ییزو جوړښتونو ترمنځ پر اړیکو او واکونو باندي بحث کوي. هغه گوندونه چي دارنگه جوړښت لري، په هغو کي ټول سیمه ییز اورگانونه مرکز ته راپور ورکوي او د مرکز تابع وي. د گوند ټولې سیمه ییزې څانگې د مرکزي کمیټې امر مني. د مارکسیستانو په آند د پرولتاریا دیکتاتوري هم د سانتیرالیزم پر بنسټ ټینگښت موندلی دی. د ډیموکراټیک سانتیرالیزم پر بنسټ هر گوند باید خپل عقایدو ته مرکزیت ورکړي او سیاست او مشرتوب باید د مرکز له لوري پلی سي⁽¹⁾.

1- فرهنگ سیاسی آرش او مکتب های سیاسی.

ستراتوکراسی⁽¹⁾

ستراتوکراسی د یونانی ژبې د (ستراتوس⁽²⁾) یانې فوځ او کراتوس یانې حکومت څخه جوړه اصطلاح ده، چې هغه سیاسي رژیم ته ویل کیږي، چې د فوځي مشرانو او نظامي واکمنانو لخوا اداره کیږي. د ستراتوکراسۍ اصطلاح د نظامي دیکتاتورۍ سره توپیر لري، په نظامي دیکتاتورۍ کې واکمني او حکومت یوازې تر نظامي قوانینو لاندې اداره کیږي، خو په ستراتوکراسۍ کې بیا دولت او فوځ دواړه په کلتوري لحاظ یو ګڼل کیږي او ټولې دولتي چوکۍ د فوځي مشرانو لخوا نیول سوي وي. همدارنګه پدې سیاسي رژیم کې د فوځي سیاسي واک ټینګښت هم په قوانینو کې منل سوی وي او هم د ټولني لخوا یې ملاتړ کیږي. دا اړینه نده، چې ستراتوکراسی دې اړومرو استبدادي حکومت وي، بلکې شونې ده، چې پر ډیموکراتیکو ارزښتونو باندې ولاړ حکومت وي او یا هم د ټولنیزو ستونزو د هواری په موخه او هم د خپلو موخو دلاسته راوړلو لپاره د زور او واک څخه ګټه واخلي.

¹ -Stratocracy.

² -Stratos.

له تاريخي اړخه د ستراتوڪراسۍ اصطلاح په لرغوني يونان كې د روم جمهوريت ته كارول كېده او وروسته د معاصرو امپراتوريو لپاره هم كارول كېده، چې د فوځي او ملكي دفترونو ترمنځ يې كوم توپير او واټن شتون نه درلودی. پدې ډول امپراتوريو كې د حكومت د چارواكو لپاره فوځي پرمختگ او تجربه اړينه گڼل كېده او هغه چا به واک په لاس كې اخيستی چې ترنورو به يې غوره فوځي تجربه او پرمختگ درلودی.

د ستراتوڪراسۍ معاصره بيلگه د ميانمار د سولې او پرمختگ شورا يې دولت دی، چې د نورو فوځي ديكتاتوريو سره بشپړ توپير لري او ترزياته بريده پكښې مدني قوانين او مقننه قوه ځواكمن دي. خو د ۲۰۱۰ كال څخه وروسته نظامي واکمنانو واک په لاس كې اخيستی دی او په مقننه قوه كې يې ۲۵% چوكۍ د ځان كړي دي، ترڅو په بشپړ ډول دولتي چوكۍ د نظامي پرسونل په لاس كې وركړي⁽¹⁾.

¹ - English Wikipedia and Britanica Encyclopedia.

ستوئیکیزم⁽¹⁾ (رواقیان)

د (ستویک⁽²⁾) لغوي مانا صبرناکه او زغم لرونکې ده او ستوئیکیزم د صبر او زغم فلسفي ته ویل کیږي. ځیني وخت دي فلسفي ته د رواق (رواقیانو) نوم هم کارول کیږي؛ دا ځکه یې رواقیان بولي، چي رواق د چترۍ (سایوان) په مانا دی او کله چي به دوی غونډي جوړولي نو تر رنگه چترۍ لاندې به کښېناستل او د (زنو) تر مشرۍ لاندې به یې غونډي جوړولې.

دا فلسفه د رومي کلتور د غوړیدو⁽³⁾ په وخت کې د (زنو) لخوا په آتن کې رامنځته سول. دا سیاسي مکتب د آتن د څلور لویو سیاسي مکتبونو د ډلې څخه و، چي پر زنو سربیره زیاتو نورو فیلسوفانو کار پکښي کړی دی او پدې اړوند یې اندونه وړاندې کړيدي.

دا فلسفه په نړیواله کچه د زیات ارزښت درلودونکي ده، د دي اندونو پر بنسټ انسان باید د یوي نړیوالې ټولني غړی وه اوسي او د نړیوالې ټولني ټول قوانین او ارونه په خپل ژوند کې پلي کړي.

¹ - Stoicism

² -Stoic

³ - د رومي کلتور د غوړیدو دوره د زیږدیز کال څخه ۳۳۰ کاله مخکې پیليږي، بیا د مقدوني سکندر تر مړینې پوري، یانې د زیږدیز کال څخه ۳۰ کاله مخکې پوري.

همدارنگه دوی پر نړیوالی ټولني باندي طبیعي حقوق او قوانین واکمن بولي او داسی دلیل وړاندي کوي، چي د انسان د ټولنیز ژوند د نظم لپاره طبیعي قوانین شتون لري، دا طبیعي قوانین ټول انسانان د یوي لوی نړیوالی ټولني په چوکاټ کي اداره کوي پر دي سربیره انسانان باید په ګډه سره د نړیوالی ټولني په چارو کي برخه واخلی او د انسانانو فکري ځواکونه باید سره همغاړې سی ترڅو د چارو په ترسره کولو کي اغیزناکه تمام سی. دا فلسفه پر دي سربیره ځینی ارونه هم لري، چي په لاندی ډول به ورباندي لنډی خبری وکړو:

۱- کلکتویزم:

تر دي ارلاندي ستویکنبسيزم داسی باور لري، چي د وګړو ګټی په نړیوالی ټولني کي شتون لري نه په ملي دولت کي، وګړې باید په ګډه د ژوند په ټولو چارو کي لاسونه سره ورکړي ترڅو روانې چاري د طبیعي حقوقو په چوکاټ کي سرته ورسوي او د وګړو پر ژوند باندي باید یوازي نړیواله ټولنه برلاسی وه اوسی.

۲- انټرنیشنلیزم:

خلک په طبیعي ډول د یوي نړیوالی ټولني غوښتونکي دي، دا د وګړو طبیعي غوښتنه ده، چي یو د بل په څنګ کي ژوند سره وکړي او ټول وګړي د کوچنیو دولتونو پر ځای د یوي عمومي ټولني غړیتوب تر لاسه کړي. کله چي وګړي د یوي عمومي ټولني غړي سی نو د هغی ټولني ټول امرونه او ارونه مني او د هغه منل پر ځان باندي اړین ګرځوي.

۳- وروړولې او مساوات:

د وگړو ترمنځ هېڅ ذاتي توپیر نسته، د ټولو حقوق سره مساوي دي او یو پر بل لوړوالی نلري. مال، مقام، توکم او کلتور د دي لاملونه نسي کيدای، چي یو انسان پر بل انسان باندي لوړوالی او غوره توب پيدا کړي، بلکي د وگړو طبیعي ارزښت ته باید درناوی وسي.

۴- قانون:

د وگړو د ټولو ټولنو (دولتونو) قوانین باید د نړیوالی ټولني د عمومي قانون او طبیعي قانون سره ورته والی ولري. همدارنگه هره ټولنه باید په خپلو چارو کي نړیوال ارونه (اصول) پلي کړي او د خپل ژوند ټول قوانین د طبیعي قانون په رڼاکي جوړ کړي.

۵- ټولنه:

لکه پورته چي مویادونه وکړه رواقیان خانگیزی (فرعي) ټولني نه مني او یوازي د یوي نړیوالی ټولني د جوړیدو غوښتنه کوي.

۶- انساني ارزښت:

د انسان ارزښت او درناوی باید څوک د مال، مقام، توکم، نسب او کلتور پر بنسټ ونکړي، بلکي د انسان هغه ارزښت باید ومنل سي، کوم چي طبیعت ورکړی وي. انسان یو ډیر ارزښتناکه طبیعي پيداښت دی.

۷- توکم (ژاده):

انسانان ټول د یوه توکم لرونکي دي، چي هغه پخپله د انسانیت توکم دی. په انسانانو کي توکمیز توپيرونه نسته او د کو چنیو ډلو توکم د ارزښت وړندی.

۸- تقوا:

تقوا په کوم پور (طبعي) پوري اړه نلري، بل کې دنړۍ هر وگړی کولای سي، چې تقوا لرونکی او پرهیزگاره وه اوسي او د انسان تر ټولو ښه تقوا ټولنيزي ښيگڼي دي. يانې هغه انسان تقوا لرونکی دی، چې په ټولنه کې د خبر او ښيگڼي لپاره کار کوي.

۹- اټيزم:

د لومړۍ دورې رواقیان د الله تعالی د شتون څخه منکروه او پدې اند وه، چې (العیاذ بالله) الله تعالی شتون نلري.

۱۰- ماترياليزم:

ماترياليزم مادیت پالنې او مادي فلسفې عقیده لرولو ته ویل کېږي، چې رواقیان هم ددې ډول عقایدو لرونکې وه.

۱۱- پوزي ټيوزم:

پوزي ټيوزم بیا هغه باورونو او عقایدو ته ویل کېږي، چې یوازې پر هغو شیانو باندې باور درلودل چې په لاس باندې لمس او په سترگو باندې ولیدل سي، چې رواقیان هم ددې ډول عقایدو لرونکې وه.

۱۲- نا هیلې:

رواقیان خپلو پیروانو ته د ناهیلې د له منځه وړلو سپارښتنه کوي، یانې وگړي باید ناهیلې نسي. دوی وايي انسان باید تل هڅه وکړي، چې د خپل ژوند چارې په ښه ډول پر مخ بوزي او د سختیو پروړاندې، صبر، زغم او حوصله ولري.

۱۳- طبعي حقوق:

لکه پورته چې مو اشاره وکړه رواقیان طبعي حقوقو ته عقیده لري او هغه د انسان پر ژوند باندې برلاسي بولي.

دوی په ټولیز ډول په ټولنیز ژوند کې پوهه او علم غواړي او انسانانو ته دا وړاندیز کوي، چې خپلې ټولې چارې باید د پوهې او علم پر بنسټ ترسره کړي. په منطقي دلايلو کې دوی ځواکمن استدلال د پوهې پر بنسټ بولي. همدارنگه رواقیان د مادیت فلسفې ته عقیده لري او وايي، چې د نړۍ په طبیعي قانون کې د انسانانو د کنټرول او نظم لپاره اروونه (اصول) سته. همدارنگه دا د وگړو طبیعي غوښتنه ده، چې د طبیعت د قانون تر سیوري لاندې ژوند وکړي.

دوی پر دې باور دي، چې په نړیوالو چارو کې وگړي باید اخلاق، دنده او عدالت وپېژني او هغه په خپل ژوند کې پلي کړي. خلک باید په اخلاقي تلنلاره کې د زړه سواندې څخه کار واخلې او هرڅه باید دخپلې دندې مطابق د قانون په چوکاټ کې ترسره کړي.

رواقیانو د اپیکوریانیزم د مکتب پر وړاندې دریغ درلودی. اپیکوریان پدې اند وه، چې د انسان خوشالي او سوکالي په یوازیتوب کې ده او د نړیوالو چارو څخه باید ځانونه وژغوري. یانې اپیکوریانو د نړیوالې ټولني پر وړاندې دریغ درلودی.

سکالستیک⁽¹⁾

سکالستیکیزم او سکالستیک (د مدرسي خلک) د هغي ډلي او مسلک نوم دی، چي په منځنيو پيړيو کي د عيسوي مذهبي عقايدو تر اغيزلاندي راغلي وه، د دوی اندونه د دولت او انسان په اړه د کلیسا د اندونو په کړۍ کي راگير وه. يانې هغه څه چي کلیسا په يوه ټولنيز جوړښت کي ارزښتمند بلل نو همغه د دوی د افکارو تگلاره هم وه. د سکالستیک ډيريو فيلسوفانو يوازي مسيحي مذهب سپړلی و او پرلاندي درو ډلگيو باندي ويشل سويدي:

الف- رشتيا څرکندونکي (ريالستان⁽²⁾): دا ډلگۍ پردي باندي باوري ده، چي کُل ريښتنی دی او جزيا غړې غيري ريښتنی دی (د ارسطو هغي فلسفي ته ورته والی لري چي کُل يې پر جز باندي لوړ گڼی)؛ نوځکه دولت ريښتنی او ارزښت لري او خلک يوازي د دولت د چارو د ترسره کولو لپاره دي او کوم ارزښت نلري. د دي ډلگۍ د لارښونکو څخه يو هم (انسلم) دی، چي په (۱۲ز) پيړۍ کي يې ژوند کاوه او بل (اسکوټس اريگنا) دی.

¹ - Scholastic

² - Realists

ب- خیالی ډله (نامینالیستان⁽¹⁾): دې خلکو بیا د پورتنۍ ډلگۍ پر وړاندې (خلاف) اند درلودی، یانې وگړي ریښتني دي او دولت یوازي تش په نامه سره دی، ددې ډلگۍ لارښونکي عبارت دي له: (روسلن) په (۱۳ز) پیړۍ کې، (گیوم دوکام) هم په (۱۳ز) پیړۍ کې او (دنس اسکوتس) په (۱۴ز) پیړۍ کې.

ج- مفکوروې ډله (کونسیچوالیستان⁽²⁾): ددې ډلې اند د پورتنیو دواړو ډلو په منځ کې واقع دی، یانې ټولنه (دولت) او وگړي دواړه ارزښت لري او پدې اند وه، چې وگړي واقعیت لري او ټولنه د انسان په افکارو او ذهن کې یوه فرضیه ده. د وگړو په پیژندنه او ددوی ترمنځ په اړیکو کې باید وگړي او ټولنه دواړه وپیژندل سي. ددې ډلې لارښونکي عبارت دي له: (ابلاردو) په (۱۱ز) پیړۍ کې او (توماس ډاکوین) په (۱۴ز) پیړۍ کې.

¹ - Nominalists

² - Conceptualists

سنڌيڪاليزم⁽¹⁾

په فرانسه کي د کارگرو ٽولنو ته سنڌيڪاليزم ويل کيدي، چي په انگليسي کي ورته (ٽريڊ يونيون⁽²⁾) وايي. سنڌيڪاليزم د يوه سياسي مکتب او د يوه سياسي انقلاب نوم دی. سنڌيڪاليزم د سرمايه داري اند پروراندي اند دی، چي د کارگرانو د ڊلو پر خپلو اکنبسيو باندي ٽينگار کوي او د مستقيمي صنعتي تلنلاري څخه د کاپيٽاليزم د ڀنگولو په موخه ملاتړ کوي، پردي بنسټ سنڌيڪاليزم د سوسياليزم سره توپير لري او سنڌيڪاليزم د سوسياليزم او انارشيزم په منځ کي جوړه راولي. موخه يي داده، چي سنڌيڪاليزم لکه انارشيزم دولت په فطري (ذاتي) ڊول ردوي او دوی د دولت تر کنٽرول هغه حکومت ته غوره والی ورکوي، کوم چي د کارگرانو د ٽولنو پر بنسټ منځته راغلی وي. د سنڌيڪاليزم اداري جوړښت خيالي او ايډالي بنه لري.

د سنڌيڪاليزم اند په لومړي ځل د فرانسې د کارگرانو د ٽولنو د مشرانو لخوا د نولسمي پيړۍ په پای کي رامنځته سو، د سنڌيڪاليزم

(1) - Syndicalism

² Trade Union

سادہ مانا د (کارگرانو د ٽولنو خخه ملاتړ) کول ده. د سنڌيڪاليزم خو ڄڻت د (۱۹۰۰ز) او (۱۹۱۴ز) کلونو په منځ کي په فرانسې کي وده وکړه او پر ځينو نور هېوادونو لکه ايتاليا، اسپانيه او لاتيني امريکا باندې يې اغيز وښندی.

سنڌيڪاليزم په لومړي سر کې د افراطي او راډيڪال سوشيال اند ورکون کې وه، چې خپل عقايد يې د مارکس خخه اخیستي وه، خو ددوی په ارونو کي د مارکس پر عقايدو سربيره دنورو سوسياليستانو اندونه هم شامل سوي وه، چې (پروډن) د انارشيستانو مشر په سنڌيڪاليزم کي بيلگه کيدای سي.

سنڌيڪاليزم د مارکس انقلابي عقیده منلي وه، خو سربيره پر هغه لکه انارشيستان د دولت له منځه تلل او لويدل په بشپړ ډول غواړي، چې د مارکس د عقايدو سره مخالف دي؛ ځکه مارکس د کارگرو د انقلاب وروسته د سرمايه داري نظام د له منځه وړلو په موخه د کارگرو يو ديکتاتوري حکومت غواړي او وروسته له دي بريا خخه دا لنډ مهالۍ حکومت هم له منځه وړل غواړي. خو سنڌيڪاليزم بيا فوراً حکومت له منځه وړل غواړي. ددوی په ارونو کي کارگران د ټولني بنسټ او د ملاتير گڼل سوي دي.

سنڌيڪاليزم د اړونديز کوي، چې د هر مسلک کارگران بايد سره راټول سي او ځانته ټولني جوړي کړي ترڅو د خپلو ټولنيزو، سياسي او اقتصادي چارو کنټرول په لاس کي واخلي او همدارنگه د بيلابيلو مسلکو استازي بايد سره را غونډ سي او يوه ټولنه جوړه کړي ترڅو د هېواد په بهرني سياست پوري اړوندي چاري اداره او کنټرول کړي. پدي ډول به ټولنه او هېواد د دولت و جوړښت ته اړتيا پيدا نکړي.

په فرانسيسي کي سنڌيڪاليزم ڀر دوو بر خو باندي ویشل سوی دی:

الف- انقلابي سنڌيڪاليزم

ب- اصلاح غوڻتونکي سنڌيڪاليزم

او په انگلستان کي يوازي انقلابي سنڌيڪاليزم پيروان درلودل.

سنڌيڪاليزم په فرانسه، ايتاليا، جرمني او اسپانيه کي زيات ڀر مختگ وکړ، خود لومړی نړيوالي جگړي وروسته يې نفوذ او هڅي لږ سوي او ډيري سنڌيڪاليزم د کمنونستي گوندونو سره و منبتل.

د سنڌيڪاليزم لومړنی لارښود او ليکوال (جارج سورل) دی، نوموړي يو کتاب وليکئ او په هغه کي يې د سنڌيڪاليزم د مسلک بشپړه سپړنه کړيده. د نوموړي يوه جمله داده (هر وخت چي واک پيدا کړئ او وکولای سئ! د دولت قانون مات کړئ او تر پښويې لاندي کړئ)⁽¹⁾.

سنڌيڪاليزم خپل عقايد تر ټولو ټولنيزو اندونو بنسټيز گڼل، د دوی دا ادعا گاني د سنڌيڪاليزم د ارونو سره ورته والی لري. خود سنڌيڪاليزم د بشپړيز ڀر او په اڀه چي په (۱۹۰۸ز) کال کي سورل د سنڌيڪاليزم په نامتو اثر (د تاو تريخوالي ڀر وړاندي غبرگون) کي خپري وه، ورته والی نه لري. سورل سنڌيڪاليزم ته افسانوي اندونه ور ننويستل، ترڅو کارگران بيله کوم منطقي دليل څخه انقلاب ته راکش کړي.

سنڌيڪاليزم خپل کارونه د فرضيو او ارونو ڀر بنسټ پيل کړه، چي زيات سوسيالستي فکري مکتبونه په هغه کي ننوتل، دوی د سرمايه داري ټولنو بي عدالتی او غيري اخلاقي بنسټونه روښانه کړل

1- محمد نادر ايوي، سياسي نظريات، ۱۴۲۹ق، مخ ۵۵۹-۵۷۰.

او ددوی په اند دا ټولني د زببناک پر بنسټ ولاړي دي. دوی د مارکس خيالي پوږيزم سيستم ومني او هغه يې په منلو دلايلو سره ثبوت کړي. دوی دا هم ومنل چي د شتمنو او مزدورانو ترمنځ گډي گټي شتون نلري او نه به هم شتون ولري. نو پردي بنسټ يې دا سوسياليستي پايله په لاس راوړل، چي (ځاني ملکښت بايد له منځه يوړل سي او پرځای يې عمومي ملکښت پياوړی سي). د سوسياليستانو او سنډيکالستانو ترمنځ د توپير ټکی دادی، چي سوسياليستان دولتي ملکښت او په دولت پوري ادا وړندو سازمانونو ملکښت غواړي، خو سنډيکالستان بيا د کارگرانو او د کارگرانو د ټولنو او فدراسيونونو مليکت غواړي، چي پخپله د کارگرانو په واسطه رامنځته سوی وي.

د سنډيکالستانو په اند پر صنعت باندي د دولت کنټرول د کارگرانو په زيان دی، دوی داهم زياتوي، چي دولت يوازې د شتمنو د گټو د ساتلو په موخه رامنځته سوی دی او د دولت پر وړاندي اجرايوي کميته د شتمنو پور دی؛ نو ځکه شتمن دخپلو گټو د ساتلو په موخه د کارگرانو سره د بنموني لري. ددوی په اند دولت د نوښتونو او صنعتي پراختيا پوهه نلري او دولت که هرڅومره خیر غوښتونکی (سنډيکالستان دولت خیر غوښتونکی نه گڼي) هم وي څارنه او کنټرول يې ظالمانه او بي گټي دی. ددوی په اند يوازې د کارگرانو څارنه او کنټرول کولای سي چي د کار خپلواکي او د کار په موندنه کي اسانتياوي راوړي.

سنډيکالستان داسي يو ټولنيز سازمان غواړي، چي ددوی پورتنیو غوښتنو ته مثبت ځواب ووايي او دوی په دي ټولنيز سازمان کي د

سيمي سنڌيڪاليزستان يو خانگري يوالی غواڙي. دا خانگري يوالی به د کار د سيمي د مرکز په واسطه (چي دنده يي کار موندنه او د کارگرو د عمومي هڅو کنټرول دی) د نورو ډلو سره اړيکي نيسي. دا په هغه وخت کي شوني ده، چي ټول توليد کونکي د همدي (کار مرکز) د لاري يو ډبل سره اړيکي ونيسي. د کار د مرکز دا مشرتوب به وکولای سي، چي د خپلي سيمي اقتصادي ځواک او اړتياوي پوره کړي او توليدي همږغيتوب رامنځته کړي. څرنگه چي د کار ټول مرکزونه د يوه صنعتي سيستم سره اړيکي لري نو کولای سي، چي مواد او شيان وارد او صادر کړي. نو پدي ډول سره د کاپيټاليزستي صنعت ځای يو اقتصادي فدراسيون (يوالی) نيسي او په پای کي د دولت شتون ته اړتيا نه ليدل کيږي. په همدي ډول ددي خيالي ټولني دوه اړخونه د يادولو وړ دي يو داچي لگښت کونکی به په ټوليز څار او کنټرول کي هېڅ ونډه نلري او بل داچي يو سيمه ييز صنعتي سيستم په نظر کي نيول سوی دی.¹

¹ - English Social Wikipedia (انگريزي ټولنيز پوهنغونډ) and Britanica Encyclopedea (د انگلستان دايرة المعارف)

سلطنت (مونارشي) (1)

مونارشي (سلطنتي حکومت) هغه سياسي نظام ته ويل کيږي، چي يو نفر دخپل ژوند ترپايه پريوه هېواد باندي خپل واک وچلوي. يانې پدي حکومت کي تل واک ديوه نفر په لاس کي وي چي هغه ته پاچا (سلطان) ويل کيږي، او دده د مرگ څخه وروسته واک په ارثي ډول دده ځاي ناستي ته انتقال کيږي. مونارشي حکومت افلاطون او ارسطو هم د حکومتونو په ډلبندي کي د حکومت غوره بڼه بللي دي. پاچاهي د حکومت ډيره لرغوني بڼه ده، که څه هم د ډيموکراسي په پيدايښت سره په نړي کي زياتي پاچاهي سره وپاشل سوي خو بيا هم په ځينو هېوادونو لکه انگلستان، بلژيک، ناروي، نيپال، عربستان، جاپان او ځينو نورو هېوادونو کي لاتراوسه پوري هم سته. پاچاهي کولای سو چي پر (۱) موروثي، (۲) ټاکنيزي، (۳) استبدادي او (۴) محدوده يا داساسي قانون پر بنسټ وويشو.

۱. موروثي پاچاهي: موروثي پاچاهي د حکومت طبيعي بڼه ده. پدي ډول پاچاهي کي پاچا د ځاي ناستي د قانون پر بنسټ واک ته رسيږي. يانې د پاچاد مرگ څخه وروسته په معمولي ډول د هغه مشر زوی د

¹ -Monarchy.

واک پر گدی باندي کنبسښي. دده د کنبسناستو ډول دهغه حکومت اساسي قانون يانظامنامه يا بل هره قاعده چي وي ټاکي.

۲. ټاکنيزه پاچاهي: ټاکنيزه پاچاهي په لرغونو وختونو پوري اړه لري. د لرغوني روم او لهستان لومړني امپراتوران ټاکل کيدل. په منځنيو پيړيو کي هم ټاکنيزه پاچاهي رواج وه. لکه په افغانستان کي چي په ۱۷۴۷ز کال کي ستر ملي مشر غازي احمد شاه بابا په کندهار کي د شيرسرخ بابا په زيارت کي د يوشمير قومي مشرانو لکه نور محمد خان عليزی (ميرافغان)، حاجي جمال خان او يوشمير نورو مخورو مشرانو له لوري وټاکل سو.

۳. استبدادي پاچاهي: دا ډول سلطنت هغه نامحدوده واک ته ويل کيږي چي ټوله واک د پاچا په لاس کي وي او پر ټولنه باندي هر ډول اوامر چلوي. دا ډول واک هيڅ قانوني، اخلاقي او عرفي محدوديت نلري او د دي ډول مشر ته ديکتاتور ويل کيږي چي هره خبره يي قانون او هر عمل يي قانوني دي. په مطلقه سلطنت کي د مشر (زامدار) د واک لمن طبيعي حقوق او طبيعت هم نسبي محدودولاي او مشر د خلکو پر مالونو او د ژوند پر ټولو برخو باندي واکمن وي استبدادي پاچاهي د حکومت هغه ډول دی چي پاچا د حکومت ريښتني مشر دی او هرڅه ده په اراده او غوښتنه باندي ترسره کيږي. خوارلسم لويي داسي ادعا کول چي (دولت زه يم، او د دولت قوانين زما په سينه کي دي). د بشر په تاريخ کي د استبدادي پاچاهي زياتي بيلگي سته لکه د عثماني امپراتوري مشران، د پروس پاچاهان او داسي نور چي د دي څخه زياتي د لومړي نړيوالي جگړي څخه وروسته له منځه ولاړي. د ديموکراسي په پيداښت سره زياتي استبدادي پاچاهي له منځه

ولاري او يوازي د گوتو په شمار يو خولا تراوسه پاته دي. چي د هغه څخه هم څو په ۲۰۱۱ کال کي د منځني ختيځ استبدادي پاچاهي له منځه ولاري او پاچاهان يي يا ووژل او يا يي د محکمي په لوري کش کړل.

۴. مشروطه (محدوده) پاچاهي: محدوده پاچاهي چي هغي ته مشروطه سلطنتي نظام هم ويل کيږي، د حکومت هغه ډول دی چي د اساسي قانون پر بنسټ يي واکونه محدود سوي وي. همدارنگه پدي ډول سياسي نظام کي د پاچا واک محدود وي، دا نظام اساسي قانون لري او په اساسي قانون کي د پاچا واکونه معلوم سوي وي. د پاچا سره په څنگ کي پارلمان (مقننه قوه) هم کار کوي، د هېواد په چارو او پريکړو کي برخه اخلي او قوانين جوړوي، چي د دي قوانينو پلي کول پاچا د اجرائيوي قوي مشرته سپاري. په اوسني وخت کي په مشروطه سلطنت کي د شاه واکونه بيخي محدود سوي دي، پدي وروستيو اساسي قوانينو کي شاه يوازي د ملي سمبول په بڼه ناست وي او د هر ډول مسوليت څخه خوندي دي، يوازي کابينه او د کابيني مشر پارلمان ته مسوليت لري. ځيني وختونه دا ډول نظام خلک په زور راولي يانې خلک په زور باندي خپل حقوق د پاچا څخه ترلاسه کوي او اساسي قانون جوړي، خو په ځينو نورو وختونو کي بيا پاچا په خپله خونبه باندي دا ډول نظام منځته راوړي او اساسي قانون جوړوي. پر همدې بنسټ مشروطه شاهي د اساسي قانون پر بنسټ جوړېږي او د جمهوري نظام سره يي توپير پدي کي دی چي په جمهوري نظام کي د دولت رئيس د خلکو لخوا ټاکل کيږي او په مشروطه شاهي کي په ارثي ډول دی. نن ورځ په اروپا، اسيا او افريقا کي زيات شمير پاچاهان پدي ډول دي.

لکه څرنګه چې وویل سول په مشروطه شاهي کي د پاچا واک د اساسي قانون پر بنسټ باندي محدودی سوی وي، او ټاکل سوي وزیران د ده پر ځای باندي کار کوي. مشروطه شاهياني په انگلستان، بلژیک، ناروي او یو شمیر نورو هېوادونو کي شتون لري. دا ډول پاچاهياني هم د ډیموکراسی ارزښتونه په خپل غیر کي لري او هم د ارثي پاچاهي ارزښتونه ساتي. د بیلګي په توګه په انگلستان کي تراوسه هم پاچا د دولت یوه برخه ګڼل کیږي. تراوسه هم پاچاته په ښه او پاکه سترګه ګوري. په انگلستان کي شاه حق لري، چي یو څوک تشویق کړي، یا هم اخطار ورکړي او یا هم بل دیته ورته څه وکړي خو د دي څخه زیات څه نسي کولای. پاچاهي ډول ریښتني اقتدار نه پلي کوي. ریښتني واکمني وزیران پلي کوي، چي د مقنني قوي د اکثریت ګوند څخه ټاکل کیږي او مقننه قوه په هرو څلورو کلونو کي پر خپلو وزیرانو باندي بیا کتنه کوي. پر همدې بنسټ مشروطه شاهي خلکو ته دا چانس ورکوي چي د حکومت په چارو کي لاسوهنه وکړي او خپل مشران وټاکي. په مشروطه شاهي کي ریښتني واکمني د خلکو په لاس کي ده.

د استبدادي پاچاهي ښیګڼي

په لرغونو وختونو کي استبدادي پاچاهي په هر ځای کي واکمنه وه، نو له همدې کبله ځيني ښیګڼي هم لري:

۱. د لومړنيو انسانانو د ژوند لپاره مناسبه وه: لومړني انسانان بي تمدنه او بي رحمه وه. یوازي هغه بي رحمه سړي کرارولای سول، چي واک به یي د زور، دیني یا په ارثي ډول ترلاسه کړ. ده به ټولنه په نظم او

ډسپلین کي کړه او اړود وړ به يي له منځه یوړ. د میل په خبره (د وحشیانو په منځ کي استبداد د حکومت کولو مشروع بڼه ده).

۲. د عمل چمتوالی او ځواکمنتیا: پاچا د خپلو سیاستونو د پلي کولو لپاره رایو او آندونو ته اړتیا نلرل. د ډیموکراسی په خلاف چي په سستی سره کار کوي او زیات وخت پر خبرو اترو باندي تیروي، دیکتاتور کولای سول چي ډیر ژر د پینسو او شرایطو پر وړاندي عمل وکړي.

۳. د حکومت ټینګښت: استبدادي پاچاهي د مقنني قوي په غوښتنه او آندونو پوري تړلي نده. همدارنگه د مخالفو رایو په کاروني سره هم د واکه نه لري کيږي پر همدې بنسټ د حکومت باثباته او ټینګه بڼه لري.

۴. سیاستونه يي تلپاتي دي: کله چي حکومت باثباته او ټینګ وه اوسي کولای سي چي په دننه او بهر کي تلپاتي سیاستونه وچلوي. هغه بدلونونه چي په حکومت کي راځي لکه د ډیموکراسی ده کیدای سي چي په سیاستونو کي يې هم بدلون راسي.

۵. ښه ټولنيز چوپړونه: لکه څرنگه چي پاچا يو بي طرفه شخص دی او د ده واکمني د خلکو په رایو پوري اړه نلري، يانې د کوم گوند او لوري لخوا نه ټاکل کيږي. نوځکه بيله کوم څه څخه د خلکو لپاره کار کوي او د عامه ښيگڼو او خیر لپاره چوپړ کوي.

۶. د استعدادونو پیژندنه: لکه څرنگه چي پاچاهي په گوندي سیاست پوري تړلي نده، کولای سي چي د خپل اولس څخه غوره استعدادونه د حکومت د چارو د پرمخ بیولو لپاره وټاکي. پداسي حال کي چي په

گوندي ډيموڪراسي کي ولسمشري يا لومړي وزيرنسي کولای چي د خپل گوند څخه بغير بل څوک وټاکي.

۷. هر اړخيزه اقتصادي پرمختگ: د پاچاهي پلويان داسي ادعا کوي چي د پاچاهي تر سيوري لاندې زيات هېوادونه رغول سويدي او د غوره ځواک لرونکي دي؛ دا ځکه چي پاچاهان د هنر او کسب پلويان وه. که چيري د شکسپير او اليزابت وخت ته وگورو نو د پاچاهي د پلويانو دا آند تر زياته بريده رښتيا کيږي. په هغه وخت کي پاچاد ځاني مالکيت ملاتړ کاوه او صنعت ته يي پرمختگ ورکوي. پاچاد خپلو خلکو په منځ کي داسي ژوند کوي لکه پلار چي د خپلو اولادونو په منځ کي ژوند کوي. له همدې کبله شاه هڅه کول چي خپل وگړي ښه ژوند ته وهڅوي او د ښه اقتصادي پرمختگ لرونکي يي کړي. ارسطو، د ديويد هېوم او توماس هابز هغه فيلسوفان وه چي د استبدادي پاچاهي ملاتړ يي کاوه.

د استبدادي پاچاهي نيمگړتياوي

د استبدادي پاچاهي زياتي ښيگڼي د هغي د نيمگړتياوو او زيانونو پر وړاندې باندې بي ماندي:

۱. د پاچاهي ظلمونه: ډير کم پاچاهان خير غوښتونکي او کارگروه. تاريخ د زياتو فاسدو، بي واکه او ظالمو شاهانو د ظلمونو او تورو حالاتو څخه ډک دی. زيات پاچاهان د چلبازو او فريبکارو وزيرانو او ملکه وو د لاسونو آلي وي. پاچاد وانه په څير ژوند درلودی او زيات وخت يي پر خلکو باندې په ظلم او استبداد سره حکومت کاوه.

۲. پر ځان د حکومت مخنيوی: ښه حکومت هغه ندی چي ځان ورڅخه وساتل سي، يانې د حکومت په چوکاټ کي يوازي عام اولس راسي او

خپل ځان ورڅخه وه ایستل سي. بلکي هغه حکومت غوره دی چي واکمن او عام اولس تر یوشان قوانینو او قاعدو لاندې وي. خو پاچاهي چي هرڅومره بڼه سي بیا هم پر ځان باندي حکومت نه مني. پر خپل ځان باندي د حکومت منل خلک راوینسوي او ډیموکراتیکي ټولني ته لار هوارېږي، پداسي حال کي چي پاچاهي پر خپل ځان باندي حکومت نه مني او خلک له سیاسي اړخه بیده ساتي.

۳. د ځای ناستي ناوړه ټاکنه: د ارثي شاهي یوه نیمگړتیا داده چي شوني ده د یوه پیاوړي، پوه، سیاستوال، هوښیار او پاک پاچا ځای یو ناوړه، ټنبل، ناپوه او بي کار شخص ونيسي. څوارلسم لويي خپل ځای پنځلسم لويي او شپاړلسم لويي ته وسپاری چي نه یوازي ناکاره او ټنل وه بلکي ډیر ظالم هم وه. همدارنگه سترملي مشر احمد شاه بابا خپل ځای تیمور شاه ته وسپاری چي نه یوازي ناکاره و، بلکي عیاش او بي پروا شخص و. پر همدې بنسټ داسي معلومېږي چي د حکومت پدې ډول کي د ځای ناستي ټاکنه په بخت او چانس پوري اړه لري.

۴. د کمزوري پاچا زیانونه: کله چي پاچا کمزوری وي او د خپلو پوهو او هوښیارو وزیرانو مشورو ته هم غوږنه نیسي نو دولت ته به زیات زیانونه ورسوي.

۵. د پاچاهي حکومت نا امنی: پاچاهيڅ وخت د امنیت احساس نه کوي. دی تل د دسیسو او توطیو په شنډولو باندي بوخت وي. له همدې کبله سیاسي اختلافونه په وهلو او ټکولو باندي کرارېږي، چي دا وهل او ټکول لا نور هم مخالفتونه زیاتوي.

۲. د شاهانو امپریالیستی غوښتنې: زیات شاهان د زیات واک غوښتونکي دي، نو دوی هڅه کوي چې د خپل واک لمنه پراخه کړي او ډیرې مخکې تر خپل واک لاندې راولي.

د پاچا د الهي حقوقو اندونه

د پاچا (سلطان) په اړه پخواني آندونه دا وه چې شاه د خدای (ج) د لوري استازي ټاکل سويدي او ده ته د حکومت کولو حق په مستقیم ډول د الله تعالی د لوري ورکول سويدي. دا ډول نظریات لومړی د ختیځ په روحاني حکومتونو کې را پیدا سول. د اصلاحاتو د دورې څخه مخکې داسې فکر کیدي چې پاچا په ټولو دنیاوي کارونو کې د الله تعالی استازی دي، خو د اصلاحاتو په دوره کې په ځانگړي ډول په پروتستانټ هېوادونو کې پاچا په مذهبي او دیني چارو کې هم لاسوهني پیل کړې. پدې وخت کې دوکتورین په دې آند وه چې د پاچا واک یوازې په دنیاوي کارونو کې محدود ندي، بلکې پاچا باید په هره برخه کې واک ولري ځکه چې پاچا یوازې الله تعالی ته مسولیت لري د بیلگې په توگه په ۱۵ پیړۍ کې کله چې پاپ خپل ځان د یوه واکمن سیاسي او روحاني سلطنت په سر کې راوست نو د پاپ د سلطنت ملاتړ به د ده سیاسي او روحاني حقوق د الهي او اسماني حقوقو په شان گڼل، نو ځکه به یې خلک د هغه اطاعت ته رابلل. په ۱۷م پیړۍ کې د دې ډول دوکتورینو ملاتړ انگریزي ریالیست ډلې د پارلماني حکومت پر وړاندې وکړ، ځکه پارلماني حکومت ویل چې سیاسي واک باید د خلکو د ارادو سره سم استعمال کړل سي.

د پاچا د الهي حقوقو د نظریاتو سره ځینې مخالفین هم پیدا سول چې ځینې یې عبارت دي له: شاعر او لیکوال جان میلټن جمهوریت

غوښتونکي مشر الجيرنون سيډني او سياسي کارپوه جيمز هارينگتون. خود دي مخالفينو پر وړاندي بيا د دي فرضي ځيني ملاتړي هم ولاړه لکه: انگريزي فيلسوف توماس هابس، د فرانسې پخواني ملا کلاوډيوس سلماسيوس او انگريزي سياسي ليکوال سر رابرت فيلمر. دي وروستيو پوهانو د پاچا د الهي حقوقو د فرضي ملاتړ وکړ او د مشروعيت په اړوند يې يو لړ نظريات هم ورکړه. خودي نظرياتو په ۱۶۸۹م کال کي هغه وخت خپل ارزښت د لاسه ورکړ کله چي دريم ويليام او دوهم ماري د يوه تړون په ترڅ کي د حقوقو قانون ومني.

سوسياليزم⁽¹⁾

د سوسياليزم لغت د فرانسوي ژبي د (سوشيل⁽²⁾) څخه اخيستل سوی دی، چي د ((ټولنيز)) مانا ورکوي. پخوا سوسياليزم د ټولني ټول حياتي شيان په خپل کنټرول کي راوستي وه، چي په هغه کي اقتصادي وسايل هم موجود وه، مگر اوس سوسياليزم د يوه داسي سياسي نظام او غورځنگ نوم دی، چي موخه يي د يوه ټوليز (کولکټيف) سازمان جوړول دي، دا سازمان به د دولت د مالکيت پر بنسټ د وگړو گټي ساتي يانې ټول اقتصادي وسايل به د دولت په کنټرول کي وي ترڅو عامه گټي په نښه ډول وساتي. په سوسياليزم کي د ټولني گټي په نظر کي نيول کيږي، په ټولنه کي د وگړو اقتصادي مساوات غواړي نو ځکه اقتصادي وسايل دولت په خپل لاس کي اخيستي وي.

سوسياليزم د توليد پر بنسټيزو وسايلو او د هغې په مبادله باندي د ټولو د ملکيت حق او د کارگر پور او د هغوی د متحدينو د سياسي ځواک عملي کيدل غواړي، په سوسياليزم کي د ویش عملي کيدل تر

¹ Socialism

² Social

دی شعار لاندی راځي چي: له هر چا څخه د هغه د توان په اندازه او هر چاته د هغه د کار په اندازه¹.

فرانسوي عالم (دورکیم) د سوسیالیزم تعریف داسي کړی دی (سوسیالیزم هغه فرضي دي، چي ټولي اقتصادي چاري په بشپړ يا نیمگړي ډول د واکمن پور تر کنترول لاندی راوړي). په سوسیالیزم کي ملي گټي تر فردي گټو لوړي دي، فرد په ټولنه کي داخل گڼي او د ټولني په خیر کي د فرد خیر هم گڼي. د ټولنیزو چارو ځيني پوهان د سوسیالیزم د پیژندنې په اړه وايي: سوسیالیزم د خپل ارزښت او څرنگوالي له کبله د هغي عقیدي او غورځنگ څخه عبارت دی، چي بنسټیزه موخه یې د خلکو په گټه د ټولني د جوړښتونو بدلون دی. ځيني پوهان بیا وايي سوسیالیزم هغي عقیدي ته ویل کيږي چي موخه یې د انسانانو تر منځ د ریښتني مساوات او برابري راوستل وي. دا ډول سوسیالیستان د وگړو مساوات یوازي په سیاسي برخه کي نه گڼي بلکي اقتصادي اړخ هم باید ولري. د سوسیالیزم پیژندنه داسي هم سویده (سوسیالیزم د هغي اقتصادي لاري او طریقي څخه عبارت دی، چي ټول د تولید او ویش وسایلو مالکیت هغه که مصنوعي یا طبعي وي، ټولني ته وسپاري، ترڅو د ټولني استهلاکي مالونه ډیر تولید سي او ملي عایدات د خلکو په منځ کي په عادلانه ډول سره وویشل سي. پداسي حال کي چي د خلکو ریښتني خپلواکي هم له منځه ولاړه نسي). یو فرانسوی عالم ((فلیسین شاله)) د سوسیالیزم د پیژندنې په اړه وايي ((سوسیالیزم ته ځيني وخت کولکتویزم هم ویل

¹- د سیاسي اصطلاحاتو قاموس، ژباړن: سید عبداللہ پاچا، دانش خپرندویه ټولنه

کیرې، ځکه چې سوسیالیستان وایې چې د ټولنیزې مسئلې د حل لپاره باید په ټولیز ډول اقدام وسي او د شتمنی سرچینې باید د ولس په لاس کې ورکول سي. همدارنگه دوی باید د ټول هېواد په شتمنی کې یوله بله گډون سره ولري)).

اشتراکې سوسیالیزم د خپلو اصولو له مخې کونښن کوي، چې د انسانانو ترمنځ مصنوعي اختلافات او توپيرونه له منځه یوسي، په ځانگړې ډول دا هڅه کوي چې ملکیت او تملک د خلکو په منځ کې د نابرابرۍ لامل ونه گرځي، ځکه نو په ټولنه کې د شخصي ملکیت اصل ردوي او ملکیت له فردي لاسه باسي او ټولني ته یې د هغو د ژوند د سمون لپاره سپاري. د یادوني وړ ده چې دا ډول سوسیالیزم فردي ملکیت د انسانانو په منځ کې د بې عدالتۍ مصنوعي اړخ بولي. فردي ملکیت او د خلکو ترمنځ مالي افراط او تفریط طبیعي امر نه بولي⁽¹⁾. د سوسیالیزم او کمونیزم ترمنځ توپیر د سوسیالیزم په لاندې دوو ډولونو کې کولای سو:

الف- لیبرال سوسیالیزم:

دا سوسیالیزم د ۱۷ میلادي پیړۍ څخه بیا تر اوسه انگلیس ته منسوب دی. په لیبرال سوسیالیزم کې یوازې د تولیدي وسایلو کنټرول غوښتل سوی دی، مگر د توزیع (ویش) د وسایلو کنټرول نه غواړي.

¹- فلسفه، مؤلف: محمد نادر ابوبی (کندهاری)، صحاف نشراتي مؤسسه-کوټه،

دوهم چاپ ۱۳۸۸، ص ۲۳۲-۲۳۴

ب- مارکسی سوسیالیزم:

(دی ډول سوسیالیزم ته روسی سوسیالیزم هم ویل کیږي)، پدې سوسیالیزم کې د تولید او توزیع دواړو وسایلو کنټرولول غوښتل سویډي، پداسې حال کې چې په کمونیزم کې هم د توزیع او تولید د وسایلو کنټرول غوښتل سوی دی. نو ځکه د کمونیزم او مارکسی سوسیالیزم (روسی سوسیالیزم) ترمنځ توپیر نسته مگر د معتدل انگلیسی سوسیالیزم سره توپیر لري.

د سوسیالیزم پر پورتنیو ډولونو سربیره ځینې نور ډولونه هم سته چې په لنډ ډول ورته اشاره کوو:

(۱) - نوی سوسیالیزم:

په عمومي ډول سره د معاصر سوسیالیزم ډولونو ته نوی سوسیالیزم ویل کیږي، دا سوسیالیزم د پخواني سوسیالیزم سره چې د تولیدي وسایلو کنټرول د دولت لخوا، نظریه نه وه پکښې موجوده توپیر لري. داسې گمان کیږي چې انگلیسی رابرت اوون د دي سوسیالیزم بنسټ ایښودونکی دی، رابرت اوون د یوې فابریکې مشر ؤ، هغه قوانین او اصول چې ده د خپلو کارگرانو د ژوندانه د پرمختگ لپاره وضع کړي وه، د دي لامل سول چې دی د نوي سوسیالیزم بنسټ ایښودونکی سي. مارکس هم خپل ځینې عقاید د ده او ځینې نور یې د سوسیالیزم د مخکښانو د عقایدو څخه اخیستي وه.

(۲) - تکاملي سوسیالیزم:

دا اصطلاح آلماني سوسیال ډیموکرات لیکونکي او سیاستوال ((برنشتین)) وضع کړه. برنشتین په لندن کې د فایانو تراغیزلاندي راغی، نو ځکه یې د رویونیزم (بیاکتني) موخه خپله کړه ترڅو د

مارکسیزم مزاج نرم کړي او د انقلابي اړخ څخه یې اعتدالي او تکاملي اړخ ته واړوي. برنشتین خپل عقاید په خپل یو نامتو اثر (تکاملي سوسیالیزم) کې ذکر کړي دي، دا کتاب په ۱۸۹۹م کال کې په آلماني ژبه باندې نشر سو^(۱).

(۳) - علمي سوسیالیزم:

دا هغه سوسیالیزم ته ویل کیږي، چې ټولنيزي څیړني یې د شواهدو او ارقامو پر بنسټ کولي. یانې هر څه یې د علمي او تجربوي لارو څخه په لاس راوړل. علمي سوسیالیزم د مارکس او انگلس پر عقایدو باندې ولاړ دی، چې د بحث بنسټیز موضوعات یې دادي:

الف- د سوسیالیستي انقلابونو د شرایطو څیړنه،

ب- په سوسیالیستي انقلابونو کې د کارگري گوند د ستراتیژیو او تاکتیک تعیینول،

ج- د نوي سوسیالیستي ټولني د جوړولو د لارو چارو تعیینول.

علمي سوسیالیزم یوازي د یوي علمي رشتي په بڼه وده ونکړه، بلکې د کارگرو د گوند د یوه پروگرام په بڼه یې هم وده وکړه. د علمي سوسیالیزم مهمه ځانگړنه داده چې ذهني فکتورونه د تاریخ په جوړولو کې ارزښتناک بولي.

علمي سوسیالیزم دوه ډوله قوانین مطالعه کوي:

الف- هغه قوانین چې سرمایه داري ټولنه د سوسیالیستي ټولني په لور کشوي لکه (په سرمایه داري ټولنو کې د بورژوازی پر وړاندې د

^۱ - مکتب های سیاسی، مؤلف: دکتر بهالدین یازرگا، ازانتشارات اقبال، چاپ

سوم ۱۳۴۴، ص ۱۱۲-۱۱۴

پرولتاریا طبقاتي مبارزه، ملي ازادی بخښونکي انقلابونه او د خلکو ولسواک انقلابونه

ب- د سوسیالیستي ټولني د جوړولو او د سوسیالیزم د نړیوال توب قوانین لکه (په عمل کي د پرولتاریا دیکتاتوری تطبیق او د سوسیالیزم د قانوني کیدو وده).

(۴) - تخیلي سوسیالیزم (د علمي کمونیزم سرچینه):

د تخیلي سوسیالیزم لومړنی تیوري په انگلستان کي منځ ته راغله، پداسي حال کي چي په انگلستان کي سرمایه داري نظام خپل اوج ته رسیدلی ؤ. د دي سوسیالیزم بنسټ ایښودونکی توماس مور (۱۴۷۸-۱۵۳۵م) ؤ. ده یو کتاب چي نوم یې (یوتوپیا) ؤ نشر کړ، یوتوپیا د دوو یوناني کلمو څخه ترکیب سوی لغت دی، چي (یو) په مانا د (نه) او تویوس په مانا د (ځای نیول سوی) دی چي ټولیزه مانا یې (هغه ځای چي بهرنی وجود ونلري) ده. دا کتاب په لمړي ځل په بلجیم کي نشر سو چي د دوو برخو درلودونکی ؤ، په لومړي برخه کي د انگلستان د ټولنیز نظام او د کارگرو د خراب حالت څخه بحث کوي، په دوهمه برخه کي توماس مور داسي جزیره تمثیلي چي هلته خصوصي مالکیت وجود نلري، او ویل کیږي چي د دي جزیري اوسیدونکي هیڅ ډول خصوصي مالکیت نه قبلوي. همدارنگه داسي تصور کیږي چي هلته د وگړو تر منځ هیڅ ډول تبعیض شتون نلري، د ښار او کلي ترمنځ تضاد له منځه تللی دی او هیڅ ډول جسمی او فکري توپیر شتون نلري^(۱).

(۵) - فابیان سوسیالیزم:

^۱ - سوسیالیزم علمي برای پروگرام ماستري، عبدالبصیر، طبع نشرات انستیتوت پیداکوژي، سال چاپ ۱۳۲۲ه، ش.

دا د هغه سوسیالیستي غورځنگ نوم دی، چي په انگلیستان کي د مارکس د افکارو تراغیزلاندی منع ته راغلی وه، مگر مارکسي ندي او د یوي ټولنيزي فلسفي د جوړولو غوښتنه یي نده کړي، هغه څه چي د دوی د پاملرني وړ وه هغه د فابریکو او صنعت د اداره کولو لپاره د یوه منظم سازمان منع ته راوړل او د گارگرو طبقو د ژوندانه د ښه کولو په موخه د سیاسي قدرت استعمال و. په اقتصادي برخه کي یي د ریکاردو د اجاري فرضیه او د هانري جورج د محکني ارزښت فرضیه منلي وه او ویل یي:

- پر محکو باندي باید زیات مالیات وضع سي، ترڅو صنعت او فابریکي د مالیاتو د قید څخه خلاصي سي.
 - د انحصاري گټو د له منځه وړلو په وسیله باید د ټولو وگړو لپاره اقتصادي فرصتونه په مساوي ډول ورکول سي.
- (۲) - صنفی سوسیالیزم:

د سوسیالیزم د ډول بنسټ په ۱۹۰۶م کال کي کنسینبول سو، دا غورځنگ د منځنیو پیړیو د صنفی نظام د پلي کولو غوښتونکی و. دوی په آند ارزښتونه په ډلیز ډول منع ته راځي، پداسي حال کي چي سرمایه داري یوازي د فردي ارزښت پلوي کوي. نو ځکه کارگري ټولني باید په صنفی بڼه جوړي سي، صنایع ملي سي او د دوی د مدیریت لپاره کار و سي. د صنفی سوسیالیزم او سوسیالیزم ترمنځ لاندی دوه ټکی مشترک دي:

- ارزښتونه په ټولنیز ډول دي نه په فردي ډول.
- هره مؤسسه (که څه هم د شخصي مالکیت خاونده وي) باید د ټولنیزو گټو پر بنسټ یي کارونه و سنجول سي.

(۷) - پارلمانتری سوسیالیزم:

دا اصطلاح (ژورژ سورل)، چي د سنډويکالیزم د مکتب د مخکښانو څخه دی او د پارلماني ډيموکراسی سره په ټکر کي دی، په خپل اثر (سخت غبرگون) کي استعمال کړي ده. دی په سوسیالیزم کي ډيموکراسي نه مني او هغه ته پارلمانتری سوسیالیزم وايي، همدارنگه دی په دي آند دی چي پارلمانتری سوسیالیزم تل خپل ځان د کارگرانو مالک گڼي او د هغوی د نظم مسؤلیت د ځان بولي^(۱).

(۸) - انقلابي سوسیالیزم:

د سوسیالیزم دا ډول د مارکسیزم تقریباً ټول اصول مني، مگر د کمونیزم د رژیم ټول ډولونه ردوي. همدارنگه د کمونیزم نړیوال لارښود د روسي او یا بل دیته ورته هېواد چي د گوندونو په سر کي واقع وي نه مني او ټول مارکسیستان چي د لینن او ستالین په خلاف وه انقلابي سوسیالیستان يي بلل. د تروتسکي، تیتو، روزالوکزامبورک او جیلاس څخه نیولي بیا تربیلابیلو گروپونو چي د کمونیزم په وروستیو وختونو کي رامنځ ته سوي وه ټولو ته انقلابي سوسیالیستان ویل کيږي.

(۹) - د خنډي سوسیالیزم:

خصوصي اقتصاد ته د دولت کرار کرار لاس اچوني ته د خنډي سوسیالیزم ویل کيږي، او په هغو ټولنو کي چي دولت په کرار سره اقتصادي مؤسسي ملي کوي او د خصوصي اقتصاد لمن راټولوي او

^۱ - مکتب های سیاسی، مؤلف: دکتر بهالدين پازرگا، از انتشارات اقبال، چاپ

سوم ۱۳۴۴، ص ۱۱۲-۱۱۲

پر دولتي اقتصادي فعالیتونو یې وړ اضافه کوي عبارت د همدې
سوسیالیزم څخه دی.

(۱۰) - مسیحي سوسیالیزم:

د دې اصطلاح څخه موخه په امریکا او انگلستان کې هغه
غورځنگونه دي چې په ۱۸۰۰ میلادي کال کې په انگلستان کې پیل
سول. د دې غورځنگ غړي پر کارگري طبقې د لگیدلو محرومیتونو پر
وړاندې راپورته سول او غوښتل یې، چې د دې محرومي طبقې
سو کالي د مسیحت پر بنسټ تامین سي. چارلز کنگلي او فردریک
موریس د مسیحي سوسیالیزم دوه پیاوړي مبارز شخصیتونه وه. دې
غورځنگ خپلواک کارځایونه منځ ته راوړه مگر کامیابه نسوه. دا
نظریه وروسته په کومکي (مرسته کونکو) غورځنگونو کې منحل
سول. مسیحي سوسیالیزم د تخیلي سوسیالیزم پر خلاف خپل پلان پر
معلومو مذهبي قواعدو باندې پرمخ بیول. د دوهمې نړیوالې جگړې
څخه وروسته په اروپا کې بیلابیل گوندونه جوړ سول چې
سوسیالیستي غوښتنې یې درلودې او په بیلابیلو بڼو سره یې پر
مسحیت باندې اتکا درلوده.

(۱۱) - اصلاح غوښتونکی سوسیالیزم:

دا ډول سوسیالیزم پر غیري مارکسیستي افکارو باندې ولاړ دی. د
دې نظریې ملاتړي په دې آند دي چې کولای سو، چې یوې
سوسیالیستي ټولني ته بیله دي چې مارکسیستي اصول په نظر کې
ونیسو، ورسپړو. دې ډلې ته اصلاح غوښتونکي ویل کیده، دوی په
دې آند وه، چې کولای سو سرمایه داري رژیم د داخل څخه اصلاح کړو
او د سوسیالیزم په لور یې وخوځوو. یانې د سرمایه داری څخه

سوسياليزم ته په کرار کرار سره کولای سو چي بيله پرولتاريا ديکتاتوری څخه ځان ورسوو⁽¹⁾.

سوسياليزم ته د رسيدو پړاوونه:

لومړۍ پړاو (نيوکه):

د سوسياليزم ټول مسلکونه اصولاً د ټولني پر موجوده جوړښتونو باندې نيوکې کوي، او هغه د ټولني د گټې او خیر ضد گڼي. دوی د ټولني د اقتصادي او سياسي جوړښتونو بدلون او اړونه غواړي. ځيني د فوري بدلون غوښتونکي دي، ځيني د ټولني ټول ټولنيز، ديني، روحي، سياسي، اقتصادي او نور اړه لرونکي موضوعات ترکتني لاندې نيسي او غواړي چي په آرامی او نسبتاً اوږده وخت کي د ټولني موجوده جوړښتونه د انسانانو د خبر او گټو لوري ته تغير وکړي. د جگړو، وينو تويولو او محرومیتونو مخالف دي، ځيني سوسياليزستان وايي چي دوی دا نيت نه لري چي ملکيت ايسته کړي، برعکس دوی تر نورو دا هيله ډيره لري چي هغه فردي ملکيت پيدا سي چي بنسټ يي پر شخصي کار ولاړ وي، دوی وايي چي (مشروع مالکيت بايد د چورولو څخه وساتل سي). همدارنگه وايي چي (ټوله شتمني او ثروت خصوصاً د غټو مالکينو بڼه نه دی، ځکه چي دغه ثروت د شخصي کار له کبله منع ته نه دی راغلی). دوی وايي چي زموږ په ټولنه کي دوی بشپړي مخالفې ډلې موجودې وي چي يوه ډله بيله دي څخه چي کار وکړي، يا بي کار کړي وي، د شتمنی څښتنه وي، چي بډايه ډله يې بولي، بله ډله کار کوي. اما شی نه لري او هيڅکله به په

¹- فرهنگ سياسي آرش، غلامرضا علي بابايي، ازانتشارات اشيان، چاپ دوم

دي نظام کي بری ونه مومي چي شه و ميندي، دغه ډله خوږمنه يا زحمت کنبه ډله بولي، همداسي سوسياليستان وايي چي په اوسني ټولنه کي کار يوازي د مالکينو په گټه ختميري. بډای چي هرڅه غواړي هغه کولای سي او په ډير ښه ژوند کي ډوب وي، مگر بيوزله ډله مجبوره ده چي کار وکړي. ځکه چي شی نه لري او په کارپسي گرځي، د ډيرو رېرونو وروسته، که کوم کار ورته پيدا سي، هغه به د رېرونو ډک او دده به خوښ هم نه وي، لاکن مجبوري څخه به لکه ماشين کار وکړي، چي دغه کار دده بدن ستوماڼه کوي او روغتيايي له منځه وړي. فهم او شعوري لږ وي، خودی د دي ټولو رېرونو او ستومانو په مقابل کي دومره اجوره اخلي چي دده او دده د کورنی د ژوند کفايت نه کوي، په ناوړو ځايو او کوټو کي ژوند کوي، بي سيکه خواړه خوري او د هر هغه شي څخه چي ژوند ته سمون بخښي محروم وي. د سوسياليستانو نيوکې بيخي زياتي دي، وايي چي لويي سوداگريزي او صنعتي موسسي وړې او متوسطي موسسي له منځه وړي ځکه چي د لويو سوداگريزو او صنايعو مؤسساتو په وسيله توليدات په کښته قيمت عرضه کيږي او حتي د همدې مطلب لپاره متحده ډله جوړه کړي، چي و هغه ته (کارټل) وايي، د خپلو گټو لپاره د توليد رانيولو او خرڅولو فعاليتونه تنظيموي. همداسي ځيني صنعتي موسسي په ټول هېواد کي د يوه اټکل سوي شي، توليدول ځان ته انحصاروي. چي هغه ته (ترسټ) وايي.

سوسياليستانو به ويل چي که داسي پيښه سوي وي، چي (هوا) د يوه شخص په تصرف کي راتلای نو به د هوا احتکار هم منځ ته راغلی وي او نور خلک به يي خپل غلامان گرځولي وي ځکه خلک اړه چي

د خپل نفس د ساتني لپاره د هغه محترک څخه هوا رانیسي، که پخوا یو انسان د بل انسان غوښي خوړلي خو اوس زورور مستقیماً کمزوری نه خوري بلکي د هغه د رېرونو پایله خوري، یو سوسیالیست چي د سرمایه داری نظام څخه پر سرټکول سوی ؤ، وایي چي د تمدن د دورې انسان خوړونکی د وحشت د دورې تر انسان خوړونکو بی رحمه دي، ځکه چي ډیري غوښي غواړي.

فرانسوي اقتصاد پوه (فلسین شالي) د یادي سوي جملې په تفسیر کي وایي چي په رښتیا هم د یوه کارگر د یو کال د کار پایله د سرمایه دار له لوري په یوه گړي عیش او عشرت کي خرڅیږي.

سوسیالیستانو به ویل چي په سرمایه داري نظام کي اقتصادي بحرانونه او اړودو موجود وي او د ټولني د طبقاتو ترمنځ نه پخلاکیدونکي روحیه تل جاري وي. ځکه چي یوه ډله د بلي ډلي په کمزورتیا او بیوزلی کي خپل قدرت او لوړوالی ویني، یانې گټي په دوو مخالفو قطبونو کي واقع سوي دي که یوه خوا ډیره گټه ترلاسه کړي هغه بله خوا هرومرو زیانمنه کیږي، دغه اختلاف هیڅکله نه ورکیږي. ترڅو چي طبقات ورک نه سي او ټول خلک د خپل کار په وسیله د خپل ژوند اړتیاوي لیري نه کړي! نوموړي فرانسوی عالم وایي چي سوسیالیستان د ټولنو عیبونه وایي او نیوکې کوي، مگر کارل مارکس په دي اړه نظر لري چي: (د نړۍ د عیبونو پیژندنه کافي نده باید د نیا الیسه کړو!) سوسیالیستان پر نیشنلیزم چي د ولس غوښتنه ده هم نیوکه کوي، او هغه د سرمایه داری په غیرکي روزل سوي چاري بولي.

دوهم پړاو (هيله):

فرانسوي عالم (فلسفين شاله) د سوسیالیزم د تطبیقولو په اړه وایي چې (اوس چې زموږ ټولني مادي او مصنوعي ناچورۍ د سرمایه داري نظام څخه پیدا سویدی باید د دغو ناچوریو د درملني لپاره دغه رژیم (سرمایه داري) له منځه ولاړه سي. هغه خلک چې د انسانانو د ژوند د سمون لپاره کونښن لري او دا علاج چې باید د سرمایه داری نظام ایسته کړل سي، له نظره لیري غورځوي. دوی نه پوهیږي یا دا چې درواغ وایي، په سوسیالیستي نظام کي کار لوی اساس بلل سوی دی او د کار په وسیله ژوند سمیږي، سوسیالیستان وایي د دي لپاره چې د ټولني حق ادا کړو یوازي د کار په وسیله دغه حق پر ځای کیدلای سي او هم وایي چې د تولید په برخه کي سیالي او مسابقه کول د ټولني او اخلاقو له مخي تاواني کار دی. انسانان یو د بل پر وړاندې باید اقدام او کار ونکړي بلکي یو د بل د مرستي لپاره کونښن وکړي.

په یوه سوسیالیستي ټولنه کي ټول غړي یو د بل لپاره کار کوي. سوسیالیستان هیله لري چې د راتلونکي زماني خلک به کونښن وکړي چې د تولید او سنی نظام چې صحیح ندی ایسته کړي او د هغه پر ځای داسي تولیدي نظام ټینگ کړي چې د مساوات پر پایو ولاړوي، د دي لپاره چې تولیدي انتظامات د لگښت پر بنسټ راوستل سي، باید د تولید وسایل د ممتازي طبقي څخه واخیستل سي او د ټولني ټولو غړو ته دي ورکړي. همداسي سوسیالیستان هیله او عقیده لري چې په سوسیالیستي نظام کي به ټول خلک کار کوي. که څه هم دا کار، بدني یا فکري وي! او ټول به د خپل کار د محصول څخه گټه اخلي، ټول به د ژوند حق لري د ټولني له پلوه به د ټولو کوچنیانو، سپین ربرو، سپین

سرو او ناروغو سره چي د دماغ او ځان د کمزوری له کبله د کار کولو توان نه لري، مرسته کيږي، ټول به حق لري چي یو کارته وگمارل سي، ځکه چي تولید به د مصرف له مخي د دولت له لوري تنظیم سي. يعني لومړی به ډیر هغه شيان چي خلک ورته اړتیاوي لري تولید سي او وروسته به تجملي شيان د خلکو د غوښتونو سره برابر د عدالت او مساوات له مخي توزیع سي، د آلمان د نولسمي پيړۍ د لومړی برخي نامتو شاعر (هاندي هین) وايي چي (یوه ورځ به را ورسپري چي د انسانانو کوچنيان به د کفایت په اندازه ډوډۍ او ځای ولري). سیالیستان وايي چي په دغه ټولنه کي به کارونه خلکو ته ډیر رږ او زحمت نه ورکوي او د ماشینونو په ذریعه به کارونه اسانه سي، هرڅوک به وخت او فرصت ولري چي د خپل لیاقت او غوښتونو پر بنسټ علمي، هنري، ادبي، فلسفي او مذهبي مطالعات وکړي، ټول غړي به یو ډول خپلواک وي، چي په دغه ډول خپلواکي کي به مساوات د عدالت او بشپړ رنگ ولري د تمدن کلمه یوازي پر هغي ټولني باندي صدق کوي چي هغه د سوسیالیزم پر بنسټ جوړه سوي وي، د سوسیالیستانو یو پوه (ژان ژورس) په خپل اثر کي چي (نوی لښکر) نومېږي لیکلي دي چي (هیڅکله تردي شریفه هیله نسي موندل کیدای چي یوه داسي ټولنه موجوده وي چي هلته (کار) سلطنت وکړي، هلته نه استثمار (زیبناک) موجود وي او نه ظلم او زور چلول، په هغه ځای کي به د گردو وگړو کوښښونه یو د بل مکمل وي او ټولنیز ملکیت به د فردي بشپړتیا بنسټ وگرځي).

د سوسیالیستانو هیلي یوازي د خپلو هېوادونو او ټولنو لپاره ځانگړي نه دي بلکي دوی په سیاسي او اقتصادي چارو کي دنړۍ د

ټولوانسانانو د برابروالي اومساوات هیله لري، ملي، نژادي او مذهبي اختلافات له منځه وړل غواړي.

دریم پړاو (عمل):

دا چي څرنګه یوه ټولنه سوسیالیستي نظام ته ورسیري په سوسیالیستانو کي د نظریاتو او عقایدو زیات اختلافات موجود دي، په دي توګه چي د هغو څخه یوه ډله د عمومي انقلاب پلوي کوي، چي الماني کارل مارکس او ملګري یي د نوموړي نظریي ملاتړي دي، کارل مارکس یوازي دانه وایي چي انقلاب دي وسي بلکي هغه عقیده لري چي دا ډول انقلاب هرو مرو کیدونکی دی. دی وایي چي فیلسوفانو دا نړۍ په بیلابیلو تعبیرونو سره واضح کړید، مګر اصلي موخه داده چي دي نړۍ ته یو ډول تغیر او بدلون ورکړل سي، د ده او ملګرو شعار یي دا وو چي: (د دنیا کارګرو سره یو سی!).

مارکس او ملګرو یي سوسیالیزم ته د رسیدو لپاره د کارګرو انقلاب او د یوڅه وخت لپاره د هغو دیکتاتوری غوښتل، دوی سرمایه داري نظام سخت غندی او وایي چي: (د سرمایه داری نظام ټولنه پر دوو طبقو سرمایه دارانو او کارګرانو باندي ویشل سویده، د ټولني زیات خلک اجیران کیږي او ورځ په ورځ د کارګرانو پر ژوند فقر او بیوزلي زیاتیري، پداسي حال کي چي سرمایه داران محدود او د پیرو شتمنیو څښتنان کیږي، چي په دي توګه د دوی ترمنځ لوی توپیر موجود یري او په پایله کي د کارګرو د انقلاب لامل کیږي). مارکسیستان وایي چي د کارګرو انقلاب یوازي د سیاسي قدرت د په لاس راوړلو لپاره نه دی بلکي غواړي چي د خلکو او کارګرانو او بزګرانو د ژوند کچه لوړه کړي، اما د انقلاب لومړنۍ موخه د سرمایه

داری نظام نړول او له منځه وړل دي، د مارکس په عقیده تاریخ د طبقاتو ترمنځ د کشمکشونو او اړو دور څخه عبارت دی، نه د ولسونو د جگړو څخه، او تاریخي پېښې د اقتصادي قدرت او زور لاندې پیداسويدي^(۱).

د سوسیالیزم تاریخ:

د سوسیالیسم مفهوم او روحیه د میلاد څخه ډیر کلونه مخکې پیداسوي ده، چې وروسته به کله د روحانیو او کله به د مادیونو په نظریاتو کې ښکاره کیدل. د میلاد څخه (۵) پېړۍ مخکې د سوسیالیزم مفهوم د سوفسطایانو په عقایدو کې لیدل کېږي، (تراسي مارکوس) د عدالت په اړه د طعني په ډول وايي (عدالت د زور ورو د گټو څخه عبارت دی، ځکه چې واکمنه طبقه په هر هېواد کې هغه قوانین وضع کوي چې د دوی په گټه وي). همداسې (سولون) د آتن (يونان) نامتو حقوقپوه د میلاد څخه (۵۵۰) کاله مخکې د خلکو د ژوند د معیار د لوړولو نظریه ورکړېده، چې باید کښته طبقه چې د ډیرو پورو اخیستلو له کبله د غلامۍ پړاو ته رسیدلي ده د دغې لومې څخه خلاصه سي. او وکولای سي چې خپل ژوند د صنعت او کار په وسیله پرمخ بوزي (سولون) ډیر ویاړ کاوه چې د ده نظریات د بیوزله او خان ترمنځ تعادل او مساوات راولي. نوموړي د ټولنیزو خرابیو له کبله د (آتن د ښاري دولت) د خلکو له لوري د خرابیو د لیري کولو لپاره وټاکل سو، و طبقاتي مبارزو او اړو دور ته ځیر سو او دغه مبارزې یې لازمي وبللي، دی د ټولنیزو طبقاتي مبارزو په ترڅ کې د ټولني تعادل

^۱- سیاسي نظریات، مؤلف: محمد نادر ایوبي (کندهاری)، صحاف نشراتي موسسه

کوټه، دوهم چاپ ۱۴۲۹ هجري قمري، ص ۵۵۰-۵۵۲

ویني همداسي یو سوفسطایي فیلسوف (الیداماس) د میلاد څخه څلور پیړۍ دمخه د ټولني د طبقاتي افراط او تفریط په اړه وایي (الله تعالی ټول خلک خپلواک پیدا کړي دي او طبیعت یو هم غلام ندی پیدا کړی).

افلاطون د آتن د ښاري دولت پخوانی یو ناني فیلسوف د میلاد څخه څلور پیړۍ مخکي نظریه ورکړې وه، چي دولتي مامورین، کارکونکي، نوکران او لښکر باید شخصي ملکیت ونه لري او حتي هغو ډلو د واده مخالف هم کوی. نوموړی د آتن د هغه وخت د خلکو د طبقاتو ترمنځ د اقتصادي بشپړ توپیر څخه ودي پایلي ته رسیدلی وو، چي باید په ټولنه کي علت العلل ورک سي، خو د خلکو په عمومي نظام کي عدالت او د اخلاقو ښه والی راسي. ځکه نو ده ویل چي: (د مالو ملکیت باید بشپړ لغوه سي). دی هم لکه یو سوسیالیست د ټولني اړودوړ د هغي ټولني د طبقاتي اختلافاتو څخه گڼي، چي یوي ډلي هرڅه درلودل او په بشپړ عیش کي ژوند کاوه، بلي ډلي هیڅ نه درلودل په ډیر زحمت او ربر اخته وه، دی وایي چي (په هر ښار کي دوه ښاره موجود دي، چي یو ښار د بیوزلو او بل ښار د بډایانو دی او د دغو دوو ښارونو ترمنځ تل اړ و ډب جاري وي).

د سوسیالیسم مفهوم د لرغوني یونان د (شکاکینو) په فلسفه کي هم څرگند سوی وو و بیوزلو او کښتي طبقي ته خطاب کیدی او د هغو ملاتړ یي کاوه او په همدې نسبت یي و موضوعه قوانینو، رسومو او عاداتو ته بد ویل. همداسي د (کلبیونو) د فلسفي د ډلي د مشرانو، لکه (انتیس تنس) او (دیو جانس) په آثارو کي د ایډیالي سوسیالیزم او د اشتراکیت د ماهیت وړاندیز سوی دی، په دغه اشتراکیت کي

شخصي مالونه، واده او حکومت دري واره رد سوي دي او غوښتل يي چي په ټولنه کي شخصي ملکيت، واده کول او حکومت بايد موجود نه وي، همداسي ديونان د رواقيونو فلسفي هم د شخصي ملکيت سره رضایت نه درلودی. دوی د ټولي نړۍ د خلکو ورورولي او مساوات غوښتل او د نړيوالتوب پلويان وه او مادي ته يي د اصل په نظر کتل، يانې ماديون وه.

د ميلاد څخه لږ وروسته د روم ځينو فيلسوفانو د سوسیالیزم (عدالت او مساوات) مفهومونه د روحانيت يانې عيسويت په کړۍ کي تفسيرول، بشري او دولتي قوانين يي سپکول، چي د هغې زماني روحاني شخصيت (سن اگوستن) د يادولو وړ دی، چي ده او نور د مسيحت د دين پوهانو او روحانيو، ملکيت او مالونه د شر او فساد سرچيني بللي وي.

د ميلاد څخه پنځه پيړۍ دمخه (کنفوسیوس) د چين نامتو پوه او متفکر د دولت څخه غوښتنه کوي چي د کښتي طبقي د ژوند وسايل برابر کړي، نوموړی فيلسوف د انقلاب په اړه وايي چي: (د انقلاب حق الهي سرچينه لري). همداسي نوموړی د ماليي او گمرکاتو د محصول د کنترول او په ټولنه کي د تعادل د راوستو سپارښتنه کوي¹.

¹- کنفوسیوس (۵۵۱-۴۷۹ ميلاد څخه مخکي) د چين نامتو، عالم، معلم، فيلسوف او سياسي نظريه ورکونکی و. دده په آند هېواد بايد د لوی کور په څير وگڼل سي، پاچا د نیک پلار او غم خوړونکي په څير پر هغه حکومت کوي. لکه څرنگه چي په اسمان کي دوه لمرونه شتون نلري، همداسي په يوه هيواد کي هم بايد دوه پاچاهان شتون نلري او په کورنۍ کي بيا پلار واکمن او پاچا دی. د کنفوسیوس په آند د پاچاهۍ ټول واکونه او قلمرو په پاچا پوري اړه لري، چي دي ډول پاچاهۍ ته

د شپاړسمې پېړۍ په سر کې د (اناب تېسم) یا مسیحي سوسیالیسم غورځنگ کې لیدل کېږي، چې په المان، سویس او هالنډ کې دغه غورځنگ پیل سو، وروسته یې ونورو سیمو ته لاره پیدا کړل، دغې ډلې چې سوسیالیستي افکار یې درلودل د دولتو اطاعت یې شیطاني او مردود باله. د مالکیت او واده کولو کلک مخالفین وه او د دولتو د قوانینو بشپړ له منځه تلل یې غوښتل، د څوارلسمې او پنځلسمې پېړیو د خپلواکۍ او د سیاسي مساوات غوښتلو افکارو اقتصادي مساوات ته هم متوجه کړل. د بیلګې په توګه داسې عقیده پیدا سول چې ټول خلک باید مساوي او برابر وي. همداسې د طبقاتو د اختلافاتو په اړه بحثونه کیدل. ځکه چې هغه وخت بزگران په ډیرو ربړو اخته وه او مجبوره وه چې زیات مالیات ورکړي، په پای کې د طبقاتي اختلافاتو اغیزي د (کارګرو) او کارامرکونکو په منځو کې هم اختلافات زیات او د هغو پېړیو په ادبیاتو کې د بشري مساوات او برابری خیالات منعکس سول. د بیلګې په توګه دا ډول جملې ویل کیدی:

شریفان او بزگران، لوی او واړه ټول عاجز او لوڅ دي!
پدې ټوله لویه نړۍ کې! انساني طبیعت یو دی! او په هغه کې شک
نسته!

په نوموړو پېړیو کې ځینو عقیده درلودل چې مسیحي دین، د خلکو مساوات او ورورولې غواړي، ځینو عقیده درلودل چې مساوات د مالو او شیانو د مساوات څخه پرته مساوات نه دی. ځکه چې شتمني د

پلارواکي پاچاهۍ هم ویل کیدای سي. دده په آند پاچا باید د الهي واکمنۍ پر بنسټ پاچاهي وکړي، يانې پاچا باید اوامر او دستورات د الله تعالي څخه واخلي.

قدرت زیربنده ده او قدرت یانې ظلم او پردي علاوه ثروت او شتمني د رښتیا او امانت له لاري هېڅکله لاسته نه راځي، هېڅ چاشتمني د کونښن له لاري لاس ته نه ده راوستي او نه یې راوړي، ټوله شتمني د هغو خلکو د برخو غصبول دي چې د بډایانو سره یې کونښن او کار کړی دی، بډایان د نورو خلکو د مالو د مالکیت له کبله شتمن سوي دي، شتمنو هغه موجود مالونه چې زحمت کښانو تولید کړي دي، غلاکړي دي ځکه نو د آزادي، میل دا غواړي چې مخکه د ټولو په ګډه وي او د هغو حاصلات په ګډامو کې وساتل سي او هر څوک خپل د اړتیاوو په اندازه د هغه څخه ګټه واخلي، ټول سالم خلک باید کارته وګمارل سي.

په اولسمه میلادي پېړۍ کې په انګلستان کې د سوسیالیستانو یوه ډله راپورته سول، چې په ټولنه کې یې اقتصادي مساوات غوښتی، د بیلګې په توګه دوی به ویل چې: (طبیعت مخکه د عامي خزاني په ډول بڅښلي ده او ټول افراد حق لري چې د ځان ساتني لپاره د دغې عامي خزاني څخه ګټه واخلي). یا یې ویل چې (هېڅوک باید د بل څښتن او مالک نه وي او مخکه د ټولو نرو او نسحو لپاره ځانګړي ده، چې په خپلواکۍ سره پر هغې ژوند وکړي). د انګلستان د هغې زماني سوسیالیستانو د ټولني د ټولو عیبونو او ظلمونو علتونه شخصي ملکیت په ځانګړي ډول د مخکې ملکیت باله دوی ویل چې شخصي ملکیت د جګړو او وینو توپولو بنسټیز لامل دی، شخصي ملکیت په خپل ذات کې د شر، فساد، ظلم او حرص سرچینه ده، یوه ډله چې بیوزله او بله ډله چې بډایه وي، یوه ډله چې د غلامانو په څیر ژوند کوي او بله ډله چې د هغو د کار محصول په غلا کولو ډیر ښه ژوند لري

دغه گرده د شخصي ملکیت موجودیت دی. د شخصي ملکیت په لغوه کولو سره ټولي بدی ورکېږي او ټولنه سمېږي.

د انگلستان نامتو فیلسوف (جان لاک) د طبیعي حالت په اړه وایي (انسانان د طبیعت په حالت کې خپلواک او مساوي دي). د مالو په اړه وایي (الله تعالی محکمه انسانانو ته ورکړي ده او د انسانانو ونوع ته یې په ګډون سره پرې ایښي ده). بیا وایي (مالونه په هغه اندازه محدود دي چې یو شخص یې د خپل ژوند لپاره په کار اچولای سي).

په اتلسمه پېړۍ کې د فرانس فیلسوف (هولباخ) په خپل تألیف د (طبیعت نظم) کې د سوسیالیزم د مفاهیمو څخه رېځېږي، ځینې مفسرین وایي چې کارل مارکس د هغه د نظریاتو څخه استفاده کړي ده. همدارنگه انگلیسي فیلسوف (جان استورات میل) هم ځان سوسیالیست یاد کړی دی، ځکه چې مارکس یې ماتریالیست سوسیالیست ګڼلی دی. نوموړی فیلسوف له یوې لوري د فرد د خپلواکۍ پلوي کوي له بلې لوري د دولت څخه د اقتصادي چارو د کنټرول هیله لري، دی د تولید په اړه د سرمایه داري نظام ملاتړ کوي اما په توزیع کې د سوسیالیزم د مرام ملاتړ سوی دی.

په فرانسه کې ځینې نامتو فیلسوفانو لکه (روسو)، (مونټسکیو) او (ولټر) هم په اتلسمه پېړۍ کې د ټولنیز عدالت او د انسانانو د حقوقو د پرځای کولو، ویناوي کړي او لیکلي دي، وروسته په نولسمه پېړۍ کې د مارکس او انگلز سوسیالیستي فعالیتونه منع ته راغلل او د ټولي نړۍ د کارګرو اتحاد او انقلاب یې غوښت. په شلمه پېړۍ کې لینن او ملګرو یې د مارکس او انگلز د نظریاتو مطابق په روسیه کې د

کمونیسټي حکومت بنسټ ټینګ کړ، اماد او یا و و کلو وروسته نوموړی نظام د ناکامۍ سره مخامخ سو او له منځه ولاړی. په شلمه پېړۍ کې ډیر ګوندونه د سوسیالیزم او سوسیال ډیموکراټ په نومونو پیدا سول، چې د کارل مارکس او انگلز د سوسیالیزم مخالف وه، دوی د کارګرو انقلاب او دیکتاتوري بڼه نه بلل، په ځینو هېوادونو کې سوسیالیزم د مذهب سره یوځای ترکیبي ګوندونه پیدا کړل، چې د مسیحي سوسیالیزم په نومونو نومول سول، همدارنګه د وطن دوست په نامه چې د (نیشنلیزم او سوسیالیزم) اخیستل سوی ترکیب دی نظریات منځ ته راغلل، د مارکس او انگلز سوسیالیسم د دین او اخلاقو څخه بهر په دې عقیده وو چې هر ورو او سنی ټولنه خپل ځای یوې بلي سوسیالیستي ټولني ته پرېږدي. دوی په دې عقیده وه چې د تاریخ اړتیا د دې ایجاب کوي چې هر ورو ژر یا په ځنډ به سرمایه داري نظام خپل ځان د سوسیالیزم نظام ته پرېږدي. ځیني اقتصادي او ټولنپوهان وایي چې د سوسیالیستانو په ځانګړي ډول د مارکس او انگلز عقایدو پر سرمایه داري نظام هم اغیز وکړ، دا ځکه چې که دغه ډول نظریات نه وای منځ ته راغلي سرمایه داري نظام به هیڅ کله اصلاح سوی نه وای.

سوفوکراسی⁽¹⁾ (سوفیزم)

په یونانی ژبه کې (سوفیسم او سوفیزا) د زده کړې او پوهې په مانا ده او (سوفوس) بیا د عقل او علم په مانا دی. سوفیست د سقراط څخه مخکې فیلسوفان وه، چې د دوی مکتب او تلنلاري ته سوفیزم ویل کېدی. په لرغونې یونان کې عاقل، فیلسوف، پوه او متفکر شخص ته سوفیست ویل کېدی او د بناغلي او محترم عنوان په څیر کارول کېدی، خو کله چې دا فلسفه د سقراط او افلاطون لخوا تر نیوکو لاندې راغله بیا دې اصطلاح خپله لومړنۍ مانا دلاسه ورکړه او درنښت یې کم سو، چې وروسته د هغه چا دپاره دا اصطلاح کارول کېده، چې په خبرو کې د چل او فریب پر بنسټ پر خپل مقابل تن باندي برلاسه سي، چې په همدې وخت کې د سفسطې اصطلاح هم و کارول سول. پر سوفیستانو باندي د سقراط او افلاطون نیوکې له دې اړخه وي، چې سوفیستانو به د علم او پوهې د زده کړې په بدل کې د خلکو څخه پیسې اخیستي، پداسې حال کې چې د افلاطون او سقراط په آند علم مقدس او سپیڅلی دی او هغه باید د مادیاتو په اخیستلو باندي ناولی نسي. یانې علم باید د توکو په څیر د خرڅولو او رانیولو شی ونه گڼل

¹ Sophocracy or Sophism.

سی. بلکی په وړیا توگه باید خلکو ته وروښودل سي او عالم شخص باید د خلکو په منځ کي د پلورونکي په خیر و نه گنډل سي. همدارنگه سقراط چي به کله چاته زده کړه ورکول، نو ده به ویل زه چاته علم او پوهه نه ورزده کوم، بلکي په چا کي پټ استعدادونه راوینوم.

سوفیستان په پاشلي او بېلي بني سره خلکو ته د علم په زده کړه بوخت وه، چي د پیسو په مقابل کي یې خلکو ته علم ورزده کوی، یانې دهغه وخت معلمان او ښونکي وه، چي په ټولیز ډول یې ځانگړې ډله نه درلوده. ددوی مخالفینو داسي دلیل وایه، چي علم هم د شتمنو او اشرافو په لاسونو کي لویدلی دی او بېوزله خلک به د علم څخه محروم او بې برخي پاته سي.

د یادونې وړ ده، چي دلرغوني یونان هغه فیلسوفان چي تر سوفیستانو مخکي وه، هغو د طبیعت، ستورو او دمخکي د کړي نورو موجوداتو په اړه څیړني کړيدي، یانې دوی انسان ندی څېړلی او نور غیري انساني موجودات یې څېړلي دي. وروسته ددوی څخه همدغه سوفیستان وه، چي د غیري انساني موجوداتو څخه یې خپلي څیړني انسان ته متوجه کړي او انساني طبیعت او انسانان یې دخپلي څیړني موضوع وگنډل. د زیږدیز کال څخه پنځه پیړۍ مخکې د سوفیستانو یو مخکښ (پروتاگوراس) پدي آند و، چي (انسان د ټولو شیانو مقياس) دی.

د سقراط څخه مخکي سوفیستان دخپل وخت او ټولني روڼ آندي، د ښه فکر خاوندان او پر روانو چارو باندي نیوکه کونکي وگړي وه. همدارنگه دوی د بشري تړونونو په خلاف وه. د زیاتو پوهانو په آند د کلیون او شکاکین فلسفو هم د سوفیستانو څخه سرچینه اخیستي

ده، خو شکاکين او کلييون بيا دا فلسفه په افراطي بڼه واړول، پدي فلسفي او سياسي تلنلاري باندي د نبي پوهېدنې لپاره به کلييون او شکاکين هم په لنډ ډول روښانه کړو:

کلييون او شکاکين:

کلييون او شکاکين په خپلو منځونو کې دومره ورتنه والی لري، چې زيات پوهان يې توپير نه مني، خو ځينې نور پوهان بيا وايي چې کلييون او شکاکين په خپلو منځونو کې يو لړ توپيرونه لري. که چيرې وغواړو، چې د کلييون او شکاکين ترمنځ توپير په لنډ ډول روښانه کړو نو ويلاى سو، چې شکاکين تر کلييون يوڅه نرم او معتدل دي، خو کلييون بيا تر شکاکين يوڅه افراطي او سختريزه دي؛ ځکه چې شکاکين په طبيعت کې د ټولو شيانو په اړه شک ښودلی دی، پداسې حال کې چې کلييون بيا د ټولو شيانو څخه منکر سوې دی. لکه څرنگه چې ددې دواړو فلسفو عناصر د سوفيزم د فلسفي څخه اخيستل سوي دي، له همدې کبله کله ځينو پوهانو کلييون ته شکاکين او يا شکاکينو ته کلييون کارولی دی او يا هم ددواړو د پاره يې سوفيزم کارولی دی. دوی پدې آند وه، چې (عامه خلک ناپوه او احمق دي او پوه او واکمنان خلک بيا نیک او دښه ژوند خاوندان دي، همدارنگه دوی واکمنان او پوه خلک د دولت د قوانينو څخه خپلواک گڼي او هم پدې آند دي، چې د واکمنانو لپاره د دولت هر کونج او گوټ دخپل ځانې کور او ټاټوبې حيثيت لري) همدارنگه دوی وايي چې واکمن کور، وطن او هېواد ته اړتيا نلري او همدارنگه قانون او ښار ته هم اړتيا نلري؛ ځکه چې د هر شخص پر هيز او تقوا دده لپاره قانون دی. دوی وايي (ټول بشري موسسات او بنسټونه مصنوعي او مساوي دي او پر واکمن او

پوه شخص باندي اغیز نسي بنیندلای. یوازنی ریښتینی هیواد او ټولنه هغه ده، چي د تابعیت شرط یې پوهه او حکمت وي؛ نو داسي هېواد نه ټاکلی ځای او نه هم قانون ته اړتیا لري. د نړۍ ټول پوه کسان، چي هرځای وي خپله د یوي ټولني حیثیت لري، چي هغه ته (نړیوال ښار) ویلای سو او واکمن شخص د همدې نړیوال ښار غړی او تبعه گڼل کیږي^(۱).

۱- د کتر بهالدين پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ ش، ص ۱۱۸-۱۳۳

سیکولاریزم⁽¹⁾

سیکولر په انگلیسي او فرانسوي ژبو کې د دنیايي (یوازي هغه څه چې ددې مادې نړۍ په چارو پورې اړوند وي) مانا لري. دا اصطلاح په حقیقت کې د لاتیني ژبې د سیکولوم څخه اخیستل سویده، چې د دنیاوي چارو په مانا ده. سیکولاریزم په عامه مانا د نړۍ پالنې یانې د دنیاوي چارو د ترسره کولو اندونو ته ویل کیږي؛ نو ځکه دا اندونه مذهبي چارې نه مني او د مذهب د شتون څخه انکار کوي. د سیکولاریزم د اصطلاح پښتو مانا په (بي دینۍ) سره کولای سو، یانې د دین او مذهب سره هېڅ اړیکه نه درلودل او یوازي د دنیاوي چارو تر سره کول، یا په بل عبارت سیکولاریزم یو داسې ټولنیز خوځښت دی، چې موخه یې د دیني چارو څخه د خلکو اړول یانې خلک باید د دین پر ځای دنیاوي چارو ته پاملرنه وکړي. د سیکولاریزم اصطلاح د لومړي ځل لپاره په (۱۸۴۲ز) کال کې د جورج یاکوب هالي اوک لخوا وکارول سول. ده سیکولاریزم داسې تعریف کړ ((هغه باور او عقیده، چې یوازي ددې نړۍ پر چارو او تجربو باندي ولاړه وي)). دی سو سیالیست و او

¹ - Secularism

پدې باور و، چې دولت باید د وگړو د ژوند د پرمختگ او ښېگڼو لپاره کار وکړي نه د اخروي ژوند او ارواحو لپاره.

سیکولاریزم هیڅ ډول عبادات، روح او ایمان نه مني، ددې اندونو پر بنسټ یوازې یوه نړۍ شتون لري، هغه زموږ د او سیدني نړۍ ده، دوی پر اخیرت او د انسان پر بیا ژوندي کیدو باندي ایمان نلري، دوی انسان یوازې پدې مکلف گڼي، چې ددې نړۍ کارونه په سمه توگه تر سره کړي. سیکولاریزم هڅه کوي، چې داسې ټولنیز ژوند رامنځته کړي، چې ددین سره هیڅ اړیکه ونلري، دوی دین د ټولنیزو بد بختیو لامل بولي. همدارنگه دوی سیاست او دین هم سره بیلوي او په سیاسي چارو کې د دیني ارونو پلي کول نه مني. د سیکولاریزم یوه کوچنۍ ډله بیا دین مني او هغه یوازې په کلیسا او د وگړو په ځاني اعمالو پوري اړوند بولي.

د سیکولاریزم اندونه هغه وخت د خلکو په منځونو کې پیدا سول، کله چې پاپانو (عیسوي ملایانو) د حضرت عیسی (ع) د دین څخه ناوړه گټه واخیستل، پاپانو دین د خپل نفوذ او واک د لاسته راوړلو یوه وسیله وگرځول. پاپ د دین د استازي په توگه د خلکو پر ټولنیز ژوند باندي واکمن و. سربیره پر ټولنیز ژوند باندي په سیاسي چارو کې هم ورگډ سو او سیاست یې د کلیسا تابع کړ، پدې وخت کې سیاسي مشرانو د کلیسا بشپړ تابعت کاوه او حتا ځیني وختونه به پاپ خپله سیاست په لاس کې اخیستی.

دا هغه وخت و، چې اروپایان په تورو تیارو کې ډوب وه، عامو خلکو د علم د لاسته راوړلو حق نه درلودی، په ټولنه کې به د خلکو جرمونه او ناوړه کارونه د پاپ لخوا د څو پیسو په بدل کې بڅښل کیدل او

هغه څوک چې به د پاپ پر وړاندي را پورته سو هغه ته به د دورخ لیک (پاڼه) ورکول کیدل او د پیسو په بدل کې به د جنت کیلي هم د پاپ لخوا خرڅیدل.

دا ډول جهالت او ناپوهي تر (۱۵)ز) پیرې پوري روانه وه او په پایله کې خلک د دې ډول حالت څخه ډیر زړه تنگي سول؛ نو ځکه د بدلونونو غوښتنه کیدل، یانې د بدلون لپاره عیني او ذهني شرایط برابر وه، پدې وخت کې په اروپایي ټولنه کې ځینو پوهانو د کلیسا پر وړاندي مبارزه پیل کړه، د دې ډلې څخه یو هم (مارتین لوتر)، لوتر په (۱۴۸۳ز) کال کې په المان کې وزیږیدل او په اصل کې المانی و. دی په (۱۵۱۱ز) کال کې روم ته واستول سو او په هغه ځای کې یې د پاپ غرور، جلال، لوړوالی او ناوړه اخلاق ولیدل؛ نو ځکه په غوسه سو او کله چې یې د پاپ ناوړه کارونه لکه د پیسو په بدل کې د گناهونو بڅښل او د جنت د کیلیانو خرڅول ولیدل نو دیته اړ سو، چې د پاپ پر وړاندي مبارزه پیل کړي. همغه و، چې د پاپ پر وړاندي باندي ودریدل او ویل یې چې یوازي پر انجیل او مسیح باندي عقیده درلودل بسنه کوي نه د پاپ هره خبره منل، ده خلک دیته وهڅول، چې یوازي پر خپل دیني کتاب او پیغمبر باندي باور ولري او د پاپ ناوړه او ځانې خبرې ونه مني؛ نو ځکه د پاپ لخوا ده ته تکفیر لیک واستول سو، دا تکفیر لیک د لوتر لخوا د عامو خلکو په مخ کې په یوه لوی میدان کې وسوځول سو. د لوتر د مبارزي یوازي موخه د خلکو د مذهب خپلواکي وه.

د لوتر او نورو پوهانو همدا مبارزي او د کلیسا پر وړاندي دریغ د سیکولاریزم مفکوري په اروپایي ټولني کې وزیږولې. خلکو د پاپ پر

وړاندي دریغ غوره کړ او د ډول پوهانو ملاتړ یې کاوه. دا دوره د رنسانس (بیازیدني) په دورې باندي هم پېژندل سویده، پدې دوره کې پر لوتر سربیره نورو پوهانو هم د پاپ او کلیسا پر وړاندي دریغ غوره کړ.

د سیکولاریزم دیني ریښې:

لکه څرنگه چې سیکولاریزم د دین او مذهب ضد دریغ او فلسفه ده، نو ځکه شاید زیات خلک پدې نه وي خبر چې سیکولاریزم لومړی په دیني بڼه کې ځان څرگند کړ. یانې د سیکولاریزم څخه د لومړي ځل لپاره د کاتولیک کلیسا په بېلابېلو برخو کې استفاده وکړه. د سیکولاریزم نښې نښانې لومړی د عیسویانو په کتاب انجیل کې ښکاره سوي، پدې کتاب کې داسې راغلي دي، چې ((باید د پاچا کارونه پاچا او د خدای کارونه خدای ته وسپارل سي))، وروسته اگوستین چې د مسیحت د سترو پوهانو څخه و دې خبرې ته یې داسې سپړنه ورکړه، چې د دوو ښارونو یا نړیو ترمنځ باید توپیر وسي، یانې یو د (دنیا ښار) دی او بل د (خدای ښار) دی. که څه هم اگوستین دا خبره د خدای د قدرتونو د ښودلو او د الهي واکمنۍ د ټینګولو لپاره وکړه، خو ځېنو بنسټپالو بیا دا خبره د سند په بڼه وکارول او داسې ادعا یې کول، چې کلیسا د دنیا یې ښار لپاره تشکیلات دي او مدني دولتونه باید د کلیسا ملاتړ وکړي، خو ځېنو نورو بیا چې د سیکولار د خپلواکۍ لپاره یې مبارزه کول، داسې ادعا یې وکړه، چې د خدای ښار د دنیا د ښار پر بنسټ د ځانګړي ارزښت څخه برخمن دی.

په منځنیو پیړیو کې په اروپا کې د لاتین ژبې سیکولاریس اصطلاح (د اوسنۍ زمانې) لپاره کارول کیدل، خو په عمل کې هغو روحانیونو

ته هم کارول کیدل چې د رهبانیت سوگند یې نه و یاد کړی. دارو حانیون چې د رهبانیت پر ځای یې د دنیا کارونو ته مخه کړي وه، د سیکولار په نامه یادیدل. لکه څرنګه چې دغو افرادو د رهبانیت پر ځای د دنیا کارونو ته مخه کړي وه، له همدې کبله یې د اخلاقیاتو هغه معیار نسو برابرولای، لکه د روحانیونو څخه چې هیله کیدل. خو هغو روحانیونو چې د رهبانیت سوگند به یې یاد کړی و، د اخلاقیاتو هغه معیار یې برابرولای سو. له همدې کبله په کلیسایي پوربندی، کي به یو شمېر روحانیون د سیکولار په نامه یادیدل.

ویلاى سو، چې د کلیسا په جوړښت کي د مسیحت له پیله د خالص دیني او ناخالص دیني نظامونو ترمنځ توپیر شتون درلودی، چې همدې توپیر وروسته د الاهیونو ترمنځ د ایمان او معرفت پر بنسټ د بېلتون تخم وشیندی. یانې ایمان او وحی په کلیسا پوري وتړل سول او معرفت چې د انسان د پوهې سره یې تړاو پیدا کړ، د ایمان څخه بېل وګڼل سو. ددې ډلې د پوهانو څخه اسکوتوس او ویلیام دي، چې ایمان او معرفت یې بېل وګڼل او په پایله کي یې داسي وړاندیز وکړ، چې ایمان او انساني پوهه سره په ټکر کي دي، نو باید بېل وګڼل سي. د دوی په آند عقلي پوهه باید پر مادي تجربو باندي ولاړه وي او انساني پوهه پر څېړنه او تجربه باندي ولاړه ده. یانې ایمان نسبي کولای چې عقل ته لارښونه وکړي او عقل هم نسبي کولای چې د ایمان زیربنا سي.

همدا لاملونه وه، چې هغو مبارزه کونکو چې دین او دنیا سره بېله کړي، لومړی یې د سیکولاریزم ریښي په مسحیت کي پیدا کړي او بیا یې د همدې بېلتون لپاره بنسټیزه مبارزه وکړه، چې د اروپا د رنسانس

په دوره کې دې ډول آندونو او باورونو زیاته پیاوړتیا ترلاسه کړه او اوس په اروپا کې دیني او دنیاوي کارونه بېخي سره بېل دي.

د سیکولاریزم فلسفه:

پوهیږو چې سیکولاریزم د دین ضد آندونه دي، خو په عین حال کې سیاسي، فرهنګي او ټولنیزه فلسفه هم ګڼل کیږي. سیکولاریزم په فلسفي بڼه باید د هغه سیکولاریزم سره بېل کړو، چې د آیدیا په بڼه لوستل کیږي.

د سیکولاریزم فلسفي د ژوند بېلابېلو اړخونو ته شرحه ورکړیدې ده، چې زیاتره یې ورته والی سره لري، جورج یاکوب هالي اوک چې د سیکولاریزم د اصطلاح بنسټ ایښودونکی دی، په خپل کتاب (انګلیسي سیکولاریزم) کې دا فلسفه داسې تعریفوي: ((سیکولاریزم ددې نړۍ په چارو پورې اړوند نظام ته ویل کیږي، سیکولاریزم یوازې د انساني کړنو او اعمالو پر بنسټ ولاړ دی او ټول هغه کسان ددې لارې پلویان دي، چې پر الهیاتو باندې باور نلري او یا هم هغه نامعین، نا کافي او غیري باوري ګڼي)). همدارنګه امریکایي ازاد فکره او ویاند رابرت ګرین اینګرسول د سیکولاریزم لپاره داسې تعریف وړاندې کوي ((سیکولاریزم د انسانیت دین دی، چې ددې نړۍ د چارو سره سرو کار لري او په هر هغه څه کې چې د بشریت ګټه او خیر وي، د هغه سره تړاو لري، همدارنګه سیکولاریزم زموږ پاملرنه ټولو هغو سیارو او بنسټونو ته را اړوي، کوم چې د بشریت ژوند وړ باندې ولاړ دی، یانې هر فرد ارزښتمن دی، د فکري خپلواکۍ لپاره بیانیه ده، کار او زحمت د منبر څخه غوره ګڼي، یانې هغه کسان چې زحمت کارې هغه باید ګټمن سي او هغه څوک چې تشي کیسي کوي هغه باید په ځنځیر

وتړل سي، همدارنگه سیکولاریزم د کلیساد خپلسری پروړاندې اعتراض دی، او هم د هغه څه پروړاندې اعتراض دی چې د بلي خیالي نړۍ به تشو کیسو باندې زموږ دا رنگېنه نړۍ تباه کوي. لنډه دا چې سیکولاریزم د همدې نړۍ د چارو لپاره هڅه کوي، چې تر څو انساني نړۍ رنگینه او د انسانانو ژوند بنایسته کړي ((ویرژیلوس فرم په خپل کتاب (دیني دایره المعارف) کې وایي ((... سیکولاریزم هڅه کوي، چې د انساني پوهې او د دین او دنیاوي چارو د بېلتون پر بنسټ انساني او ټولنیز ژوند ته سازمان ورکړي. سیکولاریزم ټول انساني او ټولنیز فعالیتونه د انساني ژوند د خیر او ښېګڼې په موخه کنټرولوي)). په پای کې برنارډ لوئیس د سیکولاریزم مفهوم پدې ډول بیانوي ((د سیکولاریزم اصطلاح لومړی ځل په نولسمه پېړۍ کې انگریزي ژبې ته ورتوتل او ایډیالوژیکه بڼه یې درلوده. سیکولاریزم لومړی د هغې پوهې په بڼه ځان څرګند کړ، چې اخلاقیات باید د عقلاني پوهې پر بنسټ د انساني ژوند د ښېګڼې لپاره و کارول سي او په خدای او بلي نړۍ پورې اړوند خبرې باید ورکي سي. وروسته سیکولاریزم داسې وړاندیز وکړ، چې د زده کړې عمومي بنسټونه باید سیکولر (غیري دیني) سي. په شلمه پېړۍ کې دا اصطلاح به پراخه مانا سره و کارول سول، چې د دولت او دیني بنسټونو بېلتون یې غوښتی)).

د پورته تعریفونو پر بنسټ ویلای سو، چې سیکولاریزم یوازې د انسان دنیاوي ژوند غواړي او پر اخروي ژوند باندې هیڅ باور نلري، دا فلسفه د انسان د ژوند چارې د عقل او انساني پوهې پر بنسټ تنظیمول غواړي، چې د اخلاقیاتو او الهیاتو سره په ټکر کې دی.

سیکولاریزم د سیاسی او ټولنیز خوځښت په بڼه:

د سیکولاریزم فلسفه په سیاسي او ټولنیزه برخه کې زیاته مطرح کیږي او زیاتره وخت یې ځانته ځانگړی سیاسي خوځښت او بنسټ جوړ کړی دی. سیکولاریزم د تاریخ په اوږدو کې د ځانگړي سیاسي او ټولنیز جوړښت په بڼه کله د ناتورالیست (طبیعت پاله) او کله هم د ماتریالیست (مادیت پاله) په بڼه ځان څرگند کړی دی. د سیکولاریزم قلمرو تردیني قلمرو وراوړي او د لادیني پایو پر بنسټ سیاسي سازمان جوړوي.

په لرغونو وختونو کې په مسیحي هېوادونو کې دولت فاسد بنسټ گڼل کیدی او دولت یې د فاسدو واکمنانو په چوپړ کې گڼی چې باید وگړي د خپلو اصلي دندو څخه د کلیسا تابعیت ته راوگرځوي. ددې پر خلاف کلیسا بیا هغه سپیڅلی بنسټ گڼل کیدی، چې دولت باید د هغه تابع وي، که څه هم د دولت دنده په ټولنه کې د عمومي نظم راوستل دي خو کلیسا بیا تر ټولو بنسټیزه دنده لري هغه د خلکو د ارواحو او اخروي ژوند مسؤلیت دی. خو په منځنیو پیړیو کې د الاهیونو او فیلسوفانو ترمنځ د دولت پر سر د لایلو په وړاندې کولو سره دې آند څه ناڅه بدلون وکړ، د بېلگې په توگه توماس اکویناس داسې استدلال کاوه، چې دولت هم د محکمي پرمخ د الله تعالی د اوامرو او ارادې د پلي کولو لپاره هڅه کوي، یانې دولت هڅه کوي، چې د خلکو ژوند ته داسې نظم ورکړي، چې دوی په ښه ډول د الله تعالی اوامرو مني او داخروي ژوند لپاره کار وکړي. که څه هم اکویناس دولت د کلیسا تابع وگڼی خو د دولت نورو کړنو ته یې په منفي نظر نه کتل. همدارنگه په ایټالیا او د اروپا په نورو سیمو کې د

رنسانس په راتگ سره دي نظر نور هم بدلون وکړ، په اروپا کې رنسانس داسې فکري انقلاب راوستی چې ټولې سیمې ځېنې اغېزمنې سوي. په همدې وخت کې ځېنو لیکوالانو لکه دانته، پدې آند وه، چې واکمنان کیدای سي، چې په هېڅ شي کې کلیسا ته اړتیا ونلري. که څه هم دا آند د منځنیو پېړیو تر وروستیو پورې د ټولو لخوا ونه منل سو، خو د وخت په تیریدو سره ځېنو لیکوالانو لکه ماکیاوولي ومنل او د خپلو فلسفو د اصولو په بڼه یې وگرځول.

په منځنیو پېړیو کې د کلیسا او پروټسټانټ ترمنځ د مسیحت د انحراف پر سر باندې ټکر راغلی، چې وروسته د پایانو لپاره دا مبارزه ډیره مرګونې تمامه سول او په خلکو کې د کلیسا او دولت ترمنځ د بېلتون فکر پیدا سو. له همدې کبله په مدني ټولنه کې داسې بنسټونو او اصولو ته اړتیا پیدا سول چې په بشپړ ډول د دیني افکارو څخه پاک وي. ځېنې طبیعي حقوقو ته ژمن پاته سول، لکه روایان، ځېنې نور بیا د مسیحت څخه بل ډول تعبیر ته ژمن پاته سول، لکه ډیټزم. د یادولو وړ ده چې په منځنیو پېړیو کې فیلسوفانو د دولت او کلیسا ترمنځ داسې بېلتون ندی راوستلی لکه په اوسني وخت کې چې شتون لري.

نو ویلای سو، چې کله اروپا د جهالت په تیاره کې ډوبه وه او پایانو د خپلو گټو لپاره مسیحي زده کړو ته انحراف ورکړی و، چې په همدې وخت کې یو شمېر اروپایي روڼ آندې دي ټکو ته متوجه سول او پر وړاندې یې غبرګون وښودی، چې همغه وخته په خلکو کې د کلیسا او حکومت د بېلتون افکار وزیږیدل. وروسته د ډیرو مبارزو څخه کله چې رنسانس بریالی سو، د اروپا پر سیاسي اسمان باندې د سیکولاریزم

سیاسی خوځښت هم را څرگند سو، چې پدې وروستیو کې یې ځان د فلسفې او سیاسي مکتب په بڼه هم په خلکو منلی دی.

سیکولاریزم او سیکولاریزیشن:

که څه هم سیکولاریزم او سیکولاریزیشن نژدې اړیکې سره لري، خو یو ندي. ددوی ترمنځ توپیر د هغې پوښتنې په ځواب کې دی، چې د دین رول په ټولنه کې څرگندوي، یانې سیکولاریزم د دین څخه د سیاسي او ټولنیزو چارو خپلواکي غواړي، خو داسې نه وایې، چې دین په سیاسي او ټولنیزو چارو کې هیڅ رول نلري. خو سیکولاریزیشن بیا په هیڅ ډول دین په سیاسي او ټولنیزو چارو کې نه مني او بشپړ بېلتون یې غواړي. نو ویلای سو چې سیکولاریزم د دین رول او ارزښت ته په نسبي ډول قایل دی، خو سیکولاریزیشن بیا په هیڅ ډول دین نه مني.

همدارنگه د سیکولاریزم او سیکولاریزیشن ترمنځ بل توپیر پدې کې دی، چې سیکولاریزم یوې موضوع ته په فلسفي بڼه گوري او د فلسفي اړخه یې روښانه کوي، پداسې حال کې چې سیکولاریزیشن بیا د همدې فلسفي ډلې کولو لپاره هڅه ده، چې کله ناکله د زور پر کارونه هم باور لري. په سیکولاریزه ټولنه کې د دیني بنسټونو او از نه مړ کيږي، بلکې کولای سي، چې په عمومي چارو کې خپل نظر څرگند کړي، خو ددوی اقتدار او واک محدود وي او دولت نه ددوی پر وړاندې دریغ لري او نه هم ددوی په ملاتړ کار کوي. بلکې دیني بنسټونه د خپلواکو بنسټونو په بڼه گڼل کيږي.

سیکولر دولت:

د دین او دولت د بېلتون آندونه د لومړي ځل لپاره د لیبرال پوهانو لخوا وړاندي سول.

د سیکولاریزم اصول:

سیکولاریزم یو شمېر بنسټیز آندونه او آرونه لري، چې د هغو پر بنسټ ژوندی پاته سوی دی، د سیکولاریزم دا آندونه په اروپا او امریکا کې زیات منل سویدي، چې په لاندې ډول یې یادونه کوو:

۱. هغه څه چې مادي اړخ ونلري د منلو ندي:

د سیکولاریزم لومړی آر دادی، چې الله تعالی، دین، پیغمبر، ملایکې او اسماني کتابونه نه مني، ددې تلنلاري پلویان دین د ژوند د انحراف او کریدني لامل بولي. خو یوه کوچنی ډله بیا دین مني او هغه یوازې د وگړو د ځاني اعمالو په څیر گڼي، دوی پدې باور دي، چې دین او عبادات باید یوازې په کلیسا او عبادتځایونو کې تر سره سي، نه داچې سیاست او حکومت ته هم ورننوځي.

۲. د ماکیاولي اندونه:

دا آرد نیکولا ماکیاولي د اندونو پر بنسټ ولاړ دی، ماکیاولي هم د دین او سیاست د بیلوالي غوښتنه وکړه، ماکیاولي په خپل یو کتاب کې لاندې درو ارونو ته اشاره کړیده:

الف- انسان په طبیعي ډول شر غوښتونکی پیدا سوی دی او خیر غوښتنه دده د فطرت سره مخالفه ده؛ نوځکه پاچا باید د خلکو پر ټولنیز ژوند باندي هر ډول واکمني ولري او پاچا باید د استبداد څخه کار واخلي.

ب- دین او سیاست باید په بشپړ ډول سره بیل شي او کلیسا باید یوازې د خلکو انفرادي کړنې د دین د اصولو پر بنسټ باندې کنټرول کړي.

ج- دولت باید د خپلو موخو د لاسته راوړلو لپاره هر ډول وسایل په کار واچوي.

د ماکیاوولي په اندونو کې سیکولاریستي اندونه هم تر سترگو کېږي، خو دده په ژوند کې دده اندونو ته چا پاملرنه ونه کړه، خو په (۱۸ز) او (۱۹ز) پېړیو کې دی د سیکولاریزم بنسټ ایښودونکی و ګڼل سو.

۳. ماده پر معنویاتو برلاسي ده:

کله چې اروپایانو د پاپانو د ظلم او جهالت څخه ځان خلاص کړ، بیا نو دوی یو شمېر مادي پرمختګونه وکړل او په صنعت، ټکنالوژۍ او نورو ساینسي علومو کې یې پرمختګونه وکړل، له همدې کبله به دوی ویل، چې ماده پر معنویاتو برلاسي ده. دوی وویل کله چې مور دین پرېښودی نو مور پرمختګ وکړ نو هماغه و چې دوی وویل چې اصلي معیار په دنیاء کې د انسانانو لپاره مادیات دي او د انسان د پیداېښت موخه هم په اصل کې د مادیاتو په خاطر ده، دوی وویل کله چې مور د دین او معنویاتو په لاره روان ؤ او ټول ژوند مو په کلیساء کې په عبادت تیراوه مور له بد بختیو، ورسته پاتې والې او جهالت سره مخ ؤ ولې کله چې مو معنویات او دین پرېښود او دنیاء مو غوره کړه مور بریالي سولو او ازادې مو واخستله.

۴. پراگماتیزم:

پراگماتیزم یوه یونانی کلمه ده، چې د عملپالني مانا لري، يانې هر هغه څه چې عملي او تجربه سوی وي او گټه پکې نغښتي وي، هغه ته پراگماتیزم ویل کیږي. سیکولاریستان پدې اند دي، چې هر هغه څه چې انسانانو تجربه کړی وي او مادي گټي پکې نغښتي وي هغه باید ومنل سي، ځکه چې وگړي د مادياتو د پاره پیدا سوي دي. دوی زیاتوي، بشریت باید خیالي او ایډیالي یا کیسه بیژ شیان ونه مني، وگړي باید یوازي پر هر هغه څه باندي باور ولري، چې عملي اړخ ولري.

۵. لیبرالیزم:

لیبرالیزم یوه لاتیني کلمه ده، چې د آزادی او خپلواکۍ مانا لري. لیبرالیزم په عامه مانا د هر هغه بنسټ یا لامل پر وړاندي مبارزه کول دي، چې وگړي یې آزادی تر گواښ لاندي راولي، یانې د وگړیزو آزادیو د لاسته راوړلو د پاره مبارزه کولو ته ویل کیږي. نو په اقتصادي چارو کې په شتمنۍ او سوداگرۍ کې د دولت د لاسوهني مخه نیسي او په دیني او مذهبي چارو کې بیا وگړو ته د دین او مذهب په ټاکلو کې خپلواکي ورکوي.

۶. دیني پلورالیزم:

سیکولاریستان ټولو دینونو ته په یوه سترگه گوري او ټول مردود گڼي، دوی په نړیواله کچه د دینونو ترمنځ یوالی غواړي او یوازي عیسویت او یهودیت ته په نړیواله کچه رسمیت ورکوي، همدارنگه د اسلام مبارک دین پر وړاندي دریغ لري. پر ماکیاولي، لوتر او یو شمېر نورو پوهانو سربیره ځینو پوهانو د سیکولاریزم په اړوند اندونه ورکړيدي، د بیلگي په توگه (دیکارټ)

فرانسوي ساینس پوه د انسان عقل او ذهن د هر شي خالق او پیدا کونکی گڼلی دی. (اسحاق نیوټن) انگریزی ساینس پوه وایي کاینات هیخ خالق او پیدا کونکی نلري، بلکي د یو خو طبیعي قوانینو له مخي په خپله منخته راغلی دی، (لوايژر) فرانسوی ساینس پوه بیا د نړۍ پر تل پاتي کیدو باندي باور لري او وایي، چي ماده نه ورکښیدون کې ازلي او ابدي ده یوازي خپله بڼه پخپله بدلوي، خو نه ورکیري، چي د نوموړي دغه اند د نړۍ په نه پای ته رسیدو او تلپاتي کیدو باندي دلالت کوي. (فیورباخ) الماني ساینس پوه د الله تعالی د شتون څخه انکار کړی دی او ویلي یې دي دین او مذهب یوازي لوبي او کم عقله خلکو ته دوکه ورکول دي، ددي پر ځای باید نړیوالو چارو ته مخه کړي، (نیچه) المانی فیلسوف وایي، چي له ساینس څخه مخ کې الله تعالی شتون درلودی او (العیاذ بالله) اوس مړ سوی دی او خپل مقام یې ساینس ته پرینسی دی، نو خلکو ته په کار دي، چي د ساینس لمانځنه وکړي، (ډاروین) انگریزی ساینس پوه پدي اند دی، چي نړۍ ټوله پخپله پیدا سویده او وایي ژوندون د طبیعي قوانینو پر مټ منخته راغلی دی، دی د ژوندون د پیدایښت د ډول په اړه وایي، چي لومړی یوه حجره ژوندی پیدا سوه، هغه بیا د خوځښت او بشپړتیا (تکامل) حالت ته ورسیدل او د انسان بڼه یې غوره کړه، دی وایي په یوه زمانه کي خود بخوده دمادي څخه ژوند منخ ته راغلی او کاینات پیداسول، پدي خبرو کي د (ډاروین) موخه داده، چي ټول کاینات د انسان په گډون د الله تعالی څخه پرته پخپله پیدا سویدی.

(پال ساټر) فرانسوی ساینس پوه پدي اند دی، چي انسان تر هغه پوري بشپړ او مکمل کیدای نسي، ترڅو پوري، چي د الله تعالی، دین

او اخلاقو څخه خپلواکې ترلاسه نکړې. همدارنگه (او پي جي ټايت) امريکايي ساينس پوه وييلي دي، (په کایناتو کي ريښتني وجود ماده ده، چي انسان نه ماده پيدا کولای سي او نه يې له منځه وړلای سي). لکه منځ کې چي مو اشاره وکړه د سيکولاريزم اندونه د خلکو په منځ کي هغه وخت پيدا سول، کله چي خلکو د پاپ پر وړاندي دريځ ونيوی، خود سيکولاريزم سياسي مکتب په (۱۹ز) پيړۍ کي هغه وخت منظمه بڼه ونيول، کله چي د (هولي اوک) تر مشري لاندي زر (۱۰۰۰) اټيستان (د خدای څخه منکر خلک) سره راټول سول او ددي مکتب بنسټ يې کينسودی. ددوی موخه دا وه، چي د کلیسا پر وړاندي د نورو تاوتریخوالو او يرغلونو مخنيوی وکړي او ددوی په اند د خپل ځان لپاره يوه مثبتېه موخه چي د دنیاوي چارو سمبالونه ده وټاکي. دوی وروسته د (برادلا) تر مشري لاندي زیات پرمختگ وکړ خو په اوسنۍ وخت کي هغه څوک دي ډلي ته ننوځي، چي د کلیسا او مذهب پر وړاندي مبارزه کوي.

ښاري دولت^(د)

ښاري-دولتونه په لرغوني یونان کې د زیږدیز کال څخه څلور او پنځه پیړۍ مخکې څرگند سول. د یونان محکمه د غرونو او سیندونو په واسطه پردرو او ټاپوگانو (جزیرو) باندي ویشل سویده، چي همدي ویشني د ښاري-دولتونو د جوړیدو لپاره زمينه برابره کړه. یونانیانو د ښاري-دولت لپاره د ((پولیس)) ویی (لغت) کاروی. پولیس په دقیقه ماناسره هغه دفاعي ځای ته ویل کیدی، چي عامو خلکو به د دښمن د نژدي کیدو په وخت کې هلته پنا وړل. په یونان کې هر ښار د طبیعي خنډونو له امله بیل ژوند غوره کړ او د ځان لپاره یې ځانگړي ټولنه جوړه کړه.

د یونان د ښاري-دولتونو اندازه کوچنۍ وه. د زیږدیز کال څخه پنځه پیړۍ مخکې د (اتن) د اوسیدونکو شمیر (۱۱۹) زره تنوته رسیدی، چي د هغو څخه یې یوازي (۴۰) زره اوسیدونکي ښاري وه. د دي ښاري-دولتونو زیات اوسیدونکي غلامان وه. په (سپارټ) کې یوه ډله خلک د سرفانو (سیمه ییزو وگړو) په نامه اوسیدل چي مالیه به یې

¹ - City State.

ورکول، د رایې ورکولو حق یې نه درلودی او نظامي چوپړونه به هم پر دوی وه. په لرغوني یونان کې ښاري ژوند انسان وینس او هوښیار کړ. ښارونډي راپورته سول او د حکومت په کارونو کې یې گډون وکړ. همدارنگه د وگړو په منځ کې یې د وطنپالنې روحیه پیاوړې کړې وه او د خلکو ملاتړ یې د ځان کړی و. په یونان کې لرغوني ښاري-دولتونه عبارت وه له: آتن، سپارټ، کورینټ، ارگوس او تبس څخه که څه هم د لرغوني یونان ښاري-دولتونو د وگړو د ژوند لپاره زیاتي اسانتیاوي برابرې کړې او وگړي یې هوښیار کړه، خو د یو شمیر ستونزو سره هم لاس او گریوان وه. یانې د هر ښار بیل ژوند او د دوی ترمنځ د طبیعي خنډونو شتون د دې لامل سو، چې یونان یو موټی-دولت نسو او د دوی ترمنځ خپلمنځی-جگړې وسوي، چې په پایله کې دې جگړو د ښارونو پرمختگ او ډسپلین له منځه یوړ. که څه هم د ښارونو ترمنځ کمزوري کنفډریشنونه جوړ سول، خو بیا هم د لویدو سره مخ سول او د مقدوني او روم د خولو گولي سول^(۱).

۱- عبد الرحمن عالم، بنیاد های علم سیاست، چاپ بیستم ۱۳۷۸، ص ۲۱۹-۲۲۰.

صهیونیزم^(۱)

د صهیونیزم اصطلاح د (صهیون) د غره څخه خيستل سویده، چې داوود^(۲) هلته بنخ دی. د صهیون غره په اورشلم کې دی، چې وروسته صهیون د فلسطین د خاوري لپاره کارول کیدی، له سیاسي اړخه صهیونیزم هغه نیشنلیستي یهودي خوځښت دی، چې په فلسطین کې د خپلواکه یهودي دولت د جوړولو لپاره هلي ځلي کوي. صهیونیزم د یهودي دین د پیروانو د یوالي لپاره کار کوي، چې ددوی په آند یهودیان د فلسطین د خاوري څخه په تبعید سوي بڼه ژوند کوي او ددوی اصلي ټاټوبی اورشلم دی.^(۲)

کله چې په ۷۰ زیږدیز کال کې د رومیانو لخوا اورشلم وړان سو، یهودیان په ټوله نړۍ کې خپاره سول، خو بیا هم دوی خپلمنځی دیني او فرهنگي یوالی وساتئ او په نورو ملتونو کې ورگډ نسول. خود تاریخ په اوږدو کې یې په مسیحي دولتونو کې د دیني لږکي او کله ناکله هم د ځپلي کوچنی نژادي ډلي په بڼه ژوند کاوه. له همدې کبله

¹ Zionism.

² - فرهنگ واژها، عبدالرسول بیات، ۳۲۷.

پېړۍ پېړۍ ددوی په زړونو کې د هغې خاورې د لاسته راوړلو ارمان و، په کومې کې چې موسی (ع) ددوی رهبري کول^(۱).

صهیونیزم د یهودي سرمایه دارانو څخه جوړ دی، چې اوس د فلسطین د نیولو په ایډیالوژۍ باندې بدل سوی دی، په ۱۸۹۷ز کال کې د صهیونیزم نړیوال سازمان منځته راغلی، چې موخه یې فلسطین ته د ټولو یهودیانو لیرل وه. ددې نړیوال سازمان ملاتړن ورځ د لویو نړیوالو شرکتونو لخوا کېږي، چې زیات مالي ځواک لري او په زیاتو نړیوالو شرکتونو کې ونډې لري، چې مرکز د امریکا په متحده ایالاتو کې دی او د نړۍ تر ۲۰ په زیاتو دولتونو کې فعالیت کوي.

یهودي سرمایه داران د کلونو راهیسې د نیشنلیستي احساساتو او ملي تعصبونو په راپارولو باندې بوخت دي، ترڅو د صهیونیزم ترچتر لاندې امپریالیستي مبارزه پیاوړې کړي. په ټولیز ډول صهیونیزم د پراختیا غوښتني، نژاد پالني او د ولسونو ترمنځ د نفاق د تخم د شیندلو لپاره کار کوي. صهیونیزم په نړۍ کې یوازي یهودي قوم یو استثنايي قوم بولي، چې الله تعالی یې تر شا ولاړ دی. صهیونیزم یوازي یوه ایډیالوژي نده، بلکې د یهودي سیاستونو، سازمانونو، سیاسي تلنارو او بورژوازیو مجموعه ده، چې د جگړه غوښتونکي تلنارې پر بنسټ خپلي موخي لاسته راوړي.

د صهیونیزم د تاریخي بشپړتیا پړاوونه:

فلسطین ته په عبري کې د اسرائیلو محکمه ویل کېږي، د یهودیانو په آند فلسطین همغه موعودي محکمه ده، چې الله تعالی یې بني اسرائیلو ته د روکولو ژمنه کړې وه. کله چې د رومیانو لخوا په ۷۰ز کال کې بیت

۱- دانشنامه سیاسی، د آریوش اشوري، ص ۲۲۲.

المقدس (اورشلم) وران سو، یهودیان په نړۍ کې خپاره سول او په تیت او پرک ډول یې ژوند کاوه، زیات ازار سول او ډېر وزورول سول. له همدې کبله د دوی په سرونو کې د خپل اصلي ټاټوبي د بیا لاسته راوړلو او نیولو فکر موجود و، او پدې آرمان وه، چې په فلسطین کې د یهودو د حکومت جوړ کړي. دا فکر هغه وخت لا ډېر نږدې سو، کله چې په نولسمه پېړۍ کې یهودي خوځښتونه منځته راغله او یهودي یوالی نړیوال ارزښت پیدا کړ.

د صهیونیزم بنسټ اېښودونکی یو اتریشي ورځپاڼه لیکونکی تئودور هرتزل (۱۸۶۰-۱۹۰۴) دی. کله چې هرتزل د (یهودو دولت)^(۱) په نامه کتاب ولیکی په هغه کې یې د نړۍ یهودو ته په فلسطین کې د ملي یهودي دولت د جوړولو سپارښتنه وکړه. هرتزل صهیونیزم د یوې مذهبي اصطلاح څخه په لویې سیاسي تلنلارې باندې واړوی او په فلسطین کې د ملي یهودي دولت د جوړولو پر طرحې باندې یې د صهیونیزم راتلونکي موخي څرگندي کړي. په حقیقت کې هرتزل په فلسطین کې د سیکولر دولت غوښتونکی و. دده په آند پر یهودیانو باندې د نړیوالو فشارونو په شتون کې دوی باید په فلسطین کې د یهودو ملي دولت ومني.

د صهیونیستانو لومړی کنگره د سوئیس د بال په ښار کې په ۱۸۹۷ز کال کې جوړه سوه. په نوموړي کنگره کې د صهیونیستانو هغه هیله او ارمان چې دوی په فلسطین کې د یهودي دولت د جوړیدو غوښتنه درلوده، رسماً اعلان سو. د نوموړي کنگرې څخه وروسته د صهیونیستانو او هرتزل مرکز د ویانا په ښار کې سو، چې تر ۱۹۰۱ز کال

¹ - Juden State.

پوري يې هر کال او له هغه څخه وروسته يې په هرو دوو کلونو کې يوار غونډه کول.

پدې وخت کې صهيونستان د يهوديانو په منځ کې په اقليت کې وه يانې ټولو يهوديانو ددوی ملاتړ نه کوی بلکې يوازي د مرکزي اروپا او ختيځې اروپا ځېني يهوديانو يې ملاتړ کوی. نه يوازي داچې ټولو يهوديانو د صهيونيزم ملاتړ نه کوی، بلکې په دوی کې د صهيونيزم پر وړاندې بل جريان چې (هسکالا¹) نوميدی فعاليت کوی، ترڅو د صهيونيزم مبارزه او کرني د ناکامۍ سره مخ کړي. دا غورځنگ چې په ۱۷ او ۱۸ پېړيو کې رامنځته سوی و، ددوی هڅه دا وه، چې يهوديان د له ډيره وخته د اروپايي کلتور څخه ليري کړل سويد دي، نو بايد هڅه وسي، چې دوی بيرته د لويديځ د کلتور سره اشنا سي او بيرته په اروپا کې منحل کړل سي. له همدې کبله ددې غورځنگ غړو هڅه کول چې د زده کړو په برخه کې غيبري ديني يا سيوکولارستي افکار يهودي ځوانانو ته تدریس کړي. په ټوليز ډول ددې غورځنگ هڅې دا وې، چې يهودي کلتور د نوي او مدرنو اصولو پر بنسټ باندې جوړ کړي. که څه هم هر تزل په اروپا يې ټولنه کې د يهوديانو گډيدل اړين گڼل خو پدې آند و، چې په اروپا يې ټولني کې د يهودي ضد آندونو شتون به يهود خپلواک نه کړي او يهوديان به ونسي کولای چې خپلواک کلتور ولري. صهيونستان د لږو شتمنو يهوديانو ملاتړ د ځان سره درلودی، ددوی نشرات په نړيوال ژبو باندې کيدل او په ډيرې هونبيارۍ سره يې گامونه اخيستل له همدې امله برياليتوب ته ورسيدل.²

¹ -Haskala.

² -عبدالرسول بيات، فرهنگ واژه ها، ص ۳۷۰

هرتزل د خپل پلان د پلي کيدو لپاره لومړی د عثماني امپراتوری پاچا ته وړاندیز وکړ، چې فلسطين دوی ته خوشي کړي او فلسطين ته د يهوديانو د ورتگ لاره پرانيزي. خو د عثماني امپراتوری پاچا د هغه دا وړاندیز ونه منی له همدې کبله هرتزل د انگلستان سره يوځای سو. انگلستان صهيونستانو ته داسې وړاندیز وکړ، چې په يوگاندا کې به غيرې مسکوني سيمه ددوی د دولت د جوړيدو لپاره وټاکي، ددې وړاندیز سره لږ صهيونستان موافق سول، خو زياتو بيا دا وړاندیز ونه منی او زياتو يهوديانو د يهودي دولت د جوړيدو لپاره د فلسطين مخکه وغوښتل او په ۱۹۰۵ز کال صهيونستانو په خپله کنگره کې د انگلستان دا وړاندیز رد کړ.

هرتزل په ۱۹۰۴ز کال کې مړ سو، دده د مرگ څخه وروسته د صهيونستانو مرکز کولن، د هغه څخه وروسته برلين او د هغه څخه هم وروسته لندن ته انتقال سو. د لومړی نړيوالي جگړې څخه مخکې د صهيونيزم يوه کمه برخه د روسي او ختيځې اروپا د اوسيدونکو يهودو تشکيلول. دا پداسې حال کې وه، چې د صهيونيزم مشرتوب د آلماني او اتریشي يهوديانو په لاس کې و. صهيونستانو زياته هڅه وکړه چې عبراني ژبه او يهودي کلتور را ژوندي کړي، چې په ډير لنډ وخت کې خپلو موخو ته څه ناڅه ورسيدل.

په ۱۹۰۵ز کال کې د روسي د انقلاب ناکامي او پر يهوديانو باندي د تزارې حکومت فشارونه ددې لامل سول، چې زيات شمير يهودي ځوانان فلسطين ته مهاجرت وکړي. په ۱۹۱۴ز کال کې نوي زره يهوديان په فلسطين کې ميشته وه او د درو زرو په شاوخوا کې يهوديانو د

مهاجرو په کمپونو کې ژوند کوی. نوموړي يهوديان په ځانگړي ډول کډوال يهوديان د فرانسوي شتمن باروون لخوا حمايت کيدل. د لومړي نړيوالي جگړې پر مهال صهونيزم ډير په چټکۍ سره پراختيا وموندل او د صهونيزم مشرتوب د هغوروسي يهوديانو په لاس کې ولويدی، چې په لندن کې اوسيدل. پدې وخت کې جيمز وايزمن چې وروسته د اسرائيلو لومړی ولسمشر سو، زياتي هلي ځلي وکړي چې د انگلستان د حکومت څخه په فلسطين کې د يهودو د ملي دولت د جوړيدو ژمنه واخلي، چې وروسته په ۱۹۱۷ز کال کې د انگلستان د بهرنیو چارو وزير بالفور داسې اعلاميه خپره کړه، چې مور د فلسطين په خاوره کې د يهودو د ملي دولت د جوړيدو ملاتړي يو. دا اعلاميه چې د بالفور د اعلاميې په نامه باندې شهرت لري، د اسرائيلو په نامه يې د دولت د جوړيدو لومړنی تخم وکړی. همدارنگه د انگریزانو او عثماني امپراتوري ترمنځ جگړه د يهوديانو په گټه تمامه سول. د عثماني امپراتوري له ماتې څخه وروسته ټول تر لاس لاندي سيمي سره وپاشل سولي او د فلسطين سرپرستي د انگلستان لاسته ولويدل، پر همدې بنسټ د بالفور د ژمنه وخت راوړسیدی. له بلې خوا انگریزانو په فلسطين کې کډوال يهوديان خپلواکه کړه او د زده کړو مرکزونه يې ورته پرانيستل. په ۱۹۲۵ز کال کې د په فلسطين کې د يهودو شمير ۱۰۸ زرو نفرو ته رسیدی. په ۱۹۳۳ز کال کې وه ۲۳۸ زرو نفرو ته ورسيدل، چې د فلسطين د ټول نفوس %۲۰ يې جوړول. د هټلر تر بنکاره کيدو پورې د يهودو مهاجرتونه سست وه، خو کله چې نازي حکومت پر يهودو باندي فشار راوستی، وروسته د يهودو مهاجرتونه تيز سول.

عربانو چي په فلسطين کي د يهودو شتون يې د ځان لپاره گواښ بلی، خو واره يې د ۱۹۲۹ څخه تر ۱۹۳۹ کلونو پوري شور شونه وکړل او خپل اعتراضونه يې ښکاره کړل، چې د انگرېزد حکومت لپاره يې زياتي ستونزي هم پيدا کړي. د دوهمي نړيوالي جگړې پر مهال صهیونیزم زيات پلويان پيدا کړه. په ځانگړي ډول د امريکا شتمنو يهوديانو د دوی څخه زيات ملاتړ وکړ او د هغه څخه وروسته د صهیونیزم ډير ټينگ ملاتړي سول. صهیونیستانو د دې لپاره چې په فلسطين کي فتنه او فساد خپاره کړي نو يو تروريستي سازمان د ((هاگانا)) په نامه يې منځته راوړ.^۱

د دوهمي نړيوالي جگړې څخه وروسته چې د مسلمانانو او يهوديانو ترمنځ اختلافات اوج ته ورسيدل، نو انگلستان د فلسطين مسئله د ملگرو ملتونو سازمان ته وسپارل او داسي وړانديز يې ورته وکړ، چې د فلسطين پر خاوره دي دوه دولتونه يو عربي او بل يهودي تشکيل سي. همدارنگه بيت المقدس دي د نړيوال ښار په بڼه وټاکل سي. د ملگرو ملتونو سازمان دا وړانديز ومني او پدې اړه يې پريکړه ليک صادر کړ. کله چې په ۱۹۴۸ز کال کي د ملگرو ملتونو سازمان دا پريکړه ليک صادر کړ، نو د اسرائيلو دولت په چټکۍ سره خپل کارونه پيل کړل، چې په پايله کي د عربو او اسرائيلو ترمنځ لومړی جگړې پيل سولي. اسرائيليانو د دي جگړو پر مهال تر هغي محکمي زياته برخه ونيول چې د ملگرو ملتونو په پريکړه ليک کي ټاکل سوي وه او اته سوه زره فلسطينيان يې مهاجر کړل. چې په پايله کي د اسرائيلو حکومت د صهیونیستانو د لومړی کنگري څخه پنځوس کال

^۱عبدالرسول بيات، فرهنگ واژه ها، ص ۳۷۱

وروسته منځته راغلی او یهودیان خپل هغه ارمان ته ورسیدل چې د پېړیو پېړیو راهیسي یې د ځان سره درلودی. صهونیستي غورځنگ په ټولیز ډول خپلو موخو ته د رسیدو لپاره د ترور، تاوتریخوالي او تبلیغاتو په واسطه ورسیدی. د صهونیستانو تروریستي سازمان د لومړیو څخه د مسلمانانو په ترور او مرگ باندې پیل وکړ او دوی هڅه کول چې د هرې لارې ممکنه وي، فلسطینیانو وبيروي او دوی تهدید کړي.

د اسرائیلو د دولت د جوړیدو څخه وروسته د صهونیزم سازمان هڅه کول، چې د نړۍ یهودیان اسرائیلو ته د مهاجرت لپاره تشویق کړي. خو زیاتو یهودیانو د صهونیستانو دا نظریه چې یهودیان چې د اسرائیلو څخه بهر ژوند کوي، تر ظلم او زور زیاتي لاندې دي او د دوی عزت به هغه وخت خوندي کیږي، کله چې اسرائیلو ته راسي، نه منل. خو زیاتو تندرو او تیز لارو یهودیانو بیا د اسرائیلو د حکومت د جوړیدو لپاره هلي ځلي پیل کړي او غوښتل یې چې د نیل تر سیند پورې د دوی د قلمرو حدود ورسپړي.¹

¹ - عبدالرسول بیات، فرهنگ واژه ها، ص ۳۷۲.

فایانیزم¹

فایانیزم د یوې سوسیالیستي سیاسي تلنلارې نوم دی، چې په انگلستان کې په (۱۸۸۴ز) کال کې د یو شمېر سوسیالیستي روڼ آندو لخوا رامنځته سو. دې سوسیالیستي روڼ آندو هڅه کول، چې سوسیالیزم په منځني پور کې هم رواج کړي او هم سوسیالیزم د انقلابي حالت څخه راوباسي او منځلاریتوب ته یې راوړي. دوی هڅه کول، چې سوسیالیزم د روڼ آندو افکارو ته ورننښي؛ نوڅکه دوی اکاډمیکو څیړنو او تبلیغاتو ته زیات ارزښت ورکاوه او د سوله ییزو سوسیالیزم غوښتون کې وه.²

ددې سیاسي تلنلارې مخکښان (فرانک پودومور) او (اډوارډ پیز) او وروسته یو شمېر نور هم ورسره ملګري سول، چې همدا سیاسي تلنلاره وروسته د انگلستان د کارګر ګوند د جوړیدو بنسټ هم وګرځېدل. کله چې د انگلستان د کارګر ګوند جوړ سو د فایانیزم ټولنه د یوې څیړنېزې او تبلیغاتي ټولني په بڼه د (فایان ټولني) په نامه پاته

¹ - Fabianism.

² - امیر مسعود خدایار، فرهنگ واژه های مکتبهای (سیاسي، فرهنگي، مذهبي، فلسفي، هنر)، انتشارات محمد حسن/کابل، ۱۳۲۷ش، ص ۱۵۷.

سول، چي پدي وخت کي يې د مارکسیزم پر وړاندي یو شمېر مقالې او رسالې نشر کړې او د دوی د عقایدو ارونه پدې ډول وه:

الف- که چیرې په ټولنه کې اصلاحات راوستل سي، طبیعي تکامل خپله منځته راځي او د کارگر اقتصادي حالت پخپله ښه کیږي، چي هیڅ اړتیا انقلاب او تاوتریخوالي ته نه پیدا کیږي.

ب- د ټولني د پورونو ترمنځ اړودوړ او کشمکش د ټولني پرمختگ ته اړتیا نلري^(۱).

په فاینانیزم باندې د ښي پوهېدنې د پاره به فاینان سوسیالیزم په لنډ ډول ولولو:

فاینان سوسیالیزم:

دا د هغه سوسیالیستي غورځنگ نوم دی، چي په انگلیستان کې د مارکس د افکارو تر اغیزلاندې منځ ته راغلي وه، مگر مارکسي ندي او د یوې ټولنيزې فلسفې د جوړولو غوښتنه یې نده کړې، هغه څه چي د دوی د پاملرنې وړ وه هغه د فابریکو او صنعت د اداره کولو لپاره د یوه منظم سازمان منځ ته راوړل او د کارگرو طبقو د ژوندانه د ښه کولو په موخه د سیاسي قدرت استعمال و. په اقتصادي برخه کې یې د ریکاردو د اجاري فرضیه او د هانري جورج د مخکنې ارزښت فرضیه منلې وه او ویل یې:

- پر مخکو باندې باید زیات مالیات وضع سي، ترڅو صنعت او فابریکي د مالیاتو د قید څخه خلاصی سي.
- د انحصاري گټو د له منځه وړلو په وسیله باید د ټولو وگړو لپاره اقتصادي فرصتونه په مساوي ډول ورکول سي.

۱- د کتر بهالدين پازرگا، مکتب های سياسي، ۱۳۴۴ ش، ص ۱۲۴-۱۲۵.

فاشیزم^(۱)

د فاشیزم کلمه د لاتیني ژبې د (فاشیسمو^(۲)) څخه اخیستل سوي ده، په لرغوني روم کې دا اصطلاح هغه تېرته استعمالیده چې د یو څو لنډو لرگیو په سر کې به تړل کیدی او فوځ به د ځواک او واک د نښې په بڼه د ځان سره وړې. د فاشیزم حکومت د سیاسي مکتب په څیر د (۱۹۲۲-۱۹۴۳ ز) کلونو په منځ کې د موسولیني او هټلر لخوا رامنځته سو. د دې مکتب لومړنی مخکښ موسولیني و چې خپل اولس یې پر ځان پالنې او ملت پالنې باندې راټول کړ^(۳).

د فاشیزم د ایډيالوژۍ د زېږیدو او پیاړتیا په اړه د دې مکتب د چارواکو او ملاتړ کوونکو ترمنځ همېرغې موجوده وه، په فاشیزم کې د یوې خوا د حکومت څخه د خلکو ناخوښې په نظر کې نیول سویده او د بلې خوا هڅه سویده ترڅو د سرمایه داري نظام بنسټ ته هم زیان ونه رسېږي. نوڅکه د فاشیزم مخکښانو یوازې د همدې لارې څخه د

¹ -Fascism.

² Fascismo

³ - غلامرضاعلي بابايي، فرهنگ سياسي آرش، انتشارات اشيان، چاپ دوم ۱۳۸۴،

خلکو ناخوښی یو بهیر ته واچولي او داسي خوځښت يي ورکړ ترڅو نه یوازې دا چې د موجوده نظام لپاره خطر منځ ته رانه وړي بلکې گټور هم وي. البته د دا ډول سیاست عملي کول هغه وخت ممکن و ترڅو د خلکو افکار پر ټولنیزو موضوعاتو او د ټولني پر معنوي او سیاسي ارزښتونو باندې راټول کړي. د فاشیزم په ایډیالوژۍ کې بیلابیلی انگیزې موجودې دي چې په لاندې ډول يې د یو څو یادونه کوو:

الف- یو موټی ولس:

د یو موټي ولس ایډیالوژي تل د پورېزي ټولني پر ټکرونو (تضادونو) باندې پرده اچوي او د واکمنې ډلې گټې د خلکو په منځ کې خوندي کوي. دا ډول ایډیالوژي په ټولو نسی لاسو نظامونو کې موجوده وه ترڅو ټولنيزي اړیکې ټینګې کړي او په ټولنه کې د واکمن پور گټې وساتي. پداسي حال کې چې فاشیزم بیا ددې ایډیالوژۍ څخه په افراطي بڼه گټه واخیستل.

که چېرې په رښتیا یو ولس یوه کورنۍ وي نو د دوی سرنوشت گډ دی او کله چې تولیدي واحد هم د کارگرو او کارامرکونکي ترمنځ په همکاريو باندې ولاړ وي، نو ټول خلک باید یو د بل ملاتړ وکړي او د هر وگړي پر وړاندې جرم د ټول ولس پر وړاندې جرم گڼل کېږي. اوس نو بنسټیزه پوښتنه داده چې عمومي گټې باید څوک روښانه کړي؟ که چېرې ډیموکراسي واکمنه وي نو هغه د کښته پور خلکو لپاره د خبرو زمينه مساعدوي ترڅو خپلې گټې وساتي خو کله چې د زور او ظلم حکومت واکمن وي پدې وخت کې خلکو ته د واکمن پور گټې د عمومي گټو په نامه ور پیژندل کېږي.

نوځکه فاشيزم د يوي خوا پريو موتي ولس محافظه کارانه ايډيالوژۍ او د بلي خوا پرنیشنليزم چي د فيوډاليزم او بشپړ (مطلق) سلطنت پر وړاندي يي د بورژوازي ملاتړ کاوه، تکيه درلوده. نیشنليزم يوه داسي وسيله وه، چي د دي په واسطه د فاشيزم مخکښانو کولای سول چي خپل ولس غټ وښئ او د ښمن پر وړاندي يي يو موتی کړي. په سياست کي دا ډول کړني د دي ښکارندوی وې چي خلک بيله کوم دليله د سياسي مشر تر مشرتوب لاندي سره راټول سي او د خپلو مشرانو پر هر ډول کړنو باندي امين ووايي.

په لومړيو کي شايد داسي فکر وسي چي دا څنگه امکان لري چي خلک دي پريوي داسي ايډيالوژۍ باندي، چي د عمومي گټو په خلاف وي راټول سي، خو دا هم بايد هيره نکړو چي سياستوال ډير امکانات په لاس کي لري ترڅو عامه افکارو ته بدلون ورکړي او د خپلو گټو د ساتلو په لوري يي وځوځوي. د نیشنليزم مفکوره تر ډيره بريده د انسان د طبيعي غوښتنو سره همېرغې ده. په هغو ټولنو کي چي امنيت او سوکالي نه وي او خلک و غواړي چي د ښمن څخه په امن کي ژوند وکړي همدغه لاريي تر ټولو غوره ده. د دي ډول عقايدو پر وړاندي د کارگرو پورونو زيات مقاومت وکړ خو بورژوازي پور چي يو منځنی پور و، ډير ژور تسليم سو.

د يوموتي ولس شعاريوازي واک غوښتونکی پور ځانته نه راجلبوي، بلکي غواړي چي په ټولنه کي تبعيض او نور تضادونه له منځه يوسي، چي دا پخپله يوه بنسټيزه انساني غوښتنه ده. د يوه ولس داسي جوړول چي په هغه کي هيڅ ډول د ټولنيز توپير فکر نه وي، دا په حقيقت کي د سوسياليزم لپاره هم يوه بنسټيزه پايه ده.

فاشیزم د همدې آر(اصل) څخه زیاته گټه واخیستل او ولس یې ډیر ژر خپل لوري ته رامات کړ، نور نو ولس خپل سیاسي مشران ومنل او د دوی د غوښتونو قربانې سو.

خو حکومت بیا هغه ریښتني خلک چې رښتیا هم د یوموتی ولس د جوړولو په ارمان وه او په ریښتني توگه یې د ولس د یوالي غوښتنه کول، د ولس سره په دښمنۍ باندي تورن کړل او له مخه یې لیري کړل. د یوموتی ولس ایډیالوژي د نژاد پالنې په دوره کې اوج ته ورسیدل، د ولس په منځ کې دا مفکوره چې د دوی نژاد نه یوازې د نورو نژادونو سره توپیر لري بلکې تر هغو لوړوالی هم لري، د دې لامل سول چې ولس په غفلت کې واچوي او د ځان غوښتني روحیه پکښې وروزي. د دې آندونو پلویانو هڅه کول چې د ټولني په ټولو برخو کې دا آند خپور کړي او د ولس په منځ کې یوالی راولې ترڅو د واک د ناوړې کارونې څخه سترگي پټي سي او ولس د سیاستوالو په خوښه پر هر لوري باندي کشکول سي، همدارنگه د دې پرځای چې د حکومت سره مخالفت وکړي بهرنې دښمن ته پاملرنه وکړي.

ب- مشرتوب:

د مشرتوب نظریه هم د یوموتی ولس د نظریې څخه سرچینه اخلي، دا چې یو موتی ولس جوړسي او په مشرتوب کې کومه ستونزه واقع نسي نو باید مشرتوب د فرمان ورکونکي او فرمان اخیستونکي په بڼه صورت ونیسي. په عمومي ډول په مشرتوب کې دې اصولو پایښت وموندی: په کورنۍ کې د پلار واک او مشرتوب، د زده کړې په چارو کې د ښوونکي مشرتوب، په اداري کې د لوړ چارواکي

واک، په اقتصاد کې د مالک واک او فوځ د ځانگړې لړۍ پر بنسټ لور پرکښته باندې مشر و.

په فاشیزم کې واکمنانو بشپړ مشرتوب غوښتی، هټلر به په خپلو ویناوو کې د بشپړې واکمنۍ غوښتنه کول، د دوی په آند هر فاشیست باید د خپل حکومت کړنې د وطن لپاره خدمت او د هغو منل پر ځان لازمي وگڼي. نو ځکه د ایټالیا د فاشیست حکومت د ځوانانو شعار (باور، امر منل او مبارزه) و. په آلمان او ایټالیا کې د فاشیست حکومت د دې ډول ایډیالوژۍ خپریدل د دې لامل سول چې اقتصاد او نور ټولنیز اړخونه هم ورڅخه اغیزمن سي او په اقتصادي چارو کې به منځنۍ پور هم د حکومت همدا ډول شعارمني؛ ځکه چې حکومت به د دوی دفاع د یوې خوا د کارگرو د ټولنو (سنډیکا) څخه او د بلې خوا د لویو شتمنو خلکو څخه کول او دوی په دې آند وه چې موربه د همدې ځواکمن حکومت په چوکاټ کې خپلې گټې وساتو⁽¹⁾.

فاشیستان د انسانانو ترمنځ مساوات او برابري نه مني بلکې دوی د لور شخصیت لمانځنه کوي او د دوی په آند د هغه درناوی باید وسي، نو ځکه د لور مشر امر په پټو سترگو مني. د دوی په آند انسانان دې نړۍ ته په زیات توپیر سره راځي، د انسانانو استعدادونه او وړتیاوي مختلفي دي، نو ځکه هغه کسان چې په طبعي ډول سره د مشرتوب وړتیا لري د نورو خلکو څخه بیل سي او درناوی یې باید وسي. فاشیزم خپل زیات اصول د نورو پوهانو او مکتبونو څخه هم اخیستي دي، چې په لاندې ډول به د ځینو یادونه وکړو:

¹ - راین هارد کونل، فاشیسم (مفر جامعه سرمایه داري از بحران) ترجمه: منوچهر فکري ارشاد، انتشارات توس ۱۳۵۸، ص ۲۵-۳۸

الف- د هگل د فلسفي څخه د نژاد او مليت ماده اخیستل سویده چې هتله هم د همدې مادې سره خپله علاقه څرگنده کړیده.

ب- په اقتصادي چارو کې د مارکس د سوسیالیزم څخه څه ناڅه استفاده سویده، که څه هم هتله د مارکس او مارکسیزم کلک دښمن و خو سربیره پر هغه یې د کارگرو د اتحادیې او کار امرکونکو ترمنځ یو داسې لاره اختیار کړل چې سوسیالیزم ته نیژدې وه او هم یې تر یوه بریده د انگلستان د سوسیالیزم څخه استفاده کړې وه. په دې توگه فاشیزم د سوسیالیزم روحیه هم پاللي ده.

ج- د دولت په ځانگړې واک او په خپل عمل کې شدت کول د ماکیاوولي د فلسفي څخه اخیستل سوي ده، ځکه چې ماکیاوولي د دولت د واک څخه پرته نور هیڅ نه غوښتل او په دې نسبت یې واکمن ته د زیات واک ورکولو صلاحیت ورکاوه، ترڅو وکولای سي په پوره زړه خپلي موخې ته چې د دولت اقتدار او واک دی ورسیري.

د- فاشیزم د غیرې عقلي فلسفي بنسټ د شوپنهاور، نیچه او هنري برکسن څخه اخیستی ده او همداسې د خپلي فلسفي ځینې برخې یې د نشنلیزم او سنډیکالیزم د فلسفو څخه اخیستی دي.

ه- د لیبرالیزم او ډیموکراسۍ د اصولو مخالف یې د خپل مسلک فاشیزم کړنلاره وگرځول. لیبرالیزم او ډیموکراسي یې رد کړل او په هېواد کې یې د هغو مسلکو موجودیت د اړودوړ سرچینه وگڼل. ځکه چې فاشیزم ټول ټولنیز موسسات لکه مذهب، پوهنه، اخلاق او ټولنيزي کړنلاري د دولت تر سانسور لاندې غواړي په دغه ځای کې هم د (ماکیاوولي) د افکارو څخه گټه اخیستل سویده.

و- د دولت فلسفه د (هگل) د ایډیالیزم څخه اخیستل سویده.

ز:- د فاشیزم د کړنلارې په موادو کې نظامي واک ډیر اړین ارزښت لري، چې د (ماکیا وولي) او (هابس) د آندونو څخه سرچینه اخلي.

ح:- د فاشیزم د ټاکنو ډول د دولت د بشپړ واک پر بنسټ چې هغه هم د ځینو هغو فیلسوفانو لکه (ماکیا وولي) او (هابس) او نورو چې بشپړه دیکتاتورې یې غوښتل ترتیبول وه. د کارگرانو، سنډیکا او کار امرکونکو زرکسه د فاشیست لویې غونډې ته ونومول سول. نوموړې غونډې د هغو د جملي څخه څلورسوه کسه وټاکل چې په حقیقت کې دغه استازي د فاشیست گوند ټاکل سوي استازي وه او هغه هم د یو دیکتاتور ترلاس لاندې وه.

فاشیزم د یوې نوې ایډیالوژۍ په بڼه پدې وروستیو کې راڅرگند سوی دی او زیاته تاریخي مخینه نلري، همدارنگه د فاشیزم عمل تر تیوري دمخه څرگند سوی دی. فاشیزم د خپلو اصولو (آرونو) پر بنسټ ځان تل تر تله گڼی، نوځکه غواړي چې پر ټولې نړۍ باندي حکومت وکړي. د فاشیزم اقتصادي جوړښت د کمونیزم په څیر د دولت په سانسور کې ندی، یانې په فاشیزم کې ځاني ملکیتونه د منځه نه ځي او ټول تولیدي وسایل په مستقیم ډول د دلت تر سانسور لاندې نه راځي. همدارنگه د فاشیزم سیاسي جوړښت د گوند پر بنسټ ولاړ دی، خو څو گوندي نه دی او یوازې د یوه گوند حکومت پکښې قانونیت لري. په فاشیزم کې د خپلواکو گوندونو ترمنځ د واک پر سر باندي د ډیموکراسۍ په څیر ښکاره سیالي نه کیږي، بلکې هغه گوند حکومت کوي کوم چې واک یې لاسته راوړی وي او د گوند مشر په حقیقت کې د امپراتور (ټولواک) په بڼه حکومت کوي. په فاشیزم کې لیبرالیزم، خپلواکې او پارلماني نظام رد سوی دی، بلکې د یوه

گوند واکمني غواړي او د گوند او حکومت ترمنځ توپیر نه مني. همدارنگه فاشیزم غواړي چې دولت یې په خلکو کې بشپړ نفوذ ولري او د هغو خوځښتونه تل د خپلې نقشي پر بنسټ وساتي، فاشیزم پر دې سربیره د خپلواکو رسنیو په خلاف دی او غواړي چې د رسنیو ټولې خپروني د دولت د لوري تر لارښوونو او سانسور لاندې سي. په فاشیزم کې د کارگرو خپلواکو ټولنو ته په ښه آند نه کتل کېږي، بلکې هر څه د ولس او نژاد غوښتنې په تله تلل کېږي. که د گارگرو غورځنگ د ملیت او نژاد (توکم) د گټو سره سمون درلود ښه دی او که سمون یې نه درلودی نو هغه له منځه وړل کېږي^(۱).

د فاشیزم د پیاوړتیا او بریالي کیدو شرایط:

د دوو نړیوالو جگړو په منځ کې د فاشیست په نامه زیات غورځنگونه په ایتالیا، المان او نورو اروپایي هېوادونو کې منځته راغله، خو د هغو د جملي څخه یو څو د گوتو په شمار غورځنگونه بریالي سول او واک ته ورسیدل، داچې فاشیزم په کومو شرایطو کې پیاوړی او بریالی کېږي په لاندې ډول به د یو څو یادونه وکړو:

الف- ټولنیز-اقتصادي بحرانونه:

د فاشیزم تاریخي مخیني ته په کتو سره داسې انگیرل کېږي چې فاشیستي غورځنگونه په ټولنیزو-اقتصادي بحرانونو کې په ډیره اسانۍ سره کولای سي، خپل خوځښت او غورځنگ پیل کړي. کله چې دا ډول بحرانونه په ملي یا نړیواله کچه سر را پورته کړي نو فاشیزم په خلکو کې د ځای موندني لپاره ډیر وړ او منلي اصول لري او ډیر ژر

¹- محمد نادر ایوبي (کندهاری)، سیاسي نظریات، صحاف نشراتي موسسه-کوټه

۱۴۲۹ هجري قمري، ص ۵۳۳-۵۳۲

کولای سی، چي وگړي د ځان په لوري راجلب کړي. په المان او ایټالیا کې فاشیزم هغه وخت پر پنبو ودریدی کله چې نړیوال اقتصادي بحرانونه پیل سول، پدې وخت کې فاشیزم د ملي گټو د پالنې مفکوره او نور اصول په خلکو کې خپاره کړل او ډیر ژر د پیاوړي غورځنگ په بڼه څرگند سو.

فاشیستي غورځنگونه پر المان او ایټالیا سربیره په نورو اروپایي هېوادونو کې هم د نړیوال اقتصادي بحرانونو په وخت کې پیل سول د بیلگې په توگه په هالنډ کې د (موسرت)، په بلژیک کې د (رکسیست)، په فنلنډ کې د (لاپو)، همدارنگه په انگلستان، فرانسه او نورو اروپایي هېوادونو کې د ملي نیشنلیست غورځنگونو په نومونو سره پیل سول او زیات یې واک ته ورسیدل خو د المان د ملي نیشنلیست گوند په څیر برې ته ونه رسیدل، داچې ولې د المان ملي نیشنلیست گوند په لنډ وخت کې زیات بری وموندی لاندې دري لاملونه یې د یادوني وړ دي:

۱. د آلماني ټولني تاريخي مخيني-د اروپا د نورو صنعتي هېوادونو سره په پرتلیز ډول توپیر درلودی، او د دې لپاره غوره وه چې د یوې بشپړې دیکتاتورۍ ریښې پکښې ټینګې سي. د آلمان بورژوازي د فرانسې او انگلستان د بورژوازي پور په خلاف د کلتوري ارزښتونو پر بنسټ د ښه چمتو و چې زورواکې او فاشیستي عقاید ومني. دا ټکی په لږه اندازه په ایټالیا کې صدق کولای سي. همدارنگه د آلمان ملي یوالی د لوړ پوړو د لوري اعلان سو، نه دا چې د خلکو د مبارزې پر بنسټ ملي یوالی ته لاره هواره سول.

۲. د لومړۍ نړیوالې جګړې څخه د آلمان راوتنه- چې آلمان د ټولې اروپا د نیولو په موخه پیل کړې وه او تر (۱۹۱۸ز) کال پورې په هره برخه کې یې د بریا خبرونه خپاره وه- گټونکې راووتی، خو د ټولې اروپا د نیولو ارمان یې په سر کې پاته سو. د همدې جګړې په پای کې د آلمان بورژوازي ډیموکراسي ونسوه کولای، چې امنیت وساتي او نړیوالې اړیکې ټینګې کړي نو ځکه د المان پر وړاندې یو لړ خنډونه پراته وه، چې همدې خنډونو د دې لپاره لاره هواره کړه چې فاشیستي غورځنګونه پیل سول او د یو لړ نیشنلسټي شعارونو په ویلو سره یې خلکو ته دا ژمنې ورکولې چې موږ به همداستونزي حل کړو او نړیوالې واکمنۍ ته به ورسېږو. نو ځکه د لومړۍ نړیوالې جګړې څخه پاته سوي ارمانونه او یو لړ غبرګونونه د دې لامل سول چې فاشیستي غورځنګ ته مخه ورکړي.

۳. په آلمان کې د لوی اقتصادي بحران تر شا پاته سوي اغیزي؛ لومړۍ نړیواله جګړه چې آلمان زیاته ونډه پکښې درلوده د دې لامل سول چې زیات شمیر صنعتي هېوادونه په اقتصادي بحران کې راگیر کړي، همدارنګه د دې جګړې څخه وروسته المان هم په اقتصادي بحران کې راگیر سو، زیاتي مخکې او مستعمري یې د لاسه ووتلي، د بورژوازي پور هم دولت ته د پور ورکونې له امله کمزوری سوی و. لنډه دا چې د آلمان اقتصادي بحران په مستقیم ډول سره ټولنیز ژوند تر اغیز لاندې راوستی و. زیاتو صنعتي هېوادونو د مستعمرو په چورولو سره خپل اقتصادي بحران تر ډیره بریده کنټرول کړ، خو المان پدې وخت کې خپلې زیاتي مستعمري هم د لاسه ورکړې وي، او د المان سرمایه داري پور مجبور و، چې د کارګرو

څخه په گټې اخیستنې سره خپل اقتصاد پر پنبو ودروي، خودا د دې لامل سو چي په المان کي بیوزلي او سوالگري زیاته سي او کورنۍ اړودور رامنځته سي.

ب- د واکمن پور سیاست:

د فاشیستي غورځنگونو تر پیلیدو مخکي په آلمان او ایټالیا کي د سیاستوالو ناوړه سیاستونو نه یوازي سوالگري او بیوزلي زیاته کړه بلکي د حکومت پر وړاندې یې د خلکو زیات شمیر غبرگونونه هم راو پارول. پدې وخت کي خلک د حکومت د کړونو څخه ناخوښه وه، او په هره برخه کي به یې غبرگونونه ښودل. پدې وخت کي داسي غورځنگ ته اړتیا وه چي د خلکو ناخوښي داسي یوه بهیر ته واچوي چي د حکومت لپاره هم تر ډیري اندازي پوري خطر نه وي او د ټولني لپاره هم تر ډیره بریده گټوره وي. داسي اړتیا په المان او ایټالیا کي زیاته تر سترگو کیدل، نو همدا لامل و چي فاشیستي غورځنگ یې پیل کړ او د ملت پالنې پر مفکوري یې خلک راټول کړل ترڅو د واکمن پور سیاسي تیروتنې پټي سي او د خلکو افکار بل پلو واړوي⁽¹⁾.

د فاشیزم تاریخ:

لکه څرنګه چي مخکي وویل سول د فاشیزم کلمه د لاتیني ژبي د فاشیمو (فاشس) څخه اخیستل سویده، دا کلمه په پخواني روم کي د هغه تبر لپاره کارول کیده چي یوه نظامي افسر به د امپراتور په مخکي راپوته کوی او د هغه د امپراتورۍ د پیاوړتیا او تلپاتې

¹ - راین هارد کونل، فاشیسم (مفر جامعه سرمایه داري از بحران) ترجمه: منوچهر

فکري ارشاد، انتشارات توس ۱۳۵۸، ص ۵۹-۸۸

کیدو نښه وه. دا تبرد خو لنډو تړل سوو لرگیو څخه جوړ سوی و او نظامي افسرانو به د واک د نښې په توگه په رسمي مراسمو کې د ځان سره لیرېدوی، دا په حقیقت کې دوی نورو خلکو ته وربښودل چې امپراتور د قضاوت او د نورو خلکو د محکومولو حق لري. دا نښه یوازې د رومي امپراتورۍ د ژوندي پاتې کیدو لپاره کارول کیده. د فاشیزم نښه د لرغوني روم د امپراتورۍ څخه وروسته زیاته نه کارول کیده او زیات وخت له پامه غورځول سوي وه، خو کله چې د لومړۍ نړیوالې جگړې څخه مخکې په اروپا کې د موسولیني په مشرۍ غورځنگ پیل سو دا نښه یو ځل بیا را ژوندۍ سول او دا پله په سیاسي مکتب باندي بدله سول. موسولیني هم د یوې لوی امپراتورۍ غوښتونکی و، خو د حالاتو مطابق یې د فاشیزم په نامه یو سیاسي مکتب چې د نورو سیاسي ایډیالوژیو څخه یې زیات اصول راخیستی وه جوړ کړ. موسولیني د فاشیزم نښه هم و کارول او د څو لنډو لرگیو څخه یې د لرغوني روم په شان تېر جوړ کړی و، خو د موسولیني تعبیر بیا د همدې لنډو لرگیو څخه بل شان و، موسولیني څو لرگي د هېواد د بیلابیلو برخو نښې گڼلې او دا یې د یووالي لپاره سره یو ځای کړې وه چې هیڅ داسې ځواک به پیدا نسي چې فاشیستي یووالی له منځه یوسي⁽¹⁾.

د دو نړیوالو جگړو په منځ کې د نړۍ په هرگوت کې انقلابي غورځنگونه راپورته سول، چې د سرمایه داري نظام او سوسیالیستي دواړو نظامونو سره یې مخالفت کاوه. د دې جملي څخه یو هم فاشیزم

¹- ریچارد جیمز بون بوزورث، ظهور و سقوط فاشیسم ایتالیا د دردوران موسولیني (۱۹۱۵-۱۹۴۵)، ترجمه علي اکبر عبدالرشیدي، ص ۱۶۹-۱۷۱

و چي د لومړي ځل لپاره په (۱۹۲۲ز) کال کي په ايتاليا کي پيل سو او ډير ژر د اروپا ټولو برخوته ورسيدی، خو المان بيا په ډيره افراطي بڼه سره پلي کړ. د دوو نړيوالو جگړو ترمنځ فاشيزم ډير پياوړی سو، د يوې خوا نړيوال اقتصادي-ټولنيز بحرانونه موجود وه او د بلې خوا د محکني پراخوالي مفکوره د ملي گټو پر بنسټ باندي زياته وده کړي وه. د لومړي نړيوالې جگړې څخه وروسته په المان کي هټلر د فاشيزم تر شعار لاندي واک ته ورسيدی، چي د ملت پالنې او ځان پالنې د سياست په څپو کي يې د محکي د گړي پر ټولو برخو د واکمن کيدو نيت وکړ. نو ځکه يې دوهمې نړيوالې جگړې ته ملا وتړله او د ټولي نړۍ سره وجنگيدی، چي په پايله کي يې بشري نړۍ ته لوي ناوړين واړوی. همدا د فاشيزم پايله وه چي په مليونونو انسانانو د ځو ناوړه موخو لپاره خپلي ويني توی کړي او د ځان غوښتونکو مشرانو لپاره يې ځانونه قرباني کړل. فاشيزم د دوهمې نړيوال جگړې څخه وروسته د خلکو په منځ کي بيا ځای پيدانکړ او د خپل غرور دوره يې د انسانانو په وژني باندي پای ته ورسول.

فاکسیونالیزم⁽¹⁾

فاکسیون د گوند، پارټۍ او حزب په مانا دی، چې د لومړي ځل د پاره دا اصطلاح د امریکا ولسمشر جورج واشنگتن د امریکا د خپلواکۍ پر مهال د گوند پر ځای و کارول. د فاکسیونالیزم پر بنسټ باید دولت او حکومت د گوندونو پر بنسټ ولاړوي او گوندونه باید فعاله ونډه ولري، چې د پته گوندي سیستم هم ویلای سو.

په لرغونې یونان کې هم گوندي سیستم منل سوی و او په آتن ښار کې د ډیموکراسۍ پر مهال گوندونه اړین گڼل کیدل او فاکسیونالیزم رواج درلودی. نن ورځ په لویډیڅو هېوادونو کې فاکسیونالیزم د پارلماني ډیموکراسۍ یوه برخه گڼل کیږي. پداسې حال کې چې فاشیزم او کمونیزم، چې یو گوندي سیستم لري فاکسیونالیزم نه مني؛ ځکه چې فاکسیونالیزم پر دوو یا زیاتو گوندونو باندي باور لري او غواړي، چې سیاسي واک باید د گوندونو ترمنځ د سیالیۍ پر بنسټ یو گوند په لاس کې واخلي، پداسې حال کې چې په فاشیزم او کمونیزم کې یوازي

¹ -Factionalism.

واک دیوه گوند په لاس کي وي او هغه گوند په دیکتاتورانه بڼه واک پلي کوي.

فاکسیونالیزم د پلورالیزم سره توپیر لري، ځکه چي پلورالیزم بیلابیلی سیاسي، اقتصادي، ټولنيزي او کلتوري ډلي غواړي، پداسي حال کي چي فاکسیونالیزم بیا یوازي په سیاسي برخه کي بیلایل گوندونه غواړي. فاکسیونالیزم په هغو هېوادونو کي پیاوړی دی، چي سیاسي رژیم یې خو گوندي وي، که څه هم په انگلستان کي واک د دوو پیاوړو گوندونو په لاس کي دی خو فاکسیونالیزم یې کمزوری او منځنی دی، پداسي حال کي چي په فرانسه کي بیا څو گوندي سیستم رواج لري او واک د څو گوندونو په لاسونو کي دی، چي په فرانسي کي فاکسیونالیزم هم پیاوړی دی⁽¹⁾.

¹- فرهنگ سیاسی آرش او مکتب های سیاسی.

فمینیزم¹

د فمینیزم اصطلاح د لاتینی ژبې د (فمینا²) څخه اخیستل سویده، چې د (بنځي، میرمنې او یا هم مونث) مانا لري. دا اصطلاح په انگرېزي ژبه کې په دوو ماناوو سره کارول کېږي، لومړۍ دا چې بنځي باید د نارینه وو سره یو رګم سیاسي، اقتصادي، ټولنیز او نور چانسونه او امکانات ولري او دوهمه مانا دا چې د فمینیزم لومړۍ مانا په ټولنیزو او نورو بنسټونو کې ځای پر ځای او ټینګه کړې. یانې په ټولنیزو او نورو برخو کې د بنځو د حقوقو لاسته راوړلو ته فمینیزم ویل کېږي.

په فمینیزم کې ټولې هڅې او هاند پر دې ټکي باندي راڅرخي چې څنګه د بنځو د ژوند د پیاوړتیا لپاره مبارزه وسي او بنځي باید د نارینه سره په برابره توګه د ژوند کولو چانسونه ولري. دا ډول آندونه ډیره لرغونې مخپنه لري، چې لومړنۍ بېلګې یې په لرغوني یونان او چین کې موندلای سو. خو بنځي د منظم غورځنګ په څیر راڅرګندیدل او د بنونې او روزنې څخه بشپړه ګټه کول او په سیاسي او نورو برخو کې فعاله ونډه لرل د نولسمې پېړۍ د فمینیزم د غورځنګونو لاسته

¹ - Feminism.

² - Femina.

راورنه ده. په نولسمه پيړۍ کې داسې آندونه راوپنځيدل چې بنځي بايد د نارينه وو سره په مساوي ډول د ژوند په ټولو چارو په ځانگړې توگه په سياسي برخه کې ونډه ولري. همدارنگه بنځي بايد د نارينه وو سره په مساوي ډول د ټولو هغو حقوقو څخه چې په قوانينو کې بنودل سويدي برخمني سي لکه د رايې حق او داسې نور.

د فمینیزم غورځنگونه:

د فمینیزم غورځنگ ډیره اوږده مخپنه لري، چې لرغونې رينسي يې د لرغوني يونان او مصر په تاريخو نو کې ليدل کېږي. دې غورځنگ د تاريخ په لمنه کې شو واره د بنځو د سياسي حقوقو غوښتنه کړيده او هڅه يې کړيده، چې بنځي د نارينه وو سره په ټولو برخو کې يوشان راولي. خود تاريخ په اوږدو کې دې غورځنگ ځانته ځانگړې سازمان سوي بڼه نده ترلاسه کړې يوازي يې د نولسمې پيړۍ په نيمايي کې څه ناڅه تشکيلات او سازمان پيدا کړ او دې سازمان سوي غورځنگ هڅه کول، چې د بنځو لپاره د نارينه وو سره برابر سياسي حقوق او نور فرصتونه په لاس راوړي، چې دپته د بنځو د ازادۍ لومړی پړاو هم ويل کېږي. په لاندې ډول هڅه کوو، چې د فمینیزم دري واړه غورځنگونه څه ناڅه روښانه کړو:

الف- د فمینیزم لومړی غورځنگ:

د فمینیزم لومړی غورځنگ، چې د نولسمې پيړۍ د لومړيو څخه پيل سوی و، بيا تر (۱۹۲۰ز) کال پوري و، چې پدې وخت کې په امريکا کې بنځو ته ځيني حقوق ورکول سول. سربېره پردې چې دوی د بنځو قانوني او سياسي حقوق غوښتل، دوی د بنځو د رايې ورکونې محدوديت هم ليري کاوه او هڅه يې کول، چې د نارينه وو او بنځو بايد

برابري رايي وي، چي دا ډول بدلون دوی د ټولو جنسي تبعيضونو د له منځه وړلو لامل گڼي. لومړې غورځنگ زيات ټينگار د بنځو پر سياسي او مدني حقوقو باندي کوي او ترزياته بريده پدي باندي وتوانيدل، چي دا حقوق په نسبي ډول په لاس راوړي.

ب- د فمینیزم دوهم غورځنگ:

د بنځو د ازادۍ دوهم غورځنگ هم لومړې غورځنگ ته ورته و. دا غورځنگ په ۷۰ لسيزه کي پيل سو. د دي غورځنگ مشري فرانسوي (سيمون دوېوار) کول. د دوهم غورځنگ شعار دا و، چي بنځي بايد د نارينه وو سره په ټولو برخو يانې سياسي، اقتصادي، کلتوري او مدني کي مساوي وي.

کله چي په اروپا او امريکا کي پانگواله نظام پرمختگ وکړ؛ نو کاري ځواک ته زياته اړتيا وليدل سول او په بېلابېلو برخو کي د بنځو او نارينه وو په کار باندي گمارل پيل سول او زيات وگړي په فابريکو او نورو برخو کي په کار باندي وگمارل سول. همدارنگه د بنځو لپاره د علم او پوهي د ترلاسه کولو زياته زمينه برابره سول، چي پر همدې بنسټ باندي بنځو لوړو پوړونو ته لاره پيدا کړه. خو پدي وخت کي د بنځو سره تبعيض او د نارينه وو سره نابرابر چلن کيدی.

د بنځو دوهم غورځنگ ترزياته بريده د بنځو د حقوقو د لاسته راوړنې او د تبعيض د له منځه وړلو لپاره هلي ځلي کولې. همدارنگه د بنځو د ازادۍ راډيکال غورځنگ بيا هڅه کول، چي بنځي د نارينه وو دواکمنۍ څخه خلاصي کړي او نراو بنځه بايد په مساوي بڼه وي. همدارنگه دوی د نارينه وو او بنځينه وو ترمنځ لازمي درنښت وړاندي کړ او پدي آند وه چي د نراو بنځي ترمنځ په طبيعي ډول احترام او

درناوی شتون لري

د ښځو دوهم غورځنگ تر زیاته بریده په یو شمېر قوانینو کې بدلون راوستی او پدې هم وتوانیدل، چې هغه تبعیض چې په کلتورونو کې د ښځو پر وړاندې موجود و، تر ډیره بریده له منځه یوسي.

د ښځو د خپلواکۍ دریم غورځنگ چې د (۱۹۸۰) کال راپدېخوا جریان لري زیات شمېر سیاسي، اقتصادي او نور حقوق یې د ښځو لپاره په لاس راوړي دي.^۱

د فمینیزم ځېني ډولونه:

که څه هم په فمینیزم کې د ښځو حقوق او د ژوند پیاوړتیا محوري موضوعات دي خو بیا هم په نړیواله کچه بېلابېلي فیمینیستي ډلې را پورته سولي او په خپلو منځونو کې د یو شمېر توپيرونو په لرلو سره، بېلابېل فیمینیستي غورځنگونه پیدا سول، چې په لاندې ډول یې د ځېنو یادونه کوو:

(۱) - لیبرال فیمینیزم:

د فیمینیزم دې ډلې د لیبرالي فلسفې پر بنسټ د کړنو د آزادۍ او رضایت موضوعات یې خپل محور وگڼل. دوی د مور او میرمنې د هغه رول په اړه چې یوازې په کورنۍ پورې اړوند گڼل کیږي، بدبڼه دي او وایې چې د قوانینو په اصلاح او د ټولني په سیاسي او ټولنیز جوړښت ته په بدلون سره کیدای سي، چې نارینه او ښځېنه په برابره توگه په ټولنه کې ونډه ولري. ددې آند پر بنسټ روان سیاسي او ټولنیز حالات او بهیر باید اصلاح سي، ترڅو فیمینیستي موخې تر لاسه کړل سي.

۱- غلامرضاعلی بابايې، فرهنگ سياسي آرش، ص ۴۱۰-۴۱۱.

(۲) - مارکسیستی فیمینیزم:

ددې آند پر بنسټ ځانې (خصوصي) مالکیت ددې لامل سوی، چې بنځي په کورونو کې بندیانې سې او هغه وخت بنځي د کورونو د بند څخه خلاصیدای سې، کله چې خصوصي مالکیت او بورژوازي له منځه ولاړه سې. ددې ډلې په آند د بنځو د ژوند د بدلون او بنه والي لپاره بېله د اقتصادي سیستم د بدلون څخه بله چاره نسته. نو بنځي باید ددې ډول بدلون لپاره هڅې وکړي او د سرمایه داری نظام جنسیتی مسایل باید له منځه یوسي. ددې ډلې د مهمو مخکښانو څخه یو هم (رزالو گزامبورک) دی.

(۳) - راډیکال فیمینیزم:

دا ډله پدې آند ده، چې په ټولنه کې ټول قومي، نژادي، مذهبي، او پوریز تبعیضونه د جنسیت پر بنسټ ولاړ دي. ددوی په آند د بنځو کښته والی او خواروالی نه یوازې په قوانینو کې، بلکې د انساني ژوند په ټولو برخو کې لیدل کېږي او د انساني ژوند هیڅ برخه د نارینه وو د واکمنی څخه خلاصه نده. دا ډله داسې گروهمنده ده چې بنسټیز او اساسي ظلم او ستم پر بنځو باندې دی او د تاریخ د حرکت ماشین پدې هڅه کې دی، چې بنځي باید تر واکمنی لاندې راوستل سې. ددې ډلې بنسټیزه تگلاره د نارینه او بنځپنه جنسونو ترمنځ د توپیر له منځه وړل دي. زیاتره راډیکالان په دوه جنسی^(۱) کې د بنځو صفات تر نارینه وو ارزښتناکه گڼي. همدارنگه دوی دا هم ردوي، چې بنځه یوازې په کور کې ناسته وي او د پچیانو راوړل کوي او نارینه ډوډی پیدا کوي. د راډیکال فیمینیزم نامتو مخکښان سیمون دوبرار او

¹ - androgyny.

شولامیت فایرستون دي.

(۴) - سوسیال فیمینیزم:

دا آند د مارکسیزم فیمینیزم او راپیکال فیمینیزم د دوو آندونو د یو ځای کیدو څخه منځته راغلی. د دې ډلې په آند هم نروا که جنیستي نظام او هم پانگواله نظام دواړو پر بنځو باندي د ظلم او ستم زمينه برابره کړیده. یانې د بنځو د بي ارزښته او بېواکه کولو لپاره له یوې خوا پانگواله نظام او له بلې خوا د نارینه جنس واکمني زمينه برابره کړیده، نو د دې ظلم او ستم د له منځه وړلو لپاره نه یوازې باید په ټولنه کې اقتصادي نظام اصلاح او سوسیال اقتصادي نظام پلی سي، بلکې په فرهنگي او کلتوري ارزښتونو کې هم باید پر بنځو باندي د ظلم پر وړاندي مبارزه وسي. د دې آند نامتو مخکښ هایډي هارتمن دی^(۱).

څو ټکي:

نن ورځ د فیمینیزم په اړه بېلابېلو دریځونه شتون لري، یو شمېر د دې تلنلارې پروړاندي باندي دریځ لري او یو شمېر نور بیا د دې تلنلارې سره موافقت لري. د یادونې وړ ده، چې فیمینیزم د بنځو او نارینه وو ترمنځ د تبعیض او تعصب کچه راکمه کړه، د بنځو سیاسي-ټولنیز ګډون یې زیات کړ، په اقتصادي برخه کې بنځه د مالکیت او خپلواکي برخمنه سول، په اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو چارو کې یې د بنځو ګډون په خلکو و منی او د بنځو علمي، هنري او فرهنگي سوبې یې ور لورې کړې.

که څه هم فیمینیزم پورته لاسته راوړنې درلودلې دي، خو د زیاتو نیوکه کونکو لخوا تر نیوکو لاندي راغلی دی. د نیوکه کونکو په آند

^۱ - عبدالرسول بیات، فرهنگ واژه ها، ص ۴۳۱

فمینیزم زیات شمېر نیمګړتیاوې هم درلودلې دي چې په لاندې ډول د یو څو یادونه کوو:

(۱) - دې تلنلارې د کورنۍ بنسټ وپاشی، غیري رسمي او نا مشروع ودونه یې رواج کړل، تکراري طلاقونه او د نا مشروع بچیانو پیدا کیدل یې عام کړل او د کورنۍ هغه رول چې د ارامتیا او سکون لپاره ګڼل کیدی، له منځه یوړل او زیاتي نوري اغیزي یې هم پر ټولنه باندې وشیندلې. پورته ټول هغه لاملونه دي، چې د کورنۍ بنسټ یې له منځه یوړ او کورنۍ چې د ټولنیز واحد په بڼه ګڼل کیدل، له تباهي سره مخ سول.

(۲) - د اخلاقي ارزښتونو څخه سرغړونه بل هغه ستر ناوړین و، چې د اخلاقي فساد او بي بندو باري فحشا او زنا رواج یې منځته راوړ. همدارنگه د سیکس تجارت او په تجارتي او سیاسي برخو کې د ښځو د رنگ، جسم او اواز څخه ګټه اخیستل بل هغه سپکاوی و، چې د ښځو شخصیت ته کیدی.

(۳) - که څه هم ښځو یو شمیر حقوق لکه په سیاسي او ټولنیزو برخو کې ګډون، د رایې حق او نور څه لاسته راوړل خو ددې په مقابل کې یې ډیر نور څه لکه د مورولۍ ارزښت او داسې نور د لاسه ورکړل.

(۴) - د فمینیزم د خپلو ټاکلو موخو د لاسته راوړلو په لاره کې ماته بل هغه خنډ و، چې ددې تلنلارې په مخ کې پروت و. ددې غورځنګ موخې په لویدیځ کې د ښځو لپاره اقتصادي خپلواکي او په کار کې د ښه موقیف نیول، وي، چې اوس هم ښځې خپلو موخو ته ندې رسیدلي او دا د فمینیزم ماتې وه. که څه هم اوس زیات شمیر نړیوال سازمانونه رامنځته سوي دي، خو بیا هم ښځو اقتصادي ځواک ندی ترلاسه کړی،

له یوې خوا ښځې خپلو موخو ته ونه رسېدلي له بلې خوا یې په کورنۍ کې چې کوم ارزښت د دوی لپاره موجود و، هغه یې هم له لاسه ورکړ. همدارنگه په سیاسي-ټولنیزو برخو کې د ښځو گډون هغه ډول چې فیمینستي غورځنگ غوښتی له هغه سره توپیر لري، چې اوس په لویدیځ کې پلی کېږي.

(۵)- د دې غورځنگ بل هغه زیان چې د ښځو او نارینه وو ترمنځ یې د تبعیض او ټکر په برخه کې رامنځته کړل، هغه زیان و، چې د ښځو لپاره یې بد عواقب پریښودل.

(۶)- په کورنیو کې د مندو بې ارزښته کیدل هغه ضربه وه، چې د نفوسو د کمښت لامل وگرځیدل او زیات لویدیځ هېوادونه هم د همدې ضربې له امله د نفوسو د کمښت سره مخ سول^(۱).

خو په هر حال د فیمینیزم تلنلاره د زیاتو نورو ایډیالوژیو او مکتبونو څخه اغیزناکه سویده، په ځانگړي ډول د لیبرال او سرمایه داری د فلسفو څخه زیاته اغیزناکه سویده. همدارنگه د ښځو پر وړاندې تاوتریخوالی او تبعیض باید له منځه یوړل سي او ښځو ته خپل حقوق ورکول سي، خو د فیمینستي غورځنگ اصول داسې ټاکل سویدی، چې زیاتره وخت د ښځو لپاره ستونزې پیدا کوي او د نړۍ ټول هېوادونه نسبي کولای چې دا اصول ومني.

^۱- عبدالرسول بیات، فرهنگ واژه ها، ص ۴۳۴-۴۳۵.

فیزیوکراسی⁽¹⁾

د دي مکتب بنسټ په (۱۸ز) پېړۍ کې په فرانسه کې د یولر پوهانو او لیکوالانو لخوا کښېښول سو، د دي مکتب پیروان د طبیعي مکتب غوښتونکي وه او پدې آند وه، چې د انسان د ژوند په هره برخه کې هغه که ټولنیزه، اقتصادي او یا هم سیاسي وي، طبیعي قوانین شتون لري، چې روڼ آندې او پوه کسان کولای سي، چې د خپلو څېړنو په لړ کې دا قوانین کشف کړي او ټولني ته یې وړاندي کړي، چې دا د ټولني لپاره مهم او تاریخي خدمت دی. دوي پر دې باور درلودی، چې په طبیعي نظام او قوانین کې باید لاسوهنه ونسي او دولتونه باید په اقتصادي چارو کې لاسوهنه ونه کړي؛ ځکه چې هغه قوانین چې دولت یې د اقتصادي چارو د کنټرول لپاره ټاکي، شوني چې د اقتصادي سیستم طبیعي تلنلاري ته انحراف ورکړي او د ټولني په زیان تمام سي. یانې دولت باید په هیڅ وخت کې په اقتصادي چارو کې لاسوهنه ونکړي⁽²⁾.

¹ - Physiocracy.

² - غلامرضا علي بابايي، فرهنگ سياسي آرش، ۱۳۸۴ش، ص ۴۱۴-۴۱۵.

د دي تلنلاري مخکښ د فرانسې اقتصاد پوه او رنځپوه (فرانسوا کوسني) و، چي پدي اړه يې زيات کتابونه هم ليکلي دي. د فيزيو کراپانو په آند دا سمه خبره ده، چي (درد) او (خوند) د ټولو انساني کړنو سرچينه ده او د ځاني گټو ساتنه د هر ټولني قانون گڼل کيږي، خو په هغو کي بايد مقننه قوه لاسوهنه ونکړي او مقننه قوه بايد په ټولنه کي اقتصادي قوانين وضع نکړي؛ ځکه چي هر وگړي د خپلو گټو غوره قاضي دی. د وگړي پر هڅو او فعاليتونو باندي بايد محدوديت وضع نسي. اقتصادي قوانين په ټولنه کي په طبيعي ډول شتون لري او هغه څه چي بنه گڼل کيږي، هغه په ټولنه کي پياوړي کيږي او پر ځای پاته کيږي.

دوی طبيعي قانون داسي تعريفوي (په اقتصادي چارو کي د دولت او مقنني قوي نه لاسوهنه او هغه طبيعت ته پريښودل) پداسي حال کي چي يو شمېر نور ملاتړي يې بيا داسي تعريفوي (د عدالت لپاره مناسبې او سمې موازيني) ته طبيعي قانون وايي. د فيزيو کراپانو دا ډول تعريفونه همغه د لیسې فیر د فرضي په څیر گڼل کيږي او د دي فرضي سره ډیر ورته والی لري.

دوی پر پورته عقايدو سربېره د کرهڼي په اړه داسي آند درلودی، چي هغه شتمني او عايد چي د کرهڼي او معادنو څخه لاسته راځي بايد پر هغو باندي ماليات وضع نسي بلکي د محکي او خاوري په اندازه بايد ماليات وضع سي. همدارنگه د شتمني د ويشني په اړه دوی د کاپيټاليزم ملاتړي دي او آدم سميت بيا پر دوی باندي زياتي نيوکي کړيدي⁽¹⁾.

1- د کتر بها الدين پازرگا، مکتب های سياسي، ۱۳۴۴ش، ص ۱۳۸-۱۳۹.

فیوډالیزم^d

د فیوډالیزم (ویي لغت) د انگلیسي ژبي د (فیوډ)^۲ څخه اخیستل سویده او مانایي هغه مځکه ده چي د یو لړ شرایطو پر بنسټ یو چاته ډالی کیري. په منځنیو پیریو کي فیوډالیت هغه مځکي ته ویل کیده، چي د پاچا لخوا به یو چاته د نظامي خدمت او یا نورو خدمتونو د اجرا کولو په مقابل کي ورکول کیده. په فیوډالیزم کي واک د مځکه والوپه لاس کي و، دوی به د پاچا لخوا د مځکو خاوندان سوي وه؛ نو ځکه یي د هغي سیمي د واکمن په توگه دنده ترسره کول. پدي ټولنیز-سیاسي نظام کي به یوه اندازه مځکه د پاچا لخوا یو اشراف ته ورکول کیده چي هغه ته به یي فیوډال وایه، فیوډال به هغه مځکه کروندگرو او اجاره اخیستونکو ته ورکول، فیوډال به د خپلي سیمي ټولي سیاسي او قضایي چاري پرمخ بیولې او د مځکي پر حاصلاتو او د کروندگرو پر ژوند باندي پوره واکمن و. فیوډال به د شاه پر وړاندي یو لړ دندي هم درلودي، چي د هغي سیمي خلک به یي د عسکری چوپړ ته چمتو کول،

¹ Feodalism

[\] Feudalism (د مځکه والو حکومت)

^۲ Feod

د خپلي مځکي د حاصلاتو يوه برخه به يې شاه ته ورکول او فيوډال به د خپلو کروندگرو سره دا ژمنه هم کول چې دوی به د هر ډول بهرني خطر څخه خوندي ساتي.

فيوډال د خپلي سيمي بشپړ واکمن و، د پاچا واک به کمزوری و او تش په نامه به پاچا حکومت کاوه، پاچا به د خپل واک سرچينه الهي حقوق گڼل او دا يې د ځان لپاره ځانگړي کړي وه. فيوډالانو بيا پاچا ته د يو څه اندازه خدماتو په وړاندې کولو سره د واکمنۍ يوه برخه په خپلي سيمي کې عملي کول، په خپله سيمه کې به د فيوډال هر څه خبره قانون او هره پرېکړه به يې قانوني وه.

د فيوډاليزم د نظام د منځ ته راتلو عوامل د غلامۍ په دوره کې د (کولون) منځ ته راتگ و، (کولون) يوه زيار ايستونکی پور و، چې په خپل زيار سره به يې د خلکو څخه مځکي اخیستلي او هغه به يې کړلي. دا پور (طبقه) په غلامانو کې نه راتلی بلکې د کروندگرو په بڼه يې کار کاوه. خو سره له دې دوی مکلف وه، چې يوازي د اربابانو مځکي وکړي، د حاصلاتو زياته برخه او ماليه دوی ته ورکړي او د اربابانو خدمت هم وکړي. دې کار د غلامانو د څښتنانو ژوند ډير بڼه کړ او وروسته يې زياتي مځکي لاسته راوړي، چې زيات عوايد به ورتلل. د وخت په تيريدو سره د ازاد سوو غلامانو او کولون څخه يوه هسته (ولس) منځ ته راغی چې په لويديځ کې ورته (سرف) وايي.

په فيوډالي نظام کې يو کم شمير خلک د مځکو خاوندان سول او زيات شمير يې ورڅخه محرومه پاته سول، فيوډالانو د خپل اقتصادي واک پر بنسټ سياسي واک هم لاسته راوړ، مځکه والوبه پر کروندگرو باندې زيات ظلم کاوه او هغه به يې استثمارول. ځينې

کروندگريي وژلای سول، یادا چي دلري بي احتیاطی په مقابل کي به یي دهغه د بدن یوه برخه ورڅخه پریکولای سول. فیوډالانو به د کروندگرو پر ناموس باندي ښکاره تجاوز کاوه او کروندگرو به د دوی پروړاندي د یوي خبري حق هم نه درلودی، د کروندگرو زامن به د پوهي او سواد څخه بي برخي وه او یوازي به د فیوډالانو زامنو پوهه ترلاسه کولای سول. د کروندگر بچي باید یوازي د پلار کسب تعقیب کړی وای.

په فیوډالیزم کي محکمه یوازنی تولیدي عامل گڼل کیده او اقتصادي بنسټ پر محکمه ولاړو. نو ځکه بزگرانو او فیوډالانو زیات رول درلودی، کروندگر هغه خلک وه چي د فیوډال د خوا به د محکمي پر کار کولو باندي گمارل سوي وه او فیوډال به پر هغه باندي بشپړه واکمني درلوده. ځيني وختونه به کروندگرو نسوه کولای چي د فیوډال د منگلو څخه ځان خلاص کړي، ځکه چي د ده ژوند یوازي د فیوډال په خدمت کي و او زیات وخت به د فیوډال د خوا پوره وړی و؛ نو ځکه ده د خپل پور په مقابل کي د فیوډالانو خدمت کاوه. کله کله به کروندگر د خپل پور د خلاصون لپاره په دي مجبوره کیدل، چي خپل زوی یا لور فیوډال ته ورکړي او ځان ورڅخه خلاص کړي.

فیوډالي اقتصاد په حقیقت کي طبیعي اقتصاد دی؛ ځکه چي دوی یوازي تولید د مصرف لپاره کوی او د دوی تولید تبادلوي ځانگړنه (خاصیت) درلوده. په منځنیو پیریو کي چي په محکو کي څه تولیدیدل هغه ټول د فیوډال د کورنۍ او دوستانو لپاره په مصرف رسیدل، نو ځکه ویلای سو، چي د دوی اقتصادي تولید یوازي لگښتي (مصرفي) بڼه درلودل.

کله چې فیوډالی آندونو وده وکړه نو ورسره سم یو شمیر نور اندونه او مفکوري هم پیاوړې سول لکه: اشرافیت، اریستوکراسی او خپل قوم او کورنۍ ترنورو لوړ گڼل. دا هرڅه د فیوډالیزم د واکمنۍ په دوران کې زیات پیاوړې سول او مذهبي واکمني هم د فیوډالیزم د دورې لاسته راوړنه ده.

په فیوډالیزم کې امنیت نه و، غلا، مرگ او ژوبله زیاته وه، ډیموکراسی نه وه او د خلکو لپاره هیڅ ازادۍ نه وې موجودې. پدې نظام کې صنعت وده نسو کولای، د محکو حاصلات کم وه، ځکه چې د ډیرې محکې به یو سړی مالک و، بزگرانو ته به ډیر کم عاید ورکول کیده او دوی هم د محکې د عاید د زیاتوالي لپاره خاصه علاقه نه لرله او کار جبري بڼه درلوده. نو ځکه د بزگرانو او محکه والو ترمنځ ټکر رامنځ ته سو او د دې لامل سو چې په منځنیو پېړیو کې په نړۍ کې زیات شمیرد بزگرانو غورځنگونه رامنځ ته سول. فیوډالیزم په خپله زرکلنه دوره کې د نړۍ زیات شمیر هېوادونه ترخپلې واکمنۍ لاندې راوستل او زموږ په هېواد کې هم (۱۵) پېړۍ واکمن و. فیوډالیزم په ختیځ اولویدیځ کې تقریباً یوشان و؛ ځکه چې د فیوډالیزم یوازنی موخه د کروندگر په واسطه د محکې څخه د تولید لاسته راوړل وه.

د فیوډالیزم ځانګړتیاوې:

په فیوډالیزم کې دولت (پاچا) د مالکیت د لوړو حقوقو څخه برخمن و، شاه د محکو د مالکیت حق درلودی او نورو ته د هغه ډالۍ کول هم د شاه حق و. پاچا به محکه یو شخص (فیوډال) ته په بخشش ورکول، او فیوډال به بیا کروندګرو او اجاره اخیستونکو ته په اجاره ورکول.

په لویډیڅ کې به هغه چا ته فیوډال ویل کېدی، چې د پاچا لخوا به په رسمي ډول د کومي مخکي خاوند سو، فیوډال به بیا هغه مخکي د نورو خلکو ترمنځ د یو لړ شرایطو پر بنسټ باندي ویشلي، چې دا نوو مالکانو ته به (تابعین) ویل کېده، دوی هم کولای سول، چې هغه مخکي نورو خلکو ته وروویشي. نو ځکه هر مخکه وال پرځان د کښته مالک او د لوړ تابع و. د همدې ځایه څخه د فیوډالی د مراتبو لړۍ پیل سول، یانې شاه به د فیوډالانو مشر او فیوډالان به د تابعینو مشران وه. په ختیځ کې په ځانگړي ډول په اسلامي هېوادونو کې لکه افغانستان، ایران او عراق کې چې تقریباً گډې ځانگړنې یې درلودلې، شاه بشپړ واک درلودی، چې یوه پراخه سیمه لکه ولایت خپل یو نظامي افسر، قومي مشر یا رئیس ته د ښه خدمتونو په مقابل کې د ټول عمر لپاره ورکړي. همدغه شخص به دا دنده درلوده چې د هغې مخکي څخه مالیه راټوله کړي د هغه یوه برخه د هغې سیمې پر عسکرو مصرف کړي او پاته یې د دولت خزاني ته ورکړي. خو فیوډالانو به د هغه دوه چنده مالیه راټولول او د خپلو شخصي اړتیاوو په پوره کولو سره یې مصرفول. نو ځکه واکمني مرکزیت نه درلودې او په هره سیمه کې یو واکمن حکومت کاوه، فیوډالانو به د شاه خبرې نه منلې او شاه به هم دومره زور نه درلودی، چې فیوډالان د واکه وغورځوي. په دې نظام کې د مرکزي حکومت څخه د تښتې مفکوري زیاته وده کړې وه، فیوډالانو به تل د ځان لپاره د خلاصون لاره کتل، تر څو د پاچا د اوامرو څخه خلاص سي. هرڅومره چې به په یوه هېواد کې مرکزي دولت ځواکمن و په هغه اندازه به د هېواد چاري منظمې وي او فیوډالان به د مرکزي حکومت تابع وه، خو که چیرې د کوم هېواد

مرکزي حکومت کمزوری و نو په هماغه اندازه به د هېواد چاري ټکنی وي.

په ختيځ کي د مغلو په دوره کي فیوډالانو نه یوازې پر خپلي مځکي او تولید باندي واکمني درلوده بلکي ټولو هغه خلکو چي د دوی په مځکو کي به یې کار کاوه هغه هم د دوی د مالکیت یوه برخه وه او دوی تر دیرشو کالو پوري نسوه کولای چي بل ځای ولاړ سي. یانې کروندگرو د فیوډال د نیمه غلامانو په بڼه کار کاوه او که چیري به کروندگر تر دیرش کلنی خدمت د مخه و تنبستیدی نو فیوډال حق درلودی، چي هغه ونیسي او بیرته یې راوړي.

زموږ په هېواد کي څوک فیوډال و؟

زموږ په هېواد کي هغه چاته فیوډال ویل کیدی، چي خپل کروندگر به یې د غلامانو په څیر کارول، او کروندگر به یې د مالکیت یوه برخه وه. دوی د خپل کبنت او کروندې د پیاوړتیا فکر نه درلودی یوازې یې پر خپلو کروندگرو باندي ټینگار کاوه.

زموږ په هېواد کي د فیوډالیزم ځانگړی خاصیت داو، چي کروندگر به د مالک(خان) د ملکیت یوه برخه و، که څه هم دا خاصیت د لویدیځ د فیوډالیزم په څیر نه و خو بیا هم کوم توپیر یې نه ورسره درلودی. د خان او کروندگر تر منځ دا ډول اړیکه د اقتصاد پر بنسټ ولاړه وه، یانې کروندگر به د خان ډیر پوروی و او کروندگر به د همدې پور په مقابل کي د خان چوپړ کاوه، تر څو چي به یې د خان پور نه وادا کړی تر هغه به کروندگر نسوه کولای، چي بل ځای ته کډه وکړي. کروندگر د خپل ځان د خلاصون لپاره خپل زوی یا لورد پور په مقابل کي خان ته ورکول، او بیا به کروندگر بیچاره تر مرگه پوري هغه ونه لیدی، خان به

هم د کروندگر اولاد پر نورو خلکو د خپل پور دوه برابره په اندازه باندې خرڅوی خو کروندگر هېڅ هم نسوه ویلای. همدارنگه خان به د کروندگر پر شمتنۍ باندې په نیمگړې (غیري مستقیم) ډول سره واکمن و، یانې کروندگر نسوه کولای، چې خپل شیدي، غوړي، هڅی، اوړی یا بل څه بیله خان څخه پر بل چا باندې خرڅ کړي او هم کروندگر نسوه کولای، چې خپل لورد خان د اجازي پرته چاته ورکړي او یا د بل چا لورد خان د اجازي پرته خپل زوی ته وغواړي.

زموږ په هېواد کې فیوډالان د لویديځ په شان د ښکلو ماڼیو او عصري ژوند په لټه کې نه وه، بلکې دوی پر خپلو کروندگرو باندې ظلم او بیرحمي کول، زیاتي ښځي یې کولي او د کلي په منځ کې یې ژوند کاوه. یا به هم د دوی لوی ارمان دا و، چې د زیاتو محکو او کروندگرو په لرلو سره په سیمه کې بل سیال ونلري.

زموږ په هېواد کې د ثور تر کودتا پوري خان، ملک او ارباب لوی محکه وال وه او فیوډالیزم ډیري ټینګي ریښي درلودې، همدالامل و چې په افغانستان کې د کارگرانو او بزگرانو غورځنګ راپورته سو او د کارگرو په نامه یې انقلاب وکړ.

فیوډالیزم په اروپا کې:

په اروپا کې د روم د امپراتورۍ د لویدو څخه وروسته د ملوک الطوائفي حکومت منځته راغلی، چې هر هیواد پر ۲۰۰، ۳۰۰ او حتا ۵۰۰ برخو باندې ویشل سوی و، چې د یته فیوډالیزم ویل کېدی. لکه څرنګه چې د فیوډالیزم اصطلاح د (في) څخه اخیستل سویده، چې د تحفي او ډالۍ په مانا ده، له همدې کبله په فیوډالیزم کې به د شاه لخوا

مخکي ډالی کیدلي، په ټولیز ډول په اروپا کې فیوډالیزم په دوو پړاوونو کې لولو:

الف- د فیوډالیزم لومړی پړاو:

د فیوډالیزم لومړی پړاو د ۵۰۰ زیږدیز کال څخه بیا تر ۸۰۰ زیږدیز کال پورې دوام لري. پدې دوره کې فیوډالانو پر جرمني، فرانسي، بلژیک، هالنډ او هسپانیا باندې واکمني کول. پدې وخت کې فیوډالانو د زیات سیاسي، اقتصادي او نظامي ځواک لرونکي وه. بېله دې، چې سکه به د پاچا په نامه وهل کیدل نور ټول امکانات د دوی په لاسونو کې وه. فیوډالانو سربېره پر سیاسي، اقتصادي او نظامي ځواک باندې د قضایي ځواک لروکي هم وه، دوی قاضي، څارنوال او زندان درلودل. په فیوډالیزم کې که به محکمه د دوو اړخونو ترمنځ وه نهایی پریکړې ته نه وای رسیدلي نو دواړو اړخونو په خپلو منځونو کې جگړه کول که هر لوری بریالی سوی وای هغه لوری پر حق گڼل کیدی. په ټولیز ډول د فیوډالانو اقتصادي قدرت هغو مخکو جوړو چې دوی ورباندې واکمن وه، یانې د دوی اقتصادي سرچینې هغه مخکي وي، چې د شاه لخوا به دوی ته ډالی کیدلي او دوی ورباندې واکمني درلودل. هغه سیمې چې د فیوډالانو تر واکمنۍ لاندې وي هغو ته به فیوډال ناستي یا امیر ناستي مخکي ویل کیدی. زیاتره وخت به د فیوډالانو لپاره لقبونه کارول کیدل چې د هغو د نومونو د مختارو سره به کارول کیدل، د بېلگې په توگه په فرانسي کې به (دیوک)، (کینت) او (کینتس) او په انگلستان کې به بیا (لارډ) او (ارل) کارول کیدل، چې دا زیاتره وخت د دوی د درنښت لپاره د خلکو لخوا کارول کیدل.

د فیوډالیزم په وخت کې فرانسه د ۵۰ څخه تر ۶۰ برخو باندي ویشل سوي وه. د فیوډالیزم په دوران کې یو شمیر افتخاري جگړه مارانو شتون درلودی، چې د شوالیانو یا واسالیانو په نامه یادیدل. شوالیان به د فیوډالانو خواته ورتلل ترڅو دوی استخدام کړي، کله چې به دوی استخدام سول نو لومړی ډالی چې د فیوډالانو لخوا ورکول کیدل هغه محکمه وه، چې د (في) یانې ډالی په بڼه ورکول کیدل. د شوالیانو مهمه ځانگړتیا دا وه، چې دوی فیوډالانو ته وفاداره پاته کیدل او دا د دوی لپاره د شرم خبره وه، چې د خپلو فیوډالانو څخه تینسته وکړي.

ب- د فیوډالیزم دوهم پړاو:

د فیوډالیزم دوهم پړاو د ۸۰۰ز کال څخه بیا تر ۱۳۵۰ز کال پوري دی. پدې دوره کې نامتو فیوډال (پین) و. پین د نورو فیوډالانو څخه و غوښتل چې یا دده سره یو ځای سي او یا هم دده پر وړاندي د جگړې ډگر ته راووزي، چې په پایله کې یو شمېر فیوډالانو دده ملاتړ وکړ او یو شمېر نورو دده پر وړاندي جگړه پیل کړه. پین د فرانسي څخه روم ته راغلی او هلته یې یوه پراخه ساحه و نیول چې په هغه ځای کې یې لویه کلیسا جوړه کړه او اوس د واتیکان په نامه یادېږي.

د پین د مړینې څخه وروسته د هغه زوی (شارلماني) واک ته ورسیدی او د روم د امپراتوری په سر کې راغلی، په هغه وخت کې د روم په امپراتوری کې المان، فرانسه او د ایتالیا ځینې برخې شاملې وې که څه هم شارلماني او نور شوالیان چې شارلماني استخدام کړي وه، غیري مذهبي وه، خو بیا هم دوی د کلیسا سره سیاسي قدرت شریک کړ.

د شارلماني څخه وروسته دده زوی (پرهیزگاره لوی یا سپیڅلي لوی) د واک پر ګدی باندې کښیناستی. لکه څرنګه چې دده دنامه څخه معلومېږي دی یو مذهبي شخص و، ده کلیسا ته زیات سیاسي قدرت په لاس کې ورکړ. دده په وخت کې اروپا او هرج مرج زیات سو، ده ټول غیري اخلاقي کارونه بند کړل، تردې بریده ده سپیڅلتوب کوی، چې د خپل قصر بنځي یې ټولي کلیسا ته واستولي.

پرهیزگاره لوی د خپل ځان او حکومت لپاره مذهبي سلاکاران وټاکل او ددوی سره به یې سلاوي او مشوري کولي، همدارنګه ټولي هغه محکمې چې په جرمني کې یې لاسته راوړي وي، هغه یې کلیسا ته وسپارلي او د کلیسا مشرانو ته یې وویل چې دا محکمې شوالیانو ته ورکړي او د هغو څخه مالیه اخلی. په همدې ډول سره په اروپا کې مذهبي فیوډالان پر سر د قدرت سول او واک یې په لاس کې واخیستی. د لوی پرهیزگار د مړینې څخه وروسته د هغه دري زامن د واک د لاسته راوړلو پر سر باندې په خپلو منځونو کې سره ومبستل او اروپا یې په خپلو منځونو کې سره وویشل.

فیوډالي نظام تر ۱۳۵۰ ز کال پوري د اروپا پر زیاترو سیمو باندې واکمن و او زیاتره خلک یې تر خپلي واکمنۍ لاندې راوستي وه.¹

د فیوډالیزم تاریخ:

فیوډالیزم پر بشري ټولنه باندې د زرو کلونو په شاوخوا کې واکمني کړیده، له همدې کبله یې اغیز د نړۍ په ګوت ګوت کې تر سترګو کیدي، نو ددې لپاره چې د فیوډالیزم په مخبڼه باندې پوه سو، په لاندې ډول لنډه رڼا باندې اچوو:

¹- د کابل پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی لکچر نوټونه.

پیل؛

د فیوڊالیزم بنسټکاره تاریخي نښه کولای سو، چي په اتمه میلادي پیړۍ کي د فرانک د پاچا (کارولین جیان) په دوره کي پیدا کړو، د ده په دوره کي خلکو ته محکي د یو لړ شرایطو په نظر کي نیولوسره ډالی سولي او د ډالی په وخت کي به د خلکو ترمنځ ځیني تړونونه لاسلیک کیدل، چي دي کار په هغه وخت کي عمومیت پیدا کړ او وروسته یي د خان او بزگر ترمنځ پرايکو ولاړ یو سیستم منخته راوړ. که څه هم د دي نظام ځیني لرغوني نښي په روم او جرمني کي پیدا سویدی خو په اتمه پیړۍ کي د یوه ټولنیز-سیاسي مکتب په څیر رانښکاره سو.

فیوڊالیزم د فرانکانو په پرمختگ او پراخه کیدو سره زیاته وده وکړه او د ایټالیا سهیلي برخو او المان ته وغځیدی. وروسته ختیځو اسلامي محکو ته وخوځیدی او زیات هېوادونه یي ترخپل اغیزلاندی راوستل. اسپانیا ته فیوڊالیزم ډیر ژر فرانکانو ورسوی خو یوازي په شمالي برخو کي ټینگ سو او کله چي اسپانیا د مسلمانانو څخه ونيول سول نو په ټوله اسپانیا کي خپور سو. فیوڊالیزم په ډیر سرعت سره روان و او نور ماندانو هم په خپله ټولنه کي د فیوڊالیزم سازمانونه جوړ کړل او د دوی سره یوځای په (۱۰۶۶ز) کال کي انگلستان ته انتقال سو. فیوڊالیزم د انگلستان څخه سکاټلنډ او ایرلینډ ته انتقال سو.

فیوڊالیزم په زیاتو هېوادونو کي خپل شتون ثبوت کړ، خو ځیني هېوادونه هم موجود وه چي فیوڊالیزم یي ونه منی او بشپړ سلطنت پکښې واکمن سولکه هالنډ او بلژیک. د سیاسي نظام په نهمه

^۱ Carolingian

میلاډی پیږی، کي زیات پراخه سو او ډیر پرمختگ یی وکړ او په زیاتو هېوادونو کي یی فیوډالی سازمانونه منځ ته راوړل. ځکه چي پاچاهي حکومتونو د فیوډالیزم لپاره ډیره ښه زمینه مساعده کول. فیوډالانو په لومړیو کي د پاچا ډیر قدر کاوه خو وروسته د خپلواک کیدو په هیله سول، د لسمي میلاډی پیږی، څخه بیا تر دولسمي پیږی پوري فیوډالیزم ډیر پرمختگ وکړ او د ټولني په هره برخه کي ترسترگو کیدی.

لویدنه؛

فیوډالیزم د سیالانو د قواوو ترمنځ راغی، په ښارونو کي اقتصادي پرمختگ روان و او ښاریانو هم د خپل ارزښت لپاره یوه قوه را منځ ته کړه حتی په ځینو ځایونو کي ښاریانو د فیوډالانو په وړاندي فوځونه جوړ کړي وه. د بلي خوا کلیسا هم پر فیوډالیزم باندي ټینگ یرغلونه پیل کړل؛ ځکه چي فیوډالان غیری روحاني سوي وه او روحاني ارزښت ته یی په سمه سترگه نه کتل. فیوډالیزم تر دیارلسمي پیږی پوري ښه واکمني درلوده خو وروسته د نړی په گوت گوت کي یی پروړاندي غبرگونونه راپورته سول. په ځانگړي ډول په اروپا کي د رنسانس د دوری په پیل کیدو سره فیوډالیزم کمزوري سو، انگلستان تر صنعتي انقلاب پوري یی لا دوام وکړ خو د فرانسې د لوی انقلاب په راتلو سره بیخي له منځه ولاړی.

کاپیتالیزم⁽¹⁾

دا اصطلاح د لاتینی ژبې د (کاپیتالیوم⁽²⁾) څخه اخیستل سویده، چې د سرمایې او شتمنی په مانا ده. کاپیتالیزم ته په پښتو کې پانگواله او په پارسو کې سرمایه داري نظام هم ویل کیږي. پانگواله نظام د مډرن وخت لاسته راوړنه ده، چې ټول اقتصادي فعالیتونه د خلکو لاسونو ته وراچوي او د ځانې ملکیت ملاتړ کوي. پدې سیستم کې ځانې ملکیت شتون لري او د اقتصادي ازادو سیالیو پربنسټ د گټو د لاسته راوړلو په موخه فعالیت کوي.

سرمایه داري نظام د اسی یو سیستم دی چې په هغې کې تولیدي وسایل لکه مخکه، فابریکې، تصدې، دوکانونه، کاروباري ادارې، او نور تولیدي سامان الات دخلکو فردي ملکیت دي او اشخاص کونښن کوي چې تولیدي وسایل د زیاتو گټو د لاسته راوړلو لپاره وکاروي او ددې واک لري چې دنوري پانگې د لاسته راوړلو لپاره دخپلو وسایلو څخه گټه واخلي. پدغه سیستم کې د عرضي او تقاضا قوه په ازاده توگه په کاروړل کیږي او د اقتصادي بنسټیزو مسایلو لکه

¹ -Capitalism.

² Capitellum.

څه تولید سي؟ د چالپاره تولید سي؟ کله تولید سي؟ او تولید د مؤلدينو ترمنځ څرنگه وويشل سي؟ په سرمایه داري نظام کي دغه مسایل د قیمتونو د مکانیزم له لاري حل کيږي يانې پدي اقتصادي نظام کي د عرضي او تقاضايو ځای والی د قیمتونو نظام تعینوي. د هر شي قیمت په مارکیت کي د عرضي او تقاضا په واسطه په ازادانه ډول ټاکل کيږي او دولت په اقتصادي چارو کي لاسوهنه نه کوي. د تولید کونکو د سیالیو په پایله کي دا جناسو قیمتونه ټیټيږي او په ښه کیفیت سره اجناس بازار ته عرضه کيږي.

کولای سو چې سرمایه داري نظام په لاندې ډول تعریف کړو:

سرمایه داري نظام داسي یو سیستم څخه عبارت دی چي هغه په شخصي ملکیت باندې ولاړوي او پدي سیستم کي تولیدي وسایل او اقتصادي فعالیتونه د شخصي گټي لاسته راوړلو لپاره په کار وړل کيږي. په نني وخت کي په امریکا، غربي اروپا او داسیا په زیاترو هیوادونو کي داسستم مروج دي.

داسیستم چي د اقتصاد د بازار په نامه هم یاديږي د صنعتي انقلاب (۱۷۵۰-۱۸۵۰ز) په وخت کي پر لويديځه اروپا او امریکا باندې واکمن

سو او په کرار کرار سره د نړۍ نورو هېوادونو ته هم وځوځیدی.

د کاپیتالیزم اصطلاح مارکسیستانو زیاته وکارول او دوی په نړیواله کچه باندې مشهوره کړه، دوی پدي آند وه، چي کاپیتالیزم هغه اقتصادي سیستم دی، چي ځانې ملکیت د اقتصاد او سیاست د سرنوشت ټاکونکی دی، همدارنگه ددوی په اند په کاپیتالیزم کي شتمني پور واکمن دی او شتمن خپله شتمني د کارگرانو د کار د زبېناک څخه لاسته راوړي.

له نظري اړخه کاپیتالیزم د معاصر وخت لاسته راوړنه ده، په معاصر وخت کې وگړپالنه زیات ارزښت لري او کاپیتالیزم هم په اقتصادي برخه کې د وگړپالنې ملاتړ کوي. یانې کاپیتالیزم غواړي، چې وگړي باید ځاني ملکیت ولري او د خپل ملکیت د زیاتوالي د پاره هڅه وکړي، همدارنگه نه غواړي، چې دولت د ټولني په اقتصادي چارو کې لاسوهنه وکړي.

لکه څرنګه چې (ماکس وبر) پدې آند دی، چې په ظاهري بڼه په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې د پروتستانت غورځنګ او دیني اصلاحات د کاپیتالیزم په پرمختګ او پیاوړتیا کې مهم رول ولوبوی. پروتستانت په مذهبي برخه کې د وگړپالنې پر آندونو باندي ولاړ دی. پروتستانت د مسیحت هغه آرونه، چې خلکو ته یې ځاني ملکیت نه ورکوی له منځه یوړل او وگړې یې د ځاني ملکیت او شتمنۍ د لاسته راوړلو لپاره وهڅول. دوی شتمني الهي سپیڅلتوب وګڼل او د شتمنۍ لاسته راوړل یې سپیڅلي لاره وګڼل. همدارنگه دولتونه او وگړې یې د ځاني ملکیت ملاتړ ته وهڅول.

همدارنگه لیبرالیزم هم د کاپیتالیزم سره اړېکي لري، کولای سو، چې کاپیتالیزم ته (اقتصادي لیبرالیزم) هم ووايو، له همدې کبله ویلای سو، چې د لیبرالیزم فلسفه، سکولاریزم (پردي باندي باور، چې سیاست او دین باید سره بېل سي) او نور د کاپیتالیزم تراغیزلاندي دي او ټینګې اړېکي ورسره لري. په لنډ ډول ویلای سو چې د اروپا د رنسانس څخه وروسته ازاد بازار او کاپیتالیزم په نړیواله کچه پرمختګ کړی دی.

د کاپیتالیزم بښکې:

په کاپیتالیزم کې یوڅه بڼه والی سته چې موربې په لاندې ډول په گوته کوو:

الف: جمهوري نظام دی:

په دې مانا چې په دې نظام کې تولیدونکي د هر ډول توکو په هره اندازه تولیدولو کې ازادې لري او همدارنگه لگښت کونکي د خپلې خوښۍ سره سم د هر ډول توکو د اخیستلو لپاره ازادې لري په دوي باندې د هیڅ لوري څخه بندیز او پابندي وجود نلري.

ب: خودکاره نظام دی:

کاپیتالیزم یو خودکاره نظام دی؛ ځکه چې د دې نظام د چلولو لپاره هیڅ حکومت یا مرکز ته اړتیا نسته د دې نظام د بریالیتوب او پرمختګ په خاطر دولت هیڅ پلان نه جوړوي او یواځې د قیمتونو میکانیزم پدې نظام کې مرکزي رول لوبوي د توکو عرضه او تقاضا او اقتصادي معاملات د قیمتونو له لارې پخپله ټاکل کېږي.

ج: نوي تکنالوژي او اختراعات:

په کاپیتالیزم کې تولید کونکې د زیاتي ګټې د لاسته راوړلو په موخه د نوو او مډرنو وسایلو او تکنالوژي څخه ګټه اخلي چې په پایله کې نوي اختراعات رامنځته کېږي. همدارنگه تولید کونکې د مختلفو توکو د تولید زیانونه پخپله غاړه اخلي چې په پایله کې د اقتصادي پرمختګ لامل ګرځي.

د: د تولیدي وسایلو غوره کارونه:

په کاپیتالیزم کې وګړو ته د وسایلو د ځانې کارونې حق ورکړل سوي دي. همدارنگه تولید کونکي د ازادې سیالۍ پربنسټ توکي او کالا

تولیدوي او هغه بیا مارکیټ ته عرضه کوي. د همدې خپلواکو سیالیو پر بنسټ تولید کونکي هڅه کوي، چې تولیدي وسایل پداسې ډول و کاروي، چې تولیدي لگښت یې کم او کیفیت او کمیت یې زیات سي له همدې کبله وسایل په نړیواله کچه په غوره توګه کارول کېږي.

ه: په اقتصادي چارو کې دولت نه لاسوهنه:

په کاپیتالیزم کې دولت په اقتصادي چارو کې لاسوهنه نه کوي. تولید کونکي هغه توکي تولیدوي، چې لگښت کونکې یې غواړي همدارنګه لگښت کونکي د لگښت په کولو کې هم خپلواک دي او تولید کونکي هغه توکي نه تولیدوي، چې لگښت کونکي اړتیا ورته نلري. نو پدې ډول دولت په اقتصادي چارو کې لاسوهنه نه کوي.

و: د پانګې اچونې زیاتوالي:

په دې سستم کې سرمایه داران، صنعت کاران، تولید کونکي او سوداګر د ګټې د لاسته راوړلو لپاره د هر ډول کاروبار آزادي لري تر څو د خپل ژوند کچه لوړه کړي او د مرګ څخه وروسته خپله ټوله شتمني خپلو وارثانو ته انتقال کړي. پدې ډول د ګټو د لاسته راوړلو عملي ته دوام ورکوي او یو څه اندازه ګټه پس انداز کوي او زیرمه سوي پانګه د نوي پانګې اچونې لپاره په کار اچوي.

د کاپیتالیزم نیمګړتیاوي:

په کاپیتالیزم کې یو شمېر نیمګړتیاوي موجودې دي چې موږ یې ځینې په لاندې ډول را اخلو:

۱: سرمایي ته تر انسان لوړوالی ورکول:

پدې نظام کې ځانې ملکیت او شتمنې مرکزي رول لري، شتمن پور خپله شتمني، جايداد او سوداګری ته تر انساني کراماتو زیات ارزښت

ورکوي. شتمن پور یوازي هغه کار کوي چي زیاته گټه لاسته راوړي او خپله سرمایه خوندي وساتي که څه هم انساني حقوق تر پښو لاندې کيږي. پداسې اقتصادي فعالیتونو لاس نه پوري کوي چي د ټولني سوکالي پکې موجوده وي بلکې هدف یې یوازي د خپلي گټې لاسته راوړل وي.

۲: پر سوداگریزو اعلاناتو بیخایه لگښت:

په کاپیتالیزم کې لویه نیمگړتیا داده، چي تولید کونکي د خپلو توکو د خرڅلاو په موخه په سوداگریزو اعلاناتو باندې لاس پوري کوي، چي دغه ټول لگښتونه د توکو پر بیو باندې اچول کيږي او د لگښت کونکو څخه اخیستل کيږي. دغه اعلانات ټولني ته هیڅ گټه نلري، په زیاته اندازه ملي شتمني ضایع کيږي او ټولنه زیانمنه کيږي.

۳: تولیدي وسایل په محدودو لاسونو کې غورزدل:

کاپیتالیزم تولیدي (عمومي) گټې په نظر کې نه نیسي، بلکې د شتمن پور، چي تولیدي وسایل په لاس کې لري، تر څنګ درېږي، دغه شتمن پور له یوې خوا خپلي پانگې اچوني ته پراختیا ورکوي او له بلې خوا واره واره سوداگر او کاروباري کسان د سوداگری له ډگره باسي او پدې توگه مارکیټ تر خپل کنټرول لاندې راولي، چي په پایله کې په احتکار باندې لاس پوري کوي، چي دا کار د ټولني په زیان تماميږي او پانگه او شتمني یوازي په یو څو لاسونو کې لویږي.

۴: د مزد ټاکل:

په پانگوالي نظام کې د مزد په ټاکنه کې انساني عاطفه او زړه سوي نه وي او په کارگر هم د عرضي او تقاضا قانون جاري کيږي او د کار مزد د تولید کونکي لخوا پخپله خوښه ټاکل کيږي.

۵ : اقتصادي بحران :

په پانگوال نظام کي صنعت، فابريکي او تصدي شرکتونه د پانگوالو په ځانې ملکیت کي وي. همدارنگه تولید کونکي د اسي توکو په تولید کي سيالې کوي، چي د خلکو مخه ورته زیاته وي او د توکو د تولید لپاره کوم منظم پلان نه لري. له همدې کبله د توکو عرضه د تقاضا په نسبت زیاتیري او تولید کونکي د توکو په زیرمه کولو لاس پوري کوي. کله چي کالا او توکي زیرمه سول، د کالیو قیمتونه کمیږي او مولدين تولید کموي، چي په پایله کي بیکاری رامنځته کیږي، اقتصادي بحران منځته راځي او اقتصادي پرمختگ او پیاوړتیا له منځه ځي.

۶ : دکڼي او عاید غیر عادلانه ویش :

سرمایه داري نظام د دولت د غیر عادلانه ویش سبب گرځي، یانې دولت د محدودو پانگوالو په لاس کي وي او هغوي په صنعت، فابريکو، تصديو او پانگه منگولي لگوي، غریب استثماروي او کارگران په کم مزد کار کولو ته مجبوروي. پانگوال د خپلي پانگي په کاراچولو سره نوره زیاته شتمني لاسته راوړي او کارگران د کم مزد په حاصلولو سره نورهم غریب کیږي چي په پای کي د دولت په غیر عادلانه ویش سره د ټولني سکون له منځه ځي.

۷ : د توليدي وسايلو بیخايه کارول :

په سرمایه داري نظام کي توليدي وسايل په مناسبه توگه نه کارول کیږي؛ ځکه چي تولید کونکي په عمومي توگه هغه توکي تولیدوي، چي زیاته گټه ولري اوله همدې امله د سرمایه داره پور د خواهشاتو

مطابق توکي لکه د عیش او عشرت سامان الات تولیدوي خو د بېوزله پور د اړتیا وړ توکو تولید تیت ساتي. پداسي حال کي چي که د سرمایه داري پور لپاره د عیش او عشرت د توکو د تولید پر خای د بېوزله پور لپاره د اړتیا وړ توکي تولید سي؛ نو په تولیدي ډول به په گرده ټولنه کي د تولید د عواملو څخه زیاته گټه واخیستل سي؛ ځکه د عیش او عشرت د پوره کولو پر خای د ژوند د بنسټیزو اړتیاوو پوره کول زیاته گټه لري. خو پدي نظام کي د تولید عوامل د اړینو موخو پر خای د بي ارزښتنه او نا اړینه موخو لپاره کارول کيږي.

۸ : فردي ازادي وهمي بڼه لري :

په سرمایه داري نظام کي فردي ازادي وهمي بڼه لري نه ریښتني، د بیلگي په ډول یو کارگر د خپل کار په ټاکنه کي ازادي نلري؛ ځکه ده ته په مناسب مزد کار نه پیدا کيږي چي پدي صورت کي کارگر مجبوراً په لږ مزد سره کار کوي.

د کاپیتالیزم ځانگړنې:

د کاپیتالیزم یو شمیر ځانگړنې پدي ډول په گوته کولای سو:

۱. تولیدي وسایل د ځاني ملکیت برخه گرځول:

کاپیتالیزم ټول تولیدي وسایل د خلکو لاسونو ته وراچوي او ځاني ملکیت او شتمني بیا وړي کوي. کاپیتالیزم د سوسیالیزم پر خلاف دولت ته شتمني نه ورکوي او نه هم په اقتصادي چارو کي د دولت لاسوهنه مني.

۲. اقتصادي بازار:

په کاپیتالیزم کي د اقتصاد بازار پلی کيږي.

۳. د کار وېشنه:

د کاپیتالیزم څخه مخکې دورو کې اقتصاد سیمه ییز اړخ درلودی او کورنیو یوازې هغه څه تولیدول، چې هغو ته یې اړتیا درلوده، همدارنگه سیمه ییزو بازارونو تبادلوي بڼه درلوده. پدې وخت کې د کار وېشنه په سختۍ سره معلومیدل او داسې رواج و، چې هره کورنۍ د خپلو لومړنیو اړتیاوو د پوره کولو لپاره باید بېلابېل کارونه ترسره کړي. خو کاپیتالیزم د (کار د ویشني) پر بنسټ کار تخصصي کړ او توکي او کالا د بازار د غوښتنو سره سم تولید سول، چې د بازار غوښتنه او اړتیا خپله د تولید د میزان ټاکونکې ده. همدارنگه د بېو ټاکنه هم د عرضي او تقاضا پر بنسټ باندي کېږي.

۴. خپلواکي سیالی (ازاد رقابت):

د توکو او شیانو په تولید کې خپلواکي او ازادي سیالی د کاپیتالیزم بله ځانګړنه ده، د کاپیتالیزم د ملاترو په آند ازادي سیالی کولای سي، چې تولید زیات کړي، د شیانو بېي کمی کړي او کیفیت ښه کړي. د کاپیتالیزم څخه مخکې دورو کې عرف او عاداتو د توکو بېي ټاکلې. په اقتصادي فعالیتونو کې د خپلواکیو شتون کولای سي، چې ((په اقتصادي چارو کې د دولت لاسوهنه راکمه کړي)).

۵. د ګټې (سود) اصل:

سود هم د کاپیتالیزم یوه ځانګړنه ده، کاپیتالیزم تر هر بل اقتصادي سیستم زیات د سود او ګټې زمينه برابروي. کاپیتالیستي اقتصاد د کار او سوداګری ازادي، د شتمنۍ او مالونو ټیکاو او ازادي او د تړونو ازادۍ ساتي، چې دا پخپله د سود او ګټې د لاسته راوړلو لپاره

غوره زمينه برابروي. د کاپیتالیزم نوري ځانگړني به په تاريخي شاليد او پراوونو کې په گوته کړو.

د کاپیتالیزم شاليد او پراوونه:

مرکانټالیزم یا سوداگري د کاپیتالیزم لومړی پړاو گڼل کېږي. مرکانټالیستان نړيوال سوداگروه، چې په (۱۵ز) پېړۍ کې راپورته سول او په (۱۷ او ۱۸ز) پېړيو کې په اروپا او په ځانگړې ډول په انگلستان کې پياوړي سول. البته په مرکانټالیزم کې د وگړو تر اقتصادي پياوړتيا د دولت اقتصادي گټې او پياوړتيا ته زياته پاملرنه کيدل. مرکانټالیستي اقتصاد پر سوداگري او تجارت باندي ولاړ دی.

له تاريخي اړخه اروپايان د رنسانس (بيازيږيدني) څخه وروسته پدې تکل کې سول، چې خپل اقتصاد ته پرمختگ ورکړي او پياوړی يې کړي. پدې وخت کې د ځينو نوو مخکو لکه امريکا او داسې نورو په کشف سره اروپايانو د طلا، سپين زر او داسې نورو معادنونو ته لار پيدا کړه، چې پدې سره ددوی اقتصادي حالت پياوړی سو، چې همدا اقتصادي پياوړتيا ددې لامل سول، چې اروپايانو په خپلو مذهبي، اقتصادي، سياسي او ټولنيزو برخو کې اصلاحات راوستل.

مرکانټالیستانو قيمتي فلزات د شتمنی او ثروت ريښتني سرچيني وگڼلې او توليد او سوداگري يې هم د همدې سرچينو د لاسته راوړلو په موخه تر سره کول. ددوی په اند شتمني او اقتصادي واک د دولت سياسي واک زياتوي او د نورو دولتونو په نيولو کې دولت پياوړی کوي. په مرکانټالیستي اقتصاد کې د توکو بېي او د کارگرو مزد د دولت لخوا ټاکل کيدی. پدې وخت کې شتمنو وگړو د دولت د

سیاستونو او پیاوړتیا څخه هم ځانې گټه پورته کول او د دولتونو د ملي سیاستونو ملاتړ یې کاوه، چي په پایله کي یې د کاپیتالیزم د پیدایښت لومړني شرایط منځته راوړه. همدارنگه د ځانگړې پیسې د سیستم منځته راتگ اقتصادي پراختیا منځته راوړه او دهغو قوانینو په پیدایښت کي یې مرسته وکړه، چي د کاپیتالیزم ملاتړ یې کاوه.

د (۱۸ز) پیړۍ د نمایې څخه وروسته مرکانتالیستي (سوداگریزې سرمایه داری) خپل ځای وه (صنعتي سرمایه داری) ته پرېښودی. پدې وخت کي د پخوانیو سوداگرو ځای نوو صنعتي شتمنو ونيوی. همدارنگه پخوانیو سوداگریزو اعلاناتو او مقرراتو خپل ځای نوو صنعتي سیالیو او فعالیتونو ته پرېښودی. پر دې سربېره بانکداری، صنعتي پراختیا او فابریکو پرمختگ وکړ او کاغذي پیسود پخوانیو زرینو او سپینو زرو پیسو ځای ونيوی.

کاپیتالیزم د (۲۰ز) پیړۍ راپدېخوا یوه نوې پړاو ته ورننوتی دی او د اروپا او امریکا څخه یې د نړۍ نورو برخو ته هم ځان رسولی دی^(۱).

۱- عبد الرسول بیات و جمع نویسنده گان، فرهنگ واژه های، ص ۳۱۳-۳۱۲

کارپوروتوکراسی⁽¹⁾

دی نظام ته صنفی حکومت هم ویل کیږي، په صنفی حکومت کي د واک زیاته برخه د لویو شرکتونو او اتحادیو په لاس کي وي. په ټولیز ډول د سیاسي واک د پلي کولو سترې مراجع لوی شرکتونه او اتحادیې وي.

په صنفی حکومت کي د حکومت اقتصادي او سیاسي پالیسی د سرمایه دارانو او لویو شرکتونو لرونکو لخوا جوړیږي، دوی هڅه کوي، چې د خپلو اقتصادي ځواکونو پر بنسټ د ټولني سیاسي قدرت مهار کړي، له همدې کبله اقتصادي ځواک تر سیاسي ځواک اړین گڼل کیږي او زیاتره وخت سیاسي قدرت د اقتصادي قدرت تابع وي. په صنفی حکومت کي د ډیموکراسۍ خلاف د خلکو رایو او ټاکنو ته ارزښت نه ورکول کیږي، بلکي لوی شرکتونه د ټولني سیاسي قدرت په لاس کي اخلې، دا شرکتونه هڅه کوي، چې د انحصاراتو پر بنسټ نور کوچني شرکتونه منحل کړي او خپل اقتصادي جرړي د ټولني په هره برخه کي خپري کړي.²

¹ - Corporotocracy.

² - English Social Wikipedia.

په صنفی حکومت کي ټولي سياسي چاري او د ټولني عمومي چاري د شخصي گټو پر بنسټ پر مخ بيول کيږي. ځکه چې لوی شرکتونه او د شخصي گټو اتحاديي تل کونښن کوي، چې پانگه د پانگي لپاره ولگوي او د زياتو گټو د لاسته راوړلو په موخه گامونه واخلي، همدارنگه سياستوال او سياسي کړي هم د دوی په خدمت کوي او ټولي سياسي لوبي د لوی شرکتونو او اتحاديو د موخو د لاسته راوړلو لپاره کار کوي.

کارپوریتیزم:

دا هغه ټولنيز سازمان دی، چې وگړي بايد په يوه صنف يا گروپ پوري تړلي وي، دا صنفونه د بېلابېلو ځانگړنو او آرونو پر بنسټ جوړيږي، چې د گله وگټو وگړي په يوه صنف کي سره راټوليږي او خپلي گډي موخي تعقيبوي.

کالونیزم⁽¹⁾

دا سیاسي، فلسفي او مذهبي تلنلاره په شپاړلسمه پيړۍ کې د فرانسې د رفورمر (ژان کالوين) تلنلارې ته ويل کيږي، کالوين په (۱۵۴۱ز) کال کې ژنوا ته د مذهبي اصلاحاتو په موخه وبلل سو، چې هلته يې اصلاحات منځته راوړه او د ژنوا په کلیسا کې يې غوره ډسپلين او نظم راوستی.

د کالوين آندونه وروسته هالنډ، سکاټلنډ، امریکا او دنړۍ نورو برخو ته ورسيدل، خو هلته يې بله بڼه واخيستل او دده د اصلي آندونو ته يې بدلون ورکړ، چې همدا بدلون دده د شهرت لامل وگرځيدی. د کالونيزم لومړنيو آندونو د سياسي واکمنانو پر وړاندې پاڅون او غبرگون نه خوښوی او د ليبراليزم په خلاف و. همدا رنگه مشروطه حکومت او د استازولۍ حکومت ملاتړ يې کاوه، هرځای چې د کالونيزم د آرونو پر بنسټ حکومت جوړ سو دی، نو تيوکراسي حکومت يې، چې د اليگارشي حکومت يو ډول و، منځته راوړی دی، چې خلکو پکښې هيڅ څه ونه درلودی او پاپانو پکښې د عامه خلکو پر وړاندې پور جوړ کړی دی. يانې په ټوليز ډول زور واکه، ارتجاعی او

¹ - Calvinism.

استبدادي حکومت ځيني جوړسوی دی. خپله په ژنواکي دکالوين حکومت او د امریکا په (ماساشوستس) ایالت کي دکالونیزم (پیوریتانو) حکومت چي دکالونیزم د آندونو پربنسټه جوړسوی و، هم همدا ځانگړنې یې لرلې. خوددي برعکس کالونیزم کليساگانو په هالنډ، سکاټلینډ او د امریکا په ځینو برخو کي دکالونیزم د حق فرضیه خپره کړه.

کالوين د لوتر په خیر پدي آند و، چي خلک باید په پتو سترگو دخپل دولت امرونه ومني، خو په کالونیزم کي پردي ټکي باندي ټېنگارونه سو. همدارنگه کالوين پرتاکنو باندي هم باور درلودی، دا پداسي حال کي ده، چي له یوي خوا دی وگړو ته د سیاستوالو د ټاکنې حق ورکوي او له بل پلوه خلک په پتو سترگو دکالونیزم ملاتړ ته رابولي، چي دا پخپل ذات کي دوي متضادي او ټکر لاري دي.

کالونیزم په سکاټلینډ کي داستازولی حکومت دکالونیزم یوازې پربنسټه دی، چي د ارزښت څخه خالي ندي. کالونیزم یوازې پربنسټه باندي نه و ولاړ او د سلطنت لوري ته یې میل نه درلودی. کالوين پدي آند و، چي سیاسي واک باید د روحانې واک تابع وي او روحانې ځواک ته یې پربندي ځواک باندي لوړوالی ورکوی. دکالونیزم سیاسي افکارو او تلنلاري زیاتره اشرافي (اریستوکراتیک) اړخ درلودی.

په فرانسي کي دکالونیزم لپاره دوي اصطلاحگاني یانې (کالونیزم) او (ژزوویت) کارول کیدلي، چي دواړو یوه مانا ورکول، او دواړو د روحانې ځواک د پیاوړتیا په موخه دنیوي او جسمي واک اړین گڼی^(۱).

۱- دکتر بهالدين پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ ش، ص ۱۴۵-۱۴۶.

کلتویزم^(۱)

کلتویزم گډو هڅو او همکاريو ته ویل کیږي، یانې ټولنیز سیستم باید د وگړو د گډو همکاريو لخوا کابو سي، د دې مکتب پر بنسټ وگړي د ټولني خڅه بهرندي او د ټولني تر امر لاندې باید ژوند وکړي. همدارنگه د ټولني ټوليزي گټې باید تر وگړيزو او فردي گټو مقدمي وگڼل سي. له همدې کبله د ټولني توليدي وسايل باید د ټولني په واک کې ورکول سي، نه د افرادو په لاس کې چې د خپلو ځاني گټو لپاره کار کوي.

دا سیاسي آند د لومړي ځل لپاره د وگړپالني پروړاندې په (۱۸ز) پیړۍ کې وکارول سو. دا اندونه د وگړپالني د اندونو پروړاندې پېښ سوي دي، لکه څرنگه چې د وگړپالني اندونه ځاني حقوقو ته لومړیتوب ورکوي او وگړی ټولنیز واحد گڼي، خود کلتویزم سیاسي مکتب بیا د ټولني حقوقو ته لومړیتوب ورکوي او فرد د ټولني غړی گڼي. د کلتویزم پر بنسټ ټولنيزي چاري باید د وگړو په

(1) - Collectivism

همکاریو او گډو هلو ځلو د اتوریټاریانو⁽¹⁾ او استبدادي رژیم تر واک لاندې ترسره سي.

کلکتویز د ټولني پر ټولیزو گټو باندې د کمونیز او سوسیالیزم گډه څارنه غواړي، چې د ټولني ټوليزي گټې د هر وگړې په گټه دي او د هر وگړې گټې پکښې خوندي کېږي. یوې خبرې ته باید اشاره وسي، چې د ټولني ټولیز ملکیت او گټې یوازې د دولت ملکیت او گټو ته نه ویل کېږي، بلکې ټولو هغو گټو ته ویل کېږي، چې د ټولني په ټولو وگړو پورې اړه ولري. که څه هم د دولت مالکیت د ټولو وگړو مالکیت دی خو دا د ټولني د ټولو گټو او مالکیت یوه برخه ده.

د کلکتویزم اصطلاح زیات وخت د (توتالیټاریانیزم) سره یوډول کارول کېږي خو دا دوهمه اصطلاح تر کلکتویزم په پراخه مانا سره کارول کېږي. د کلکتویزم اندونه په لومړي ځل د روسو په ټولنیز تړون او دهگل په لیکنو کې وموندل سول. د روسو په اند فرد په ریښتني ډول د ټولني غړی دی او د فرد ریښتني خپلواکي د ټولني په غړیتوب کې ده، روسوزیاتوي چې فرد باید د خپلو گټو د ساتلو په موخه ټولني ته و سپارل سي. پداسې حال کې چې ټولني ته سپارل کیدل د وگړي د طبیعي غوښتنو په خلاف ده. روسو په عملي ډگر کې پدې اند دی، چې ټولیزه اراده د وگړو په ډیرو رایو باندې ټاکل کیدای سي. هگل په خپله سیاسي فلسفه کې د وگړو ریښتني خپلواکۍ د دولت

1- اتوریټاریانیزم هغې فلسفې او سیستم ته ویل کېږي، چې وگړي خپلواکۍ په تیوریکې او عملي بڼه په بشپړ ډول د حکومت تر واک لاندې بولي. دا سیاسي مکتب پدې کتاب کې تر خپلواک عنوان لاندې لوستل کېږي.

قوانینو او دولتي سازمانونو ته په سپارل کیدو کي گڼي. د هگل د اندونو پر بنسټ دولت د ټولنیزو اخلاقو تر ټولو غوره بنکارندوی دی. په اقتصادي چارو کي کلکتویزم دولت پر ټولو تولیدي وسایلو باندي برلاسی بولي او موخه یې داده، چي دولت باید پر ټولو اقتصادي چارو باندي کنټرول پیدا کړي. همدارنگه کلکتویزم په اقتصادي برخه کي د لیسه فیر، کاپیتالیزم او خپلواکو سوداگریو سره په ټکر کي دی.

د کلکتویزم اصطلاح د سوسیالیستانو د لومړي کنگري (۱۸۶۹ز کال) پر مهال رواج پیدا کړ او د سوسیالیزم سره یې ډیره نژدي اړیکي پیدا کړي. داسي فکر کيږي، چي په سوسیالیزم کي د مارکس او فرودن د سیاسي مکتبونو تر منځ دا دریم سیاسي مکتب دی، چي موخه یې د داسي سوسیالیزم یا کمونیزم ترتیبول وي، چي بنسټ یې پرواک او قدرت نه وي ولاړ، بلکي پر ټولنیزو همکاریو باندي ولاړ وي. په معاصره نړۍ کي کلکتویزم پر څلورو برخو ویشل سوی دی: لومړی، سوسیال ډموکراسي، دوهم، سوسیالیزم، دریم، کمونیزم او څلورم فاشیزم، ددي څلورو سیستمونو څخه یوازي سوسیال ډموکراسي تر یوه بریده گډونیز (اشتراکي) اړخ لري.

کلیپتوکراسی^(۱)

دا اصطلاح د لرغوني يوناني ژبي د دو کلمو ترکیب دی، چي (کلیپتو^(۲)) د غله یا غلو په مانا دی او (کراسی^(۳)) د حکومت یا واکمنۍ په مانا ده، نو په اصطلاح کلیپتوکراسی د غلو حکومت ته ویل کیږي.

کلیپتوکراسی هغه سیاسی رژیم دی، چي واکمن پور (حکومت) په رشوت او اختلاس باندي بوخت وي او سیاسی واک او اقتصادي سرچیني یوازي د خپلو ځاني شتمنیو د زیاتوالي لپاره کاروي. پدي سیاسی رژیم کي د هېواد لپاره د زړه د اخلاصه کار نه کیږي، بلکي هر چارواکی یوازي د خپلو گټو د زیاتوالي لپاره د تیر ایستني، درواغو، چل، زور او نورو لارو څخه واکمني کوي. تل بیت المال (ملي شتمني) د واکمنو لخوا د ځاني شتمنۍ په څیر کارول کیږي.

کلیپتوکراسی هغه وخت څرگندیږي، کله چي واکمن پور په رشوت او اختلاس (د ځاني گټو لپاره د دولتي توکو کارول) باندي بوخت وي،

1 - Kleptocracy.

2 - Klepto.

3 - Cracy.

ددی سیاسی رژیم نښی زیات وخت په دیکتاتورۍ، اولیگارشی، نظامی او نورو اوټو کراتیکو او هغو حکومتونو کې ترسترگو کیږي، چې واسطه او ځانې اړې کې پکې واکمنې وي. په کلیپتو کراسۍ کې دولتي شتمنۍ او د واکمنانو ځانې شتمنیو ته په یوه سترگه کتل کیږي، یانې واکمنان دولتي شتمنۍ د ځانې گټو او عیاشیو لپاره هم کاروي.

یو شمیر کلیپتو کراتیک واکمنان هڅه کوي، چې ملي شتمني د بانکي حسابونو دلاري خپلو ځانې حسابونو ته په بهر کې ولیردوي، ترڅو د واکمنۍ څخه وروسته یې و کاروي، چې بیلگي یې په نړیواله کچه زیاتي دي، د بیلگي په توگه په جرمني کې په (۲۰۰۴ز) کال کې د یوې موسسې لخوا د پیسو د لیرد په اړه یوه سروی خپره سول، چې د اندونیزیا پخواني ولسمشر (سوهارتو) د (۱۵-۳۵) ملیارده ډالرو پوري شتمني درلوده، همدارنگه د نایجریا پخواني ولسمشر (ساني اباچا) د (۲-۵) ملیارده ډالرو پوري شتمني درلوده، پردي سربره پدي سروی کې د زیاتو نورو ولسمشرانو شتمني هم یاده سویده.

د یوه بل راپور له مخې د فلسطین پخواني ولسمشر (یاسر عرفات) د (۱-۱۰) ملیارده ډالرو پوري شتمني درلوده او د پاکستان ولسمشر (اصف علي زرداری) یوازي د سویس په بانک کې دوه (۲) ملیارده ډالر لري.

کلیپتو کراسی په ټولیز ډول په مخ پرودي هېوادونو کې زیاته ترسترگو کیږي؛ دا ځکه، چې پدي هېوادونو کې پیسې زیات وخت پر داسې پروژو باندي لگول کیږي، چې په دقیق ډول حساب ورته کول ناشوني وي او یا هم د عایداتو اندازه او لگښت نامعلومه وي.

کلیپتوکراسی سیاسی رژیم په ټولیز ډول د اولس د ژوند پر کچه او د هېواد پر اقتصادي، سیاسي او مدني حقوقو باندي ډیر منفي اغیز بندې. په هېواد کي د وگړو ترمنځ برابري له منځه ځي، عدالت نسبي ټینګیدلای، هرچاته خپل حق نه رسیږي او د بیوزلو او بدایو ترمنځ ډیر واټن رامنځته کیږي. پر دي سربیره په هېواد کي بهرنۍ پانګه اچونه ټکنۍ کیږي، د کورنیو سوداګریزو توکو لپاره مارکنسیت نه پیدا کیږي او بهرنۍ سوداګري کمزوري کیږي.

په کلیپتوکراسۍ کي د هغو پیسو څخه، چي د هېواد دوگړو څخه د مالي په بڼه راټولېږي، ناوړه گټه اخیستل کیږي او دواکمنانو د ځاني شتمنۍ په بڼه کارول کیږي، لنډه داچي د کلیپتوکراسۍ سیاسي نظام داسي جوړ سوی دی، چي د عامه اولس ژوند په هر اړخیز ډول ورځ تر بلي کمزوری کیږي او د ژوند کچه یي راټیټیږي. یوازي د یو څو چارواکو او واکمنانو جیبونه پکې ډکیږي.

کلیپتوکراسۍ ته ورته یو شمیر نور اصطلاحات هم کارول سویدي، د بیلګي په توگه د (نارکو کلیپتوکراسۍ)⁽¹⁾ اصطلاح د هغو غلو حکومت ته ویل کیږي، چي د تاریا کو او قاچاق پر بنسټ واکمني پلي کوي، دا اصطلاح د لومړي ځل لپاره د امریکا د بهرنیو چارو د کمیتي لخوا د پانامي د سیاسي رژیم لپاره و کارول سول. همدارنگه د روسي (ډانیل کیمیج) لخوا د (کنیردوکراسۍ)⁽²⁾ اصطلاح کارول سویده، هغه حکومت ته ویل کیږي، چي موخه یي د سوداګریزو توکو لاسته راوړل وي او هم د (کریماتیسمینو کراسۍ)⁽³⁾ اصطلاح بیا هغه

¹ -Narcokleptocracy.

² -Kerdocracy.

³ - khrematisamenocracy.

سياسي مکتبونه _____ کليپتوکراسي

حکومت ته ويل کيږي، چي د هېواد سوداگري د خپلو گټو لپاره کاروي⁽¹⁾.

¹ - English Social Wikipedia.

کمونیزم⁽¹⁾

د کمونیزم اصطلاح د لاتیني ژبي د (کمون⁽²⁾) څخه اخیستل سویده، چې د گډ (اشتراک) مانا ورکوي. کمونیزم ډیر لوی سیاسي مکتب دی چې د بشریت د پیداېښت سره سم پیل سوی دی، پدې ټولنیز-سیاسي نظام کې ټول مادي شیان د ټولني گډ ملکیت گډل سویدی او د ټولني هر غړی د (وړتیا) په اندازه کار کوي او د (وړتیا) په اندازه ددي مادي شیانو څخه گټه اخلي. کمونیزم د وگړو د شخصي سرمایي سره په خلاف کې دی، او د ټولني ټول اقتصادي وسایل د دولت په لاس کې اچوي. نو ځکه کمونیستي ټولنه پوریزه بڼه نلري، یانې خان او بیوزله پکښې نسته او ټول یو ډول ژوند لري. همدارنگه د ټولنیزو تضادونو مخه هم تر ډیره بریده نیول سویده.

کمونیزم ټولنیزه او سیاسي ایډیالوژي ده، چې د ټولني ټوله شتمني د خلکو گډ ملکیت گډل او ټول خلک په اقتصادي منابعو باندې شریک بولي، یانې د کمونیزم څخه موخه د ټولو اقتصادي منابعو (مخکه، تولیدي وسایل...) ملي کول دي.

¹- Communism

²-Commune

د کمونیزم په اړه آندونه د بشر په تاریخ کې ډیرې لرغونې ریښې لري، د بېلګې په توګه د افلاطون (خیالي ښار)، د توماس مور (اشتراکي ټولنه) او د زیاتو نورو پوهانو په آندونو کې د کمونیزم د ایډیالوژۍ ښې نښانې لیدل کېږي، خو نوی کمونیزم بیا د کارل مارکس د آندونو او تئلا رو پر بنسټ رامنځته سو، چې د مارکس د آندونو څخه سرچپنه اخلي. د مارکس د آندونو پر بنسټ ټولنه باید بې پوره وي او د ګډ ملکیت پر بنسټ خوځښت وکړي.

له تاریخي اړخه کمونیزم د مارکسیزم څخه زیاته مخبڼه لري، پداسې حال کې چې لومړنیو اشتراکي مکتبونو لکه سوسیالیزم، هیڅکله ځانونه کمونیستان نه بلل، که څه هم د دوی موخې کمونیستي وي، خو د کمونیزم اصطلاح یې نه کارول. د کمون اصطلاح د لومړي ځل لپاره په ۱۸۳۹ز کال کې په فرانسې وکارول سول او وروسته د رابرت اوون پلویانو په انګلستان کې هم رواج کړل^(۱). همدارنګه د کمونیزم اصطلاح بیا په ۱۸۴۱ز کال کې وکارول سول.

پر همدې بنسټ مارکس او انګلز په ۱۸۴۸ز کال کې د کمونیست مانیفیسټ نشر کړ. نوموړی مانیفیسټ د کمونیستانو د ټولني د مرانامې په بڼه ولیکل سو.

کمونیزم په خپله تاریخي مخینه کې هڅه کړیده چې ټولنیز غیږي مساوات له منځه یوسي او د وګړو لپاره په مساویانه ډول د ژوند اسانتیاوي برابري کړي، پدې ډول ټولنه کې هرڅه د انسان او انساني ښیګڼو لپاره کیږي. په کمونیزم باندې د ښې پوهیدني لپاره د هغو

^۱- داریوش اشوري، دانشنامه سیاسی، ص ۲۲۲.

پوښتنو څو ابونه تر مطالعې لاندې نیسو کوم چې د دې مکتب پلویانو ورته موندلې دي:

په کمونیزم کې تولید څه ډول دی؟ کمونیزم د ټولنیز تولید زیاتوالی او د کاري کچې لوړوالی د علم او فن د چټک پرمختګ پر بنسټ منځته راوړي. انسان په معاصرو او ځواکمنو تکتیکونو باندې سمبالوي. پر طبیعت باندې د انسان واکمني لوړې کچې ته رسوي او هڅه کوي چې طبیعي ځواکونه په زیاته اندازه د انسان تر واک لاندې راسي. اقتصادي سیستم په ډول تنظیموي، همدارنگه د طبیعي او مادي شتمنیو او انساني ځواک څخه په ډول د ټولني د غړو د غوښتنو او اړتیاو پر بنسټ گټه اخلي.

په کمونیزم کې د تولید موخه څه ده؟ د کمونیستي تولید موخه د ټولني بیله ځنډه پرمختګ او د ټولني د هر غړي د غوښتنو او اړتیاوو پر بنسټ د مادي نعمتونو ویشنه ده. همدارنگه ټول مادي نعمتونه د ټولني هر غړي ته د شخصي لگښت او تملک لپاره په بشپړ ډول په واک کې ورکول کېږي.

په کمونیزم کې ټولنیز پوړونه څه ډول دي؟ په کمونیستي ټولنه کې ټولنیز پوړونه نسته، ځکه چې پدې ټولنه کې د ښاریانو او کلیوالو ترمنځ هیڅ ډول اقتصادي، ټولنیز او د ژوند کولو توپيرونه نسته. په هره اندازه چې تولید کونکي پرمختګ کوي او د ژوند د اسانتیا لپاره زیات وسایل چمتو کوي په همغه اندازه کلی د ښاري کیدو په لوري پرمختګ کوي. د کمونیزم د بریا په وخت کې به د خلکو فکري او بدني هڅي سره وگڼدل سي او د خلکو د کلتوري او فني معلوماتو کچه

به لور په سي. پر همدې بنسټ کمونیزم هڅه کوي چې ټولنه د پوړيزي ویشني څخه وژغوري او د وگړو ترمنځ مساوات راوړي.

په کمونیز کې د وگړو ژوند او د ټولني سره اړیکې څه ډول دي؟
 کمونیزم په دوران کې په ټولنه کې د ټولو وگړو موقیعت مساوي دی. همدارنگه د تولیدي وسایلو سره اړیکې، د کار او د نعمتونو د ویش په اړه هم ټول وگړي تریو ډول شرایطو لاندې دي. ټول وگړي به په ټولنیزو چارو کې فعال، برابر او ازاد گډون کوي. د ټولني او فرد ترمنځ به د ټولنیزو گټو د ساتلو او د فردي نوبستونو او اړتیاوو د پوره کولو پر سرهمرغي رامنځته کیږي.

په کمونیزتي ټولنه کې به کار په څه ډول وي؟ کمونیزتي ټولنه چې بنسټ یې پر پیاوړي کنټرول سوي اقتصادي سیستم او پرمختللي تولید باندې ولاړ دی، د کار کولو بڼې ته بدلون ورکوي خو هیڅکله به خلک د کار کولو څخه معاف نکړي. د دې ډول ټولني جوړښت به هیڅکله د اړودوړ، خپلسری او ځان پالنې په لور ونه خوځیږي، هر وگړي به د کاري ځواک پر بنسټ په ټولنیزو چارو کې گډون کوي، په عمومي ډول په فني وسایلو سمبالښت او د عامه پوهاوي د کچې لوړوالی به په خلکو کې د کار کولو غوښتنه پیاوړې کړي او خلک به د ټولني د ښیگڼې لپاره په داوطلبانه شکل سره کار وکړي. د تولیدي کار بنسټ پر زور او جبر باندې ندی ولاړ بلکې د ټولنیزې دندې پر پوهیدلو او درک کولو باندې ولاړ دی.

په کمونیزم کې د ولسونو اړیکې څه ډول دي؟ د کمونیزم په دوران کې ټول ولسونه هر اړخیزې اړیکې د گډو اقتصادي، سیاسي او معنوي گټو لپاره د دوستۍ او ورورولۍ په فضا کې سرته رسوي.

همدارنگه نړیوال کمونیزم بیا په نړیواله کچه د ولسونو او قومونو د یوالي پرځای د وگړو یوالی غواړي.

په کمونیزم کې انساني شخصیت او ځاني ژوند څه ډول دی؟ کمونیزم یو داسې نظام دی چې په هغه کې د انسانانو طبیعي استعدادونه او غوره صفتونه په خپلواک ډول سره غوړېږي. همدارنگه ټولنیزې اړیکې هم د مادي حسابونو څخه سرچینه اخلي او د مینې او ریښتنولۍ پر بنسټ صورت نیسي.

که چیرې وغواړو چې کمونیزم په یوه ټولیز فورمول کې تعریف کړو نو ویلای سو چې: کمونیزم یو داسې سیاسي نظام دی چې ټولنیز پورونه له منځه وړي، د خلکو ترمنځ ګډ ملکیت منځه ته راوړي، په ټولنه کې د ټولو غړو ترمنځ برابري پیدا کوي چې په هغه کې به وگړي د علم او تخنیک پر مټ پرمختګ کوي او دا اصل چې (کار د وړتیا په اندازه او غوښتنه د اړتیا په اندازه) به پکښې پلي کېږي. کمونیستي ټولنه په بشپړ ډول د خپلواکو زحمتکښانو او کارګرو څخه جوړه سويده، چې د ټولني ټولي چاري به د ټولني لخوا، د ټولني لپاره او د ټولو وگړو د ژوندنیو غوښتنو او اړتیاوو پر بنسټ صورت نیسي، همدارنگه د هر وگړي کار او استعداد به د ټولي ټولني په ګټه کارول کېږي^(۱).

پورته یادي سوي ځانګړني د کمونیزم د پلویانو لخوا په ګوته سوي دي، دا چې په رښتیا به هم کمونیزم دا موخي ولري دا به کمونیزم په خپل عملي ډګر کې ثبوت کړي، پداسې حال کې چې کمونیزم په خپل لومړني عملي ډګر کې پورته ټولي ځانګړني ندي پلي کړي.

۱- آئین، امیرنیک، واژه های سیاسی واجتماعی، ص ۱۵۵-۱۵۸

کمونیزم ته په پښتو کي (ګډ مذهب) هم ویل کیږي، دا سیاسي مکتب ډیري لرغوني ریښي لري، چي په خپله ټوله تاریخي دوره کي یي یوازي په ۱۹م پیړۍ کي زیات پرمختګ وکړ، او په ځانګړي ډول یي په ۱۸۴۰م کال کي زیاته پراختیا وموندل. د زیاتو پوهانو په آند د دې فکري تګلاري تاریخي ریښي (زرین دور) ته رسیږي او د هغه وخت کمونیزم ته ایډیالي کمونیزم هم ویل کیدی، د ایډیالي کمونیزم په وخت کي ټول شيان د ټولني ګډ ملکیت و او د ټولو په واک کي وه. د دې ډول کمونیزم مفهوم ډیر پراخه و چي یوازي په اقتصادي چارو او تولیدي وسایلو پوري اړنده و، او حتا د بنځو او جنسي مسایلو په اړه لا ګډ اختیار موجود و.

کمونیزم په نوې او پراخه مفهوم سره هغو عقایدو ته ویل کیږي، چي د ټولني ټول ژوندني (حياتي) او تولیدي وسایل د دولت لخوا کنټرولول غواړي. هغه کمونیزم چي په اوسني وخت کي د نړۍ په ګوټ ګوټ کي د خلکو پر خولو باندي یادیري هغه مارکسیزم-کمونیزم دی، چي زیات نظامي اړخ لري. د کمونیزم دا ډول چي د مارکس د آندونو تراغیز لاندې دی د خلکو پرمختګ او د کمونیستي رژیم ټینګښت یوازي د نظامي قوي د لاري غواړي. د کمونیزم وروستی بیلګه د شوروي اتحاد سیاسي رژیم و چي د مارکس د آندونو تراغیز لاندې جوړ سوی و. د دې فلسفي وروستی پیاوړي فیلسوفان عبارت دي له: کارل مارکس، فریدریک انګلس، لینن او سټالین چي د کمونیزم د عملي او پلي کیدو په برخه کي ستر اتل ګڼل کیږي. کمونیزم په لومړۍ ځل د عمل ډګر ته د روسانو لخوا راووتی، چي لویه امپراتوري یي جوړه کړه او د نړۍ زیات هېوادونه یي تراغیز لاندې راغله نن ورځ د نړۍ په

زیات شمیر هېوادونو کي کمونیستي گوندونه په پیاوړو او کمزورو بڼو سره شتون لري، چي د مارکس د آندونو پلوي کوي او د پخواني شوروي اتحاد په څیر سوسیالیستي رژیم غواړي. پداسي حال کي چي په یو شمیر هېوادونو کي د کمونیستي گوندونو فعالیتونه د قوانینو، کلتوري او دیني ارزښتونو په خلاف گڼل سویدي خو بیا هم د زیاتو تنگوونو سره سره خپل فعالیتونه کوي. د لینن او ستالین د واکمنیو پرمهال د نړۍ د کمونیزم هسته مسکو ؤ، چي د نړۍ ټول کمونیستي گوندونه د مسکو تراغیزلاندي وه، پدي وخت کي زیات شمیر گوندونو د مارکس د (نړیوال انقلاب) شعار د خپلو گوندي موخو څخه لیري کړ او د لینن او ستالین د افکارو پلوي یي کول نو ځکه دوی د واک د لاسته راوړلو لپاره بیله انقلابه سوله ییزه مبارزه پیل کړه، لومړۍ یي خو دولتي څوکۍ او وزارتونه په لاس راوړل وروسته یي مرکزي واک ترلاسه کړ یانې واک ته بیله انقلاب څخه ورسیدل. کمونیستان پدي آند دي چي یو وخت به واک ته رسیري او د پخواني شوروي په څیر به لویه امپراتوري جوړوي.

د ستالین د مرگ څخه وروسته د شوروي اتحاد لویه امپراتوري په ترتیب سره مالنکوف، بولگانین او گورباچوف په لاس کي واخیستل، د دوی په وخت کي د کمونیزم په بنسټ کي زیات لوی بدلونونه راغله، یانې هغه سختریزه آندونه چي د ستالین په وخت کي موجود وه هغه اصلاح سول او کمونیزم نرم دریغ ځانته غوره کړ. همدارنگه د ډیموکراسۍ او کاپیتالیزم سره یي جوړه وسوه، چي دي کار د نړۍ د نورو کمونیستي هېوادونو سخت غیرگونونه راوپارول، د بیلگي په توگه چین پدي کار سره د روسي سره په خلاف کي سو او د

۱۹۲۳-۱۹۲۴ کلونو په وخت کې د چین او روسي ترمنځ سخته ایډیالوژیکه قلمي مبارزه او یرغلونه پیل سول. چین پدې وخت کې د ستالین د آندونو او کمونیستي تگلاري پلوي کول، پداسې حال کې چې په روسیه کې د ستالین د تگلاري څخه مخ اړول سوی و. دې اړو دور زیات وخت دوام پیدا کړ چې د نړۍ زیات شمیر هېوادونو بیا د شوروي اتحاد ملاتړ کاوه. په روسي کې د نوو ایډیالوژیکو اصلاحاتو په وخت کې د (پرولتاریا دیکتاتورې) یې د کمونیزم د بنسټیزو موخو څخه لیري کړل او هغه یې د همغه وخت سره مناسبه ونه گڼل. همدارنگه نور زیات آرونه چې لینن او ستالین منلي وه لیري کړل او دوی پدې آند وه چې ټول کاپیټالیستي هېوادونه لومړۍ په سوسیالیزم او وروسته په کمونیزم باندې بدلیدونکي دي.

د لرغونو زمانو څخه بیا تر ۱۹م پېړۍ پورې د کمونیستي عقایدو لنډه تاریخي مخینه:

۱- د دې آند لمرنۍ تاریخي لیکلي ریښې په لویډیخ کې د سوفیست (سوفیستایان د میلاد څخه ۵ پېړۍ مخکې وه) لکه انتیفون، تراسي ماکوس او گورگیاس په فلسفه کې ترسترگو کیږي. د بیلگې په توگه تراسي ماکوس د عدالت تعریف د طعني په بڼه داسې کوي (عدالت د واکمن پور د گټو څخه عبارت دی او واکمنه ډله یوازې د خپلو گټو د ساتلو په موخه قوانین پلي کوي).

۲- افلاطون په خپل نامتو کتاب جمهوریت کې (د میلاد څخه ۴ پېړۍ مخکښې) د کمونیزم په فرضیه کې د دولت د کارکونکو او مامورینو ترمنځ د واده کولو حق او ملکیت منع اعلان کړی.

- ۳- د اپیکور (د میلاد ۴۰۰ او ۳۰۰ پېړۍ، مخکښي) او د د د پلویانو په آندونو کې هم د دې فکر اغیزې ترسترگو کېږي.
- ۴- د شکاکین فلسفه هم په ښکاره ډول د پرولتاریا (د بیوزلو پور) د حکومت په څیر بیوزلو خلکو ته د علم د زده کړې سپارښتنه کوي.
- ۵- د کلیون د فلسفې مخکښانو چې انتیس تن او دیوژن وه، پخپل فلسفي کتاب کې چې اوس له منځه تللی دی، یوه کمونیستي ایډیالوژي طرحه یې وړاندې کړې وه چې په هغه کې مال، واده او حکومت درې سره لغوه اعلان سوي وه.
- ۶- د رومي او یوناني روایانو په فلسفه کې د میلاد څخه وروسته داسې انگیرل سویدي دي چې مال او ملکیت په نړۍ کې د انسانانو د برابرۍ مخنیوي کوي.
- ۷- د مسیحت په منځنیو پېړیو کې یوه مذهبي ډله د سکالستیک په نامه راپورته سول، دوی د عیسوي مذهب د هغه اصل په رڼا کې چې مال د ټول عالم د فساد رېښه او د بدبختۍ لامل ګرځي، داسې ویل (د ژوند کولو لپاره عامه ملکیت تر شخصي ملکیت غوره دی، او شخصي ملکیت طبیعي ندی نوځکه د انسان د بدبختۍ لامل ګرځي). همدارنګه مزد اخیستل د بیوزلۍ لامل ګرځي او بیوزله خلک د شتمنو د بنده ګانو په څیر دي، نوځکه کولای سو چې د انسانانو زیاتي بدبختۍ د شخصي ملکیت په له منځه وړلو سره له منځه یو سو.
- ۸- په ۱۲م پېړۍ کې د لوتر په زمانه کې یوه مذهبي ډله د مسیحي کمونیزم (آناپ ټیزم^(۱)) په نامه منځته راغله، چې ډیر ژر په سویس، هالنډ، مراوي، بوهمیا او په ۱۸۷۴م کال کې د روسي څخه د سهیلی

¹ - Anabaptism

امريکا دا کوتا ته وغزیدل. دي غورځنگ د راډيکالي اصلاحي ډلي په خوا کي ځای نيولی ؤ او خپله يو راډيکالي اصلاحي غورځنگ ؤ. په همدې وخت کي مارتين لوتر چي د مذهبي اصلاحاتو مشر ؤ، دا يو ډير خطرناکه غورځنگ وگڼی، لوتر د دي سره سخت مخالفت بنسکاره کړ او هڅه يي کول چي مخه يي ونيسي. د دي غورځنگ موخي د سوسيالستي او کمونيستي موخو په شان وي او غړي يي په تيت او پاشلي بڼي سره وه، نوځکه يي يو منظم پراخه او مرکزي جوړښت منځته رانه وړ. مسيحي کمونيزم ماشومانو ته د تعميد (عيسويان د ماشوم د زيردني پر مهال ماشوم ته غسل ورکوي، چي دا غسل د تعميد د غسل په نامه يادېږي) د غسل د ورکولو په خلاف ؤ، د دوی په آند کله چي څوک د بلوغ دورې ته ورسېږي او بيا يي د عيسويت دين منی وروسته دي د تعميد غسل ورکول سي. همدارنگه دوی د ټولنيزو او اقتصادي اصلاحاتو غوښتونکي وه. دوی په خپلو منځونو کي بيلابيل عقايد درلودل همدا لامل ؤ، چي يوالي ته ونه رسيدل. که څه هم دوی په ځينو اصولو کي گډې عقيدې درلودې لکه د هر فرد روح بيله دي چي بشري ځانگړنه يي په نظر کي ونيول سي الله تعالی ته ځواب ورکونکی دی. همدارنگه دوی په مسيحت کي پرتينگي وروړولی. باندي باوري وه. خو بيا هم د دوی تر منځ اختلافات زيات وه نوځکه يي اغيزناکه غورځنگ او جوړښت منځته رانه وړی.

د مسيحي کمونيزم د غړو په منځ کي د سود اخیستل منع وه، د سولي غوښتونکي وه او د خپلو افکارو د خپرولو لپاره يي هڅه کول. دوی سوگند نه يادوی او د دولت اطاعت يي يو شيطاني عمل گڼی، دوی په هغه وخت کي د خپلو کارونو له مخي د خلگو د نفرت وړ

وگرځیدل. د دې ډلې د مخکښانو څخه یو هم ساکسوني کشیش (تماس مونزر) ؤ، چې د سوسیالیستي هڅو په وسیله یې زیات شمیر پلویان پیدا کړه او د ۱۵۲۵م کال د بزگرانو د جگړې سترلامل ؤ او د بزگرانو د ماتې څخه وروسته و نیول سو او په دار باندي وځړول سو.

له دې څخه وروسته کمونیزم د زیاتو فیلسوفانو لکه ماکیاولي، ژان بودن، جان ستورات میل، جیمز هارینگتون، روسو، مونتسکیو او نورو د پاملرني وړ وگرځیدی. خو په ۱۹ او ۲۰ پیړیو کې مارکس، انگلس، لیب نخت، کائوتسکی، لینن او ستالین بیا دا فلسفه په نوې بڼه واړول او د نوې کمونیزم بنسټ یې کښیښودی^(۱).

۱- دکتر بها الدین پازرگا، مکتب های سیاسی، ص ۱۵۲-۱۵۷.

کنسرواتیزم⁽¹⁾ (محافظه کاری)

د کنسرواتیزم اصطلاح د انگلیسي ژبي د (کنسرب⁽²⁾) څخه اخیستل سویده، چي د ساتني، محافظي او خوندي کولو په مانا ده او کنسرواتیزم بیا هغي تلنلاري ته ویل کیږي، چي د پخوانیو ارزښتونو پر ساتني او محافظي باندي ټینګار کوي، په ټولنه کي نوې بدلونونه او چټک پرمختګ نه غواړي.

د کنسرواتیزم اصطلاح زیات وخت د نوې سیاست پر وړاندي باندي کارول کیږي، دا اصطلاح تر نوې سیستم د پخواني او تجربه سوي سیستم پلوي کوي. محافظه کاری په ټولنه کي چټک بدلون نه غواړي، بلکي د پخواني کلتور او ارزښتونو ساتنه غواړي، ددوی په آند په ټولنه کي باید هغه وخت بدلون راسي کله چي عامه افکار ورته چمتو سي او بدلون ته زیاته اړتیا پیدا سي. ددوی ټینګار پر داسي یوه نظام باندي دی، چي پخوانی تجربه سوی او د خلکو په منځونو کي منلی وي.

د دي مسلک پلویانو ته محافظه کاران ویل کیږي، محافظه کار تل له سیاسي اړخه د ټولو هغو ارزښتونو ساتنه غواړي، چي د ولس په منځ

¹ - Conservatism.

² - Conserve.

کي منلې وي. دوی پر پخواني عُرف، دود او رواجونو باندې نیوکې نه کوي، بلکې د هغو درناوی غواړي. پر دې سربیره محافظه کاران د سلطنت او کلیسا پلوي هم کوي او ځیني وخت د نیشنلیستانو په بڼه ځانونه ښکاره کوي، محافظه کاران پر لاندې آرونو باندې گروهه لري: الف- کلتوري ارزښتونه لکه عُرف، رواجونه، دودونه... پرنوو پلانونو او طرحو باندې لوړ او ارزښتناکه دي.

ب- پورې جوړښت تر وگړیز مساوات غوره دی.

ج- او طبیعي قانون پر هغه قانون، چي د انسان په لاس باندې جوړی سوی دی، غوره دی.

د کنسرواټیزم اصطلاح لومړی ځل په فرانسه کي د ناپلیون د لویدو څخه وروسته وکارول سول او د (۱۸۲۰ز) څخه بیا تر (۱۸۳۰ز) کلونو پوري د فرانسې څخه ختیځي اروپا او انگلستان ته ولیږدول سول. همدارنگه په (۱۸۴۰ز) کال کي امریکا ته هم ولیږدول سول. پر دې سربیره دا اصطلاح په سیاسي آندونو کي ډیر لوی تاریخ لري، په منځنیو پیړیو کي د قانون ساتونکو او د ځانگړو ډلو ملاتړ کونکو ته محافظه کاران ویل کیدل، خو کله چي په (۱۹ز) پیړۍ کي په اروپا کي د سیاستوالو او لیکوالانو لخوا د ټولنیز نظم په موخه یو سیاسي غورځنگ رامنځته سو، نو په همدې وخت کي دوی غوښتل، چي د همدې مهال سره سم یو نوم ددې غورځنگ لپاره پیدا کړي، وروسته یې دې غورځنگ ته د (محافظه کار) یانې د پخواني تمدن د میراث او د عدالت د آرونو ساتندویه نوم ورکړ.

لکه پورته چي مو اشاره وکړه کنسرواټیزم د پخواني تمدن د ساتلو په اړه د ځانگړو آرونو ټولگه ده، دا آرونه په بیلابیلو هېوادونو کي

بیلابیلی بنی لري، پدي مانا، چي د محافظه کارۍ آندونه په سلطنتي، ډیموکراتیکو او اشرافي (اریستوکراتیکو) حکومتونو کي شتون لري؛ نوځکه یې د هر حکومت او سیمي اړوند آرونه یې د ځان لپاره غوره کړيدي. د بیلگي په توگه د پیرو محافظه کاران د استرالیا د محافظه کارانو سره توپیر لري.

محافظه کاران تل ځوانان راډیکال (په ټولنه کي د هراړخیز بدلون غوښتونکي) بولي او عامه خلک محافظه کاران گڼي؛ نوځکه راډیکالیزم د کنسرواتیښم پروړاندي دریځ لري همدارنگه د دوی په آند د کلیو او بانډو او سیدونکي ترناریانو ډیر محافظه کاران دي.

کنسرواتیښم د سوسیالیزم، انارشیزم او لیبرالیزم پروړاندي کومه نړیواله طرحه نلري، بلکي یوازي دومره وایي، چي سوسیالیستي موسسات باید د هري سیمي او هېواد د کلتور او ملي ارزښتونو سره سمون و خوري؛ نوځکه یو شمېر پوهان پدي آند دي، چي دا یوه سیاسي ایډیالوژي نده، بلکي د پخوانیو ارزښتونو د ساتلو په موخه د وضع سوو آرونو ټولگه ده.

د کنسرواتیښم پخوانۍ بڼه د انگریزي سیاستپوه (ایډمونډ بورک) د هڅو لاسته راوړنه ده، ده په (۱۷۹۰ز) کال کي د فرانسې د انقلاب په اړه غبرگون رد کړ او د فرانسې د انقلاب د تلنلاري پر ځای یې یو پراخ ټولنیز سیاست رامنځته کړ. بورک ټولني ته د یوه ټولنیز بنسټ په سترگه کتل او ټولنه یې د دود، عرف او رواج په مرسته منظمه سوي گڼل؛ نوځکه دده په آند په هغي کي باید بدلون رانسي، خو هغه وخت بیا بدلون شونی گڼي، کله چي عمومي خوښیو شتون پیدا کړ، یانې عامه افکار د بدلون لپاره چمتو سول. همدارنگه بورک مساوات،

بشپړ استازیتوب او بشپړ واک نه مني او نړیواله ټولنه او د اکثریت حکومت (ډیموکراسي) هم ردوي.

د محافظه کارۍ لومړني اصول:

د زیاترو پوهانو په آند محافظه کارۍ سیاسي تلنلاره نده، بلکې ټولنیز خوځښت او نظم دی. که څه هم د محافظه کارۍ لپاره د زیاتو پوهانو لخوا اصول ټاکل سویدی، خو دا اصول په بېلابېلو ټولنو او ولسونو کې په بېلابېلو بڼو سره پلي کېږي، له همدې کبله ددې اصولو پر سر باندې اختلاف شتون لري. دا پدې مانا ده، چې د محافظه کارۍ د عقایدو ریښې د سلطنتي، اشرافي او ډیموکراتیکو نظامونو د اقتصادي سیستمونو تر اغیز لاندې پنځېږي.

محافظه کارۍ د سوسیالیزم، انارشیزم او لیبرالیزم پر خلاف په هېڅ ټولنه کې د نړیوال سیاست په اړه طرحي نه وړاندې کوي، همدارنگه دوی سوسیالیزم ته داسې سپارښتنه کوي، چې باید په هره ټولنه کې د هغې ټولني د ملي ارزښتونو سره سم اصول پلي کړي، یانې سوسیالیزم باید په ټولو ټولنو او هېوادونو کې یو شان پلی نسي. په لنډ ډول ویلای سو، چې محافظه کارۍ ایډیالوژیکه بڼه نلري، بلکې د باورونو او گروهو ټولگه ده. که څه هم دا ایډیالوژي نه ده خو بیا هم د پوهانو لخوا ورته یو شمېر لومړني اصول ټاکل سوي دي، دا لومړني اصول زیاتره د امریکایي او انگریزي محافظه کارو سیاستوالو لخوا منل سویدی او ترزیاته بریده دوی په خپلو سیاستونو کې پلي کړي دي، چې په لاندې ډول به یې لنډه یادونه وکړو:

(۱) - د طبیعي قانون اصل:

زیاتره محافظه کاران پدې آند دي، چې یو طبیعي قانون شتون لري او هره ټولنه باید د همغه طبیعي قانون سره هم‌برغي وي. نوي محافظه کاران د هغې ټولني ساتنه او دوام غواړي، چې په هغه کې د انسانانو کړنې د طبیعي قانون سره هم‌برغي وي او د انسانانو ټول چلن د طبیعي قانون پر بنسټ ټاکل سوی وي. ددوی په آند د انسانانو ترمنځ برابري او مساوات د طبیعي قانون سره په خلاف کې دی.

(۲) - د عرف اصل:

محافظه کاران پر زړو حقوقي او اخلاقي قواعدو باندې باور لري، پدې اړه ددوی دلیل دادی، چې انسانان نه غواړي، چې لویو پرمختگونو او نوښتونو ته په زیاته پیمانته زړه ښه کړي، یانې دوی خپل زور تمدن او زاړه اصول په نوو اصولو باندې ژر نه بدلوي، همدارنگه هر څومره چې ټولنه تر زړو قواعدو لاندې وي، په هغه اندازه ټیکاو راتلای سي او ټولنه په ثبات کې پاته کیدای سي.

(۳) - د احتیاط اصل:

هره کړنه باید په ډیر فکر او غور ترسره سي، هر گام چې اخیستل کیږي باید اوږدمهاله پایلې یې په پام کې ونیول سي، هېڅ داسې گام باید وانه خيستل سي، چې لنډمهاله او سرسړکي گټو ته یې پام سوی وي. محافظه کار وايي: زه هر کار په ډیر عقل او فکر سره کوم او کله چې یې پوره پایله له ډیر سنجش څخه راوباسم بیا عمل کوم.

(۴) - د غیري مساوات اصل:

د ټولني د پرمختگ او سوکالیټی لپاره اړینه ده، چې بېلابېل پورونه تر اقتصادي شرایطو لاندې شتون ولري، ددوی په آند په ټولنه کې نا

مساوات طبیعی امر دی، له همدی کبله د ټولو خلکو یو شان گڼل د ټولني د لويډو لامل گرځي.

(۵) - د نیمګړتیا اصل:

محافظه کاران پدې آند دي، چې انسان په طبیعي ډول د یو شمېر نیمګړتیاوو او خطاوو لرونکی دی، نو دا چې انسانان په طبیعي ډول نیمګړي پیدا سویدي، له همدی کبله ټولنیز نظم او ثبات منځته نه راځي. نو لکه څرنګه چې انسان نیمګړی پیدا سوی دی، ځکه باید د سم ټولنیز نظم او ثبات هیله ونلرو او هغه وخته څه ناڅه نظم رامنځته کیدای سي، کله چې ټولنیز پرمختګ او بدلونونه په ډیر دقت او فکر سره وسي، همدارنګه باید هڅه وسي، چې ټولنه تر پخو او زړو قواعدو لاندې ژوند وکړي، ځکه چې هغه قواعد خو واره ازمويل سویدي او په ټولنه کې زیات تجربه سوي دي.

لکه څرنګه چې سوسیالیستانو هڅه کول چې په ټولنه کې د کارګر پور ملاتړ د ځان کړي، همداسې محافظه کاران هم هڅه کوي، چې د ټولني د منځني پور ملاتړ خپل کړي. همدارنګه محافظه کارانو ډیره هڅه کړیده، چې ټینګو مذهبي عقایدو لرونکو ډلو ملاتړ هم د ځان کړي، په ځانګړې ډول دوی هڅه کول چې دا ډول ډلي د اشتراکي نظامونو پر وړاندې را پورته کړي او ملاتړ یې د ځان کړي^(۱).

د نولسمې پیړۍ په پیل کې بېلابېل محافظه کار ګوندونه په بېلابېلو نومونو سره په اروپا کې منځته راغله نو په کنسرواتیويزم باندې د بنسټي پوهیدني لپاره به دانګلستان محافظه کار ګوند او په نوره اروپا کې محافظه کاري غورځنګونه په لنډ ډول ولولو:

^۱- فرشید اقبال، مکتب های سیاسی، ص ۱۸۵-۱۸۸.

د انگلستان محافظه کار کوند:

محافظه کاري د انگلستان په سياسي ټولنه کي ډيري ټينگي ريښي لري، په انگلستان کي د محافظه کاري کارونه د ۱۸۳۵-۴۰ کلونو څخه وروسته رواج سول، چې د همغه لومړيو څخه دا تلنلاره د انگلستان نامتو گوند (توري) چې اوس په محافظه کار باندي ياديږي، خپله کړه او د محافظه کارانه موخو په ټاکلو سره يې خوځښت وکړ. د انگلستان په سياسي نظام کي محافظه کار گوند ډير لوی گوند دی او د انگلستان په سياسي بهير کي ډير اغيزمن دی او حتا زياتره وختونه يې په نړيوال سياست کي لوی بدلونونه راوستي دي، دا گوند د زياتو نامتو مخکښانو په لرلو سره لکه آډمونډ برک، کالريج، پيل او ډيزرائلي، د انگلستان په سياست کي مهمه ونډه لري^۱.

دا گوند د (۱۹ز) پيړۍ په نيمايي کي د پارلماني ډيموکراتيک حکومت په څنگ کي را وټوکيدی او يو لړ موخي يې د ځان لپاره و ټاکلي لکه کرار کرار بدلون، ټولنيز عدالت... په (۲۰ز) پيړۍ کي محافظه کار گوند د دولت کنټرول پر اقتصادي، روغتيايي او تعليمي چارو باندي ومنئ او د دوهمي نړيوالي جگړي څخه وروسته محافظه کارانو د ځينو ځانگړو صنعتونو د عامه کولو ملاتړ وکړ او د هغو کنټرول يې د کارگرانو د ټولنو دنده وبلل، خو يوازي د (۱۹۷۹ز) کال څخه را وروسته محافظه کارانو د دولت پر کنټرول او د عامه کولو پر تگلاري باندي د سره کتنه وکړه.

^۱- د اريوش آشوري، دانشنامه سياسي، ص ۲۹۸.

محافظه کاري په اروپا کي :

د اروپا په لويه وچه کي د محافظه کاري ډير غورځنگونه رامنځته سويدي، خو يو يې هم د انگلستان د محافظه کار گوند په شان جوړښت، آندونه او غړي نلري او نه يې هم د انگلستان د گوند په څير د پارلماني ډيموکراسۍ سره همغاړې پرمختگ کړي دي. د اروپا محافظه کار غورځنگونه د (۱۹ز) پيړۍ تر پايه پوري ډيموکراتيک آرونه نه منل، بلکي دوي د دي پرځای د پاچاهۍ (لکه د فرانسې د ۱۷۹۹ز څخه بيا تر ۱۸۴۸ز کلونو په منځ کي) او بشپړ حکومت (لکه د ۱۷۹۹ څخه تر ۱۸۱۴ کلونو او ۱۸۵۱ څخه تر ۱۸۷۰ کلونو پوري بيا پارټيزم) ملاتړ کوي. سربيره پردي په اروپا کي د محافظه کاري ځينو غورځنگونو د اتوريټاريانيزم (چي تر ۱۹۷۵ کاله پوري په اسپانيا کي ژوندۍ و) او توليتاريانيزم څخه ملاتړ وکړ لکه په ايتاليا کي فاشيزم او په جرمني کي نازيزم، چي د ۱۹۲۰ څخه بيا تر ۱۹۴۵ کال پوري يانې د دوهمې نړيوالي جگړې تر پايه پوري يې دوام وکړ.

کونسوشینلیزم⁽¹⁾

کونسوشینلیزم یو داسی سیاسی رژیم دی، چي واک په ټولنه کي د ټولو ډلو د ټاکلي استازي ډلي په لاس کي وي. دا ډله نه یوازې واک پلي کوي بلکي په ټولنه کي د هر ډول اختلافاتو حل د مشورو پر بنسټ سرته رسوي. په ټولیز ډول په کونسوشینلیزم کي واک ویشل سوی وي او ټولنه د مذهبي، قومي او یا هم ژبني رشتو پر بنسټ ویشل سوي وي، چي د هري رشتي استازي د خپل ارزښت او شتون پر بنسټ د واک خخه برخمن وي. همدارنگه کونسوشینلیزم د واک د شریکولو یو سیستم ته هم ویل کیږي.

همدارنگه کونسوشینلیزم د کارپوریتیسم سره هم ورته والی لري، چي یو شمیر پوهان او لیکولان یې د کارپوریتیسم بڼه بولي او یو شمیر نور پوهان بیا وايې چي اقتصادي کارپوریتیسم داسي جوړ سوی دی، چي په ټولنه کي د اقتصادي گټو ترمنځ ټکر له منځه وړي او د مشوري پر بنسټ دا هرڅه تنظیموي، پداسي حال کي، چي کونسوشینلیزم بیا پر قومي، مذهبي او یا هم ژبني رشتو باندې ولاړ دی.

¹ - Consociationalism.

د کونسو شینلیزم موخه د حکومت، سیاسي واک او داسي دیموکراسۍ ټینګښت دی، چي بيله مخالفتونو او پاڅونونو څخه د مشوري او گډون پر بنسټ ولاړ وي. له همدې کبله دوی په سیاسي برخه کي د مشوري او په ټولنه کي د ټولو ډلو د گډون تلنلاره غوره کړیده. کله چي کونسو شینلیزم پر مذهبي بنسټونو باندي ولاړ وي بیانو هغه ته (کنفیژنالیزم⁽¹⁾) ویل کیږي لکه د لیبنان کونسو شینلیزم.

سیاستپوهان د کونسو شینلیزم دولت هغه دولت ته وایي، چي په کوردننه کي پر زیاتو مذهبي، قومي او یا هم ژبني رشتو باندي ویشل سوی وي او نه داچي واک دیوه اکثریت په لاس کي، په کونسو شینلیزم کي ددا ډول واکمنۍ مخه نیول کیږي؛ ځکه چي هر کار او د سیاسي واک پلي کول په مشوري باندي سرته رسیږي.

کونسو شینلیزم لومړی ځل په اکاډمیکه بڼه د سیاستپوه (ارینډ لپارټ⁽²⁾) لخوا وڅیړل سو. لپارټ په خپله څیړنه کي دومره وکړل، چي ددې سیاسي مکتب په اړه یې د سیاستپوهانو آندونه او څیړني را غونډي کړي او (جان مک گیږي⁽³⁾) او (برینډان اولیږي⁽⁴⁾) بیا د (۱۹۱۷ز) کال څخه مخکي دا سیاسي مکتب چي په نیدرلینډ کي منځته راغلی و، وڅیړئ.

لپارټ هم په نیدرلینډ کي لرغوني تجربی و سپړلي او دایې څرگنده کړه، چي په تیرو وختونو کي پدې سیمه کي قومي شخړو او یرغلونو شتون درلودی، له همدې کبله دا سیاسي مکتب پلی کیدی، ترڅو ددا

1 - Confessionalism.

2 - Arend Liphart.

3 - John McGarry.

4 - Brendan O'Lerry.

ډول ناوړو کړنو مخه ونیسي په حقیقت کې دې سیاسي تلنلاري د سیمې د وگړو لپاره د قانون بڼه درلوده. کونسو شینلیم په نیدرلینډ کې د (۱۸۸۷-۱۹۱۷ز) کلونو پورې عملي بڼه درلوده. د کونسو شینلیم سیاسي رژیم په وخت کې نیدرلینډ پر څلورو سیمو لکه کالوینیست، کاتولیک، سوسیالیست او لیبرال باندي ویشل سوی و، چې تر (۱۹۱۷ز) کال پورې پکښې د رایو د اکثریت اصل هم شتون درلودی. د لیپارت په خبره په نیدرلینډ کې د کونسو شینلیم په سیاسي چوکاټ کې قومي حکومت پخپله د سیمې د اوسیدونکو ترمنځ یو ډول تړون و، چې دا پخپله د ډیموکراسۍ د ثبات نښه هم ده. نو لیپارت د کونسو شینلیم سیاسي رژیم د ډیموکراسۍ لپاره هم غوره بولي او پخپله کونسو شینلیم د یو ډول ډیموکراسۍ لرونکی گڼي. دی د کونسو شینلیم ډیموکراسۍ لپاره لاندې څلور ځانگړنې په گوته کوي:

الف- ریښتی- یوالی:

د نیدرلینډ خلک د بیلوالی او خپلمنځیو شخړو څخه ستړي سوي وه، له همدې کبله ټول قومونه سره یوځای سول ترڅو د ټولني په خوښه حکومت وکړي او په گډه توگه د سلا او مشوري پر بنسټ ملي واکمني پلې کړي.

ب- دوه اړخیزه ویتو (د نه منلو حق):

هره پریکړه به په دوه اړخیزې او څو اړخیزې هوکړې سره کیدل، د ټولو قومونو او ډلو هوکړه به د دود او رواجونو پر بنسټ تر سره کیدل. اکثریت نسوه کولای، چې یوازې په خپله خوښه واک پلې کړي او د لږکیو حقوقو ته پاملرنه ونه کړي. له همدې کبله داسې هوکړه او تلنلاره موجوده وه، چې هر کار به په دوه اړخیزه هوکړه سره کیدی یانې ډیرکیو

او لږکیو به سره خوښه کړه بیا به یې یو کار کاوه. که چیرې یوې ډلې په خپله خوښه یو کار کړی وای نو بلې ډلې هم کولای سول، چې د هغه کار په مخ کې خنډ جوړ کړي.

ج- تناسب:

په سیاسي او حکومتي برخه کې گډون به د هر قوم د نفوسو د اندازې پر بنسټ و، هر قوم چې په هر اندازه په هېواد کې شتون درلودی په همغه اندازه یې کولای سول، چې دولتي چوکۍ د ځان کړي. که چیرې به یوه قوم د هېواد د نفوسو ۳۰٪ سلنه جوړول نو دوی کولای سول، چې د دولت همدې ۳۰٪ چوکۍ د ځان کړي. په ټولیز ډول په سیاسي چارو کې د گډون لپاره د وگړو ترمنځ تناسب شتون درلودی.

د- ونډیز واک:

لکه څرنګه چې په ټولنه کې د یوازیتوب احساس پیدا کیدل د هري ټولني په کلتوري او حقوقي جوړښتونو پورې اړه لري، خو په ټولیز ډول په کونوسو شینلیم کې ټولو وگړو ته برابر سیاسي واک ورکول کیرې او هیڅوک د یوازیتوب او بې کسی حس نه کوي.

د کونوسو شینلیم سیاسي جوړښت:

پدې سیاسي رژیم کې حکومت او سیاسي بنسټونه په لاندې ډول جوړیږي:

۱- ایتلافي کابینه جوړیږي: اجرایه قوه د ډلو او قومونو ترمنځ ویشل سوي وي، هڅه کیرې، چې په کابینه کې هر قوم ته ځای ورکړل سي له همدې کبله ځینې وخت دا ډول کابینې ډیرې غټې وي. لکه څرنګه چې په نورو برخو کې د قومونو ترمنځ ایتلاف شتون لري همداسې په اجرایه قوه کې هم قومونه ایتلاف سره کوي او گډ حکومت جوړوي. په

- کابینه کی د هر قوم وزیر ببله دي، چي د پارلمان اکثریت ترلاسه کړي پر خپلي دندي باندي گمارل کيږي.
- ۲- د اجرائيې او مقنني قوو ترمنځ په واکونو کې توازن شتون لري او هيڅ يوه قوه پر بلي باندي د زيات واک څښتنه نده.
- ۳- دا ډول حکومتونه په ټوليز ډول فدرالي او غيري مرکزي دي؛ ځکه چي سيمه ييز قومونه د پام وړ خپلواکي لري او سيمه ييز حکومتونه هم فعاله وي.
- ۴- مقننه قوه د دو څانگو لرونکې ده: پدي سياسي رژيم کې مقننه قوه پر دوو څانگو باندي ويشل سویده، چي يوه څانگه به ملي گټي ساتي او بله څانگه به سيمه ييزي گټي ساتي.
- ۵- سياسي واک د ټولو قومونو او ډلو ترمنځ ويشل سوی وي او په تناسبې ډول د هر قوم استازو ته په حکومت کې د گډون حق ورکول کيږي.
- ۶- داسي تنظيم سوي او منظم ټولنيز گروپونه لري، چي د لږکيو استازيتوب کوي او د دوی د حقوقو څخه دفاع کوي.
- ۷- داسي ټينگ او منظم قانون شتون لري، چي حکومت ته هيڅکله دا واک نه ورکوي، چي د لږکيو د اجازي پرته په قانون کې بدلون او تعديل راولي.
- ۸- په قضايې چارو کې لږکيو ته دا واک ورکول سوی وي، چي قضايې چاري وڅاري او په کومه برخه کې، چي د دوی په آند بي عدالتي کيږي ببله کوم قيد او بيړي څخه کولای سي، چي محکمي ته شکايت وکړي او د اصلاح غوښتنه يې وکړي.

- ۹- د قانون جوړونې په وخت کې لږکيو ته دا واک ورکول سوی دی، چې يا يې ملاتړ وکړي او يا يې هم مخه ونيسي، چې پدې برخه کې د مستقيمي ډيموکراسۍ زياتي نښې ترسترگو کېږي.
- ۱۰- پر سياسي او حکومتي چارو سربېره په عامه فابريکو، شرکتونو او کارونو کې هم د قومونو او ډلو ترمنځ تناسب شتون لري.
- ۱۱- د دولت لپاره بې لوري او بې پري مشر ټاکل کېږي، چې زيات وخت پاچا د دولت د مشر په توگه ټاکل کېږي، چې يوازي نمايشي کارونه سرته رسوي او يا هم داسې ولسمشر ټاکي چې د ټاکنو څخه وروسته دخپل قوم او يا گوند سره اړيکي وشلوي^(۱).

¹ - English Wikipedea and Britianica Encyclopedea.

لاسیوخی دولت¹

لاسیوخی دولت ته (غلام دولت) هم ویل کیږي، او هغه دولت دی، چې نیمګړې او یا هم هیڅ واکمني نلري، بلکه د بل دولت تر واک لاندې وي. دا ډول دولت بیرغ، ملي سرود او نور نښانونه لري، خو په حقیقت کې د بل دولت تر واک لاندې وي. لاسیوخی دولت ته ناخپلواک دولت هم ویل کیږي، چې هیڅ ډول خپلواکي نلري².

ناخپلواک دولتونه نیمګړې یا هم هیڅ واکمني نلري. دا ډول دولتونه په یوه وخت کې د خپلو کورنیو او بهرنیو چارو په اړه بشپړه خپلواکي نلري. ځینې یې کیدای سي چې کورني خپلواکي تر یو بریده پوري ولري خو په بهرنیو چارو کې بیا خپلواکي نلري. دا دولتونه چې یوازي په کورنیو چارو کې خپلواکي ولري خو په بهرنیو چارو کې خپلواکي ونلري د خپلواکو هیوادونو په نامه نسو نومولی؛ ځکه چې واکمني یې نیمګړې ده. ناخپلواک دولتونه په لاندې ډول پرڅو برخو ویشلای سو:

۱. بنکیلاکي دولتونه:

دا ډول دولتونه هیڅ واکمني نلري یانې په دواړو کورنیو او بهرنیو چارو کې د بل هیواد تر واکمنۍ لاندې وي. بنکیلاکي دولتونه د نړۍ

¹ - Puppet State.

² - English Social Wikipedia.

په سياسي تاريخ کي زيات تر سترگو کيږي. دا دولتونه داسي دي لکه مورچي پر ماشوم باندې واکمني کوي، يانې دا دولتونه د بنکيلاک کونکي دولت تر بشپړ اغيز لاندې وي. بنکيلاک کونکي دولتونو د بنکيلاکي (مستعمره) دولتونو د نيولو لپاره بيلا بيل دلايل وړاندې کوي. د بيلگي په توگه دوی وايي چې د بنکيلاکي دولتونو وگړي شاته پاته دي او نسي کولای چې خپلي کورنۍ او بهرنۍ چاري کنټرول کړي؛ نو ځکه د پرمختللو هيوادونو لخوا تر بنکيلاک لاندې راغلي دي تر څو مډرن سي او په خپلو چارو باندې وپوهيږي. پداسي حال کي چې دا ظاهري دليل دی، په حقيقت کي داسي نده. هغه هيوادونه چې نور بنکيلاکوي د دوی سره بيلا بيل پلانونه وي. دوی غواړي چې بنکيلاکي دولتونه تر زيښاک (استثمار) لاندې راولي او خپل اقتصادي پياوړتيا تر لاسه کړي. همدارنگه د تاريخ په پاڼو کي زياتو پاچاهانو د ځاني غوښتنو پر بنسټ نور دولتونه تر خپل واک لاندې راوستي دي.

دا دليل چې شاته پاته خلک بايد تر بنکيلاک لاندې راوستل سي، تر څو مډرن سي او د خپل هيواد کورنۍ او بهرنۍ چاري کنټرول کړي، په اروپا کي زياتو امپراتوريو کارولې دي. دوی به د خپل نژاد خلک نورو هيوادونو ته ليرل تر څو د هغو سياسي چاري کنټرول کړي، د دوی د نژاد خلکو د هغه هيواد تر شاته پاته خلکو زيات امتيازات لرل. خودوهمي نړيوالي جگړي په ځانگړي ډول د (۱۹۲۰ز) څخه بيا د (۱۹۷۰ز) کلونو وروسته کله چې د انگلستان، فرانسې، بلژيک، هالنډ او پرتگال بنکيلاکونه وپاشل سول، زيات شمير نوې هيوادونه منځته راغله.

۲. تر ملاتر لاندی (تحت الحمایه) دولتونه:

تر ملاتر لاندی دولتونه هغه دي چي کورنۍ چاري يې سيمه يزو واکمنانوته سپارل سوي وي او بهرنی چاري يې د بل هیواد په لاس کي وي. يانې دا ډول هیوادونه نیمگړې واکمني لري، په کورنیو چارو کي تر زیاته بریده خپلواک وي او بهرنی سیاست، د نورو دولتونو سره اړیکي او نوري چاري يې د بل دولت تر واک لاندی وي. د دا ډول دولت لپاره د واکمن دولت له لوري ځانگړې استازی استول کيږي ترڅو تر ملاتر لاندی دولت چاري کنترول کړي. دا استازی کولای سي چي د تر ملاتر لاندی دولت هغه قوانین چي د واکمن دولت د موخوپه خلاف وي، لغوه کړي. په معمولي ډول د واکمن دولت له لوري د تر ملاتر لاندی دولت په دننه کي یو نظامي ځواک ځای پر ځای کوي ترڅو د ده دفاعي او نظامي موخي وساتي. د قطر، بحرین او متحده عربي اماراتو دولتونه د (۱۹۷۱ز) کال څخه مخکي د انگلستان تر ملاتر لاندی اداره کیدل.

که څه هم داسي تر سترگو کيږي چي د دولتونو دا ډول ناخپلواکي په تیره پيړۍ کي له منځه تللي ده، خو په نوې بڼه سره د شلمې پيړۍ په وروستی لسيزه کي بیا څرگنده سويده. د بیلگي په توگه کولای سو چي د فارس خلیج د سهيلي هیوادونو لکه کویت، سعودي عربستان او متحده عربي اماراتو اړیکي د امریکا سره وښیو. نوموړو دولتونو د امریکا سره د اوږدمهالو نظامي تړونونو په لاسلیک کولو سره ځانونه د امریکا تر ملاتر لاندی راوستي دي، ترڅو د بهرنی يرغل په وخت کي له دوی څخه دفاع وکړي. پر کویت باندي د عراق د يرغل پر مهال په

کويت کي د امريکا په مشري د ائتلافي ځواکونو شتون دا په گوته کوي چي کويت په نوي بڼه د امريکا تر ملاتړ لاندې دی.

۳. تر سرپرستی لاندې دولتونه:

د دولتونو دا ډول ساتنه د ولسونو (ملتونو) د ټولني د سرپرستی (قيوميت) د بنسټ پایله ده. دا بنسټ په (۱۹۲۰ز) کال کي د ولسونو د ټولني سره په يوه وخت کي منځته راغلی. د دي بنسټ موخه دا وه چي د لومړي نړيوالي جگړي په پای کي چي کوم بنکيلاک کونکي دولتونه وپاشل سول د هغو بنکيلاکي (مستعمره) دولتونه د هغه چا په لاس ورکړي چي په جگړه کي بريالي سويدي. يانې هغه بنکيلاکي دولتونه چي د لومړي نړيوالي جگړي څخه مخکي د ځواکمنو دولتونو تر واک لاندې وه او هغه ځواکمن دولتونه د لومړي نړيوالي جگړي په پایله کي وپاشل سول، نو د هغو ځواکمنو دولتونو بنکيلاکي دولتونه بايد د هغه چا تر سرپرستی لاندې پاته سي، کوم چي په لومړي نړيوالي جگړي کي بريالي سويدي. همدارنگه د ملتونو ټولني د همدغو بنکيلاکي دولتونو د وگړو د مدني حقوقو او خپلواکيو څخه ساتنه کول. سرپرست کونکي دولتونه اړه چي د سرپرستو دولتونو په اړه کلنی رپورټ د ملتونو ټولني د سرپرستی کمیسیون ته ورکړي. د ملتونو ټولني د سرپرستی کمیسیون د سرپرستو هيوادونو د حالت څارنه کول که چيري سرپرست کونکي دولتونه د هغو په چارو کي پاته راغلي وای نو د ملتونو ټولني همدغه کمیسیون دا واک درلودی چي نوموړي دولتونه د بل هيواد تر سرپرستی لاندې کړي. پداسي حال کي چي دا ډول بدلون هيڅکله په عمل کي راغلی او سرپرست دولتونه په

هر ډول حالاتو کې د سرپرست کونکو دولتونو ترسرپرستی لاندې پاته سول.

۴. امانتي دولتونه:

د دوهمې نړيوالې جگړې څخه وروسته کله چې په (۱۹۴۵ز) کال کې د ملگرو ملتونو د ټولني بنسټ کنبېنډول سو، نو د مخکنۍ ملتونو ټولني د سرپرستی واک هم د ملگرو ملتونو ټولني ته ورکول سواو د ملتونو ټولني سرپرست هيوادونه (بيله سهيلي افريقا او جاپان څخه) د امانتي هيوادونو په نامه ونومول سول. هغه دولتونه چې تر سرپرستی لاندې وه او هغو خپله خپلو اکي ترلاسه کړي نه وه د امانتي مخکو په نامه سره ونومول سول.

د افريقا سهيل لويديځه سيمه چې د آلمان د بنکيلاکي سيمو څخه وه، کله چې د لومړۍ نړيوالې جگړې په پايله کې آلمان مات سو او بنکيلاکي دولتونه يې هم د لاسه ووتل، نو د اولسونو د ټولني د پريکړې پر بنسټ د افريقا د سهيل لويديځي سيمي سرپرستي د سهيلي افريقا د يووالي شورا ته وسپارل سول. د ملتونو ټولني د همدې پريکړې پر بنسټ د سهيلي افريقا د يووالي شورا پدې باندې مکلفه وه چې دا سيمه د همدې اوسيدونکو په گټه اداره کړي. وروسته د دوهمې نړيوالې جگړې څخه کله چې د ملگرو ملتونو ټولنه د ملتونو د ټولني ځای ناستي سول، ټول سرپرست دولتونه د امانتي دولتونو په نامه سره ونومول سول. يوازي د افريقا سهيل لويديځه سيمه په استثنايي ډول پاته سول؛ ځکه چې د سهيلي افريقا د يووالي شورا نه يوازي دي سيمي ته خپلو اکي نه ورکول بلکه د آپارټيد د سياست د پلي کولو پر بنسټ يې هڅه کول چې د خپل هيواد يوه برخه يې وگرځوي. کله چې د

ملګرو ملتونو ټولنه پدې کې ناتوانه سول چې د سهيلي افريقا د يووالي شورا پدې قانع کړي چې دې سيمي ته خپلواکي ورکړي، نو په (۱۹۶۲ز) کال کې يې هڅه وکړه چې د دې سيمي سرپرستي پر خپله غاړه واخلي او پدې وخت کې يې يوه شورا هم ورته وټاکله. خو سهيلي افريقا د دې شورا د غړو د دننه کيدو مخه ونيول او هغه يې په رسميت ونه پيژندل. بالاخره په (۱۹۹۰) کال کې د دې سيمي د ملي سواپو غورځنگ په هڅه او د ملګرو ملتونو په ملاتړ د ناميبيا په نامه خپلواک دولت اعلان سو او د ملګرو ملتونو د خپلواکو هيوادونو په کتار کې شمار سو.

د کارولين، ماريانا او مارشال جزيرې چې په آرام سمندر کې موقيعت لري، مخکې د جاپان تر سرپرستي لاندې وې، خو په (۱۹۴۸ز) کال کې د امانتي مخکوپه نامه د امريکا متحده ايالاتو ته وسپارل سوي. خوله هغه څخه وروسته د ملګرو ملتونو د امنيت شورا يې سرپرستي په غاړه واخيستل. د دې جزيرو څخه د ماريانا جزيره په (۱۹۸۶ز) کال کې د يوې ټولپوښتنې پر بنسټ د امريکا د ګډو ګټو هيوادونو په ډلې پورې وتړل سول.

۵. ګډ (مشترک) دولتونه:

هغه هيوادونو چې د دو بهرنيو هيوادونو لخوا په ګډه توګه اداره کيږي د ګډو دولتونو په نامه يادېږي، چې دې ډول دولتونو ته د (کانډومينيوم^(۱)) اصطلاح هم کارول کيږي. د بيلګې په توګه د آندورا هيواد چې د پيرنه په غرونو کې موقيعت لري د فرانسې او اسپانيا له لوري په ګډه توګه اداره کيږي، د توکالو هيواد چې په اقيانوس کې

^۱ - Condominium

موقیعت لری د امریکا او نوې زیلنډه لخوا اداره کیږي، د کانتون او ایندربري جزیري، چي د ژیلبرټ او الیس په جزیرو کي موقیعت لري د انگلستان او امریکا له لوریو اداره کیږي. دا ټول هغه هیوادونه وه چي د دوه دولتونو لخوا ورته گډ حکومت جوړسوی و او د هغو له لوریو اداره کیدل^(۱).

^۱- د کتردره میرحیدر(مهاجراني)، مباني جغرافیای سیاسی، ص ۲۵-۲۹

لائیزم⁽¹⁾

لائیزم د لرغوني يوناني ژبي د (لائوس⁽²⁾) څخه اخیستل سوي اصطلاح ده، چې د خلکو د ټولني يا يوه ډله خلکو لپاره کارول کيدل، چې وروسته د سياسي مکتب په بڼه راڅرکند سو. لائیزم او لائيسته چې د لرغوني يوناني ژبي څخه ريښه اخلي د نړۍ نورو ژبو ته هم ورننوتل، چې اوس مهال د لائيزم بنسټ د فرانسې څخه پيلېږي. لائيسته⁽³⁾ يوه فرانسوي اصطلاح ده، چې په اولسمه پيړۍ کې سياسي قاموس او سياسي خبرو اترو ته ورننوتل. لائيسته سياسي تلنلاره او مکتب دی، چې دين او دولت سره بېلوي، يانې دولت (عمومي حوزه) بايد د هېڅ دين پيروي ونکړي او له بله پلوه دين بايد په مدني ټولنه کې هېڅ ډول سياسي واک پلي نکړي.

د لائيزم سياسي خوځښت ته لائيزاسيون او دولت ته يې لائیک (لادينه) ويل کيږي. لائيزاسيون په لويديځو کاتوليکي هېوادونو کې د کليسا پر وړاندې دريغ غوره کوي، پداسې حال کې چې په پروتستانټ اروپايي دولتونو کې لائیک، لائيسته او لائيزاسيون نا

1 - Laicism.

2 - Laos.

3 Laicite.

پېژانده دي. که څه هم هغه دولتونه چې دین او دولت سره بېلوي او په دولتي چارو کې دین نه مني، سیکولاریزم گڼل کېږي، خو سیکولاریزم او لائیزم که څه هم زیات ورته والی لري، بیا هم سره بېل دي. همدارنگه لائیزم د دولت او مدني ټولني ترمنځ هم بېلتون غواړي، یانې عمومي حوزه باید د خصوصي حوزې څخه بېله وي، چې دا د مدرن عصر مهم بنسټ گڼل کېږي. د دولت او مدني ټولني بېلتون د لائیزم بنسټیز شرط دی. لکه څرنګه چې په منځنیو پېړیو کې استبدادي نظامونه واکمن وه او مدني ټولنه په دولت کې اځنېلي وه او یا هم ډیره کمزوري وه، نو له همدې کبله د لائیزم خوځښت هم کمزوری و.

لائیزم دین د بنمنه ندی، خو پر دولت باندې د دین واکمني نه مني، بلکې دیني او غیري دیني وګرې، خوځښتونه او نوري ډلې کولای سي، چې د قانون پر بنسټ فعالیت وکړي. یانې دیني بنسټونه او وګرې د نورو وګرو په شان په ټولنیزو او سیاسي برخو کې فعاله ونډه لرلای سي، خو داسې نسبي کیدای، چې دیني وګرې په ټولنه کې ترنورو زیات امتیاز ولري، بلکې په عادي ډول د نورو وګرو په څېر په هره برخه کې د قانون پر بنسټ فعالیت کولای سي.

د پورته څرګندونو څخه داسې پایله ترلاسه کېږي، چې لائیزم د لاندې دوو بنسټیزو شرایطو لرونکی دی:

الف- دولت او دین باید سره بېل وي، یانې دولت باید د دین د منګولو څخه خپلواکه وي؛

ب- دین باید په مدني ټولنه کې خپلواکه وي، یانې دین باید بېله سیاسي واکه په مدني ټولنه کې خپلي ریښې وغځوي؛

د مارکس په آند د دین او دولت بېلتون دین ته د پای ټکی ایښودل ندي، بلکې په ټولنه کې بېله سیاسي واکمنۍ څخه د دین د رېښو غځېدنه ده. لکه څرنګه چې لائیزم د لیبرالیزم، روني آندی، ډیموکراتیزم او دیني اصلاحاتو د غورځنګونو پر مهال پیاوړتیا موندلې ده، خو تر ټولو راډیکاله بڼه یې د فرانسې د لوی انقلاب ۱۷۸۹ز پر مهال په فرانسه کې د کلیسا ضد غورځنګونو په بڼه ښکاره سو. خو په نورو اروپایي هېوادونو کې لائیزم نیمګړی او یا هم هېڅ نه و.

د لائیزم په اړه د پوهانو اندونه:

په منځنیو پېړیو کې، په ځانګړې ډول په اتلسمه او نولسمه پېړیو کې د ((ټولنیز تړون)) آند ډیرې انسانان د دولت او سیاسي ټولني په پیداېښت باندې پوه کړه او سیاسي واک یې د خلکو د ارادو زیږنده وګڼی، چې په همدې وخت کې زیاتو پوهانو د دولت د کړنو او رول په اړه بېلابېل آندونه وړاندې کړيدي، چې پدې آندونو کې د ځېنو پوهانو آندونه د لائیزم د سیاسي مکتب پر بنسټ هم ښکاره سويدي. په اولسمه پېړۍ کې هابز په خپل کتاب (لویاتان) کې د ټولنیز تړون او دولت په اړه زیاتې څرګندونې کړې دي. د هابز د ژوند پر مهال ډیرې ستونزې او شخړې د مسیحي دین د بېلابېلو تفسیرونو پر سرراولاري سوي وې، نو ځکه هابز ددې شخړو د حل لپاره ځواکمن حکومت وړاندیز کوي، دده په آند داسې حکومت باید شتون ولري، چې د انجیل غوره تفسیر وکړي او بیا یې پر خلکو باندې پلي کړي، ترڅو د ټولنیزو هغو شخړو څخه خلاص سو، چې د انجیل د بېلابېلو تفسیرونو څخه رامنځته سوي دي. همدارنګه هابز حکومت د کلیسا او روحاني بنسټونو د غلامۍ څخه خلاصوي او پیاوړې دولت د ټولني د

ستونزو د حل لپاره اړين گڼي. که څه هم هابز هڅه کوي، چې دولت ((لائیک)) وي، خو دی دولت ته دا اجازه ورکوي، چې دین و سپري او بیا یې پر خلکو باندې پلي کړي، چې دا اصل د لائيزم سره په ټکر کې دی. خو بیا هم د هابز لائيسته او لائيزم نیمگړې بڼه لري، خو بشپړ لائيسته نسو ورته ویلای.

یو بل انگریزی فیلسوف جان لاک، بیا په مذهبي او اعتقادي برخه کې زور نه مني، دده په آند پدې برخه کې د زور کارونه منفي پایلي لري، که څه هم لاک په ځېنو برخو کې دولت ته د زور کارونې سپارښتنه کوي، خو په دیني او مذهبي برخه کې دولت د زور کارونې څخه منعه کوي. د لاک په آند دین او سیاست ډیرې تېنگي اړیکې لري، هیڅکله داسې نسي کیدای چې دین او سیاست دي سره بېل سي، خو هڅه باید وسي، چې د سیاسي واکمني د پلي کولو پر مهال دیني رول کم وي، یانې دیني بنسټونه باید سیاسي نسي او دا بنسټونه باید د دولت په کړنو کې لاسوهنه ونکړي. لاک په خپل یوه اثر کې لیکي ((زما په آند دولت یوه انساني ټولنه ده، چې موخه یې د مدني پرمختگ او گټو ساتنه ده)). له همدې کبله لاک دولت د مدني چارو لپاره بولي، نه د دیني چارو لپاره، که څه هم لاک دولت او دین سره بېلوي، خو بیا هم بشپړ بېلتون ته گروهمند ندی، له همدې کبله د لاک لائيسته هم نیمگړې ده.

یو بل هالنډی فیلسوف اسپینوزا په اولسمه پېړۍ کې، د دین او دولت په اړه خپل آندونه وړاندې کړه، دده په آند وگړې کولای سي، چې په ازادانه ډول خپل معنوي ژوند وټاکي او هم دولت باید د مشروعیت پر بنسټ حرکت وکړي، په ټولنه کې باید ټول احکام او فرمانونه د

قانون سره سم پلي سي، دده په آند هغه وخت حکومت مشروعيت پيدا کوي، کله چې قوانين د کوم فرد يا ډلي د غوښتنو او ميل تابع نه وي، بلکي د ډيموکراتيکو اصولو پر بنسټ الزامي بڼه ولري. د اسپينوزا په آند د دين او دولت ترمنځ بېلتون دوي وچي لري:

الف- دولت بايد د دين، عقيدې، فکر او بيان ازاديو لپاره شرايط په ټولنه کي چمتو کړي؛

ب- د ټولني وگړي بايد د قوانينو څخه تابعيت وکړي، چې دا تابعيت د دين پر بنسټ نه، بلکي د ډيموکراتيک حاکميت د مشروعيت پر بنسټ بايد صورت ونيسي؛

اسپينوزا د دولت او دين ترمنځ بېلتون غواړي، دده په آند دين بايد د حقوقي او سياسي چوکاټ څخه ووځي، ديني بنسټونه بايد د دولت سره هيڅ اړيکه ونلري، ځکه چې دولت يو حقوقي او سياسي بنسټ دی، چې د قوانينو او مدني قواعدو پر بنسټ اداره کېږي. دولت بايد د قوانينو تر شا ودرېږي او د ټولني په ټولو برخو کي قوانين پلي کړي، البته دا په دي مانا نه چې دولت بايد په دين کي لاسوهنه وکړي او ديني تلنلاري د خپلو غوښتونو سره سمې وټاکي بلکي دولت بايد ديني بنسټونه او قواعد پر خپل حال پرېږدي.¹

روسو هم د لائيزم په اړه آندونه ورکړي دي، روسو د ټولنيز تړون د آند وړاندي کونکی دی، چې پدي برخه کي تر نورو پوهانو لکه هابز او لاک، مخته تللی دی، دده په آند حاکميت د خلکو د ارادو زېږنده دی، همدا خلک دي، چې د ټولنيز تړون پر بنسټ يې حکومت او سياسي سازمان رامنځته کړی دی، کله چې خلکو خپلي يو شمير ازادۍ او

1- رشيدان وثيق، لائيسټه چيست؟، ص ۴۴.

حقوق د لاسه ورکړه او په ټولو یې دا پریکړه وکړه، چې حکومت ته باید واک ورکړل سي، چې پر ټولنه باندي واک پلي کړي، له هماغه وخت حکومت رامنځته سو او مشروع واک یې تر لاسه کړ. روسو د ټولنیز تړون په اړه پراخه فلسفي آندونه ورکړي دي، خو هغه څه چې د لائیزم په برخه کي د ارزښت وړ دي، هغه دا دي، چې روسو په ټولنه کي هېڅ کوم ځانگړي فرد یا ډلي ته د ځانگړې امتیاز غوښتونکی سوی ندی، دده په آند د ټولني ټول وگړې، هغه کي مذهبي، بي دینه، کسبگر... وي سره مساوي دي، چې همدا ټکی یې د لائیزم په اړه د ارزښت وړ دی. روسو په خپل ټولنیز تړون کتاب کي داسي ویلي دي ((ټولنیز تړون د ټولو ښارونو او ترمنځ په برابره توگه منځته راغلی دی، له همدې کبله ټول وگړې د قوانینو پر وړاندي برابر او مساوي حقوق لري، نو ځکه د حکومت دریغ باید داسي وي، چې د ټولو وگړو حقوق په مساوي ډول تامین کړي)).

د روسو په آند دولت او دین باید سره بېل کړل سي، ځکه چې هر یو ځانته ځانگړې غوښتنې او موخې لري، که دوی دواړه سره گډ سي، نو د دواړو لپاره په زیان باندي تمامیږي، د روسو افکار او نظریات د فرانسې د لوی انقلاب پر مهال پلي سول، چې د اروپا د روښانتیا په دوره کي یې زیات اغیز وښیندی. روسو د واکمن قدرت لپاره نظري طرحه وړاندي کوي، چې واکمن قدرت باید د قوانینو په چوکاټ کي راگیر سي، چې همدا قوانین یوازي د وگړو د عمومي گټو سره سروکار لري. په دولتي ساحه کي هېڅ دیني قواعد د دولت لپاره اجباري کیدای نسي.

که څه هم روسو په دولتي چارو کې د دین رول نه مني، خو داسې نده چې روسو بیخي د دین د شتون سره مخالفت لري، بلکې روسو د ټولني لپاره د مدني دین وړاندیز کوي، دی په ټولنه کې د دین رول ډیر اړین گڼي⁽¹⁾.

همدارنگه د لائیزم په اړه زیاتو نورو پوهانو لکه کانت، هیگل، مارکس... هم آندونه ورکړي دي او پدې اړه یې خپلي څیړنې وړاندې کړي دي.

د لائیزم او سیکولاریزم ترمنځ توپیر:

زیاتره وخت د لیکوالانو او پوهانو لخوا د دې دوو اصطلاحاتو په کارونه کې تیروتنې راځي، ځېني لیکوالان ددې، پرځای چې د لائیزم مفهوم او مانا وړاندې کړي د سیکولاریزم اصطلاحات کاروي. ددې دوو اصطلاحاتو ترڅنګ یوه بله اصطلاح د ډیموکراتیک حکومت اصطلاح هم ده، چې دیته ورته مانا لري.

که څه هم سیکولاریزم او لایزم ورته ماناوي لري، خو بیا هم په خپلو منځونو کې زیات توپيرونه هم لري، لائیزم دولت او دین سره بېلوي، دولت ته داسې سپارښتنه کوي، چې د په دیني چارو کې لاسوهنه ونکړي، دین باید په دیني بنسټونو کې منحصر سي، دین نسي کولای چې په دولتي چارو کې ورگډ سي، بلکې یوازې د خلکو په منځونو کې باید پاته سي. همدارنگه له بل اړخه دین باید پر ټولني باندي سیاسي واکمني ونکړي، دین او سیاست سره بېل دي، نو ځکه لائیزم دین او دولت سره بېلول غواړي، پداسې حال کې چې سیکولاریزم بیا دین او دولت دنیوي کول غواړي، د سیکولاریستانو په آند هر هغه څه چې

1- شیدان وثیق، لائیزم څیست؟، ص ۵۸.

ددین نړۍ لپاره وي، هغه باید ومنل سي، بله نړۍ نسته او پر مبهمو شيانو باندي باید باور ونسي. نو سيکولاريزم د ټولني تدريجي تحول د دنيوي اصولو پر بنسټ غواړي، پداسي حال کي چي لائيزم بيا دين ته د ارزښت په سترگه گوري، خو د دولت او دين ترمنځ يوازي بېلتون غواړي.

لیبرالیزم⁽¹⁾

د لیبرالیزم د لغت مانا ازادې غوښتل دي، او د لاتیني ژبې د (لیبرید⁽²⁾) څخه اخیستل سویده چې مانایې ازادې ده. په اوسني انگلیسي ژبه کې ورته (لایبېرټي⁽³⁾) وایي چې د ازادۍ مانا ورکوي که څه هم په انگلیسي ژبه کې (لایبېرټي) او (فریدم⁽⁴⁾) یوه مانا ورکوي خو د دوی ترمنځ یو څه توپیر هم شتون لري، یانې کله چې د ټولنیزې ازادۍ په اړه خبرې کېږي نو د (لایبېرټي) اصطلاح کارول کېږي او کله چې په فلسفي کې د ازادۍ په اړه خبرې کېږي نو د (فریدم) اصطلاح کارول کېږي⁽⁵⁾. لیبرالیزم پر ازادۍ، د ازادۍ پر فلسفي او د ازادۍ پر غورځنگ باندې گروهې (عقیدې) لرلو ته وایي، که دا گروهه د حکومت د سیاست د چلن په توګه وي او که د وګړیزو او یا ټولنیز ژوند د

¹ - Liberalism .

² - Libereth

³ - Liberty

⁴ - Freedom .

⁵: ډموکراسي، تالیف: بشیر اخګر، ۲۰۰۸، ص ۲۰۲

طرز او دود په توگه وي. په دې سیاسي مکتب کې د انسان د ژوند په هره برخه کې ازادې غوښتل کېږي¹.

د لیبرالیزم سیاسي فلسفه او غورځنگ د وگړو د ازاديو غوښتونکی دی، د لیبرالیزم غورځنگ په حکومت او ټولنه کې داسې لار غواړي چې د هغه په واسطه د ټولني د غړو ازادې ترلاسه او وساتل سي. د دې سیاسي مکتب ټولیزه مانا د وگړو د ازاديو غوښتل دي خو دا ازادې باید بشپړه (مطلقه) نه وي؛ ځکه چې هیڅ دولت د خپلو وگړو لپاره بشپړه ازادې نه خوښوي. بلکې د وگړو لپاره باید ترزیاته بریده ازادې شتون ولي، یانې وگړې باید فکري، عقیدتي، د بیان ازادې، د گوندونو د جوړښت او غړیتوب ازادې، د کار کولو او د شیانو د رانیولو او خرڅولو ازادې ولري. د لیبرالیزم په سیاسي مسلک کې ازادۍ ته تردې بریده ارزښت ورکول سویدی چې کیدای سي د لیبرالیزم اساسي تگلاره او ټولیزې هڅې د ازادۍ د ترلاسه کولو او ساتلو په مانا سره وپېژنو.

لیبرالیزم د وگړو د ازاديو سرچینه طبیعت گنې یانې د وگړو د طبیعي ازاديو ساتنه غواړي. د لیبرالیزم بنسټیزه تگلاره طبیعي او الهي قوانین جوړوي. د دې مکتب د پوهانو په آند انسان ته عقل او نیکی ډالۍ سویده او یوازې هغه ټولنه چې انسان پکښې زیږیدلی دی د هغه نیکی او عقل فاسدوي. د دوی په آند رواج، رسم او ټولنیز عادتونه د انسان بنسټیز دښمن دی. که چیرې د انسانانو لاسوهني د دې لامل کېږي چې په ټولنه کې فساد او شرارت پیدا کېږي نو غوره خبره داده

¹: د سیاسي اصطلاحاتو قاموس، ژباړن: سید عبدالله پاچا، دانش خپرندویه ټولنه،

چاپ ۱۳۸۴، ص ۱۳۸

چي هرڅه پر خپل حال پريښودل سي، دا گروهه د ليبرال پوهانو سوداگرو ته ورکړه چي ازاد بازار کيدای سي د اقتصادي غوښتونو د پوره کولو او شتمنيو د زياتولو لپاره گټور تمام سي⁽¹⁾.

د ليبراليزم په سياسي فلسفه کي حکومت نسي کولای چي په اقتصادي چارو کي لاسوهنه وکړي او يا د ټولني لپاره اقتصادي تگلاري وضع کړي، او نه هم دولت کولای سي چي د وگړو پر شخصي اړيکو باندي کنټرول او څارنه ولري، بلکي هر شخص ازاد دی چي خپلي اړيکي د چا سره په کومه اندازه ټينگوي. په سياسي برخه کي هم دولت د خلکو ملاتړ کوي خو خلک د دولت بشپړ حاکميت نه غواړي او خپله ازادي ساتلای سي⁽²⁾.

ليبراليزم د رنسانس د دوري څخه وروسته تر ټولو ايډيالوژيگانو د زياتو ملاتړ کوونکو درلودونکي وه، دا به مبالغه نه وي که ووايو چي مډرنيزم يوازي د دي سياسي فلسفي د اخلاقي او سياسي اصولو ثمره وي. د مډرنيزم هغه حاصل چي نن ورځ په فکري ساحه کي موجود دی، د همدې ليبراليزم څخه زيږيدلی دی. د ليبراليزم د نظرياتو بنسټ پر وگړي باندي راڅرخي او ټول هغه روشونه او تگلاري دي چي د فرد د ازادۍ د ساتلو په موخه تر سره کيږي او د دي مکتب پيروانو ته (ازادي غوښتونکي - ليبرال) وايي. ليبراليزم په پيل کي د خاصو گوندونو او پورونو لپاره کارول کيده مگر اوس د يوه سياسي او فکر مکتب او

1: مکتب های سیاسی، نوشته: فرشید اقبال، انتشارات: سبکباران، چاپ ۱۳۸۷، ص ۱۲۵-۱۷۰

2: فرهنگ واژه های مکتبهای سیاسی، فرهنگی، مذهبی، فلسفی، هنري (ایسم)، گردآورنده: امیرمسعود خدایار، انتشارات محمد حسن، چاپ ۱۳۲۷، ص ۱۹۲.

لاري په حيث پيژندل سويدي چي عمومي او صول يي په لاندي ډول دي:

الف: د فردي عقايدو د ازادانه بيانولو ارزښت.

ب- پر دي باور چي ازادانه عقايد د فرد او ټولني لپاره گټور دي.

ج- دهغو سياسي او ټولنيزو بنسټونو ملاتړ چي په ازادانه ډول سره د عقايدو ښکاره کولو ته رښتني بڼه ورکوي.

ليبراليزم په اولسمه او اتلسمه پيړيو کي په انگلستان کي منع ته راغلی او وروسته نورو هغو ټولنو ته چي ازادي غوښتونکي نظرياتو پکښي وده کړي وه او ياهم دانگلستان څخه په تقليد باندي يي ازادي غوښتونکي غورځنگونه رامنځ ته کړي وه، انتقال سو. د ليبراليزم سياسي عقیده پر دوو شيانو باندي ډير ټينگار کوي:

الف: د خپلسري او مطلق قدرت مخنيوی او د قدرت د ټولنيز کيدو لپاره هڅي.

ب- د شخصي عقايدو په ازاد ډول ښکاره کول.

د ليبراليزم لمرنی ټينگار دادی چي د خپلسري (استبدادي) قدرت مخنيوی وکړي، او د سياسي موخو څخه يي هم يوه موخه د ديني عقايدو ازادي ده. په اروپا کي د ليبرالانو د مبارزي په وخت کي دوی د دين سره سخت په ټکر کي وه، او درون آندي مخکښان هم د دي ډلي څخه وه، دوی د ديني (کليسا) تر خپلسري قدرت د عقل حکومت ته لوړتوب ورکاوه. دوی په ځينو وختونو کي په سياسي او مدني برخو کي د قانون څارنه او په اقتصادي برخه کي يي د ازاد بازار غوښتنه کول. همدارنگه دوی د فردي ازادي، د قدرت د څومرکزونو (پلوراليزم) او سيمه ايزي او ډليزي ازاديو غوښتنه کول. د ليبراليزم د ازاديو د اصولو

سياسي مکتبونه _____ ليبراليزم

خځه يوه هم دفاعي ازادى شتون دى، يعنې فرد بايد دومره ازادى ولرى چې په خپل ازاد توان او د عقيدې په ازادانه بيانولو سره دخپل ژوند پرمختگ او اسانتياوي لاسته راوړي او د دې لاري خځه د ټولني ټولني لپاره گټور تمام سي.

لیگالیزم⁽¹⁾

لیگالیزم د انگلیسی ژبې د (لیگل⁽²⁾) څخه اخیستل سوی دی، چي مانا یې قانون، شرعیت او حقوق ده، په پراخه مانا سره دا اصطلاح داسي یو سیاسي نظام ته ویل کیږي، چي هغه د قانوني، شرعي او حقوقي ارونو پربنسټ ولاړ وي. ددي سیاسي مکتب وړاندیز دادی، چي د ژوند په ټولو چارو کي باید قانوني، قضایې او حقوقي ارونو پلي کړل سي.

دا فلسفه د چین فیلسوفانو پر پښو ودرول، خو ځیني پوهان بیا وایي، چي ددي فلسفي په اړه په لرغوني روم کي هم اندونو شتون درلودی او دا ډله پوهان دا فلسفه د لرغوني روم د حکومت د اندونو میراث بولي. دا ډله پوهان پدي اند دي، چي د لرغوني روم په حکومت کي هم دا ارونو وه، چي وگړو او دولتونو په خپلو منځونو کي د حقوقي، قضایې او قانوني ارونو پربنسټ اړیکې نیولي. همدارنگه دا مکتب ټولې بشري اړیکې د قانون، حقوقو او قضا پربنسټ غواړي. د دولت او وگړو ترمنځ د اړیکو په اړوند د لیگالیزم مکتب وایي، چي دولت یو قانوني اورگان دی؛ نو دولت ته لازمه ده، چي د خپلو

¹ - Legalism

² - Legal

حقوقی، قانونی او قضایی واکونو په چوکاټ کې واکمني وکړي او په ټولنیزو او اخلاقي چارو کې باید لاسوهني ونکړي. لکه څرنګه، چې موخکې اشاره وکړه د لیگالیزم په فلسفه کې چنایانو زیات کار کړی دی او دومره یې مشهوره کړیده، چې نن ورځ ځینې پوهان پدې اند دي، چې دا یوازې چنایې فلسفه ده. پدې فلسفه کې چنایانو د زیربديز څخه (۳۷۵-۲۲۱) مخکې کار کړی دی او دهغه وخت په استبدادي جګړو او اړودوړ کې یې نومیالیتوب ته رسولې ده. پدې فلسفه کې د چنایې فیلسوف (زونګ^(۱)) اندونه ورګډ سول، نو مورې فیلسوف پدې اند و، چې د انسان طبیعت او ټولنیز جوړښت په فطري ډول نیمګړی پیدا سوی دی؛ نو ځکه دیته اړتیا لیدل کیږي، چې انسان خپل طبیعت په قانوني ډول سره کنټرول کړي.

دهمدي قانوني، حقوقی او قضایی اندونو پر بنسټ لیگالیزم وروسته د یوې داسې سیاسي فلسفې بڼه غوره کړه، چې په ټولنه کې باید قوانین پلي سي او د ناوړو کړنو لپاره په نوموړو قوانینو کې سختي سزاګانې ځای کړل سي. ددې سیاسي مکتب پر بنسټ ټولې ځانې خپلواکې باید په بشپړ ډول د دولت تر کنټرول او څارني لاندې راسي او وګړي باید خپل ټول فعالیتونه د دولت د واکمنۍ د ټینګښت لپاره ځانګړي کړي.

په دې فلسفه کې پر زونګ سربیره نورو چنایې فیلسوفانو لکه (شانګ یانګ^(۲))، (لیسي^(۳)) او (هنفیزی^(۴)) هم کار وکړ.

1 - Xung

2 - Shang Yang

3 - Li Si

4 - Hanfeizi

نوموړو لیگالیستي فیلسوفانو د دې سیاسي مکتب لپاره درې ټولیز وړاندیزونه وکړل:

الف- د قانون او حقوقو پراخه واکمني (فا⁽¹⁾).

ب- د نظم راوستلو غوره لارې (شو⁽²⁾)، ښه مسؤلیت (زینگمینگ⁽³⁾) او ټیټې بیې (وازیڼ⁽⁴⁾).

ج- سیاسي چارې په ښه مهارت سره سرته رسول (شي⁽⁵⁾).

د لیگالیستانو په اند انسان په ذاتي ډول ځانپاله او کم عقله پیدا سوی دی؛ نو ځکه دولت باید د هغو ټولنیز همغږیتوب په خپل لاس کې واخلي. دولت باید د دوی په هنرونو باندې ونه غولېږي، بلکې دولت باید هڅه وکړي، ترڅو د دوی د ټولنیز نظم لپاره خپل ټول قانوني او حقوقي اړونه په دوی ومني.

لیگالیستان د حکومت قانوني او حقوقي سیستم خونبوي او وایې، چې حکومت باید د بدو کړنو لپاره جزا او د ښو کړنو لپاره ډالی و ټاکي. همدارنګه ټول وګړي باید د دولت او د واکمن د واک د پراخه کیدو لپاره هلي ځلي وکړي. دا سیستم په زور واکې ډول سره (قین⁽⁶⁾) د چین په کورني سیستم کې پلي کړ او د لیگالیزم فلسفه یې بدنامه کړه⁽⁷⁾.

¹ -Fa

² Shu

³ - Xingming

⁴ - Wuxian

⁵ - Shi

⁶ -Qin

⁷ - English Wikipedia and English Encyclopedia.

ماتریارشی⁽¹⁾

د ماتریارشی اصطلاح د یونانی ژبې د دو کلمو څخه ترکیب سویده، چې (میتر⁽²⁾) د مور او (ارچین⁽³⁾) د حکومت یا واکمنۍ په مانا دی. نو ماتریارشی د مور یا نسختی د حکومت کولو په مانا ده. په لنډ ډول ویلای سو، چې ماتریارشی د هغه سیاسي مکتب نوم دی، چې واک په سیاسي، اخلاقي او ټولنیزو چارو کې مېندو ته سپارل سوی وي. ماتریارشی ته په پښتو کې (مورواکي یا مورمشری) هم ویل کیدای سي او دې ډول ټولني ته (جینوکراتیکه⁽⁴⁾) ټولنه ویل کیږي. د ماتریارشی اصطلاح د (پاتریارشی⁽⁵⁾) د اصطلاح په خلاف کارول کیږي، چې پاتریارشی د پلار حکومت ته ویل کیږي. په ماتریارشی کې مور د کورنۍ مشره وي او واک ټول د مور په لاس کې وي. سربیره پر دې ماتریارشی د هغو ټولنو لپاره هم کارول کیږي، چې د نسختو واک د نارینه وو د واک سره برابریات وي همدارنگه د هغو ټولنو لپاره هم کارول کیږي، چې د ټولني کلتوري او بنسټیز ارزښتونه

1 - Matriarchy.
2 - Mater.
3 - Archein.
4 - Gynocratic.
5 - Patriarchy.

د بنځو په گټه وي او د بنځو ارزښت په ملي ارزښتونو کې ځای کړل سوی وي. چې غوره بیلگه یې مارکسیستي کلتور دی، په مارکسیستي کلتور کې بنځي د نارینه وو سره مساوي دي او د تولید په پروسه کې دواړه یوشان ونډه لري.

ماتیریا رشي له سیاسي اړخه د هغه وخته راپیلېږي، کله چې بنځه د ټولني هسته گڼل کیدل او ټول سیاسي او ټولنیز واک د بنځي په لاس کې و، په ټولنه کې به هغې بنځي واکمني کول، چې تر نورو مشره وه، په کورنۍ کې هم مور او انا تر نورو غړو واکمني وي، د کورنۍ نارینه ته به ارزښت نه ورکول کیده کله چې به انا ژوندی وه، نو ټول لمسیان او زامن به پر انا باندې راټولیدل او کله چې به مور ژوندی وه بیا به نو ټول زامن پر مور باندې راټولیده. همدارنگه په ټولنیز ډول ماتیریا رشي هم په همدې ډول کارول کېږي او په کومو کورنیو کې چې بنځه تر نارینه واکمنه وي هغې ته ماتیریا رشي ویل کېږي⁽¹⁾.

لکه مخکې چې مو وویل، د ماتیریا رشي سره یوه بله ورته اصطلاح د جینو کراسي ده. جینو کراسي هغه حکومت او ټولني ته ویل کېږي، چې واک پکښې د بنځي په لاس کې وي او بنځه واکمنه وي، خو جینو کراسي د ماتیریا رشي سره یوڅه توپیر هم لري او د توپیر ټکی یې پدې کې دی، چې په ماتیریا رشي کې یوازې واک د مور په لاس کې وي او په جینو کراسي کې بیا واک د بنځي په لاس کې وي هغه که مور وي او یا نه وي خو واک پلې کوي. یو شمیر لیکوالان جینو کراسي د یوې بنځي حکومت او نور بیا د څو بنځو حکومت ته وايي خو په ټولیز

(انگلیسي پوهنغونډ) English Wikipedia - 1

ډول هغه حکومت چي د بنسټو په لاس کي وي د جینو کراسی په نامه یادیري.

د (هیلن ډاینر⁽¹⁾) په خبره یو وخت د شمالي افریقا بنسټو سیاسي واک په لاس کي درلودی، چي ډیره خواکمنه جینو کراسي پکښي واکمنه وه. په جینو کراسی کي پر بنسټو باندي تکیه کیري، چي د بنسټو تجربو ته زیات ارزښت ورکول کیري. د (هیرودیت) په خبره د ماتیریا رشی اصطلاح د لرغوني یونان په لیکوالانو پوري اړه لري، دده په خبره په ډیرو لرغونو وختونو کي د یونان په سیمه کي بنسټو واک درلودی، د نارینه وو په شان به یې جامي اغوستلي او په جگړو کي به یې د نارینه وو په شان گډون کاوه. دی زیاتوي، یوي پیغلي انجلی په هغه وخت واده کوی، کله چي به یې په جگړه کي یو نارینه مړ کړ⁽²⁾.

پرماتیریا رشی (مورواکی) باندي د زیاتو پوهانو لخوا خبري سویدی، چي د دولت په پیدایښت کي هم دا ډول اند گتور گڼل سوی دی. په لاندی ډول یو شمېر پوهان د دولت په پیدایښت کي د مورواکی د اند اغیزی په گوته کوي:

مورگان، مکلمان او جنکس د دولت د مورواکی د آند پلویان دي او پدي آند دي چي د لومړنیو ټولنو واحد د پلارواکی کورنی نه وي بلکي د مورواکی کورنی وي. کله چي یو سپی یوه یا څو بنسټي ولري نو په اسانی سره د هغه نسب په نوموړي نارینه پوري اړوند کیري. خو په لومړنیو ټولنو کي څو میړیز سیستم یا دا چي یوي بنسټي به څو مړونه لرل، رواج و. د دوی په آند کله چي څو میړیز سیستم موجود وي نو د

¹ - Helen Diner.

² - Britanica Encyclopedia 2012 (د انگلستان د ایره المعارف)

میره او میرمني ترمنځ اړیکې چندانې نه وي گرمې. په هغه وخت کې د کورنیو پرځای د ډلو ترمنځ سستي او کمزوري اړیکې موجودې وي چې د جنسي اړیکو گډوډ او بې قاعدې سیستم یې درلودی. پدې ډول نظام کې دوستي د مورد خواڅخه وه نه د پلار د خواڅخه. په لومړنیو ټولنو کې مورنۍ نسب په ریښتني ډول سره ترسترگو کېږي پداسې حال کې چې پلارنۍ نسب یو گمان او اټکل دی. همدارنگه اولادونو به د مور په طایفي پورې اړه درلوده. پدې وخت کې به د پلرونو لپاره هم بیلابیل مورني نسبونه موجود وه، واده به د هغه چاسره کیدي چې د نوموړي نسخي د طایفي څخه بهر په بلي طایفي پورې به اړوندو.

د مورواکي د نظام ځانگړني په لاندې ډول دي:

۱- ډلیزودونه، ۲- دوستي د بنځولخوا، ۳- یواځي د بنځولخوا د مورواکمي.

د مورواکي آند هم د پلارواکي په شان د ډیرو پوهان لخوا ترنیو کو لاندې راغلی دی. ویل سویدی چې د مورواکي آند د پلارواکي د آند په څیر تاریخي ریښتني ریښي نلري لکه څرنگه چې (مک آیور) ویلي دي بنځه یوازي د انتقال لامل سویده خو هیڅکله د واک خاونده نده سوي. نو اړینه نده چې وویل سي چې دولت د پلارواکي یا مورواکي د کورنیو د پراختیا څخه زیږیدلی دی. لکه څرنگه چې (گارنر) ویلي دي ((کورنۍ د دولت سره په جوړښت، بنسټ او تگلاري کې زیات توپیر لري، داسې ریښتني دلیل نسته چې دولت دي د کورنۍ د پراختیا څخه زیږیدلی وي او یا هم یو د بل سره دي ټینګي اړیکې ولري)). په کورنۍ کې د پلارواک په طبیعي بڼه دی، خو په دولت کې د واک لاسته راوړل د ټاکنو د لاري کېږي. تابعیت د کورنۍ بنسټیز آردی

پداسي حال کي چي دولت بنسټيز آريا برابري ده. نو ځکه دولت د کورنيو د پراختيا زيړنده گڼل غوره خبره نده⁽¹⁾.

¹ - عبدالرحمن عالم، بنيادهای علم سیاست، ص ۱۷۴-۱۷۹

ماتریالیزم^(۱) (مادیت پالنه)

ماتریالیزم یا مادیت پالنه د ډیرو لرغونو سیاسي مکتبونو څخه دی، چې تاریخي رینسي يې لرغوني یونان ته رسیږي او پردي باندي عقیده درلودل دي، چې یوازي ماده شتون لري او ماده او طبیعت پر روح باندي لوړ دي. روح او (العیاذ بالله) هر هغه څه چې تر طبیعت هاخوا وي او فزیکي شتون ونلري لکه خدای، پر بنسټي پیریان... شتون نلري، دا ډول ماتریالیزم د (اتیزم) سره یو شان دی. د اتیزم مسلک پردي باندي عقیده لري، چې (العیاذ بالله) الله تعالی شتون نلري. د دغو دوو مادي فلسفو په منځ کې د پایلي له مخي توپیر نسته، ماتریالیزم د مثبتې لاري څخه خوځښت پیلوي او وایې، چې یوازي (ماده) شتون لري او دیته اړتیا نه لیدل کیږي، چې د مادي پرته نور شيان هم ومنل سي. خو اتیزم بیا د دي مادي فلسفي منفي خوا نیولي ده، چې وایې (العیاذ بالله) خدای نسته.

یوشمیر تاریخ پوهان پدي اند دي، چې د لرغوني یونان د هرو لسو تنو فیلسوفانو څخه نهه تنه يې مادیون وه، خو فیثاغورث او افلاطون

(1) - Materialism

بیا د روح شتون ته باوري وه او سقراط هم د کائيناتو مالک ته غاړه ایښي وه. اپیکور او زونو هم پر روح باندي ایمان درلودی. دي مادي افکارو تر هغه مهاله په څرگند ډول زیات شتون درلودی، تر کله چي د عیسویت دین خپریدی، کله چي دا دین خپور سو، مادي عقاید تر پردو (حجاب) لاندي سول بیا نو چا زړه نسو کولای، چي ماتريالیستي عقاید څرگند کړي.

د فرانسې د لوی انقلاب (۱۷۸۹ز) په فرصت کي د افکارو خپلواکي چي دیني افکار هم پکښي شامل وه، اعلان سول، چي په همدې ترڅ کي وگړو وکولای سول، چي خپل افکار او عقاید په خپلواکه توگه څرگند کړي؛ نو ځکه یو ځل بیا مادي افکارو ته لار پرانیستل سول او وغوړیدل. دا ډول افکار په نولسمه پیړۍ کي بیخي زیات سول او په زیاتو اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو مسلکو کي یې ځای ونيوی.

په همدې وخت کي زیات شمیر فیلسوفانو او پوهانو هم ماتريالیستي افکار څرگند کړل او ملاتړ یې وکړ، د بیلگي په توگه (هابس) د خپلي مادي فلسفي بنسټ داسي څرگندوي:

الف- هغه شیان، چي د اجسادو سره تړاو لري هغه ته هندسه، میخانیک او فزیک وايي.

ب- هغه چي د روحياتو سره تړاو لري هغه ته فیزیولوژي (د غړو دندې) وايي.

ج- هغه شی چي مصنوعي شتون ولري هغه د ټولني یا دولت څخه عبارت دی.

نوموړی فیلسوف میخانیکي علت او معلول، خوځښت او د خوځښت قوانین یوازي د مځکي د خوځښت مدار بولي.

(ستالین) د مادي او ماتريالیستي عقیدې پر بنسټ وايي، چې محکمه په لومړي سر کې د اور یوه ټوټه وه، کرار کرار سره سول، حیوانات او انسانان پیدا سول، چې طبیعت په همدې ډول بشپړتیا موندلې ده. انسان او د هغه ټولنیز ژوند هم پر یوه حال باندې پاته نسو، یوه زمانه وه، چې خلکو به د وحشت په حال کې د کمونیزم روحیه په پټ ډول پلي کول. دا هغه وخت و، چې انسانانو به د ځاني ځواک او مړتیا لپاره بنسټکار کاوه. (ستالین) د خپلې وینا په ترڅ کې د مارکس دغه غوندې (جملي) بیانوي، چې (د انسانانو شعور د دوی دشتون ټاکونکی ندی، بلکې د دوی ټولنیز شتون د دوی شعور ټاکي).

ډیالتيک ماترياليزم⁽¹⁾:

د ډیالتيک اصطلاح د فیلسوفانو په منځونو کې په بیلابیلو ماناوو سره کارول سویده، چې په لاندې ډول یې لنډه یادونه کوو:

(سقراط) دې اصطلاح ته په ډیره لوړه مانا گوري، د ده په اند فلسفي خبرو اترو ته ډیالتيک ویل کیږي. فلسفي خبرې هغه دي، چې د عقل او منطق تابع وي، یانې هر مطلب باید په داسې الفاظو سره څرگند سي، چې د عقل او فکر پر بنسټ وي او د هغه رد یا منل هم باید د عقل، منطق او دلیل پر بنسټ ولاړ وي. (افلاطون) بیا د دې اصطلاح کارونه محدوده کړیده او یوازې یې منطقي کړنلارې ته ډیالتيک ویلی دی. د ده موخه دا وه، چې د طبیعت ټول اثار باید تر یو ځانگړي قانون لاندې ډلبندې سي، ترڅو د ځانگړو اندونو او فرضیو په چوکاټ کې وڅیړل سي. (کانت) بیا په خپله نوې فلسفه کې د ډیالتيک اصطلاح د هغې

(1) - Dialectic Materialism

فلسفی نوم گنلی، چي هغه ته میتافزیک او انځور ویلای سو. (هگل) د (افلاطون) په څیر دیالکتیک منطقی تگلاره گنلی دی. او (مارکس) هم دیالکتیک د (هگل) په څیر کارولی دی، خود توپیر ټکی یې دادی، چي د (هگل) دیالکتیک آید ایستی (خیالپاله) دی او د (مارکس) دیالکتیک بیا ماتریالیستی (مادیتپاله) دی.

د پورتنیو فیلسوفانو د اندونو پر بنسټ دیالکتیک په لنډ ډول داسي پیژندلای سو (دیالکتیک هغو فلسفی خبرو اترو ته ویل کیږي، چي ددو یا څو تنو ترمنځ د پوښتنی او ځواب پر بنسټ وي)⁽¹⁾.

د دیالکتیک ماتریالیزم اصطلاح د لومړي ځل لپاره (کارل مارکس) د (هگل) د آید ایستی دیالکتیک پر وړاندي منځته راوړه؛ نو ځکه د مارکس دیالکتیک ته ماتریالیستی دیالکتیک ویل کیږي. د هگل دیالکتیک خیالی بڼه درلوده، دي په عقیدوي بڼه ایډیالیست و، له همدې کبله مارکس دده ایډیالیزم نه مني، خو دیالکتیکي لاره یې بیا مني. هگل په نړۍ کي یوه نړیوال عقل ته ژمن دی، چي دغه نړیوال بشپړ عقل د بشر د فکر او هوښ څخه لوړ دی. هغه وخت، چي یوه ټولنه بله ټولنه له منځه وړي او یا پر هغه باندي یرغل کوي، دغه نړیوال بشپړ عقل، چي یرغمل سوي ټولني ته ورکول سوی دی، باید واکمني ټولني ته وسپاري. دغه بشپړ عقل په حقیقت کي د نړۍ خوځنده ځواک دی او د نړۍ د نظام څرخونکی دی. هگل پدې ډول د نړۍ پر پېښو باندي د طبیعت څخه لوړ عقل او ځواک واکمن بولي، چي همدغه د هگل د ایډیالیزم بنسټ گنل کیږي. کارل مارکس ددغه طبیعت هاخوا عقل او ځواک پر ځای اقتصادي او مادي ځواک راوړلي په دي برخه کي لیدل

1-- فرشید اقبال، مکتب های سیاسی، تهران: چاپ سوم ۱۳۸۷، ص ۸۸-۸۹

کيږي، چي هگل نه يوازي د بشر په اړه بلکي د ټولې نړۍ د اوبستونونو په اړه و خوځېست وړکونکي ځواک ته ژمن دی، خو مارکس پدغه فرصت کي د ټولې نړۍ پرځای د بشر د پېښو په اړه اقتصادي او مادي ځواک ته په بنسټيز سبب ژمن دی.

مارکس د هگل ډيالتيک الېشوي، هگل عقیده درلودل، چي د نړۍ د ټولو چارو په سر کي د ټکرزني شتون لري، يانې هره موخه او قضيه په خپل نفس او ذات کي د ټکر نطفه لري او د هغه څخه نه بيليدونکي ده. کارل مارکس د خپلو فلسفي عقايدو او څيړنو پر بنسټ د هگل پورته ټول شيان مني، خو دغو ټولو ته ماتريالستي يا د ماديت بڼه ورکوي او د ماديت له ليدلوري ټولې پېښي، فکرونه او فرضي څيړي او لولي. مارکس تاريخ، پوريز يرغلونه او نورې ټولنيزي پېښي پر اقتصادي ځواکونو ولاړ اقتصادي ځواک د بشري تاريخ د ټولو پېښو بنسټ او سبب گڼي، چي دغه تلنلاره او فلسفه په بشپړه توگه د هگل د فلسفي سره په ټکر کي ده؛ ځکه چي هگل د ټولو پېښو او بشريت خوځنده روحي ځواک بولي، چي په حقيقت کي ميتا فزيکي بڼه لري، په داسي حال کي، چي د مارکس فلسفه په بشپړ ډول د ماديت پر بنسټ ولاړه ده⁽¹⁾.

1- محمد نادر ايوبي، سياسي نظريات، مخ ۴۸۸-۴۹۰

مارکسیزم⁽¹⁾

مارکسیزم د انسان د ټولنیز-تاریخي ژوند د تحول او پر هغه د قانون د واکمنتوب په اړه د الماني فیلسوف کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳ز) او دده د نژدي ملگري فریدریک انگلز، چې د نوي کمونیزم د فرضي بنسټ ایښودونکی هم گڼل کیږي، تلنلاري او فلسفي ته ویل کیږي. مارکسیزم په پراخه مانا فلسفي-سیاسي مکتب دی، چې د مارکس او انگلز د روسي شاگردانو پلخانوف او لینن لخوا یې ځپني خلاوي ډکي سولي او د پراخه نظري سیاسي مکتب په بڼه را څرگند سو. که څه هم ډیري هڅي سوي دي، چې د مارکس او لینن آندونه سره بېل کړي، خو بیا هم دا هڅي ناکامه سوي دي، ځکه چې د مارکس او لینن آندونه په ډیرو برخو کې سره گڼلې دي.

د مارکس او انگلز آندونه، د آلماني فیلسوفانو هیگل او فویرباخ او هم د فرانسې د سوسیالیزم چې د فرانسې د انقلاب څخه وروسته منځته راغلی، تراغیزلاندي سول. همدارنگه په اقتصادي برخه کې د انگریزي اقتصاد پوه ریکاردو د آندونو تراغیزلاندي راغلی، چې

¹ - Marxism.

ددي آندونو په ورگړېدو سره د مارکس او انگلز آندونو پراختیا وموندل او زیاتي خلاوي یې ډکي سولي.

د مارکس په آند بشري تاریخ طبیعي دی، چې بنسټ یې د انسانانو پر مادي غوښتونو او ارزښتونو باندې ولاړ دی. دا اصل د تاریخي ماتریالیزم د بنسټ په بڼه هم گڼل سوی دی⁽¹⁾.

د مارکسیزم پیدایښت په بشریت کې ستر اقتصادي، سیاسي او ټولنیز بدلونونه راوستل او زیات وگړي یې تر خپل مفکوروي اغیز لاندې کړل. د مارکسیزم تلنلاري داسې انقلاب راوستی چې د ټولني کښته پور (کارگر پور) یې د ټولني واکمن پور کړ او هڅه یې کول چې د ټولني چارې د همدې ځپلي او خواریکښ پور په لاس کې ورکړي. د مارکسیزم فلسفه نه یوازې د یوې ټولني پر داخلي جوړښت باندې راڅرخي بلکې دا یو لوی نړۍ لید هم دی. ددي تلنلاري بنسټیزه غوښتنه داده، چې د ټولني واگي د کارگر پور په لاس ورکړي او ټولنه د همدې کارگر د لارښوونو پر بنسټ اداره کړي⁽²⁾.

د مارکس په آند که څه هم سرمایه داری نظام په نړیواله کچه د تولید غوره زمینه برابره کړیده، خو بیا هم د بشریت د پرمختگ او تکامل په لاره کې لوی خنډ گڼل کېږي. سرمایه داري د نورو د فقیر کولو او بیوزله کولو پرمختگ کوي، یانې په سرمایه داری کې د نورو وگړو بېوزله کول او د کارگر پور تر پښو لاندې کول شتون لري، چې د زبېښاک له لارې د ټولني یو کوچنی پور زیاته شتمني پیدا کوي. دده په آند کله چې پرولتاریا (کارگرو) ته واک په لاس ورکړل سي، نو

1- داریوش اشوري، دانشنامه سیاسی، ص ۲۹۰.

2- امیرتیک آین، واژه های سیاسی و اجتماعی، ص ۱۲۲.

سرمایه داري نظام سره پاشي او ټولنه د پورېزي بڼې څخه باسي. دی زیاتوي په سرمایه داري نظام کې ټولنه پر پورونو باندي ویشل سویده، خو کله چې کارگرواک په لاس کې واخلي نو په ټولني کې پورونه له منځه وړي او ټول وگړي یو شان کوي. همدارنگه کله چې کارگرواک په لاس کې واخلي نو په ټولنه کې هغه حالت ته چې یو انسان د بل انسان څخه گټه اخلي او یا د هغو د کړنو څخه استفاده کوي، له منځه ځي بلکې د کاروسایل به د ټولني د ټولو وگړو گډ ملکیت وي او پخواني جبر به له منځه ولاړسي.

په مارکسیزم کې د زیښناک یا گټې اخیستني مفهوم ډیر ارزښت لري. د مارکس په آند په ټولنیز تولید کې د مالکانو او کارگرو ترمنځ اړیکې شتون لري، چې مالکان د زیښناک پر بنسټ کارگرو د خپلو گټو لپاره کاروي، د کارگرو د کار ثمره د شتمنو لاس ته لویږي، نو ځکه ویلای سو، چې په پانگواله نظام کې د کارگرو زیښناک شتون لري او مالکان د دوی د کار او زحمت ثمره خوري. یانې پدې ډول نظام کې شتمن او مالکان د خپلو شتمنیو د گټو پر بنسټ زیاته ونډه اخلي او کارگرو ته کمه ونډه ورکوي، همدا لامل دی، چې په ټولنه کې د پورونو ترمنځ ټکر او تضاد منځته راځي، چې همدې ته پورې ټکر ویل کیږي. مارکس د ټولنیزو پورونو د ټکر په اړه ژر او احساساتي پریکړې نه کوي، بلکې دی غواړي، چې ټولنیز قوانین کشف کړي او د علمي لارې څخه ددې چاره ولټوي.

د دولت په اړه د مارکس اند:

د دولت په اړه د هیگل او مارکس آندونه خورا زیات ټکر لري، د هیگل په آند دولت د ټولني د ملاتیر دی او د نړیوال نظام بنسټ دی،

خو مارکس بیا دا خبره نه مني، دده په آند دولت د ټولني د پورونو د ټکرونو او تضادونو په پایله کي رامنځته سوی دی، چې یوازې د واکمن پور د سلطې او واکمنۍ د پایښت لپاره کار کوي. مارکس زیاتوي، دولت د بېوزلو او کارگرو د زیښاک لپاره د شتمنو او واکمنانو لپاره قوانین پلي کوي او توليدي وسایل لاندو نور هم د شتمنو په لاسونو کي اچوي. د مارکس په آند دولت د ټولنیزو پورونو د ټکرونو په پایله کي رامنځته سوی دی، چې یوازې د زور او جبر بنسټ گڼل کیږي، ترڅو د زور او جبر له لاري محکوم پور نور هم وځپي. د دولت په هره برخه کي د قدرت او واک خبره مطرح کیږي. دی د هغو پوهانو دا آندونه ردوي، چې وایي دولت د ټولنیز نظم ساتونکی دی، بلکي دده په آند دولت واکمن پور ته د محکوم پور د ځپلو لپاره وسایل چمتو کوي، ترڅو هغه ټکرونه چې د پوریزو تضادونو له امله منځته راغلي دي، د زور او جبر له لاري د واکمن پور په گټه آرام کړي. مارکس د دولت په اړه د خپل آند وروستی پایله داسي څرگندوي، چې دولت د پوریزو اړو دورو او ټکرونو په پایله کي رامنځته سوی دی او د واکمن پور لپاره د محکوم پور د ځپلو لپاره وسیله گڼل کیږي، نو ترڅو چې په ټولنه کي پورونه شتون ولري، تر هغو به دولت هم وي، خو کله چې ټولنه د پورونو څخه خلاصه سي، بیا نو د دولت شتون ته هیڅ اړتیا نه لیدل کیږي او وگړي به بیا په خپلو منځونو کي دوستانه او د خپلي خوښي اړیکې ولري.

د مارکس آندونو پر کمونیزم باندې زیات اغیز وکړ، چې وروسته دده تلنلاره د (مارکسي کمونیزم) په نامه سره هم ونومول سول. مارکس

پدی تلنلاره کی یو شمېر ارونه ټاکلي دي، چې په لاندي ډول یې لنډه یادونه کوو:

۱. ډیالتيک مارکسیزم:

دا فلسفه ماتریالیزم ته ورته ده، چې د ټولي هستی بنسټ (ماده) گڼي، ددی فلسفي پر بنسټ پدی نړۍ کې ټول موجودات مادي بنسټونه لري، چې د ډیالتيک قوانینو تر سیوري لاندي بدلون کوي. مارکس یوازي ډیالتيک د تاریخ او بشري ټولني سره هم‌رغی گڼي، خو انگلز بیا د ډیالتيک لمنه پراخه کړه او ټول طبیعت یې پکښي را ونغښتی.

۲. ټولنیزه فرضیه:

د مارکس په اند اقتصادي تولیدي سیستم هغه یوازنی محور دی، چې ټول ایديالوژیکي جوړښتونه او ټولنیز بنسټونه ورباندي ولاړ دي.

۳. پوریز اړودوړ (کشمکش):

د مارکس په اند ټولنیز اړودوړ د مادي او اقتصادي لاملونو له امله دی، مارکس په تاریخ کې وايي ((بله پوريزي جگړې څخه نړيوال بدلون او پرمختگ ناشونی دی، او هر ډول جگړه یا انقلاب چې پوريزه بڼه ونلري، بي گټي دی)).

۴. د تمدن د تکامل فرضیه:

مارکس وايي ((د بشري تمدن په تکامل کې څو پړاوونه یو په بل پسې راغلي دي، چې په هر پړاو کې د توکو یو ځانگړی تولیدي او تبادلوي سیستم منځته راغلی دی، چې انساني اړیکې هم د همدې سیستم پر بنسټ ولاړي دي)).

۵. نوی سوسیالیزم:

مارکس د جان ستورات میل او توماس هیل گربین پر پخواني سوسیالیزم باندې بیا کتنه وکړه او هغه یې اصلاح کړ، چې همدا اصلاح سوی سوسیالیزم یې نوی سوسیالیزم و نوموی. دی وایې ((تولیدي توکې او شتمني یوازي د شتمنو په لاسونو کې لویږي او د توکو د بیو د ټاکلو واک هم یوازي شتمن او سرمایه داره لري، دا کار ددې لامل گرځي، چې شتمني نوره هم د شتمنو په لاسونو کې ولویږي او بیوزله او کارگر نور هم بیوزله سي))، دده په اند د کاپیتالیزم دا ځانگړنه ددوو امرونو لامل گرځي:

الف- په بیساري او زیاته کچه د تولید اندازه؛

ب- د انحصاراتو رامنځته کیدل؛

ددې ځانگړنې پر بنسټ شتمني او تولیدي توکې د ټولني د یوه کوچني پور په لاسونو کې لویږي او ټولنه پر دوو پوړونو (شتمنو) او پرولتاریا (کارگرو) باندې ویشل کیږي. زیات وگړي بیوزله کیږي او ورځ تربلي بیوزلي زیاتېږي. د شتمنو پور ورځ تربلي کوچنی کیږي او شتمني یې زیاتېږي، چې په پایله کې د شتمنو او بیوزلو ترمنځ ټکر منځته راځي او د پرولتاریا (کارگرو) په انقلاب باندې بدلېږي.

۶. د پرولتاریا انقلاب:

د مارکس په اند د پرولتاریا (کارگرانو) انقلاب په حقیقت کې د کارگرانو او یینیدل دي، دوی د سیاسي واک د پاره انقلاب نه کوي، بلکې د خپل ژوند د کچې د لوړوالي د پاره راپورته کیږي. دده په اند د پرولتاریا انقلاب لومړی موخه باید د ټولنیزو پوړونو لکه کاپیتالیزم او بورژوازی د منځه وړل وي.

۷. بي پوره ټولنه (د مارکس ايډيال):

د مارکس په اند د کارگرانو د انقلاب څخه وروسته يوه نوې دوره منځته راځي، چي هغه ته د (پرولتاريا ديکتاتورې) ويل کيږي، چي دا ديکتاتورې د کاپيټاليزم او ايډيال ترمنځ واټن دی. د پرولتاريا ديکتاتورې څخه وروسته (بي پوره ټولنه) منځته راځي، چي ددې ټولني په پيداينست سره پرولتاريا ديکتاتورې پخپله له منځه ځي.

۸. د تاريخ اقتصادي سپړنه:

د مارکس په اند تاريخ د پورونو (طبقو) ترمنځ د اړودو په پايله کي رامنځته کيږي، نه د ولسونو ترمنځ د اړودو په ترڅ کي، تاريخي پيښي تل د اقتصادي ځواکونو تر اغيزلاندي رامنځته کيږي او هغه اقتصادي اړيکې چي پورونه سره نښلوي تر هغو اړيکو ډيري ټينگي دي، چي د ولس وگړي سره نښلوي. همدارنگه انقلابونه او تاريخ د پورونو د کشمکش په ترڅ کي منځته راځي.

۹. ډيموکراسي او ليبراليزم:

مارکس ډيموکراسي، ليبراليزم او يوتيليتاريا نيزم د منځني پور (بورژوا) ايډيالوژۍ بولي او هغه ردوي. پدې ايډيالوژيو کي يو شمېر دوديزي خپلواکۍ لکه سياسي، د بيان او عقيدې خپلواکي، د کار او اوسيدلو خپلواکي او د ټاکنو خپلواکۍ غيري ريښتني گڼي؛ ځکه چي پر اقتصادي بنسټونو باندي ندي ولاړي، او دا خيالي او گونگي بولي او په عمل کي دا خپلواکۍ د غلامۍ د پاره نوې فورمولونه گڼي له همدې کبله مارکس د سياسي انقلاب په خلاف دی؛ ځکه چي اقتصادي گټي د ځان سره نلري.

همدارنگه مارکس یو شمیر نور ارونه هم لري، چي د شتمنو او بورژوازی سره په خلاف کي دی او شتمن خلک د بپوزلو زببناکگر گڼي. سربربره پردي مارکس د دولت په اړه هم اندونه ورکړي دي او دولت د پورونو ترمنځ د کشمکش پایله بولي، دده په اند دولت تل د واکمن پور گټي ساتي او په کاپیتالیستي نظامونو کي دولت یوازي د شتمنو د گټو ساتونکی دی^(۱).

مارکسیزم د مارکس څخه وروسته:

د نولسمي پیړۍ په وروستی لسیزه کي کارگر پور ډیر ژر او په چټکۍ سره په اروپا کي د مارکس د آندونو تر اغیزلاندې راغلی. خو ډیر ژر د نې اړخو او کین اړخو ترمنځ د مارکسیزم پر سر اختلاف پیدا سو، چي بالاخره په نړیواله کچه د کارگرو د پاشل کیدو لامل سو.

په روسیه کي د بلشویزم د پیدا یښت او بریالیتوب سره سم مارکسیزم پر دوو بناخونو ترقي غوښتونکو او انقلابي باندي ویشل سو، ترقي غوښتونکی مارکسیزم چي په لویدیځه اروپا کي یې پرمختگ وکړ د ریزونیزم سره یوځای سو، چي بالاخره د سوسیالیزم اخلاقي قواعدو ته تسلیم سو او د مارکسیزم څخه یې فاصله پیدا کړه. خو انقلابي مارکسیزم، چي د کمونیزم نوم یې ځانته غوره کړ، د روسي بلشویزم لخوا نړیوال سو او په هغو هېوادونو کي چي د انقلابونو لپاره زمينه پکښی برابره وه، ډیر پرمختگ یې وکړ، یانې انقلابي مارکسیزم په روسي او دریمه نړۍ کي زیات پرمختگ وکړ.

د مارکس د مړیني څخه وروسته مارکسیزم د یوي ایډیالوژی بڼه خپله کړه، چي زیاتره وخت یې د مذهبي او اوخروي چارو پر ځای

۱- د کتر بها الدین پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ل، ص ۱۷۹-۱۸۲

دنیوی او مادی چارو ته غوره والی ورکوی، چې علمي اړخ یې د دیالکتیک ماتریالیزم په مرسته بشپړ سو.

مارکسیزم-لیننیزم:

لیننیزم د مارکسیزم یوه ځانگړې بڼه ده، چې د روسي د بلشویکي انقلاب مخکښ (لینن) ته منسوب دی. کله چې په روسیه کې بلشویکي انقلاب وسو، نو بنسټ یې د مارکسیزم پر اندونو باندې ودریدی له همدې کبله لینن په مارکسیزم کې د حالاتو او ځای سره په همېغۍ یو شمېر اصلاحات او بدلونونه راوستل، چې همدا دده اصلاحات وروسته په (مارکسیزم-لیننیزم) باندې ونومول سول. لینن مارکسیزم ته خپل عقاید په دوو پړاوونو کې ورننویستلي دي، چې لومړی پړاو یې د روسي د انقلاب څخه مخکې و او دوهم پړاو یې د انقلاب څخه وروسته و:

الف- د لینن د اندونو لومړی پړاو:

لینن د روسي د انقلاب څخه مخکې په بشپړ ډول د مارکس د اندونو او دیالکتیک ملاتړی و، دی د مارکس په شان پدې اند و، چې روسیه لا تر اوسه د کارگري انقلاب وړتیا نلري او د روسي شرایط لا تر اوسه د پرولتاریا د انقلاب ندي. له همدې کبله لومړی باید په روسیه کې د بورژوا انقلاب ووسی (لکه د فرانسې انقلاب) او تزاري بشپړ او استبدادي واک باید د ډیموکراسۍ او منځني پوړ پر مشروطیت باندې ولاړ وي، وروسته له دې، کله چې صنعت او فابریکو پر مختیا وکړه، د کارگرانو شمېر پریزایدو سو او په کارگرانو کې پوهه او د وجدان وینستوب پیدا سو بیا نو د پرولتاریا انقلاب شونی دی.

د روسی د انقلاب د پیل څخه وروسته کله چې د (کرنسکي) رژیم را وپړئیدی، ترډی وخته لاین په همدې اند باندې و، خو د هغه ځوان ملگري دده سره په خلاف کې سول او دده اند یې نه منی، لږ پاته و، چې لینن د صحنې څخه وه ایستل سي او د انقلاب واک دده ملگري په لاس کې واخلي، لکه څرنګه چې لینن د حالاتو او پېښو بڼه پیژندونکی و، نو ډیر ژر یې خپلو اندونو ته بدلون ورکړ او په ناڅاپه بڼه یې لومړی کارگري انقلاب بېله بورژوازي انقلاب څخه ومنی او د هغه مشرتوب یې پر خپله غاړه واخیستی. لکه څرنګه چې ده خپل اندونه او عقاید ډیر ژر بدل کړل نو ځکه یې د مارکس او انگلز په تگلاره کې یو شمېر بدلونونه راوستل او خپل نوی کتاب (دولت او انقلاب) یې چاپ کړ.

ب- د لینن د اندونو دوهم پړاو:

(۱). لینن د مارکسیزم زیات شمېر اړونه بیخایه گڼي او د مارکس او انگلز د فلسفي اصلاح کول غواړي. لینن مارکسیزم یوه مذهبي تلنلاره گڼي. د لینن مارکسیزم یوه پریکړنده او عمومي تلنلاره ده. دده موخه دا وه، چې د انقلاب د پاره ځانگړي مسلکي انقلابي ډله (انقلاب چیان) وروزي. لینن په لاندې فرضیه کې مارکسیزم ته یو شمېر زیاتونې کړيدي:

الف- د امپریالیستي جگړې فرضیه: د لینن په اند دا جگړه په طبیعي بڼه د یو لړ اختلافاتو له امله رامنځته کېږي، چې د یوې کاپیتالیستي شخړې په بڼه ځان ښکاره کوي او موخه به یې د مادي نعمتونو ویشنه وي، چې پدې پړاو کې کارگران هېڅ ډول گټې نسبي تر لاسه کولای.

ب- د امپریالیزم په پړاو کې د کمونیزم فرضیه: د دې فرضيې پر بنسټ کله چې کاپیتالیزم خپل وروستی پړاو ته ورسېږي او امپریالیستي بڼه ځانته غوره کړي، پدې وخت کې د پورونو ترمنځ اړودوړ او ټکرونه رامنځته کېږي، چې په پایله کې یې کمونیزم راپورته کېږي. پدې وخت کې لکه څرنګه چې د نړۍ ټول وګړي د زیښاک او انحصاراتو څخه زړه تنګي سوي وي نو د کمونیزم د پیاوړتیا لامل ګرځي.

(۲). انقلاب:

لینن د انقلابي فکر لرونکی و او د مارکسیزم انقلابي اړخ یې ژوندی کړ. دی د انقلاب د پاره دوه اړونه په ګوته کوي: (لومړی) د مارکسیزم پر بنسټ د ایډیال یوالی، (دوهم) تر سخت ګوندي ډسپلین لاندې د ماتریال (مادیت) یوالی. لینن د کاپیتالیست او بورژوازی پور سره سخت مخالف و او غوښتل یې چې هغه د پښو څخه وغورځوي.

(۳). ګوند او ګوندي تاکتیک:

لینن د کمونیست ګوند تاکتیک او تلنلاره په لاندې ډول ټاکي:

۱. د ګوند د غړو شمېر باید محدود او په یوې تنګي دایرې کې را ګیر و؛

۲. په ګوند کې د ګوندي رازونو د ساتلو په اړوند باید ټینګ ډیسپلین شتون ولري؛

۳. ګوند د روڼ اندو او پوهو کسانو څخه جوړېږي او هغه سازمان دی، چې د پرولتاریا په ملاتړ د واک د لاسته راوړلو د پاره مبارزه کوي؛

۴. د لینن په اند په ګوند کې باید فکر او عمل دواړه کنټرول سي له همدې کبله د نرمو نیو کو سره همېرغی دی؛

۵. گوند، د پرولتاریا دیکتاتورې منځته راوړي او هغه کنټرولوي او پرولتاریا دیکتاتورې د انقلاب او ایډیال (بی پوره ټولني) ترمنځ زماني واټن کي واکمنه کیږي؛

۶. لینن د یو گوندي سیستم پلوی دی او پدې اند دی چې بېله د کمونیزم د گوند څخه باید بل گوند شتون ونلري؛

(۴). اقتصادي پرېکړي

د ده په اند هر ډول سیاست او ایډیالوژي باید د اقتصادي سیستم د لاري وټاکل سي او یوازې اقتصادي تلنلاري باید د هغو په اړه پرېکړي وکړي.

(۵). د توکو ویشنه

د انقلاب په لومړیو کي باید توکي ټولو وگړو ته په مساوي بڼه وویشل سي خو وروسته به هر څوک د خپل توان او ځواک په اندازه کار کوي او هغه ته به د هغه د اړتیا په اندازه دا توکي ورکول کیږي.

(۶). کولکتیویزم

لینن کولکتیویست دی، یانې وگړيزي گټې تر ټولنیزو گټو قرباني کوي او د وگړیزو خپلواکیو سره په خلاف کي دی. خو تریوي کمی اندازي پوري د رسنیو د نیوکو او خپلواکیو سره همربغی دی.

(۷). توتالیتاریانیزم

لینن توتالیتاریانیزم دی او په اقتصادي چارو کي د حکومت د لاسوهنو ملاتړی دی.

(۸). مذهب:

لینن پدې اند دی، چې مذهب د تاریا کو په شان دی، چې دوگړو اعصاب تباہ کوي، د لینن دا خبره د مارکس د هغې خبرې سره یو شان ده، چې (دین د ملتونو اپیوم دی).

(۹). د دولت تعریف:

لینن دولت د ټولني د پورونو د غیري سوله ییزو او د بنمیزیو مبارزو او یرغلونو پایله بولي. د دولت شتون خپله دا ثابت وي، چې د پورونو تر منځ د بنمینی هیڅکله پای ته نه رسیږي او دوی هیڅکله جوړ نه سره راځي. دولت د پورونو د زیبناک اله ده، چې د ټولني څخه راپورته سوی دی او ځان یې تر ټولني لوړ کړی دی.

(۱۰). دیالکتیک:

لینن د مارکس دیالکتیک یوازي د تاریخي او ټولنیزو لوستونو د پاره گټور گڼي^(۱).

ستالینیزم:

لکه مخکي چې مو وویل د مارکس فلسفه لومړی لینن و سپرله او زیات شمېر بدلونونه یې پکښي راوستل خو کله چې ستالین واک په لاس کي واخیستئ ده هم په خپل نوبت سره د حالاتو او دوخت د غوښتنو سره سم په مارکسیزم کي یو شمېر زیاتونې او کمونې راوستلي. که څه هم ده نه غوښتل، چې په خپل نامه په مارکسیزم کي لاره وباسي خو بیا هم دده لاره د سیاسي اندونو په تاریخ کي دده په نامه (ستالینیزم) باندي ونومول سول. ده په لینینیزم-مارکسیزم کي زیات شمېر بدلونونه راوستل، چې مهم یې د حکومت د کړنو

۱- د کتر بها الدین پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ ش، ص ۱۲۷-۱۷۱

تا و تريخوالی او زیاتوب دی، پردي سربیره ده نور بدلونونه هم
راوستل، چي د ټولو لوستل يې پدي کتاب کي ناشوني ده.

ماکیا ولیزم¹

ماکیا ولیزم د نیکولو ماکیا ولی، چې ایتالیوی فیلسوف و، سیاسی تلنلاری او نړۍ لید ته ویل کیږي. د ماکیا ولیزم سیاسی تلنلاری ته (نوی استبداد) هم ویل کیږي، دا تلنلاره د ایتالوی فیلسوف او سیاستپوه ماکیا ولی (۱۴۶۹-۱۵۲۷ز) ده، چې دده لخوا یې ارونه او تگلاری ټاکل سویدی. دده حکومت او واکمن دپاره د لومړي ځل دپاره داسې استبدادي ارونه د مخکي پرمخ باندي وضع کړل، چې مخکي یې ساری نه و. له همدې کبله دده سیاسی تلنلاری ته (نوی استبداد) ویلای سو، چې په لاندې ډول یې رالندوو:

۱. دده د فلسفي موخه د ایتالیا د حکومتونو داسې یو کول وه، چې د کلیسا تابع نه وي او په ټوله اروپا کې یې ساری نه لیدل کیږي.

۲. دده ټولیز مرام بدبیني (پسي میزم) دی او د بشپړ ظالم او مسبتد حکومت پلوی کوي.

۳. د انسان طبیعت: دی وایي ((انسان په ذاتي ډول سیاسی موجود دی او ذاتاً فاسد او فطرتاً ځانپاله او شر خوبونکی پیدا سوی دی؛ نو

¹ - Machiavellism.

ځکه د انسان د شر او ځانپالنې د مخنښوي دپاره باید بشپړ ظالم حکومت شتون ولري)).

۴. واکمن او واکمني: لکه څرنګه چې وګړي په ذاتي ډول ځانپاله او بد پیدا سويدي نو د واکمن کړني او خوځښت باید: لومړی: د ځانپالنې (اګویزم) طبیعت ولري؛

دوهم: واکمن باید د بدبینی تلنلاره د ځان د پاره وټاکي او خپلي کړني باید تردي بریده ظالمه او سختي کړي، چې نور ساری ونلري؛ ځکه چې د انسان طبیعت یرغلیز او ګټه غوښتونکی دی، دده تمه اندازه او پوله نلري، تل غواړي، چې خپل مال، مقام او واک زیات کړي پداسي حال کې چې مالونه په طبیعي ډول محدود دي؛ نوله همدې کبله د وګړو ترمنځ کشمکش او اړودوړ ددي لامل ګرځي، چې ټولنه د انارشیزم پر لوري و خوځيږي. خو که چیري لوړ ځواک (دولت) ددي مخه ونیسي بیا به نو په ټولنه کې نظم رامنځته سي. نو ویلای سو، چې واکمن نه یوازي د دولت او هېواد ترکان (معمار) دی بلکې د مذهب، اقتصاد او اخلاقو معمار هم دی؛

(۵) اخلاق او مذهب: د ماکیاولي په آند اخلاق، مذهب او نور ټولنیز ارزښتونه د واکمن د لاس آلي دي، چې د واک د پایښت او زیاتوالي د پاره یې کاروي او دا آلي باید په رسمي اداره کې عملي بڼه ونلري.

(۶) حقوق او قانون: دا هم د واکمن د ارادي زیربنده دي او د واکمن د امر منل اړینوي، خو واکمن بیا د دي قوانینو د ساحي څخه بهر دی. یانې واکمن د قانون څخه لوړ دی، کولای سي چې قانون ته بدلون ورکړي او هرڅه چې وغواړي هغه کولای سي.

(۷) حکومت: د وگړو د کمزوری له امله رامنځته سوی دی او وگړې د دي د پاره چي د نورو وگړو د یرغلونو او بریدونو څخه ځان وساتي نودولت ته اړتیا لري.

(۸) د حکومت تلنلاره: واکمن د واک د لاسته راوړلو، ساتلو او زیاتولو د پاره حق لري، چي د زور، فریب، جنایت، د ژمنې ماتولو او ډول ډول لارو څخه گټه واخلي او د واکمن د پاره د واک د ساتلو، زیاتولو او لاسته راوړلو په برخه کي هیڅ ډول عمل منع ندی پدي شرط چي دا هرڅه په پټه ډول تر سره سي او په ښکاره بڼه سره واکمن پدي تورو نو باندي ککړ نسي.

(۹) فوځ: دولت باید داسي بشپړ او پیاوړی فوځ ولري، چي د ملي سر ښندنکو څخه جوړ سوی وي نه د هغو کسانو څخه، چي د معاش او پیسو د پاره درول سوي وي. فوځي او نظامي چوپړ باید پر وگړو باندي د اوه کلنۍ څخه بیا تر څلویښت کلنۍ پوري پلی سي.

مشروطیت (1)

مشروطیت هغي تلنلاري او سياسي ليدلوري ته ويل كيږي، چي واک په خلکو پوري اړوند (مشروط) گڼي. مشروطیت د حکومت واک محدودوي او هڅه کوي، چي د حکومت واکونه د اساسي قانون يا بلې لاري محدود کړي، همدارنگه مشروطیت غواړي، چي د خلکو، ډلو، گوندونو او نورو پوپونو د حقوقو د ساتني د پاره بايد ليکلی سند او قانون شتون ولري او حکومت بايد د دوی د حقوقو د ساتني ضمانت وکړي.

مشروطي حکومت شوني ده، چي جمهوري يا سلطنتي وي، خو بايد د اساسي قانون له لارې يې واکونه محدود وي، همدارنگه که چيري واکمن پور په خپله دنده کي پاتې راغلی نو خلک دا توان او حق لري، چي د رايو له لاري او يا هم له نورو لارو خڅه واکمن پور ليري او واک نورو واکمنانو ته وسپاري.⁽²⁾

¹ - Constitutionalism.

² - د کتر بها الدين پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ ش، ص ۱۵۷-۱۵۸.

د مشروطیت اصطلاح د اېسولوتیزم پر وړاندې کارول کېږي، همدارنگه د لرغوني آتن حکومت د ډیموکراسیو په کلونو کې مشروط و. د مشروطیت غوښتنه په افغانستان کې هم زیاتو روڼ آندو، لیکوالانو، ژورنالیستانو او نورو پوهانو کړېده، چې د افغانستان په تاریخ کې روښانه ځای لري. د مشروطیت د بنسټي روښانتیا لپاره د افغانستان د مشروطیت غورځنگونه هم په لنډ ډول تر څپرې لاندې ونیسو:

په افغانستان کې د مشروطیت غورځنگونه:

په افغانستان کې د مشروطیت د غورځنگونو څخه مخکې یو لړ فکري خوځښتونه رامنځته سول، چې د دې نوو مشروطي فکرونو سرچینه د سید جمال الدین افغاني د عالي افکارو او نبوغ پایله وه، که څه هم د مشروطیت د غورځنگ لومړنې خلک عبدالروف خان کندهاری (خاکي) او محمد سرور (واصف) گڼل سويدي، خو بیا هم دوی د افغاني افکارو تراغیز لاندې وه. په افغانستان کې د امیر حبیب الله خان د واکمنۍ پر مهال د عبدالروف خان کندهاري په مشرۍ یوې ډلې د امیر څخه د سراج الاخبار په نامه د پنځلس ورځنۍ جریدې د جوړیدو غوښتنه وکړه، چې امیر هم ورسره ومنل او لومړۍ گڼه یې په (۱۲۸۴ل) کال کې چاپ سول. سراج الاخبار د وخت د روڼ آندو او پوهو کسانو د راټولیدو او همېرغۍ لامل سواود سراج الاخبار څخه پنځه کاله وروسته د مشروطیت لومړنی غورځنگ رامنځته سو، چې د همدې سراج الاخبار مخکښانو یې مشري کول.

دمشروطیت لومړی غورځنګ:

د سراج الاخبار د ټولني فکري غورځنګ او خوځښت د انګريزي بنکيلاک له امله د يوڅه وخت لپاره ودریدي، خو دوه، دري کاله وروسته د محمد سرور خان (واصف) په مشرۍ د يوه غورځنګ او خوځښت په بڼه راڅرګند سو، چي دپته په تاريخ کي (لومړی مشروطیت) وايي.

د لومړي مشروطیت مخکښانو غوښتل، چي هېواد يې بايد يولړي قوانين ولري او واک هم د قوانينو پر بنسټ پلي سي. همدارنگه دوی دوخت روڼ آندي وه او مترقي فکرونه يې هم درلوده. د لومړي مشروطیت مخکښانو په کابل کي د حبيبي په لیسسه کي خپل افکار سره شريکول او دمشروطیت په اړه يې خپلي هڅي يو کولې. په حبيبي لیسسه کي د لومړي مشروطیت غورځنګ غړو ځانګړې تشکيلات جوړ کړل او په پر کوچنيو جرګو باندي ويشل سوي وه، چي هري جرګي به ځانته رئیس او منشي درلودی، خو د ټول غورځنګ عمومي مشر محمد سرور خان (واصف) و.

بناغلي واصف په (۱۳۲۷س) کال کي د مهمانخاني په باغ کي، چي په هغه وخت کي د حبيبي ليسي بنونکي پکې او سيدل، يوه لويه غونډه جوړه کړه او د غونډه په پای کي يې يو ليک امير حبيب الله خان ته پدي ډول واستوی:

((په ځينو هېوادونو کي خلک په زور او قهر سره حکومت دپته اړباسي ترڅو اداري نظام د ولس د غوښتنو تابع کړي، او مشروطه او قانوني بڼه ورته ورکړي، په ځينو نورو هېوادونو کي بيا روڼ آندي پاچا په خپل نوبت او دخير په نيت سره په هېواد کي د مشروطیت

اصول او قوانین نافذوي. ددي لپاره چي سراج الملته والدين پوه او ترقي غوښتونکی پاچا دی. لکه څرنگه چي د حربي او حبيبي د بنوځيو جوړول، د سراج الاخبار خپرول، د کتابونو چاپول، د عصري مطبوعي جوړول، دنوو ودانيو جوړول او داسي نور د شاهانه ذات د مهرباني او پاملرنې د هېواد د ترقي او پرمختيا بنسټ کارندوی دی؛ نو هېله او ارزو کيږي، چي د هېواد د حکومت روانې چارې هم د مشروطه قوانينو پر بنسټ ټينگي کړي. تر څو د خپلسرو او اسلامي احکامو په خلاف قوانينو مخه ونیول سي. او خلک د قانون تر واکمنۍ او د مشروطیت تر نظام لاندې سوکاله ژوند ته ورنيږدي سي)).

په لومړيو کي امير حبيب الله خان هم د مشروطیت د آندونو منلو ته غاړه ايښي وه، خو د يو شمېر درباري مرتجعينو له امله امير ددي غورځنگ د مخکښانو په وژنه لاس پوري کړ او غورځنگ يې سره وپاشی.

د لومړي مشروطیت موخي:

که څه هم د لومړي مشروطیت غورځنگ مرانامه نده پاته سوي، خو کله چي به نوی غړی دي ډلي ته ننوتی نو لاندې مادي يې په منلې:

۱. د اسلام د اصولو او د قران عظیم الشان اطاعت او د ټولو اسلامي احکامو منل.

۲. د ملي حقوقو د لاسته راوړلو او د ملت د استازو تر نظر لاندې، د حکومت د رژیم د مشروطه کولو، د ملي واکمنۍ او د قانون د حکم د تامينولو لپاره دوامداره هڅه او کوښښ.

۳. د ژوند د چارو په سموالي او د بدو او ناوړو عادتونو څخه په لیري والي، او یا ورته په بدو ویلو باندي دخلکو د تلقین کولو په لاره کي کوښښ کول.

۴. د افغانستان د ټولو قبیلو او قومونو ترمنځ ښه تفاهم او پخلاينه او د ملي یوالي ټینګښت.

۵. د سولې او پخلاينې له لارې د ملت د اصلاح کولو په لاره کي کوښښ نه دوسلي او زور له لاري.

۶. د خلکو د وینبولو د وسایلو، د رسنیو د ښوونځیو او پوهني عامول.
۷. دخلکو د خپلو اکوټاکنو له لارې د ملي شورا د مجلس (جرګي) جوړول.

۸. د افغانستان د آزادۍ او سیاسي خپلواکۍ تر لاسه کول او د بهرنۍ نړۍ سره د سیاسي او اقتصادي اړیکو پراختیا.

۹. ټولنیز عدالت او د مساواتو د اصول ټینګښت.

۱۰. د صنعت پراختیا او د اوبو، بریښنا او نورو سرچینو د ښارونو او نوو ودانیو جوړول.

په ټولیز ډول د مشروطیت لومړی غورځنګ په (۱۳۲۳ق) کال کي د سراج الاخبار په خپریدو سره پیل سو او په (۱۳۲۷ق) کال کي د دي غورځنګ د یو شمېر مخکښانو په وژنه سره پای ته ورسیدی.

د مشروطیت دوهم غورځنګ:

کله چي په (۱۳۲۷ق) کال کي د مشروطیت لومړی غورځنګ وپاشل سو او مخکښان یې یا ووژل سول او یا هم تهدید سول، خو اغیزې یې پاتي سولي او دهغو مخکښانو بچیانو، چي لومړې غورځنګ یې پیل کړی و، په خپلو زړونو کي د خپلو پلرونو او نیکونو ارمانونه وساتل

او دوخت او زمان په تیریدو یې د خپلو پلرونو او نیکونو ارمانونو ته رسیدل د ځانو لپاره اړین وگڼل. د مشروطیت دوهم غورځنگ په (۱۳۲۹ق) کال کې هغه وخت پیل سو، کله چې علامه محمود طرزي ته د سراج الاخبار د چاپولو بیا اجازه ورکړل سول، علامه طرزي په خپل ځوان او د نېوغه ډک فکر سره یو ځل بیا د هېواد د روڼ آندو او پوهانو د کاروان واگی په لاس کې واخیستئ او د روڼ آندی داسې غورځنگ یې رامنځته کړ، چې د هېواد په تاریخ کې زرین ځای لري.

که څه هم د مشروطیت دوهم غورځنگ د گوند په شان منظم جوړښت ونه موندی، خو د پایلو او اغیز له اړخه د ډیر ارزښت وړ و. دوهم مشروطیت چې د هڅانده او زړه ورو ځوانانو لخوا پیل سوی و، د هېواد د چارو سرچینه یې پاکه کړه او د امیر حبیب الله خان د مرگ څخه وروسته واک غازي امان الله خان په لاس کې واخیستئ، چې دهمدي غورځنگ غړی و.

د غازي امان الله خان د واک ته رسیدو سره سم د لومړي مشروطیت غورځنگ پرېښو ودریدی او دري، څلور کاله یې واک په لاس کې واخیستئ خو د خرابکارو او ناوړه عناصرو څخه پاک پاته نسو او ډیر ژر د خرابکاری و وروس ددي غورځنگ په منځ کې ونښندل سو.

د دوهم مشروطیت کړنې:

د مشروطیت دوهم غورځنگ یو شمېر داسې کارونه وکړل، چې افغانان به تل په ویارې او د افغانستان تاریخ به یې هیڅکله د خپلي لمني څخه کښته نه کړي، ددوی ځیني کړنې پدې ډول په گوته کولای

سو:

۱. د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته لاسته راوړلو په لاره کې مخکې کیدل او د انگریزي بنکیلاک پر وړاندې دریدل؛
۲. د خپلواکۍ د ترلاسه کولو وروسته، افغانستان نړۍ ته د یوه خپلواک هېواد په توګه ورپېژندل، او د نړۍ د نورو هېوادونو سره د افغانستان د سیاسي اړیکو ټینګول؛
۳. په افغانستان کې د خلکو د بچیانو لپاره د عامې پوهنې او روزنې رواجول، د ښوونځیو او مدرسو جوړول، د جریدو خپرول او د ژبپالنې د حس بیاوړې کول؛
- په دولتي دفترونو کې د دندو د وېش، د مالي غوښتنې د سیستم پر بنسټ د نوو تشکیلاتو رامنځته کول، د ګمرکونو جوړول او داسې نور^(۱)؛
- دوهم مشروطیت د نوو او مډرن حکومت بنسټه کینودۍ او زیات شمېر نور چوپړونه یې وکړل^(۲).

۱- پوهان عبدالحی حبیبی، د مشروطیت غورځنګ په افغانستان کې، د عبدالقیوم حکیمزي ژباړه، ص ۱۵۰-۱۵۴.

۲- په افغانستان کې د مشروطیت د غورځنګونو په اړه د زیاتو معلوماتو لپاره د مشروطیت غورځنګ په افغانستان کې د عبدالحی حبیبی همدا اثر ولولئ.

موبوکراسی⁽¹⁾

موبوکراسی (دنارینه وو حکومت) د عامو او بازاری خلکو حکومت ته ویل کیږي او هغه مشرتوب ته هم ویل کیږي، چې د انقلابونو، تاوتریخوالي او بنورښونو په ترڅ کې د ټولني واک او مشرتوب د عامو او بازاری خلکو په لاسونو کې ولویږي. همدارنگه نالایقه او بېوزله خلکو ته د ټولني د چارو سپارلو ته هم موبوکراسی ویل کیږي. موبوکراسی زیاتره وخت د هغو خلکو حکومت ته ویل کیږي، چې د احساساتو او جذباتو تراغیزلاندی وي او د خپلو موخو د لاسته راوړلو لپاره د هر ډول تشدد او تاوتریخوالي څخه گټنه کوي. د ډول حکومت پر مهال وړ او اهل کار خلک د سیاسي صحنې څخه وزی او ځای یې نالایقه او ځانپاله وگړې نیسي. کله ناکله په سیاسي ټولنه کې داسې حالت او خلا رامنځته کیږي، چې په کار پوه اشخاص د سیاسي صحنې څخه لیري کیږي او ځای یې داسې خلک نیسي چې جاهل او نالایقه وي. دا ډول خلک د سیاسي بهیر په سر کې راځي او د سیاسي تاریخ ځانگړې کړی جوړوي.

¹ - Mobocracy.

موبوکراسی په تاریخي مخبڼه کي د زیاتو پوهانو او فیلسوفانو لخوا غندل سویده، د بېلگي په توگه افلاطون د موبوکراسی غندنه کړیده او هیروودت هم په خپل کتاب کي موبوکراسی غندلې ده، ده ویلي دي ((که څه هم ډیموکراسی د قانون پر وړاندي ټول وگړي یو شان گڼي، خو عیب یې دادی، چي شوني ده په موبوکراسی یا د عوامو او جاهلو په حکومت باندي بدل سي یانې شوني ده، چي په هغه حکومت باندي بدل سي، چي نالایق او نا امله کسان د کار کسان وگڼل سي او د ناپوهو حکومت ته د پوهو او با استعداده خلکو پر حکومت باندي لوړوالی ورکړي))⁽¹⁾.

1- د کتر بها الدین پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ ش، ص ۱۹۰-۱۹۱.

میډیو کراسی⁽¹⁾

میډیو کراسی د ټولني هغه حالت ته ویل کیږي، چي سیاسي رژیم او سیاستوال د ټولني د کښته او منځني پور خلکو ته زیاته پاملرنه کوي. د دا ډول ټولني سیاست تر زیاته بریده د ډیموکراتیکو اندونو او ایډالوژی تر اغیز لاندې وي.

په میډیو کراسی کې سیاستوال تل هڅه کوي، چي په خپلو خبرو او اندونو کې ډیر ساده والی راوړي، ترڅو د عامه خلکو سرور باندي خلاص سي او د دوی د پوهې د کچې په اندازي باندي خبري کوي. همدارنگه سیاستوال هڅه کوي، چي تر زیاته بریده په خپلو خبرو او کړنو کې د ټولني د کښته پور د خلکو گټې وساتي. د روسي ناول لیکونکی (الکساندر سولژنتیسین⁽²⁾) د معاصرو هغو پوهانو څخه دی، چي د میډیو کراسی په اړه یې څرگندونې کړيدي او تر زیاته بریده یې څرگندونې انتقادي بڼه لري⁽³⁾.

¹ - Mediocracy.

² - [Aleksandr Solzhenitsyn](#)

³ - English Social Wikipedia (انگریزي ټولنيز پوهنغونډ)

میریتوکراسی⁽¹⁾

میریتوکراسی ددو کلمو څخه ترکیب سویده، چې (میریت⁽²⁾) د لیاقت، استعداد او وړتیا په مانا او (کراسی) د حکومت او واکمنۍ په مانا ده. میریتوکراسی د حکومت هغه بڼه ده، چې د سیاسي واکمن پور په ټاکلو کې د هغو ځانې وړتیا، لیاقت، پوهې او استعداد ته کتل کېږي او واکمن ته واک هم د همدغو ځانگړنو پر بنسټ ورکول کېږي. میریتوکراسی په انکار ټا کې په دري مفهومونو کارول سویده:

(۱) - د مسؤلیت او وړوالي سیستم:

پدې مفهوم سره میریتوکراسی هغه سیاسي رژیم ته ویل کېږي، چې فرصتونه او گټې د دوی د وړتیا او استعداد پر بنسټ ویشل کېږي، نه هغوی ته د شتمنیو یا نورو لارو پر بنسټ.

(۲) - د پوهانو ډله:

هغه ډله چې خپل ځانگړي موقعیت او واک یې د پوهې او وړتیا پر بنسټ لاسته راوړی وي.

¹ - Miretocracy.

² - Mirete.

(۳) - د پوهانو مشري:

د هغو پوهانو او وړو کسانو مشري چې د خپلو ځانگړو پوهو پر بنسټ يې ترلاسه کړي وي.

په میریتو کراسي کې د واکمن پور په ټاکلو کې طبیعي وړتیا او استعداد ته زیاته پاملرنه کېږي او د واکمن پور د ټاکلو په وخت کې زیات وخت د هغوی د لیاقت کچه (ای کیو^(۱)) معلومېږي. له همدې کبله پدې سیاسي سیستم کې هغه څوک زیات پرمختګ کولای سي، چې د خدای ورکړي ښه استعداد خاوند وي.

میریتو کراسي په یوه بله او پراخه مانا سره هغه حکومت ته هم ویل کېږي، چې د گټو پر بنسټ ولاړ وي، یانې موخه یې د ټولنیزو گټو لاسته راوړل وي. خو په بنسټیزه بڼه میریتو کراسي هغه حکومت ته ویل کېږي، چې واکمن پور یې ټول د پوهې څخه برخمن وي.

په میریتو کراسي کې زیات وخت د پوهانو ترمنځ پر استعداد او رتیا باندې خبرې کېږي، یو شمیر پوهان د وگړو پوهې ته ارزښت ورکوي، خو نور بیا د خدای ورکړي استعداد پلوي کوي. د بیلگې په توګه په (۱۹۵۸ز) کال کې (مایکل یانګ) د استعداد د پاره داسې فورمول وکاروی (هونار تیا + هڅه = استعداد). په لرغونو وختونو کې ارسطو د وگړو استعداد اشرافیت او روحانیت ښودلی دی او په هغه وخت کې د روحانینو حکومت د میریتو کراسي په بڼه کار کوی.

میریتو کراسي د (کنفوسیوس) اندونو او تلنارو ته هم ویل کیده، خو په عملي ډول د زبردیز کال څخه دوي پیرې مخکې د (هین ډیناسټي) په وخت کې پلي سول. دا سیاسي تلناره د چین څخه

1-IQ

هندوستان، انگلستان، امریکا او پدی وروستیو پیرو کی د اروپا لوی وچي ته ننوتل. میریتو کراسی په اروپا کی د روڼ اندی دوری سره ډیره پیاوړتیا وکړه او وروسته یې خای د روڼ اندی پر او ته تسلیم کړ. د میریتو کراسی نښی او نمونی په زیاتو او سنیو سیاسی رژیمونو کی لیدل کیږي، د بیلگي په توگه په هر سیاسی رژیم کی د پوهنتون او ښونځی اسناد غوښتل کیږي بیا پر حکومتی چو کیو باندي گمارل کیږي، چي دا پخپله د میریتو کراسی د وخت ارونه دي. په زیات شمېر سیاسی رژیمونو کی که یو څوک هرڅومره د ښه استعداد خاوند وي، خو که چیري د لوړو زده کړو اسناد ونلري هغه پر لویه چوکی باندي نه گمارل کیږي⁽¹⁾.

په میریتو کراسی کی زیاتره وخت خپلوان او ملیت پالنه نه خايري، بلکي د خلکو استعداد او لیاقت ته کتل کیږي، هغه که هرڅوک او یا په هر ملیت پوري تړلی وي. د یوي خبري یادونه باید وکړو چي میریتو کراسی نه یوازي د حکومت ډول دی، بلکي یوه پراخه ایډیالوژي ده، یانې میریتو کراسی کیدای سي، چي په حکومت کی هغه تلنلارې ته هم وویل سي، چي د خلکو د غوراوي لپاره په کار اچول کیږي. کله ناکله د خلکو د استعداد او پوهي د کچي معلومول ستونزمنه خبره ده، له همدی کبله ځېني خلک ددی څخه غلط مفهوم اخلي.

¹ - English Social Wikipedia and Britanica Encyclopedea.

د میریتو کراسی بنسټګی:

میریتو کراسی نه یوازې سیاسي مکتب دی بلکې یوه پراخه ایډیالوژي هم ده، خو میریتو کراسی د یوه سیاسي مکتب په څیر لاندې بنسټګی لري:

(۱) - میریتو کراسی عادلانه او د پوهې او استعداد پر بنسټ حکومت جوړول غواړي، یانې پدې سیاسي رژیم کې قوم، نژاد، مذهب او نورو ډلو ته ځانګړې امتیاز او لوړوالی نه ورکول کېږي، بلکې ټولو خلکو ته د هغوی د لیاقت او وړتیا پر بنسټ چانس ورکول کېږي.

(۲) - میریتو کراسی په خلکو کې د خوځښت فکر پیدا کوي او خلکو ته داسې پوهاوی ورکوي، چې باید د خپل خدای ورکړي استعداد او لیاقت څخه په اعظمي توګه ګټه واخلي، همدارنګه په ټولنه کې با استعداد او پوهو خلکو ته ځانګړې امتیازات او مکافات ورکوي.

(۳) - په میریتو کراسی کې د ټولني لارښونکي پوهه او لایق خلک وي او حکومت هم د ټولني د پرمختګ او لارښودني لپاره د با استعدادو خلکو پوهه او لیاقت په کار اچوي. نو داسې ټولنه چې مشري یې پوه او لایق خلک کوي اړومرو نسبت دیکتاتوري او نورو رژیمونو ته د خلکو هوساینه او سوکالي پکښې زیاته وي.

(۴) - میریتو کراسی یو عادلانه نظام دی، یانې په ټولنه کې خلکو ته د هغو د پوهو او لیاقتونو پر بنسټ په مساوي ډول چانسونه او فرصتونه ورکول کېږي، له همدې کبله ویلای سو، چې په دې نظام کې مساوات او عدالت په نظر کې نیول کېږي.

د میریتو کراسی بدگنې:

که څه هم میریتو کراسی زیات شمېر بنیګنې لري، خو زیاتو پوهانو په ځانګړې توګه سوسیالیستي پوهانو پر دې سیاسي رژیم باندې په لاندې ډول نیوکې کړيدي او ځېني بدگنې یې په ګوته کړيدي:

(۱) - میریتو کراسی ټولنه له تهدید سره مخ کوي، یانې پدې سیاسي رژیم کې یوازې خدای ورکړي استعداد ته لوړوالی ورکول کېږي، بلکې د وګړو ترمنځ سیالي او رقابت له منځه وړل کېږي او ټولنه په جامد ډول پاته کېږي.

(۲) - داسې ویل کېږي، چې میریتو کراسی عادلانه او مساویانه ډول عمل کوي، پداسې حال کې چې دا خبره سمه نده، ځکه چې په میریتو کراسی کې د خلکو ترمنځ د استعداد او لیاقت په اندازه توپیر لیدل کېږي او خلک د خپلو استعدادونو په اندازه لوړوالی او کښته والی لري.

(۳) - لکه څرنګه چې میریتو کراسی د خلکو برابر و استعدادونو ته ګروهه نلري، نو له همدې کبله په ټولنه کې برابر و مساوي پایلو ته نه رسیږي.

(۴) - همدارنګه سوسیالیستان پر میریتو کراسی باندې زیاتي نیوکې کوي او وایې چې دا سیاسي رژیم په ټولنه کې د نا اعتدالی زمينه برابروي.

په میریتو کراسی کې د سنجش لارې:

په میریتو کراسی کې د مامورینو او کارکونکو د ټاکلو لپاره لاندې ځېني لارې په کار اچول کېږي:

(۱) - د تحصيلي استعداد ازموينه:

پدي کي د محصلينو او پوهو کسانو د ازمويلو لپاره هغه معيار او ستندرد په کار اچول کيږي، چې د امريکا په پوهنتونونو کي کارول کيږي.

(۲) - د پرمختگ ازموينه:

دا هغه ازموينه ده چې د محصلينو پوهه او خبرتيا په يوې ځانگړي موضوع کي څيږي.

(۳) - د استعداد ازموينه:

دا ډول ازموينه د يوه فرد ځانگړتياوي څيږي، چې خلک په کومه اندازه طبيعي وړتيا او ځانگړتيا لري.

میگوکراسی⁽¹⁾

میگوکراسی هغه روحاني حکومت ته ویل کیږي، چې واک د جادو، کوډو، تعویذونو او نورو چلونو له لاري پلی کیږي. دا ډول حکومت زیات وخت تیوکراتیک حکومت ته ورته وي، چې د عقل او فکر تیزوالی او د نورو د اطاعت لپاره د بېلابېلو چلونو پر کولو باندي باور لري⁽¹⁾.

د حکومت پدې بڼه کې د حکومت کولو معیاري اصول نه پلي کیږي، بلکې یوازي د جعلی او دوه مخیزو لارو پر بنسټ سیاسي قدرت پلي کیږي، همدارنگه هڅه کیږي، چې خلک تیر ایستل سي ترڅو د سیاسي قدرت د پاشلو او را پرځولو لپاره راپورته نسي. پدې سیاسي سیستم کې واکمنان یوازي د شخصي او ځاني گټو لپاره د سیاسي قدرت کارول غواړي، دوی د ملي گټو لپاره دومره کار نکوي، بلکې د شخصي گټو د لاسته راوړلو لپاره د دولت ټولې منابع کاروي. همدارنگه په میگوکراسۍ کې سیاسي واکمنان ځانونه له هر اړخه بشپړ گڼي، دوی د خلکو په مخ کې داسې کارونه کوي، چې پردوی باندي د خلکو عقیده پیداسي او د هېواد د ستونزو ریښتني حل

¹ Megocracy.

کونکي يې وگنې.

د دې ډول حکومتونو بېلگې په بشري تاريخ کي زياتې ترسترگو کيږي، په لومړيو بشري ټولنو کي زياتره وخت سياسي واکمنانو د جادو او نورو داسي لارو څخه گټه اخيستل چې د خلکو باور پر ځان پيدا کړي او خلک پدې عقیده سي چې د هر ډول ستونزو حل کونکي همدا سياسي واکمنان دي.

¹ English Wikipedia.

میلیتاریزم⁽¹⁾

میلیتاریزم هغه سیاسی باور ته وایي، چي جگړه تلپاتي او د ستونزو حل گڼي، دوی پدي باور دي، چي یوازي د جگړې او زور د لارې عامه گټي ساتلای سو او عامه چوپړونه هم د جگړې د لارې په بڼه ډول ترسره کیدای سي. میلیتاریستان نظامي او فوځي چوپړونه ډیر اړین گڼي او زړه ورتیا، د مشرانو سره وفاداري، بدني پیاوړتیا او ټینګ ډسپلین د غوره ځانگړنو څخه گڼي.

دوی د هېوادونو پیاوړتیا د لښکر او فوځ په زیاتوالي کي گڼي او د سیمه ییزو هېوادونو په منځ کي د فوځ د زیاتوالي پراندونو باندي باور لري. په میلیتاریزم کي د شعارونو، سمبولونو، مدالونو او نظامي تشریفاتو ارزښت زیات دی. همدارنگه پدي سیاسي رژیم کي د نظامي افسرانو پور د ټولني د انحصاري پور په بڼه گڼل کیږي، چي د ولس د سیاسي او روحي انحصاري پور گڼل کیږي. په ټولیز ډول په یوه دولت کي څلور حالتونه د میلیتاریزم په نامه یاد یږي:

۱- جگړه کول؛

۲- د فوځ واکمني د دولت پر دستگاه باندي؛

¹ - Militarism.

۳- فوځ او نظامي ځواک ته لوړ والی ورکول؛

۴- د نظامي موخو لپاره د هېواد پراختیا؛

کله چې په یوه دولت کې دا پورته څلور حالتونه په شدت سره واکمن سې نو ویلای سو، چې په نوموړي دولت کې میلیتاریزم واکمن دی. خو که چیرې دوه یا درې حالتونه واکمن وي، بیا نو میلیتاریزم نسبي بڼه لري خو د ملیتاریزم د حالتونو په واکمنۍ سره کولای سو، چې د میلیتاریزم بېلابېلي بڼې په ګوته کړو.

میلیتاریزم په بېلابېلو ماناوو سره کارول کېږي، کله د جګړې کولو په مانا کارول کېږي او کله بیا د بهرني سیاست د غځیدو او پراخه کیدو لپاره د جګړې د خوښولو په مانا کارول کېږي. همدارنگه په بله مانا بیا د فوځ او نظامي ځواک واکمني د دولت پر دستګاه باندې، کارول کېږي. پداسې حالت کې چې فوځ د دولت پر دستګاه باندې واکمن وي، نظامي او غیري نظامي ځواکونه په سمه توګه نسبي بیلیدای، ځکه چې فوځ په سیاسي او اداري برخه کې پریوه ملت باندې واک پلی کوي. میلیتاریزم په سیاسي او نظامي جامه کې د یوه هېواد سیاسي واک په لاس کې اخلې او د ټولني پرهېر پورې باندې نظامي برلاسی لري، پدې ډول رژیم کې فوځیان او عسکر د ځانګړو امتیازاتو لرونکي دي او په ټولنه کې دوی بنسټیز رول لوبوي.

میلیتاریزم د ټولني پرتولیز ژوند باندې د فوځ او نظامي ځواکونو څارني او برلاسی ته هم ویل کېږي، چې د ټولني ټول بنسټونه او ارزښتونه د فوځ په چوپړ کې وي. د ټولني دا ډول بڼه د ځانګړې ټولنیز سازمان پر بنسټ د فوځ په غوښتنه منځته راځي او ټولنه د ((میلیتاریزه)) ټولني بڼه غوره کوي. پدې ټولنه کې د ټولني ټول

اقتصادي او ټولنيز ځواکونه د فوځ په لاس کې لویږي او د نظامي موخو لپاره کارول کېږي^(۱).

لکه مخکې چې مو وویل میلیتاریزم د فوځي جوړښت پر بنسټ د یوه ملت سرنوشت په لاس کې اخلې او ټول اداري او سیاسي بنسټونه تر خپل کنټرول لاندې راولي، په دې رژیم کې سیاسي عقیده د فوځ پر محور باندې راڅرخي د هر ډول سیاسي او ټولنيز مشکل د حل لپاره فوځ بسیا گڼي، نو ځکه فوځ پر ټولنه خپله واکمني کوي. ددې رژیم مخالفین بیا پدې آند دي، چې په میلیتاریزم کې فوځ د پانگواله او سرمایه دارانو په لاس کې لویږي، ترڅو د خپلو بورژوازیو د پیاوړتیا لپاره گټه ځپي واخلې، یانې فوځ د سرمایه دارانو د سرمایو او پانگو د پیاوړتیا لپاره ټولنه په قید کې راولي. دا پانگواله زیاتره وخت د ډیرو لویو فابریکو خاوندان وي، چې د خپلو سوداگریو او تجارت لپاره هڅه کوي، چې د ډول رژیم ملاتړ وکړي، دوی په هغو رژیمونو کې چې د خلکو گټې پکښې خوندي وي، خپل بقا او گټه نه ویني بلکې یوازې د همدې نظامي دیکتاتورپوله لارې خپله شتمني زیاتول غواړي. همدارنگه دا بورژوازان پولیس پیاوړي کوي او د پولیسي دولت تر شا درېږي، ترڅو دوی خپلو موخو ته ورسېږي، خو ددې پر وړاندې د میلیتاریزم ملاتړي بیا وايي چې نظامي او فوځي حکومت د ځانگړي واک په لرلو سره تر ټولو رژیمونو غوره خدمات وړاندې

۱- د آریوش آشوري، دانشنامه سیاسي، ص ۱۵.

کولای سی او د ټولني وگړې کولای سی، چې پدي ډول رژیم کي د غوره ټيکا او او بنه ژوند لرونکي وه اوسي⁽¹⁾.

میلیتاریزم په ټولیز ډول د جگړو ملاتړ کوي؛ ځکه دوی د ټولني عامه چوپړونه او غوره خدمت په جگړه کي گڼي. د نړۍ په معاصر تاریخ کي د میلیتاریزم غوره نمونه آلمان دی، چې په (۱۸۷۱ز) کال کي د پروس سلطنت د آلمان او یو شمېر نورو دولتونو سره په گډه جوړ کړ. همدې الماني میلیتاریزم د هتلد نازیزم د پیدایښت لپاره شرایط برابر کړل. جاپان د دوهمي نړیوالې جگړې څخه مخکي هم د ملیتاریزم ملاتړی و او دخپل فوځ د زیاتوالي له امله یې د نړۍ دنورو هېوادونو نیولو ته ملا وتړل. خو په امریکا کي کولونیستانو او لومړیو انگریزي کډوالو د میلیتاریزم پر ضد آندونه خپاره کړل او تر اوسه هم همداسي پاته دي. له همدې کبله د امریکا او انگلستان زیاتره وگړي د میلیتاریزم پر وړاندي دریځ لري⁽²⁾.

1- امیر مسعود خدایار، مکتبهای سیاسی، فرهنگی، مذهبی، فلسفي، هنري، ص

۲۱۵-۲۱۲

2- دکتر بها الدین پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ش، ص ۱۹۳-۱۹۴.

مینارچیزم⁽¹⁾

دا یوه کاپیتالیستي لیبرالي تلنلاره ده، چي په پراخه مانا سره دولت د وگړو د پاره ډیر اړین گڼي او وگړي د نورو د یرغلونو څخه د ساتلو لپاره دولت ته اړ گڼي. همدارنگه دولت د ښه هڅوي، چي خپل وگړي د غلو، یرغلونو، چور او چپاو څخه وساتي او په ټولنه کي د تړونونو د ماتولو، د قوانینو ترینو لاندې کولو او بي نظمیو مخه ونیسي. پردي سربریره د حکومت د پاره فوځ، پولیس او محکمي اړیني گڼي. همدارنگه دولت باید قضایه، اجرایه او مقننه قوې هم ولري. مینارچیزستان زیاتره وخت د دولت د پاره د لیسې فیر⁽²⁾ اقتصادي فرضیه وړاندې کوي.

مینارچیزستان یرغلیزه تگلاره نه خوښوي او پدې آند دي، چي دولت سوله ییز او غیري یرغلیز بنسټ دی. ځپني نور بیا پدې آند دي، چي دولت د ټولني د نظم او کنټرول لپاره ډیر اړین دی، همدارنگه نور بیا وایي چي انارشیزم غیري اخلاقي تگلاره ده، ځکه چي د یرغل او تجاوز لاره اختیاري گڼي. خو په ټولیز ډول ددوی په آند دولت هغه

¹ -Minarchism.

² - لیسې فیر په همدې کتاب کي د یو ټیلیټاریانیزم په مکتب کي تشریح سوی دی.

سیاسی بنسټ ده، چې د یوې ټولني سیاسي او حقوقي نظام ته بڼه ورکوي.

د مینارچیزم ترمنځ د مالیاتو د اخیستلو پر سرهم ټکرونه شتون لري، یو شمېر پدې آند دي، چې د خلکو څخه د مالیاتو اخیستل اړینه خبره ده او د دولت د اړتیاوو د پوره کولو لپاره مهمه ده، خو یوه ډله بله بیا پدې آند دي، چې د مالیاتو اخیستل اخلاقي تیروتنه ده. همدارنگه په مینارچیزم کې بله موضوع هم د بحث وړ ده، هغه دا چې آیا وگړي ارومرو د دولت سره د سوو تړونونو په ادا کولو باندې مجبور دي؟ یانې وگړي باید د دولت په اړوند خپلي دندې ترسره کړي او که وگړي په اختیاري ډول کولای سي، چې د هغو څخه سرغړونه وکړي، چې پدې اړه هم د مینارچیزم د پلویانو ترمنځ اختلاف شتون لري.

د مینارچیزم اصطلاح د لومړي ځل لپاره په ۱۹۷۱ز کال کې د سامویل لخوا وکارول سول، سامویل دا اصطلاح د فردي حقوقو او ازاديو په ملاتړ وکارول، ده د داسې دولت وړاندیز وکړ، چې په هغه کې د وگړو فردي حقوق او ازادۍ تر ډیره بریده خوندي وي.

د مینارچیزم سیاسي تلنلاره د مادیت پالنې څخه ملاتړ کوي او د دولت لپاره پولیس، زندان او محکمي اړیني گڼي^(۱).

¹ English Wikipedia.

نازیزم⁽¹⁾

د (نازي) اصطلاح د (المان د ګارګرانو د ناسیونال سوسیالیست) ګوند لندونه (مخفف) ده، چي دا ګوند د لومړي نړیوالي جګړې څخه وروسته رامنځته سو او د ۱۹۳۳ او ۱۹۴۵ کلونو په منځ کي یې پر المان حکومت وکړ. د نازیزم اصطلاح زیاتره وخت په المان کي د هتلدرد حکومت لپاره کارول کیږي، همدارنگه دا اصطلاح کله ناکله د فاشیزم سره هم په یوه مانا کارول کیږي.

د فاشیزم عقاید او نظري اصول د ایتالیا د فاشیزم، د آلمان د لرغونو ناسیونالیستي عقایدو، نژاد پالنې، یانې د آلماني نژاد غوره والی او نړۍ باید د الماني نژاد تر واکمنۍ لاندې وي او پروسي میلیتاریزم څخه اخیستل سویډي. که څه هم نازیزم د آلمان د لرغونو ناسیونالیستي عقایدو څخه خپل نظري اصول اخیستي وه، خو بیا هم ناسیونالیست نه و؛ ځکه چي نازیزم پر نورو نژادونو باندې د آلماني نژاد لوړوالی او غوره والی غوښتی، همدارنگه نازیزم سوسیالیست

¹ Nazism

هم نه و؛ ځکه چې د خپلي واکمنۍ پر مهال يي صنايع او توليدي وسايل ملي نکړل.

د نازیزم د غورځنگ موخه د داسي ځواکمن آلمان جوړول وه، چې خپل قلمرو پراخه کړي او د مخکي پرمخ ټول الماني توکمه وگړي تر خپلي واکمنۍ لاندې راولي. د دې سياسي ايډيالوژۍ د حکومت ډول ديکتاتوري او ميليتاريزم و، چې د سختو تبليغاتو او زور کارونې څخه يې گټه اخيستل. نازیزم د اتل پالني، جگړه پالني او واک پالني سياسي تلنلاره ده، چې د انسانانو اړيکي د جگړې او کشمکش د قانون تابع گڼي، د دوی په آند هر ملت يو تن دی، چې د خپل ژوند د پايښت لپاره بايد د نورو ملتونو سره په جگړه کې وي.

نازيانو خپل قوم او توکم د نړۍ تر نورو توکمونو لوړ گڼي، دوی هڅه کول چې ټوله نړۍ د آلمان د توکم تر واکمنۍ لاندې راولي، همدارنگه دوی دا ادعا کول، چې آلماني توکم په طبيعي ډول تر نورو غوره پيدا سوی دی، نو بايد غوره توکم پر نورو توکمونو باندي برلاسی وي. هټلر به ويل ((فرد کوم ارزښت نلري، يوازي توکم او قوم ارزښت لري)). د نازيانو حکومت په ديکتاتورانه بڼه خپلي چاري پرمخ وړلې او پر ټولني بې بشپړ کنټرول درلودی. نازي گوند په سياسي برخه کې سيال نه درلودی او بلي کومي ډلي ته يې دا چانس نه ورکوی، چې د سياسي واک د ترلاسه کولو لپاره سياسي مبارزه وکړي.

په نازیزم کې د مشرتوب او رهبرۍ لپاره ټاکلي آرونه او اصول په گوته سوي وه، يانې دوی به ويل چې کله يو موتی اولس جوړسي او په مشرتوب کې کومه ستونزه واقع نسي نو بايد مشرتوب دفرمان ورکونکي او فرمان اخيستونکي په بڼه صورت ونيسي. په عمومي

ډول په مشرتوب کې دي اوصولو پایښت و موندی: په کورنۍ کې دپلار واک او مشرتوب، دزده کړې په چارو کې د ښونکي مشرتوب، په اداري کې د لور چارواکې واک، په اقتصاد کې د مالک واک او فوځ د ځانگړي لړۍ پر بنسټ لور پرکښته باندي مشر و.

په نازیزم کې واکمنانو بشپړ مشرتوب غوښتی، هټلر به په خپلو ویناوو کې د بشپړي واکمنۍ غوښتنه کول، د دوی په آند هر نازیزت باید د خپل حکومت کړني د وطن لپاره خدمت او د هغو منل پر ځان لازمي وگڼي. نوځکه د ایتالیا د فاشیست حکومت د ځوانانو شعار (باور، امر منل او مبارزه) و. په آلمان او ایتالیا کې د فاشیست حکومت د دي ډول ایډیالوژی، خپریدل د دي لامل سول چي اقتصاد او نور ټولنیز اړخونه هم ورڅخه اغیزمن سي او په اقتصادي چارو کې به منځنۍ پور هم د حکومت همدا ډول شعار مني؛ ځکه چي حکومت به د دوی دفاع د یوي خوا د کارگرو د ټولنو (سنډیکا) څخه او د بلي خوا د لویو شتمنو خلکو څخه کول او دوی په دي آند وه چي مور به د همدې ځواکمن حکومت په چوکاټ کې خپلي گټي وساتو⁽¹⁾.

فاشیستان او نازیان د انسانانو ترمنځ مساوات او برابري نه مني بلکې دوی د لور شخصیت لمانځنه کوي او د دوی په آند د هغه درناوی باید وسي، نوځکه د لور مشر امر په پټو سترگو مني. د دوی په آند انسانان دي نړۍ ته په زیات توپیر سره راځي، د انسانانو استعدادونه او وړتیاوي مختلفي دي، نوځکه هغه کسان چي په

¹ -راین هاردکونل، فاشیسم (مفر جامعه سرمایه داري از بحران) ترجمه: منوچهر

فکري ارشاد، انتشارات توس ۱۳۵۸، ص ۲۵-۳۸

طبعی ډول سره د مشرتوب وړتیا لري د نورو خلکو څخه بیل سي او درناوی يې باید وسي.

نازیزم د خپل ملت د مادي او معنوي ارزښتونو سره بې کچې مینه درلوده، نو ځکه دوی د خپل توکم غوره والی غوښتی، همدارنگه دوی هڅه کول چې په نړیواله کچه لویه ټولواکي (امپراتوري) جوړه کړي، ترڅو آلمان توکمه وگړي تر یوه بیرغ او سیاسي رژیم لاندې ژوند وکړي، همدارنگه د نورو هېوادونو څخه خام مواد د آلمان د خلکو د فابریکو لپاره په لاس راوړي. له همدې کبله هټلر د خپلو گاونډیو هېوادونو په نیولو باندې پیل وکړ او بالاخره دوهمه نړیواله جگړه یې پیل کړه.

همدارنگه د نازیزم سیاسي رژیم یو گوندي رژیم و، کله چې په ۱۹۳۳ز کال کې هټلر واک په لاس کې واخیستی، نو نور ټول گوندونه په قانوني بڼه لغوه اعلان سول، ځکه هټلر ویل، چې (یو گوند، یو هېواد او یو مشر) له همدې کبله ده خپل سیاسي مخالفین په سازمان سوي بڼه نه پرېښودل. سر بېره پر دې د ده سیاسي رژیم پولیسي او نظامي بڼه درلوده، یانې ټول واک د پولیسو په لاس کې و او د دولت چارې هم د پولیسو د پټو او ښکاره اورگانونو لخوا اداره کېدلې.

نازي گوند د لومړي نړیوالي جگړې څخه وروسته په ۱۹۲۰ کال کې په مونیخ کې پداسې حال کې رامنځته سو، چې په همدې وخت کې په ایټالیا کې فاشیزم، په روسیه کې سوسیالیزم او په نورو هېوادونو کې ځینو نورو سیاسي ایډیالوژیو ځانونه څرگند کړل، کله چې لومړی نړیواله جگړه پای ته ورسیدل، آلمان د سختو اقتصادي ستونزو سره مخ سو، آلمانیانو زیاته هڅه کول، چې ددې ستونزو څخه ځانونه

راوباسی، همغه و، چي هیتلر د نازي گوند منظم کړ او په ۱۹۳۳ کال کي یې واک لاسته راوړ. نازي گوند چي کله رامنځته سو، په همغه وخت کي یې خپله مرامنامه اعلان کړه، چي د راتلونکې لپاره یې زیاتې موخي د ځان لپاره وټاکلي، نو په نازیزم باندي د بنې پوهېدني لپاره نوموړي مرامنامه هم لولو:

۱- موږ د آلمان د ټولو وگړو د یوالي غوښتونکي یو، ترڅو یو لوی آلمان د ملتونو د خپلواکيو د حق پر بنسټ جوړ سي.

۲- موږ د آلمان د ملت او نورو ملتونو ترمنځ د خپلمنځيو اړېکو او د ورسا او سن ژرمن د تړونونو د لغوه کولو، په وخت کي د مساوي حقوقو غوښتونکي یو.

۳- موږ د خپل هېواد او پدي هېواد کي د خپلو خلکو د ساتني، تغذي او سکونت غوښتونکي یو.

۴- یوازي هغه وگړي چي د آلمان د ملت یوه برخه وي او یایې په رگونو کي د آلمان د ملت وینه جاري وي هغه ددي هېواد تبعه گڼل کیدای سي، بېله دي چي ددوی عقیدي او باورونه په نظر کي ونیول سي، چي پدي ډول به د یهودیان مخه ونیول سي او دوی به د آلمان په ملت کي ورگډ نسي.

۵- ټول هغه وگړي چي د آلمان وگړي نه وي، کولای سي چي د میلمنو په بڼه دلته ژوند وکړي او هغه قانون چي د بیگانگانو لپاره جوړ سوی دی، د هغه پر بنسټ به ددوی سره چلن کیري.

۶- د قوانینو د جوړولو او یا د مشرانو د ټاکلو لپاره د رایې ورکولو حق یوازي د آلمان وگړو ته ورکول سوی دی. همدارنگه موږ د پارلمان

د هغه ناوړه او فاسد چلن سره چې ټول واکونه افرادو ته یوازې د گوندي او نورو اړېکو پر بنسټ ورکوي، په خلاف کې یو.

۷- دا وړاندیز کوو، چې واکمنان باید خپلو مهمو دندو ته چې د صنایعو پیاوړتیا او ددې هېواد د وگړو د معاش تامین دی، مخ واړوي. خو که چیرې د هېواد ټولو نفوسو ته د معاش ورکول ناممکنه وي، نو بهرني وگړې باید د هېواد څخه په زور باندې وه ایستل سي.

۸- ددې څخه وروسته باید آلمان ته د غیري آلماني وگړو د مهاجرت مخه ونیول سي. دا غوښتنه لرو، چې ټول هغه وگړې چې په ۱۹۱۴ز کال کې آلمان ته مهاجر سویدي، د آلمان څخه ووزي.

۹- دا غوښتنه لرو، چې د هېواد ټول وگړې، د حقوقو، وجایبو او امتیازاتو له اړخه مساوي وگڼل سي.

۱۰- کار او فعالیت د جسمي او فکري قوي په نظر کې نیولو سره باید ددې هېواد د هر وگړې دنده وي. له بل پلوه د وگړو فعالیت او کار باید داسې وي، چې د یوې خوا د آلمان د ملي گټو سره په ټکر کې نه وي او هم د بلې خوا د ملت د سوکالی او ښېگڼې لامل وگرځي.

۱۱- ټول هغه عواید چې بېله کار او فعالیت څخه لاسته راځي لغوه کڼل کېږي.

۱۲- پدې پوهیدل چې د جگړې پر مهال د ملت د زیاتو وگړو مال او شتمني قرباني کېږي، خو د جگړې پر مهال خپل مال او شتمني نه قرباني کول، لوی جنایت گڼل کېږي، نو ټول هغه مالونه چې ددې لارې لاسته راځي باید بېله کوم رحم او شفقت څخه ضبط سي.

۱۳- موږ د ټولو هغو چارو چې تر اوسه د تراست په بڼه تر سره کېږي، د ملي کیدو غوښتنه کوو.

سیاسی مکتبونه نازیزم

۱۴- موبد سوداگری خخه دلاسته راغلی ټولي گټي، د وگړو ترمنځ د ویشلو غوښتونکي یو.

۱۵- موبد آلمان د زړو خلکو د اوسیدونکو لپاره د پراخه پلان غوښتونکي یو.

۱۶- موبد منځني او سالم پور، د لویو پلورنځایونو فوري سو سیالیستي کولو او هغه کوچنیو سوداگرانو ته په اجاره ورکولو غوښتونکي یو^(۱).

پدې مرامنامه کې ځینې نور مواد هم ځای پر ځای کړل سويدي. خود پورتنیو موادو په لوستلو سره تر ډیره بریده د نازیزم تگلاره معلومیدای سي.

نړیوال حکومت^(۲)

د دا ډول حکومت جوړیدل یو خیال دی، چې د ټول بشریت لپاره یو ځانگړی حکومت غواړي. د نړیوال حکومت د جوړیدو آندونه د اروپا په تاریخ کې څرگند یږي، په ځانگړي ډول د لرغوني یونان او روم فیلسوفانو د دې ډول حکومت د جوړولو آندونه ورکړي دي. د لرغوني یونان فیلسوفانو دا ځانگړنه د روم د امپراتورۍ لپاره کارول او هغه یې د ټول بشریت لپاره نړیوال حکومت گڼي.

د نړیوال حکومت د جوړښت په اړه په معاصرو پیړیو کې هم زیات آندونه ورکول سوي دي، د بېلگې په توگه گروشیوس د نړیوالي سولي او جگړې په اړه کتاب ولیکی، چې د جگړې او سولي د اصولو ترڅنګ یې د نړیوال یوالي غوښتنه هم کول، امانویل کانت یېا د نړیوالو

۱- غلامرضا علی بابایی، فرهنگ سیاسی آرش، ص ۵۷۳-۵۷۴.

۲ World Government.

سياسي مکتبونه

نازيم

اورگانونو د جوړولو لپاره وړانديزونه وکړل، همدارنگه يو شمېر نورو ليکوالانو، ولسمشرانو او نورو وگړو د نړيوالو ځواکمنو اورگانونو د جوړولو غوښتنې وکړې. دا غوښتنې هغه وخت زياتې سوي، کله چې لومړی نړيواله جگړه پای ته ورسيدې او د اولسونو ټولنه منځته راغله، خو کله چې دوهمه نړيواله جگړه پيل سول او د اولسونو ټولني کومه پايله ورنکړه، پدې وخت کې د يوې بلي ټولني لپاره ډيري جدي هڅې پيل سولي، چې د دوهمې نړيوالې جگړې په پای کې د ملگرو ملتونو ټولنه منځته راغله.

همدارنگه يو شمېر نور نړيوال اورگانونه منځته راغلي دي، چې موخه يې نړيوال يوالی او د سولي ساتل دي. (په نړيوال حکومت باندي د نبي پوهېدنې لپاره انټرنیشنلېزم وگورئ).

نوموڪراسي⁽¹⁾

نوموڪراسي د لرغوني يوناني ژبي د دوو کلمو څخه جوړه سويده، چي (نوموس⁽²⁾) د قانون او (ڪراٽوس⁽³⁾) د حڪومت په مانا دی، نو نوموڪراسي هغه حڪومت ته ويل کيږي، چي د قانون پر بنسټ ولاړ وي او واکمني يې په بشپړه توگه پر منطقي او وضعي قوانينو باندي ولاړه وي.

نوموڪراسي د تيوڪراسي (د الهي حقوقو پر بنسټ ولاړ حڪومت) په خلاف ده، په نوموڪراسي کي واکمني د هغو قوانينو پر بنسټ ولاړه ده، چي دانسانانو په لاسونو باندي جوړ سوي وي او د منطق او عقل تابع وي، پداسي حال کي چي په تيوڪراسي کي بيا واکمني د الهي او غيري منطقي قوانينو پر بنسټ ولاړه وي.

همدارنگه يوشمير نور پوهان نوموڪراسي د اتوڪراسي (هغه حڪومت، چي واک په بشپړه توگه د يوه تن په لاس کي وي) په خلاف هم گڼي، دوی وايي، چي په اتوڪراسي کي واک په بشپړه توگه د يوه نفر په لاس کي وي او هغه د ظلم او استبداد پر بنسټ پر ټولنه باندي

1 - Nomocracy.

2 - Nomos.

3 - Kratos.

سياسي مکتبونه _____ نوموڪراسي

واک پلي کوي، په آټو کراسي کي هيڅ ډول قانون نه پيژندل کيږي او دو اکمن هره خبره قانون او هره کړنه يې قانوني ده، پداسي حال کي چي په نومو کراسي کي بيا واک تل د قانون پر بنسټ پلي کيږي⁽¹⁾.

¹ - English Social Wikipedea.

نووکراسی⁽¹⁾

د نووکراسی اصطلاح د لرغونې یوناني ژبې د دو کلمو څخه جوړه سویده، چې (نوس⁽²⁾) د دماغ او عقل په مانا دی او (کراتوس⁽³⁾) د واکمنۍ او حکومت په مانا دی. نو نووکراسی د عقل او پوهې حکومت ته ویل کیږي، چې ځینې وخت ورته د (پوهې اریستوکراسی⁽⁴⁾) هم ویل کیږي.

دا اصطلاح په اوسني بڼه د لومړي ځل لپاره د لرغوني یونان د فیلسوف افلاطون لخوا په علمي بڼه وپېژندل سول او دده په اند نووکراسی هغه سیاسي سیستم دی، چې د انسان پر عقل او پوهې باندې ولاړ وي. خو د افلاطون څخه مخکې فیثاغورث هم یو وخت هڅه کول، چې نووکراسی په عملي بڼه پلي کړي، ده غوښتل چې په ایټالیا کې د (پوهې ښار) د خپلو ملگرو سره یوځای جوړ کړي، چې دا هڅه د نووکراسۍ د پلي کولو لپاره لومړۍ هڅه وه.

1 - Noocracy.

2 - Nous or Noos

3 - Kratos.

4 - Aristocracy of wise.

د افلاطون په اند نووکراسی به په راتلونکي کي د ټول بشریت لپاره منلی سیاسي رژیم وي او ډیر ژر به د ډیموکراسۍ او نورو سیاسي رژیمونو ځای ونیسي.

د نووکراسۍ معاصر کارونکی (ولادیمیر ویرنیدسکي⁽¹⁾) دی، که څه هم ده په بنکاره ډول د نووکراسۍ اصطلاح نده کارولي خو پر ځای یې د (نووسپیر⁽²⁾) اصطلاح کارولي ده او د یې ډول سیاسي رژیم ته یې اشاره کړیده. پرده سربیره یو بل پوه (میخایل اپستین⁽³⁾) پدې اند دی، چې د محکمي پرمخ ورځ تربلي د مادي کتله زیاتیري او د بشریت ژوند ورځ تربلي دانسان د عقل او پوهي تابع کیږي؛ نو د بشریت راتلونکۍ به نووکراسي وي او دا نووکراسي به د یوه تن د عقل او پوهي پر بنسټ نه وي ولاړه، بلکې دا به د ټولني د ټولو غړو د پوهي او عقل پر بنسټ ولاړه وي.

د اروپا د ساینس او هنر د څیړني کمیسیون څو ځله د نووکراسۍ په اړه څیړني کړيدي او مقالې یې خپري کړيدي، دوی وايي: که څه هم افلاطون نووکراسي په ټولنیزو اندونو کي تعریف کړیده او د فلسفي پر بنسټ یې پیژندلي ده خو نن ورځ نووکراسي خپله بڼه بدله کړیده او د ساینس او ټکنالوژۍ په پرمختگ سره د ساینسپوهانو لاسونو ته لویدلي ده، یانې ننۍ نووکراسي د افلاطون د نووکراسۍ په شان نده، چې یوازي د فیلسوفانو او پاچاهانو په لاسونو کي به وي، بلکې ننۍ نووکراسي به د خپلواکو سیالیو پر بنسټ د ساینس د ډگر تابع وي. همدارنگه شوني ده، چې په سیاسي ډول به د یو شمیر سیاستوالو او

¹ - Vladimir Vernedsky.

² - Noosphere.

³ - Mikhail Epstein.

سياسي مکتبونه _____ نووکراسي

پاچاهانو په لاس کي وي خو ريښتني نووکراسي به د ساينس پوهانو په لاسونو کي وي او ساينس د بشریت مخکښه پوهه ده⁽¹⁾.

¹ - English Social Wikipedia and Britanica Encyclopedea.

نیشنلیزم^(۱)

نیشنلیزم د خپل ولس او د خپل تاریخ، جغرافیه، اقتصاد، مقدساتو او کلتور سره مینه درلودلو ته ویل کیږي، یا په بل عبارت د خپل ولس او د خپل ولس د مادي او معنوي ځانگړنو سره مینه درلودلو ته نیشنلیزم ویل کیږي. همدارنگه نیشنلیزم د خپل ولس ملي خپلواکي او ملي واکمنی، مخکنی بشپړتیا، ملي پرمختگ، ملي هوساینی او ملي عادلانه ژوند سره مینه درلودلو ته هم وايي^۲.

د نیشنلیزم د اندونو پر مټ دا مکتب یو طبعي عمل دی، چي په ټولو ولسونو کي شتون لري او قومونه او قبایل دملي موخو د سرته رسولو په موخه سره یو ځای کوي او د بنکښیلاک (استعمار) او زیښناک (استثمار) څخه یې خلاصوي. هغه ولسونه چي سیاسي خپلواکي ونلري او د خپلي خپلواکي په لټه کي وي پداسي ولسونو کي نیشنلیزم د ملي خپلواکي بڅښونکي غورځنگ په بڼه او هغه ولسونه چي اقتصادي خپلواکي نلري پداسي ولسونو کي د ملي ډموکراتیک غورځنگ په بڼه را څرگند یږي.

^۱ - Nationalism

^۲ - زیارمل، محمد عثمان، ملي مترقي تگلاره (د نیشنلیزم خط السیر او تکامل)، ص

نیشنلیزم داسي یو طبیعي خو ځنښت دی، چي د خنډونو پر وړاندې موجوده او غورځنگونه رامنځته کوي او ټول خنډونه (بسکیلاک او زبېنباک) له منځه وړي. په پایله کې خپل ولس د خپلواکۍ پر تېر باندې کینوي. د نیشنلیزم طبیعي ایډیالوژي په ولسونو کې ښی. اړخه او کین اړخه ایډیالوژي گانې زیږولي دي. ښی. اړخه ایډیالوژي داسي نیشنلیزم ته ویل کیږي، چي د ولس سره کوم تړاو نه ساتي، خو د ولس د کلتور، تاریخ، جغرافیه، مقدساتو او ملي اقتصاد سره په زبېنباکې بڼه مینه لري او د لږکښو په واسطه د یو ولس مادي او معنوي پانگي خپلوي. خو کین اړخه ایډیالوژي بیا داسي نیشنلیزم دی، چي د ولس ټولي مادي او معنوي پانگي د ټول ولس حق گڼي او د ولس د اکثریت (محکوم پور) او د ولس د مادي او معنوي پانگو (تاریخ، جغرافیه، کلتور، مقدساتو او ملي اقتصاد) سره مینه لري.

نیشنلیزم د نړۍ په هر ولس کې شتون لري، خو په ځینو ولسونو کې و ښی او په ځینو کې بیا بیده او کمزوری وي، د نیشنلیزم د وینیدو او پیاوړتیا یوازنی لامل ټولنیزه پوهه (تاریخ، جغرافیه، سیاسي پوهه او ارواپوهنه) ده. که چیرې په یوه ټولنه کې ټولنیزه پوهه زیاته وي نیشنلیزم ښه پیاوړی کیږي او تکامل کوي او که ټولنیزه پوهه کمزوري وي بیا نیشنلیزم کمزوری وي.¹

نیشنلیزم د بشر یوه طبیعي ځانگړنه ده، او د بشریت د پیدایښت سره سم په یوه نه یوه بڼه شتون درلودی، خو د تاریخ په بیلابیلو پړاوونو کې یې بیلابیلې بڼې خپلې کړې دي. په معاصره نړۍ کې نیشنلیزم نوې

¹ - زیارمل، محمد عثمان. ملي مترقي تگلاره (د نیشنلیزم خط السیر او تکامل)، ص ۳۰-۲۰.

بنه د خان کړي ده، چي نوی نیشنلیزم د انټرنیشنلیزم پر وړاندي دریځ لري، چي موخه لاندي موخو ته رسیدل دي:

الف- د خپل ولس سره مینه او هغه تر نورو لوړ کښل.

ب- خپل ولس ته ژمن پاته کیدل او پدې باوري کیدل، چي خپل ولس یې تر نورو ولسونو زیات ارزښتونه لري.

پر پورتنیو موخو سربیره نیشنلیزم د هغو احساساتو مجموعه هم ده، چي د یوه ولس د یوالي لامل ګرځي.

لکه مخکې چي مو اشاره وکړه نیشنلیزم یو طبیعي عمل او خوځښت دي، چي د ولسونو په وګړو کي په طبیعي بڼه شتون لري، دغه خوځښت

په ځینو وختونو کي کرار او په ځینو نورو وختونو کي بیا په چټکۍ سره درومي، چي د چټکوالي بڼه یې غورځنګونه منځته راوړي.

نیشنلیزم په عمومي ډول پر دوو څانګو ویشل سوی دی:

الف- اقتصادي نیشنلیزم:

دا ډول نیشنلیزم د خپلي اقتصادي خپلواکۍ لپاره هلي ځلي کوي، یانې داسي اقتصادي بشپړتیا غواړي، چي وارداتو ته اړتیا ونلري او

په کوردننه کي خپلي اقتصادي اړتیاوي پوره کړي.

ب- سیاسي نیشنلیزم:

دا هغه ډول نیشنلیزم دی، چي د خپل هېواد د خپلواکۍ لپاره مبارزه کوي او د خپلو پولو په دننه کي د خپلي خوښي حکومت غواړي.

اقتصادي نیشنلیزم ددهمي نړیوالي جګړې څخه وروسته سخته ماته وخورل؛ ځکه چي په عمل کي دا ونښودل سول، چي هیڅ هېواد نسي

کولای، چي خپلي اقتصادي اړتیاوي په کوردننه هېواد کي پوره کړي. هیڅ هېواد د خپلي اړتیا په اندازه خام مواد نلري؛ نوځکه دیته اړ دی،

چي د بهر څخه خام مواد وارد کړي. همدارنگه هر هېواد د پته پرتیا لري، چي خپل تولیدات صادر کړي او په بهر کي ورته مارکېنېټ پيدا کړي او که چيري تولیدات راکم کړي نو کارگران بیکاره پاته کيږي او ټولنيز نظام د ننگونو سره مخ کيږي.

سیاسي نیشنلیزم هم تر (۱۹ز) پيړۍ کمزوری سوی دی؛ ځکه چي د نړۍ په کچه سازمانونه، ټولني او تړونونه رامنځته سوي دي او د ولسونو دا خوځښتونه د دي بنسکارندوی دي، چي نړۍ د انټرنیشنلیزم پر خواروانه ده.

پردي سربيره انټرنیشنلیزم ځيني نور ډولونه هم لري، چي د خپل طبیعي شتون او تاریخي ودي له نظره پر دوه ډوله لوستل کيږي:

۱- طبیعي نیشنلیزم:

دا ډول نیشنلیزم په ټولنه کي د ایډیالوژی په بڼه شتون نه درلودی او د ولسونو د شتون سره یې مینه نه درلوده، خو یوازي یې د خپل محدود کلتور، جغرافیه او نامظم وگړیز اقتصاد سره د طبیعي عمل په بڼه مینه درلوده.

۲- تکاملي او تاریخي نیشنلیزم:

دا د هغه شعوري خوځښت نوم دی، چي په ولس کي د یوي ایډیالوژی په بڼه موجود و او د ولسونو د شتون، ملي واکمنۍ، سیاسي او اقتصادي خپلواکۍ (ملي خپلواکۍ)، سیاسي او اقتصادي ولسواکۍ (ریښتني ولسواکۍ)، ملي مبارزي، زیښناک، بنسکېنیلاک او د نړیوالي وروړگلوری څخه بحث کوي.

د نیشنلیزم تاریخي بهیر:

د نیشنلیزم اندونه له تاریخي اړخه لرغوني یونان ته ریښي غځوي او د لرغوني یونان د فیلسوفانو د اندونو څخه خپل تاریخ راپیلوي، چي دیته زوز نیشنلیزم هو ویلای سو. خو د نوي نیشنلیزم تخم بیا د (۱۲ز) پیړۍ په دوهمه نیمايي کي وکرل سو، په (۱۷ز) پیړۍ کي یې وده وکړه، په (۱۹ز) پیړۍ کي حاصل ته ورسیدی خو په (۲۰ز) پیړۍ کي په ځانگړي ډول د لومړي او دوهمي نړیوالو جگړو څخه وروسته کمزوری او په پای کي د ماتې سره مخ سو.

د زاړه نیشنلیزم اندونه د نوي نیشنلیزم د اندونو سره زیات توپیر لري خو سر بیره پردي توپيرونو کولای سو، چي د نیشنلیزم ریښي په لرغوني یونان کي پیدا کړو:

لرغونی یونان:

په لرغوني یونان کي سقراط، افلاطون او ارسطو پر یوناني نیشنلیزم باندي باور درلودی خو هغه دومره پیاوړی او غښتلی نیشنلیزم نه و لکه د (۱۹ز) پیړۍ نیشنلیزم؛ ځکه چي په هغه وخت کي ښاري دولتونو شتون درلودی او دهغه د واک کړۍ یوازي د آتن تر ښاري دولت را چاپیره وه او د آتن وگړو د دښمن په دفاع کي یوالی درلودی.

لکه مخکې چي مو اشاره وکړه نوی نیشنلیزم د (۱۲ز) پیړۍ د دوهمي نیمايي څخه را پیلېږي او په (۱۹ز) پیړۍ کي خپل ثمر ته رسیږي. د فرانسې او امریکا انقلابونه د نوي نیشنلیزم غوره بیلگي دي. په (۱۸ز) پیړۍ کي نیشنلیزم زیات پرمختگ وکړ پر همدې بنسټ ځیني وختونه (۱۸ز) پیړۍ د نیشنلیزم پیړۍ هم نومول کیږي. په همدې پیړۍ کي زیات نوي ولسونه منځته راغله.

د لومړي نړيوالي جگړې څخه وروسته د امريکا و لسمشر ويلسون خپله د ملي خپلواکۍ او د نړيوالي سولې عقیده په څوارلس گونو ارونو کې وړاندي کړه او د نړيوالي ټولني د جوړيدو غوښتنه يې وکړه وروسته له دې څخه زياتي لوی امپراتوري لکه د تزاري روسي، عثماني او د اتریش او هنگري امپراتوري له منځه ولاړي، په پایله کې نوي دولتونه منځته راغله.

د نیشنلیزم اصطلاح په (۱۲ز) پيړۍ کې فرانسوي (ژان بودن) را ژوندۍ کړه، په (۱۹ز) پيړۍ کې الماني هگل د ملي دولت په اړه ايډيالې اند ورکړ، دی د نیشنلیزم ملاتړی و او د الماني د نژاد لوړوالی يې پر نورو ولسونو باندي غوښتی. په (۲۰ز) پيړۍ کې موسوليني او هټلر د يوجبري او تحملي نیشنلیزم لپاره هلې ځلې پيل کړي، ددوی موخه دا وه، چې ټولنه نړۍ د فاشيزم د مرکزي حکومت تابع کړي. روسي ددهمي نړيوالي جگړې څخه وروسته د يو ځانگړي ډول نیشنلیزم په لوري خوځښت وکړ، د نیشنلیزم د کمونيزم او مارکسيزم تر سيوري لاندې و، چې د ټوليز نیشنلیزم سره يې توپير درلود.

ولسي دولت¹

ولسي دولت په قانوني بڼه د يوې ځانگړې سيمې د اوسيدونکې د پاره کار کوي او دا حکومت د يوه ځانگړې ملت حکومت گڼل کيږي، چې ټولې هڅې يې هم د همغه ملت² د پاره وي. ولسي دولت د دوو لاملونو له امله رامنځته کيږي، يو دا چې يو اولس د بل اولس سره په جوړښت او ډول کې توپير ولري او بل دا چې په تاريخي مخپه کې توپير ولري.

ولسي دولت په اروپا کې د شپاړلسمې پيړۍ څخه وروسته په فيوډالي ټولنو کې رواج سو، بيا وروسته ټولي نړۍ ته و خوځېدې. پدې ډول نظام کې د دولت او ملت ترمنځ ټينگي اړيکې شتون لري.

¹ - Nation State.

² - ملت د ټولني هغه وگړې دي، چې په يوه ټاکلي جغرافيايي ساحه کې يې د گډ ژوند (تاريخي شتون) ټول مادي او معنوي ارزښتونه خوندي کړي وي او د يو گډ هو ساژوند هيله ولري. يا په بل عبارت ملت هغه خلک دي، چې په يوه ټاکلي جغرافيايي سيمه کې ژوند کوي او ټولي گټې، موخي او هيلې يې سره گډې وي. گډ تاريخي شتون ولري او په راتلونکي کې هم په گډه توگه د ژوند کولو هيله ولري. (فرهاد داوري، سياست پوهنه، ۱۳۹۱ل، مخ ۱۱۹).

يانې دولت په ټولنه کې تر ټولو لوی سياسي جوړښت دی او ملت په دننه کې د مليتي کړنښو په لرلو سره د دولت تابع دی او د دولت زیږنده دی. دوی دا مني چې ملت په دننه کې ځېني کړنښي لري يانې ملت پر قومي او مليتي کړنښو باندي ويشل سوی دی خو بيا هم د دولت تراکمنی لاندي د يوه ملت په بڼه شتون لري.

ولسي دولت په ټولنه کې د ډير کښيو دولت دی، چي د قومي، مذهبي، ژبني او داسي نورو ډيرکيو په واک کې وي. پدي دولت کې چي زيات وخت د قومي ډيرکيو لخوا رامنځته کيږي، د نوموړي قوم گټي د ټول هيواد د نفوسو گټي شمېرل کيږي او د هغو د گټو د ساتلو د پاره کارول کيږي⁽¹⁾.

د ولسي دولت يو شمېر بيلگي په لاندي ډول يادولای سو:

البانيا: ددي هېواد ډيرکې د (الباني) په نامه يادېږي، چي د ټول هېواد د نفوسو ۹۸،۶٪ جوړوي، چي پاته نور يې کوچني لږکې قومونه دي.

ارمنيا: ددي هېواد ډيرکې چي ۹۸٪ سلنه جوړوي، د (ارمني) په نامه يادېږي، چي پاته نور يې لږکې قومونه دي.

بنگله ديش: ددي هېواد ډيرکې د (بنگالي وگړو) په نامه يادېږي، چي د ټول هېواد د نفوسو ۹۸٪ سلنه جوړوي.²

پر پورته هېوادونو سربيره زيات نور هيوادونه لکه مصر، پاکستان، اسرائيل او داسي نور هم د همدې ډول حکومتونو لرونکي دي.

¹- په ولسي دولت باندي د ښي پوهېدنې د پاره نيشنلزم ولولئ.

² - English Social Wikipedia.

یوتوپیانیزم⁽¹⁾

د یوتوپیا اصطلاح د سیاست په علم کې زیاته کارول کېږي، دا اصطلاح د هغې خیالي او ایډیالي ټولني یا دولت نوم دی، چې په بشپړ ډول یې عیبې او هېڅ نیمگړتیا نلري، چې د زیاتو فیلسوفانو، شاعرانو او لیکوالانو لخوا په خیالي ډول انځور سويده.

دا اصطلاح په لومړي ځل انگریزي (سرتوماس مور) په (۱۵۱۲ز) کال کې وکارول، توماس پخپل کتاب کې، چې تر همدې نامه لاندې یې لیکلی یوتوپیا یو لیري خیالي او فرضي ټاپو گڼلی، چې په هغه ځای کې د توماس خیالي د گډوگټو ولسونه (کامنویلتی) شتون لري. دا اصطلاح د توماس د کتاب د لیکلو څخه وروسته د خلکو افکارو او خیالونو ته لوېدلې ده، چې تر اوسه پورې کارول کېږي او هېڅ ډول حقیقت نلري.

د توماس څخه مخکې زیات شمېر فیلسوفانو او پوهانو هم خیالي ټولنه په خپلو خیالونو کې انځور کړیده د بېلگې په توگه افلاطون په خپل (جمهوری) کتاب، انگریزي سیاستوال او فیلسوف سرفرانسیس

¹ - Utopianism.

باکون په خپل کتاب (نوی اتلانسیس) او نورو په خپلو لیکنو او کتابونو کې د خیالي ټولني په اړه څرگندونې کړيدي. پر دوی سربیره د سوسیالیزم زیات شمېر مخکښانو هم خپلو ملاتړو ته په راتلونکي کې د ایډیالي ټولني د پیدایښت ژمني ورکړيدي. دا ډول سوسیالیستان مارکسیستانو اصلاح غوښتونکي (یوتوپیان سوسیالیستان) بلل⁽¹⁾.

¹- د کتر بهالدين پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ ش، ص ۲۱۴-۲۱۵.

یوتیلیتاریانیزم⁽¹⁾

دا د یوې سیاسي فلسفي او تلنلاري نوم دی، چي په نولسمه پيړۍ کي د یوشمېر انگریزي لیبرالانو د خوا رامنځته سوه. دي فلسفي ته د گټي (مفيدیت) فلسفه هم ویلای سو، ځکه چي دوی ټولي نیکی او خپرونه د گټي په ترازو کي سنجوي. یا په بله خبره دوی وایي، چي د انسان هر قدم او کړنه اخلاقاً نیکه او ښه ده او ددی آر تابع دي، چي (زیاتره خلک د ښه والي او گټي ځانگړنه لري).

ددي سیاسي تلنلاري پیژندل سوي مخکښان په (۱۸ز) او (۱۹ز) پیړیو کي جرمي بنتهام، جیمز میل، جان ستورات میل او په (۱۹ز) پیړۍ کي انگریزي اقتصاد پوه دیوید ریکاردو او انگریزي حقوقپوه جان آستین دي. ددي ډلې پوهانو فلسفه پر دي فرضیه باندي پېلېږي، چي انسان د دو لاملونو تراک او اغیزلاندي دی یو (خوند) او بل (درد) دی. نو ځکه د انسان کړني او تگلاره باید د گټي (او ټیلیټه) پر بنسټ لارښوده سي یانې هڅه باید وسي، چي د (درد) مخه ونیول سي او داسي تگلاره غوره سي، چي خوند او لذت تر لاسه کړل سي. ددي خبري مانا دانه، چي انسان باید ځانپاله او شهواتي وه او سي،

¹ - Utilitarianism.

بلکې داسې تلنلاره باید غوره سي، چي د ټولني د زیاترو وگړو د پاره خوندوره او گټوره وي.

ددې سیاسي تلنلاري ملاتړي په سیاسي برخه کي هم هڅه کړیده او د انگلستان په ولسي جرگه کي یې یوه ډله رامنځته کړیده، چي د (فلسفي رادیکالانو) په نامه یادېږي. همدارنگه په اقتصادي برخه کي یې د (کلاسیک اکونومی¹) عقاید او تلنلاره ساتلي ده او په دې آند دي، که چیري په اوږده زماني واټن کي د وگړو ځاني گټي وساتل سي، د ټولني عامه گټي پخپله ساتل کيږي. نوموړي ډله په اقتصادي چارو کي د دولت د لاسوهني په خلاف سول او د (لیسه فییر) اقتصادي فرضي ملاتړ یې وکړ.

د یوتیلیتاریانیزم سیاسي تلنلاري ملاتړي په قانوني او حقوقي برخه کي د عقلي قوانینو (راسیونالیزم یا د عقل پالنې) تابع دي او دودیز قوانین زاره او منسوخ گڼي⁽²⁾.

ددې لپاره چې د یوتیلیتاریزم په اقتصادي سیستم بنه پوه سو، نو د لیسه فییر فرضیه هم لولو:

لیسه فییر⁽³⁾:

لیسه فییر فرانسوي اصطلاح ده او مانا یې داده، چي (پریږده هرڅوک، چي هرڅه یې زړه غواړي هغه وکړي) یا (هرڅوک یوازې پریږده). دا اصطلاح په (۱۸ز) پیړۍ کي په سوداگری کي د لوړو ټکسونو (مالیو) پر سر د یو لړ غبرگونونو په پایله کي رامنځته سول. په همدې پیړۍ کي

¹ - Classic Economy.

² - دکتر بهالدين پازرگا، مکتب های سیاسی، ۱۳۴۴ش، ص ۲۱۳-۲۱۴.

³ - Laissez-faire

د اروپا په زیاتو برخو کې دا اصطلاح په یوې داسې عقیدې باندې و او بنسټل، چې د سوداګرۍ هېڅ ډول قانوني محدودیت یې نه منی، ددې اند پلویان پدې اند و وه، چې یوازې د اقتصاد طبیعي نظم د زیاتو تولیداتو لامل کیدای شي او قانوني محدودیت د اقتصاد د پرمختګ مخه نیسي. دا اصطلاح په لومړي ځل د فیزیوکراتانو د مکتب په پلویانو کې زیاته رواج سول او وروسته یې د اروپا په نورو برخو کې هغو ډلو ته لاره پیدا کړه، چې په کورنې اقتصادي کې یې د دولت لاسوهنه نه منل.

لیسه فیر په ټوله اروپا کې د خپلواکې سوداګرۍ اند و غوروی او سوداګرو ته یې د خپلواکې او پراخي سوداګرۍ ذهنیت ورکړ. پدې وخت کې د سوداګرو ترمنځ د داسې سوداګرۍ غوښتنې پیدا سوې، چې د حکومت د قانون او ټکس څخه بهر وي، یانې (هغه وکړی چې څه موزره غواړي)، د حکومت تر ولکې بهر غوښتنې وي.

داسې خپلواکه او خپلسري سوداګرۍ او صنعت په اروپا یې ټولنه کې رواج پیدا کړ. هرچا، چې هرڅه یې زړه غوښتل تولیدولای او بازاته وړاندې کولای سول، خو وروسته دې ګډوډۍ په سوداګرۍ او صنعت کې کومه بریا ترلاسه نکړل؛ نو ځکه سوداګر سره راټول سول او د تولیداتو او قیمتونو د کنټرول لپاره یې ګډې هلې ځلې پیل کړې، چې د سوداګرو دا راټولیدنه ددې لامل سول، چې د لیسه فیر بنسټیز اند (خپلواکه سوداګري) کمزوري او په پای کې له ماتې سره مخ سول.

د لیسه فیر تر ټولو کلک ملاتړی په (۱۸ز) پیړۍ کې (ادم سمیت) و، ده په (۱۷۷۲ز) کال کې یو کتاب د (ولسونو پانګه) په نامه ولیکئ، پدې کتاب کې ده د خپلواکې سوداګرۍ ملاتړ اعلان کړ او پدې اند و

چي د وگړو انفرادي همبرغي تر ملي ځواک اغیزناکه ده. د سمیت دا اندونه وروسته په زاړه اقتصاد (کلاسیکي ایکنومی⁽¹⁾) د فرضي د یوې برخې په بڼه وپیژندل سول. دې فرضي ته د لیسې فیر فرضیه هم ویل کیږي، چي د ادم سمیت د فرضي او په (۱۹ز) پیړۍ کې د فرانسې د فیزیو کراټانو د فرضیو څخه ترکیب سویده. دا فرضیه (فلسفه) دوي برخي لري، چي یوه برخه یې په لیبرالیزم کې د انگریزي فیلسوف (بنتهام) پر ارونو باندي ولاړه ده او بله برخه یې په (۱۲ز) پیړۍ کې پرمهمو اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو فرضیو باندي ولاړه ده. پدې پړاو کې سیاست او اقتصاد سره بیل سول او د هر یوه لپاره بیلابیل موضوعات و ټاکل سول. دا فرضیه د اقتصاد په ډگر کې د لاندي دوو فرضیو لامل سول:

الف- د طبیعي همبرغي فرضیه:

دې فرضي ته د خپلواکو سیالیو په بازار کې د مالونو د ایشولو فرضیه هم ویل کیږي، د دې مانا داده، چي خپلواک بازار باید رواج کړل سي، نرخونه باید د بازار د شرایطو تابع وي، مالونه باید په خپلواک بازار کې تبادله سي او ټولنه خپله یو بازار دی، چي خلک په هغه کې خپل محصولات تبادله کوي. پدې فرضیه کې ټولني ته د یو بازار په بڼه کتل سويدي، چي کیدای سي یو څوک په هغه کې خپل مال په لوړه بیه خرڅ کړي او د بل مال په ټیټه بیه ترلاسه کړي. دا هرڅه د خلکو په خپلمنځي جوړاتلني پورې اړه لري.

(1) -Classical Economy

ب- د پوریز کشمکش فرضیه:

دا فرضیه د (محصول ویش) او د (اجاری، گتې او مزد) په نومونو هم نومول سویده. ددې موخه داده، چي د خپلواک بازار تر شرایطو لاندې باید د یوې ټولني ټول محصولات د تولید کونکو ترمنځ وویشل سي یانې مال باید د ټولني د مهمو تولید کونکو پورونو ترمنځ وویشل سي. ددې فرضي پر بنسټ شتمني باید په درو بنو (اجاره، گټه او مزد) باندې د مهمو تولید کونکو پورونو ترمنځ وویشل سي.

د لومړنۍ فرضي پر بنسټ اقتصادي ټولنه د فردیت او وگړو څخه شمیرل کیږي او د دوهمې فرضي پر بنسټ اقتصادي ټولنه د پوریز سیستم څخه عبارت ده او پورونه عبارت دي له: گټه خوړونکو، اجرا کونکو، مزدوران، شتمن خلک، خپلواک مالکان او سوداگرو څخه ددې دو سیستمونو ترمنځ توپیر پدې کې دی، چي په لومړي سیستم (خپلواک بازار) کې د ټولو وگړو گټې ساتل کیږي او یوه طبیعي هم‌رغې منځته راځي او په دوهم سیستم (د محصول ویش) کې د گټو ترمنځ اختلاف او د پورونو ترمنځ کشمکش منځته راځي.

پای

اخٹلیکونه

- (۱) - پازرگا، بهاولدین. مکتب های سیاسی. از انتشارات اقبال. ۱۳۴۴ ل کال.
- (۲) - اقبال، فرشید. مکتب های سیاسی. از انتشارات سبکباران. ۱۳۸۷ ل کال.
- (۳) - فانوس، میرعزیز احمد. افکار عامه و نخبه. ناشر: انتشارات عازم. ۱۳۹۰ ل کال.
- (۴) - عالم، عبدالرحمن. بنیادهای علم سیاست. تهران: نشر نی. ۱۳۸۸ ل کال.
- (۵) - بشریه، حسین. آموزش دانش سیاسی. تهران: موسسه نگاه معاصر. ۱۳۸۲ ل کال.
- (۶) - دولتیار، دولت. آموزش علم سیاست. ناشر: انتشارات سعید. ۱۳۹۰ ل کال.
- (۷) - ڈی. تنسی، ستیفان. مبانی علم سیاست. ترجمه دکتر حمید رضا ملک محمدی. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۷ ل کال.
- (۸) - شریعت پناهی، سید ابوالفضل قاضی. بایسته های حقوق اساسی. تهران: نشر میزان. ۱۳۸۸ ل کال.
- (۹) - آئین، امیرنیک. واژه های سیاسی و اجتماعی.
- (۱۰) - هاشمی، محمد طاهر. حقوق اساسی و موسسات سیاسی. ناشر: انتشارات فرهنگ. ۱۳۸۹ ل کال.

- (۱۱) - داوری، فرهاد. سیاست پوهنه مومند خپرندویه ټولنه، کال ۱۳۹۰.
- (۱۲) - اخگر، بشیر. ډموکراسی. ۲۰۰۸ز کال.
- (۱۳) - زیری، صالح محمد. افغانستان او ډموکراسی سیاسی نظام. چاپ ځای: کراچی، پاکستان. ۱۳۸۱ل کال.
- (۱۴) - ایوبی، محمد نادر. سیاسی نظریات. صحاف نشراتی موسسه - کوټه ۱۴۲۹ق کال.
- (۱۵) - دوو رژه، موريس. اصول علم سیاست. ترجمه ابو الفضل قاضي. تهران: شرکت انتشارات علمي و فرهنگي، ۱۳۸۲ل کال.
- (۱۶) - راسکین مایکل... پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه ژباړه اولنډیز: محمد صدیق ظهیر. خپرندوی: علامه رشاد خپرندویه ټولنه - کندهار ۱۳۸۷ل کال.
- (۱۷) - روسو، ژان ژاک. ټولنیز ترون. د سیف الرحمن اشناژباړه. خپرندوی: دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۵ل کال.
- (۱۸) - کونل، راین هارډ. فاشیسم. ترجمه منوچهر فکري ارشاد. انتشارات توس، ۱۳۵۸ل کال.
- (۱۹) - ایوبی، محمد نادر. فلسفه صحاف نشراتی موسسه - کوټه، ۱۳۸۸ل کال.
- (۲۰) - زیارمل، محمد عثمان. ملي مترقي تگلاره (د نیشنلزم خط السیر او تکامل). چاپ: میرویس کتاب پلورنځي، ۱۳۸۴ل کال.
- (۲۱) - بارز، عابدین. فرهنگ علوم سیاسی. چاپ: بنگاه انتشارات و مطبعه میوند، ۱۳۸۵ل کال.

- (۲۲) - د سياسي اصطلاحاتو قاموس. د سيد عبداللہ پاچا ژباړه. خپرندوی: دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۴ل کال.
- (۲۳) - د افغانستان ملي مترقي گوند. سياسي اصطلاحات. دويم چاپ، ۱۳۸۳ل کال.
- (۲۴) - جاييس، پيټر. په لويديځ کي سياسي چاري. دا احمدزبير ژمن ژباړه. خپرندوی: د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه-جرمني. چاپچاري: دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۲ل کال.
- (۲۵) - ترکی، روستا. د ټولنپوهني له نظره په افغانستان کي دواک جوړښتونه. د محمد اسماعيل يون ژباړه.
- (۲۶) - خدايار، امير مسعود. فرهنگ واژه های مکتبهای (سياسي، فرهنگي، مذهبي، فلسفي و هنري). انتشارات محمد حسن يوسفی، ۱۳۲۷ل کال.
- (۲۷) - غلامرضا علي بابايي، فرهنگ سياسي آرش، انتشارات اشيان، چاپ دوم.
- (۲۸) - ريچارد جيمز يون بوزورث. ظهور و سقوط فاشيسم ايتاليا در دوران موسوليني. ترجمه علي اکبر عبدالرشيدی.
- (۲۹) - سيد مهدي سيديان، روش شناسي فلسفه سياسي، ۱۳۸۷ شمسي.
- (۳۰) - حسن سهل آبادي، مقاله، ماهيت فلسفه سياسي.
- (۳۱) - جاتپان ولف، د سياسي فلسفي گتتي، ۱۳۹۱.
- (۳۲) - محمد جواد نوروزي، فلسفه سياست، ۱۳۷۷ لمريز.
- (۳۳) - ډونالډ اټول زول، دشلمې پېړۍ سياسي فلسفه، ۱۳۸۷ لمريز.

- (۳۴) - آشوري، داریوش. دانشنامه سیاسی، انتشارات مروارید، چاپ یازدهم، ۱۳۸۴.
- (۳۵) - زاهدي احمدزی، د اسلامي حکومت بنسټونه، ۱۳۸۷،
- (۳۶) - مولانا گوهر الرحمن، ژباړن: قریب الرحمن، اسلامي سیاست، پیغام نشراتي مرکز، ۱۳۸۳ هـ ش کال.
- (۳۷) - محمد شریف رحمانی، سیاست او اقتصاد د اسلام په رڼا کې، پیغام خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۳ هـ ش کال
- (۳۸) - ابو محمد گل الرحمان حقاني، معراج الاسلام، مکتبه فاروقیه، محله جنگي، قصه خواني پېښور.
- (۳۹) - مینو افشاری راد و علی اقا بخشی، فرهنگ علوم سیاسی، ویرایش ششم، تهران، چاپار، ۱۳۸۳.
- (۴۰) - شیدان وثیق، لائسته چیست؟، نشر باختران، تهران، ۱۳۸۴.
- (۴۱) - عبدالحی حبیبی، د مشروطیت غورځنگ په افغانستان کې، د عبد القیوم حکیمزي ژباړه.
- (۴۲) - شیروودي، مصطفي، فلسطين وصهيونيزم، مرکز تحقیقات اسلامي سپاه، ۱۳۷۸.
- (۴۳) - د کابل پوهنتون د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی لکچر نوټونه.

-(44)English Social Wikipedia .

-(45)Encarta2012.

-(46)Britanica2012 .